

КНИГАРНЯ

ПІСЬМЕННИКА

Уладзімір Даніленка

Клетка для івалгі

КНИГАРНЯ ПІСЬМЕННІКА

КНИГАРНЯ ПІСЬМЕННІКА

ВЫПУСК 72

Уладзімір Даніленка

Клетка для івалгі

Раман, аповесць, апавяданні

Мінск, «Кнігазбор», 2015

УДК 821.161.2-3
ББК 84(4Бел)-44
Д18

*Бібліятэка Саюза беларускіх пісьменнікаў
«Кнігарня пісьменніка». Выпуск 72.
Заснаваная ў 2009 годзе.*

Пераклад з украінскай
Валерыя Стралко («Клетка для івалгі», апавяданні),
Барыса Пятровіча («Цені ў маёнтку Тарноўскіх»).

Даніленка, У.

Д18 Клетка для івалгі : раман, аповесць, апавяданні / Уладзімір Даніленка ; пер. В. Стралко, Б. Пятровіча. – Мінск : Кнігазбор, 2016. – 360 с. – (Бібліятэка Саюза беларускіх пісьменнікаў «Кнігарня пісьменніка» ; вып. 72).
ISBN 978-985-7144-10-5.

Уладзімір Даніленка – адзін з самых яркіх сучасных украінскіх празаікаў. Яго творы адзначаныя нацыянальнымі літаратурнымі прэміямі, уваходзяць у рэйтынгі лепшых украінскіх выданняў і перакладзеныя на шматлікія замежныя мовы. У беларускае выданне ўвайшлі раман «Клетка для івалгі» пра геніяльную спявачку, якой савецкі рэжым не дазволіў рэалізаваць свой талент з-за яе сувязі з дысідэнтамі, аповесць «Цені ў маёнтку Тарноўскіх» пра крызіс сучаснай кіеўскай сям’і, якая спрабавала вырашыць свае праблемы нетрадыцыйнымі метадамі псіхатэрапіі, і апавяданні, што даюць уяўленне пра творчасць гэтага каларытнага пісьменніка.

**УДК 821.161.2-3
ББК 84(4Бел)-44**

ISBN 978-985-7144-10-5

© Даніленка У., 2016
© Стралко В., Пятровіч Б., пераклад на бел.
мову, 2016
© ГА «Саюз беларускіх пісьменнікаў», 2016
© Афармленне. ПУП «Кнігазбор», 2016

КЛЕТКА ДЛЯ ІВАЛГІ

Раман

1. МУЖЧЫНА З МАНЕТНЫМ ПРОФІЛЕМ.

1978

Дзе ты, мілагучная багіня, якая выйшла на асфальтавы бераг правінцыйнага ўсходневалынскага горада? Дзе ты, чый голас і смех натхняў людзей, якія чулі цябе са сцэны? Мне да гэтага часу сніцца, як мы гуляем з табой каля абвітага вінаградом чырвонага дома, абгароджанага штыкетнічкам, а на Жытнім рынку сядзіць сляпы Гамер і рэчытатывам чытае свае гексаметры, падобныя да прыбою Эгейскага мора.

Я часта ўспамінаю пачутую неяк сентэнцыю: калі ты чагосьці вельмі хочаш, то абавязкова свайго даб'ешся. А калі ў цябе не атрымаецца, то, значыць, ты гэтага не вельмі хацеў. Я вяртаюся да тых даўніх часоў і спрабую зразумець, ці сапраўды гэта так. Азіраючыся на падзеі трыццаціпяцігадовай даўніны, я спрабую ўзнавіць у памяці той дзень, з якога ўсё пачалося.

А пачалося ўсё 3 чэрвеня 1978 года. Была субота. Мы ехалі з маці ў шумным трамваі. Каля Жытняга рынку яна, як у дзверы, пастукала сагнутым пальчыкам па спіне высокага цельпукаватага мужчыны, што загарадзіў сабой увесь праход, і какетліва спытала:

– Выходзіце?

Мужчына цяжка азірнуўся і, шакаваны яе мілай бесцырымоннасцю, нязграбна прыціснуўся да сядзення. Праз таўкатню мы праптурхаліся да дзвярэй. Мама лёгка саскочыла з прыступкі, а за ёй з гаспадарчай торбай у рупэ з трамвая выскачыў я. Нам трэба было перайсці дарогу да аўтобуснай станцыі, але мама чамусьці пацягнула мяне ўздоўж трамвайных рээк, быццам яе нешта вяло. Услед засігналіла таксі, і вусаты кіроўца штосьці ганебнае крыкнуў наўздагон, а яна азірнулася і, пагойдваючы клубамі, пакрочыла далей. Мне здаецца, што нейкім звышнатуральным нюхам у вулічным тлуме яна адчула вібрацыю рэзананснай дэкі піяніна, што струменіла з прыадчыненага акна аднапавярховага цаглянага будынка, пад якім разросся вінаград, і яго лаза папаўзла па вадасцёкавых трубах і сценах. З чырвонага будынка лілася музыка. Маці

спынілася ля акна і, улавіўшы музычны такт, ціха замурлыкала. А калі піяніст зайграў так апантана, як толькі мог, яна не змагла ўтрымацца і гучна заспявала:

Не, недей да ми припомним,
не, недей да ме поглеждаш
тѣй атчаянно и нежно – не!
Както преди...
Моля те, не ме докосвай,
Моля те, не ме целувай
Тѣй погубващо и страстно – не!
Както преди...*

Яе высокі голас заглушыў звон трамвая, шум вуліцы, чалавечы гам, буркаванне галубоў і зачараваў прахожых, якія проста анямелі, а калі абарвалася музыка і спеў, запляскалі. І тады ў прыадчыненым акне з'явіўся сівы мужчына, які здзіўлена спытаў:

– Гэта вы спявалі?

– Даруйце, што перапыніла вашу ігру, – збянтэжылася мама. – Не змагла ўтрымацца.

Мужчына меў выразныя маршчыны, якія прыдавалі яго твару манетны профіль.

– Калі ў вас знойдзецца трохі вольнага часу для старога, то прашу да майго жытла, – знік з акна і неўзабаве падышоў да зялёнага штыкетнічка.

Імгненне маці ўзважвала, а затым кіўнула грывай цёмных валасоў і разважліва сказала:

– Што ж, зойдем, калі так просіце.

Ён правёў нас да сябе.

* Не, не смей ты мне нагадваць,
Не, не смей на мяне паглядваць
Так палка і пяшчотна – не!
Як калісьці...
Прашу цябе, не кранайся,
Прашу цябе, не целуйся
Так гарача і так згубна – не!
Як калісьці... (Балг.)

- Не разувайцеся, - папрасіў у калідоры, адчыніў дзверы і паказаў рукой на канапу. - Сядайце.

У гасцёўні стаяла старое фартэпіяна з пажаўцелымі ад часу клавішамі. Вакол былі стэлажы з кнігамі. З акна віднеўся сад і шмат кветак.

- Мяне завуць Мікалай Хамічэўскі, - сказаў мужчына.

Ён быў па-старасвецку эlegantны, гэты стары.

- А імя па бацьку? - спытала мама.

- Мікалай Васільевіч. Як Гогаль.

Мужчына быў невысокага росту, каржакаваты, прысэдзісты, у светла-шэрым летнім гарнітуры.

- Я - Аліна.

- А гэта ваш брат?

- Гэта мой сын Уладзік.

- Я б вам не даў больш за дваццаць пяць, - сказаў стары.

- Дзякуй, - пачырванела яна. - Мне трохі больш.

- Ведаеце балгарскую?

- З чаго вы ўзялі?.. - У яе вачах заскакалі гуллівыя чорцікі, якія заўсёды з'яўляліся, калі мела стасункі з мужчынамі.

- Вы спявалі песню Лілі Івановай «Стары мой прыяцель».

Мужчына меў нізкі брынклівы голас і пранікнёныя глыбока пасаджаныя вочы.

- Гэтую песню я пачула з магнітафона мэі пляменніцы.

Ад яе слоў старога перасмыкнула:

- Што гэта за «мэі» і «цэі»?

- У нас так гавораць.

- Дзе ж гэта так гавораць? - насмешліва зірнуў ён.

- У Тураўцы*.

- Ах, у Тураўцы! - зварухнуўся стары. - Пара пануючы дзялект з Кіева і Палтавы пераносіць у Туравец.

- Вы хочаце, каб я гаварыла з вамі, як палтаўская галюшка з сэля Калэныкі? - змалшавала яго кіліваю манеру.

- Не, што вы! Гаварыце па-свойму. Гэта прыдае вам выдатны шарм. Кажаце, што пачулі песню і адразу запомнілі?

З-пад густых броваў на яе глядзелі насмешлівыя блакітныя вочы.

* Туравец - сяло ў 25 км ад Жытоміра.

– Я заўсёды так запамінаю, – з выклікам паглядзела на старога.

– Вельмі цікава. А калі я дам паслухаць песню, вы зможаце яе адразу праспяваць?

– Ці будзеце акампанаваць?

– Навошта? Вы ж запамінаеце з магнітафоннага запісу.

Мне здавалася, што Хамічэўскі хоча яе правучыць. Ён пачаў да старой радыёлы і пачаў шукаць нейкую кружэлку.

– Я больш давяраю не магнітафону, а вінілавым дыскам, – працягваў капацца ў калекцыі сваіх грамкружэлак. – У мінулым годзе памерла Марыя Калас. У яе, як і ў вас, было драматычнае сапрадна. Калас нарадзілася ў Нью-Ёрку ў сям’і грэчаскіх эмігрантаў, ледзь зводзіла канцы з канцамі. Пачатак музычнай кар’еры ў яе быў нешчаслівы. Яна патаўсцела, і да яе не былі добразычлівыя нябёсы. Але спявачка сустрэлася з італьянскім дырыжорам Тулія Серафінам, з якім у Калас пачаўся творчы ўздым. Серафіна ўвёў яе ў свет вялікай оперы. Яна выконвала першыя партыі ў «Аідзе» Вердзі і ў «Норме» Беліні. А потым праспявала ў «Ла Скала» і стала каралевай італьянскіх прымадон. Калас схуднела на трыццаць кілаграмаў і зачаравала Еўропу і Амерыку. Вось я нарэшце знайшоў яе кружэлку, – дастаў з футарала вінілавы дыск і прыладзіў на круг радыёлы.

Пасля пынення ў гасцёўню ўварвалася музыка, а за ёй лёгкі грудны жаночы голас. Ад нечаканасці маці саскочыла з канапы і пачала ўбіраць у сябе кожную музычную фразу, кожны такт і кожнае слова спявачкі. Яна забылася пра мяне, старога і пра чужы дом. Яе душа была недзе далёка. Музыканы вихор працяў яе. Мне здавалася, што ў яе спынілася дыханне. А калі музыка змоўкла, наступіла напружаная цішыня, і ў гэтую цішыню ўварваўся ўжо яе голас, які з матэматычнай дакладнасцю капяваў словы, тэмп, інтанацыі Калас. Яе голас трапятаў, як матылёк над кветкай, прагна выліваючыся пачуццямі і дзіўнай сілай. Заняўшы сабой усю гасцёўню, голас абарваўся на высокай ноце, пасля чаго ў серванце доўга дрыжаў крышталь.

- А як жа вы, не ведаючы мовы, запомнілі словы?.. - па-рушыў маўчанне стары. - З першага разу паўтарыць «Вальс Джульеты»?.. Стары Гуно*, напэўна, у труне перавярнуўся б...

- Я запамінаю тут, - прыклала руку да грудзей. - Запамінаюцца пачуцці, а пачуцці гавораць на адной мове.

- Ну, ведаеце... - разгубіўся стары. - Я ўсё бачыў у сваім жыцці, акрамя таго, што вы мне паказалі. Што вы робіце ў Тураўцы?!

- Працую ў бібліятэцы.

- З такім голасам, слыхам і музычнай памяццю?..

- Думаеце, мне могуць прапанаваць нешта лепшае?

- А якая ў вас адукацыя?

- Няскончанае вучылішча культуры.

Стары развёў рукамі і замітусіўся:

- Што ж я стаю?.. Давайце я вам хоць гарбаты запрапаную. У мяне ёсць смачная цэйлонская гарбата.

Ён запаліў на кухні газ і пачаў выстаўляць на стол посуд.

- У вас такі прыгожы чайнік, - заўважыла мама.

- Гэта не чайнік, а чайніца, - адказаў ён. - Бачыце, у яе формы, як у вас...

Нам раптам стала лёгка і весела. Мы пілі гарбату і жартавалі, быццам былі знаёмыя шмат гадоў.

- А Уладзік кім хоча стаць?

- Не ведаю, - пачырванеў я.

- А як вучышся?

- Добра.

Нягледзячы на яго сталы ўзрост, ён выпраменьваў нястрымную энергію.

- Ваш муж кім працуе?

- Авіятэхнікам у Скамарохах.

- А вам ніколі не хацелася ўсё кінуць і падацца ў кансерваторыю? Ваш голас ніколі не схіляў вас да такога жадання?

Штосьці патрыяршае было ў яго постаці і вялікай лабастай галаве.

- Хацелася, але я выйшла замуж.

* Шарль Гуно (1818- 1893) - французскі кампазітар, адзін з твораў французскай лірычнай оперы.

– Ну, вядома, для жанчыны шлюбнае пасведчанне – гэта лепш, чым дыплом кансерваторыі, – падліў ёй гарбаты стары, і ў яго голасе загучалі іранічныя ноткі.

Нейкі час мы сядзелі за сталом з маляўнічым абрусам, пілі гарбату і жартавалі. На ўсім побыце Мікалая Хамічэўскага ляжаў адбітак іншай эпохі.

– Я мог бы вас уладкаваць у ансамбль «Лянок», – сказаў стары. – Толькі ж у вас не народны голас. Вам трэба ў оперу.

– Але ў мяне няма адукацыі, – пачырванела маці.

Ён змоўк і адпіў гарбату.

– Як вы ставіцеся да таго, каб перамагчы ў конкурсе? – зірнуў на яе. – 17-19 жніўня будзе конкурс маладых выканаўцаў імя Ляташынскага*, якім займаецца сяброўка маёй памерлай жонкі. З вашымі дадзенымі яшчэ можна падрыхтавацца. Пераможцам даюць накіраванне ў Кіеўскую кансерваторыю. Гэта азначае, што ў выпадку перамогі вас возьмуць на навучанне без уступных экзаменаў. Конкурс для ўдзельнікаў да трыццаці пяці гадоў. Дарэчы, а вам колькі?

– Дваццаць першага лістапада будзе трыццаць тры, – катэліва адказала яна.

– У вашым узросце яшчэ можна планаваць будучыню. Яшчэ можна шмат чаго зрабіць. Я, Аліна, выдаў першую перакладзеную мной кнігу «Праметэй прыкаваны» ў пяцьдзесят два, а зборнік санетаў «Зорныя сады» – калі мне было ўжо за семдзесят.

Ён з цяжкасцю падняўся з-за стала, падышоў да кніжнага стэлажа і паклаў перад ёй кнігі.

– Гэта вашы? – недаверліва спытала, гледзячы на яго знізу ўверх. – А чаму тут напісана імя Барыс Тэн**?

– Гэта мой псеўданім, – весела адказаў ён. – А вось гэтыя дзве кнігі забралі ў мяне трыццаць адзін год жыцця.

Падаў два тамы Гамера.

– Ого, дык вы – зорка! – захоплена паглядзела на яго.

* Барыс Ляташынскі (1894-1968) – украінскі кампазітар.

** Барыс Тэн – псеўданім Мікалая Хамічэўскага (1897-1983) – украінскага перакладчыка антычнай літаратуры.

- Зорка - гэта канцэнтрацыя газаў, а я, Аліна, проста перакладчык.

Нейкі час яна гартала кнігі, а потым паглядзела на старога і спытала:

- Прапануеце мне ўскочыць у апошні вагон экспрэса, які ад'язджае з вакзала?

Яе бровы зламаліся, і ўся яна ўспыхнула, як мальва на карціне Білакур.

- Але я ж ускочыў у апошні вагон, - насмешліва-ганарліва паглядзеў на яе стары.

- Вы - мужчына. Мужчына можа пачаць жыццё спачатку ў любым узросце, калі адважыцца. А я - звычайная жанчына.

- Не, вы - незвычайная.

- Чым жа я незвычайная?

- У вас незвычайны голас і слых.

- Божа, які голас і слых?! У мяне двое дзяцей!

Хамічэўскі даліў ёй гарбаты.

- Вы хочаце спяваць?

У гасцёўні стала так ціха, што было чуваць, як, сціхаючы, вібура аконнае шкло ад грукату трамвая.

- Прапануеце стаць маім Тулія Серафіна? - усміхнулася яму. - Як бачыце, мне не трэба худзец на трыццаць кілаграмаў. У вас будзе са мной менш клопатаў.

- На жаль, я - не Тулія Серафіна, - далікатна сказаў стары. - Большая частка майго жыцця прайшла пад знакам нешанцавання. Можна сказаць, я, Аліна, прыцягваю нешанцаванне. Але для вас я паспрабую. Маёй кваліфікацыі недастаткова для навучання оперным спевам, аднак у Жытоміры ёсць адзін чалавек, які зможа вам дапамагчы. Таму паспрабую яго ўгаварыць.

Маці ўстала з-за стала, падышла да фартэпіяна і адным пальцам пачала падбіраць нейкую мелодыю.

- Умееце іграць?

- Не.

- Дык вучыцеся, пакуль у мяне.

Яна села за фартэпіяна і парывалася непшта сыграць, але пальцы не траплялі на патрэбную клавiшу, і маці злавалася і пачынала ўсё спачатку.

- Вось так, - падышоў і паклаў яе рукі на клавішы стары. - Паслабце кісці. Так, так, вось так, - ківаў галавой. - А цяпер спачатку. Пальцы расслабленыя. Расслабленыя пальцы! Так, так. А што вы іграеце?

- Гэта я імправізую.

Яна доўга мучыла фартэпіяна, быццам дарвалася да дарагой і жаданай цацкі.

- А якая гадзіна? - спалохана зірнула на гадзіннік у футарале. - У вас спыніўся гадзіннік.

- Ён спыніўся, калі мне перадалі сігнальны асобнік «Іліяды». Гэта была апошняя кропка ў маім жыцці, - адказаў стары. - Мне, Аліна, восемдзесят гадоў. Я выканаў усё, што запланаванай. Я пераклаў усяго Гамера. У мяне больш не засталася ніякіх планаў. Мне ўжо можна паміраць.

- А як жа я? - абурылася яна. - А конкурс імя Лягашынскага?!

- Прабачце, забыўся, - усміхнуўся. - Дзеля вас варта яшчэ трохі пажыць. Што нам паказвае будзільнік? Паглядзіце, без акулераў не бачу.

- Трынаццаць сорок пяць, - глянула на будзільнік, што ціха цікаў на кніжнай паліцы, і ўстала з-за фартэпіяна. - Нам пара. У пятнаццаць аўтобус. Трэба яшчэ сёе-тое купіць.

Ён правёў нас да зялёнага штыкетнічка і развітаўся.

- Як прыедзеце з Тураўца, заходзьце да мяне. Гэта ж побач з рынкам.

- Бывайце, Мікалай Васільевіч! - весела мовіла яму.

- Бывай здарова, чарнаброва! Да сустрэчы, Уладзік! - памахаў рукой.

І мы зніклі ў гарадскім тлуме.

2. КАРЭКТЫВЫ Ў ПАХАВАЛЬНАЙ ЦЫРЫМОНІІ.

1978

У Туравец мы прыехалі каля шаснаццаці гадзінаў. Мільцо дома не засталі. Верагодна, пайшла да кагосьці са сваіх сябровак. Яна якраз заканчвала восьмы клас. У Тураўцы была васьмігодка, і Мільця збіралася падаваць дакументы ў дваццаць

трэцюю жытомірскую школу. Сястра была старэйшая за мяне на год, але мне заўсёды здавалася, што яна значна старэйшая. Яна ўжо ўмела гатаваць, ведала, колькі каштуе сукенка і чаравікі і не саромелася гандлявацца на базары.

Напяваючы песеньку пра Мікалая, мама дастала з сумкі марскога акуня, схавала ў лёдоўню, выклала на стол хлеб, батоны, алей, рыс, гарчыцу, грэчку, запалкі. Расклала пакупкі. Дастала з печы боршч, смажаніну з грыбамі, і мы селі абедаль.

– О, ледзь не забылася.

Прынесла з гасцёўні чатыры кнігі, падала дзве мне і прымусіла ўзяць пад пахі, а дзве ўзяла пад пахі сабе. Так прывучала мяне правільна трымацца за сталом.

– Спіна павінна быць роўнай. Локцямі прыціскаюць кнігі. Не забывай карыстацца нажом.

– Колькі я павінен гэта трымаць? – прабурчаў я.

– Так прывучалі да добрых манераў за сталом нямецкіх афіцэраў, – пасыпаючы боршч з сальнічкі, забразгала сталовым начыннем.

Калі мы прыступілі да смажаніны, рыпнулі дзверы ў сенцах, і ў хату зайшла баба Марына.

– Ві ўжэ пріехалі? А я бачу, шо няма вас у аб'ед, то падаіла тваіх коз. А тая чорная Нюся так баданула рогам, што я тырчма кульнула. Разліла з даёнкі малако. Нашо, думаю, міне такі гембель? Шчэ скалечіт, покi вi будзеце па тым Жытоміры шляцца.

– О, дзе гэта мы шляліся?!

Ад абурэння мама пачырванела, і з-пад яе пахаў выпалі два тамы Нячуй-Лявіцкага.

– А хіба вi не маглі пріехат раней?

– Гэта я мала даіла вашу карову, што вы мне тут папракаеце?

– А хіба ж я табе папракаю? – апраўдвалася баба Марына. – Я толькі кажучу, шо трэ было пріехат у аб'ед.

– Калі прыехалі, тады й прыехалі!

– Ты такая кусючая, як аса. Ужэ і слова не можна сказаць.

– Як няма чаго добрага сказаць, лепш не кажыце.

– Ды шоб я табе ше калі даіла коз чi шось рабіла! – абурылася баба Марына. – Хай тыя козы паказяцца!

Выйшла, і ў доме наступіла мёртвая цішыня.

– Ты бачыў?! – абурылася мама. – Нават паабедаць не дала! Казала ж твайму бацьку, каб будаваўся ў Жытоміры, а ён сеў у двары каля сваёй матулі. Цяпер мушу трымаць яе і гэтыя козы замест таго, каб спяваць на сцэне. Як яно мне ўжо ўсё ўпяклося!

– Давай з’ямо смажаніну з блінцамі, – абазваўся я.

Але яна кіпела ад абурэння.

– Не хачу ні смажаніны, ні блінцоў! Твайму бацьку пананцавала, што сёння начныя палёты. Я б яму сказала, што пра яго думаю!

Лягнула дзвярыма і выйшла з хаты. Я даеў смажаніну і таксама выйшаў у двор. Каля адрыны я пачуў, як яна спявае:

На гародзе баркун родзіць,
Да мяне мой кум прыходзіць.
Радзі, радзі, буркунок,
Хадзі, хадзі, мой кумок.

На гародзе бурак родзіць,
А да мяне наш дзяк ходзіць.
Радзі, радзі, бурачэньку,
Хадзі, хадзі, мой дзячэньку.

– Што ты ёй скажаш? – абурыўся дзед Дзяніс.

Ён сядзеў на лаўцы пад сваёй хатай і церабіў курам кукурузныя катахі. Каля дзеда драмаў шэры кот. Гулі пчолы і мухі.

– Карову трымаць лянуецца, завяла коз, бо тре па горадзе пляцца. І спявае, як малахольная, шоб усе смаяліс. То з цябе і так усе смаюцца, – гучна сказаў дзед.

– А то вас не спытала! – абазвалася мама.

І на злосць яму заспявала:

Ой, ад піва баліць спіна,
А ад мёду галава.
Купі, мілы, гарэлачкі,
Каб вясёлая была,
Каб, каб, каб, каб,
Каб вясёлая была.

- Шо се за голас? Скрыпіт, як вівальга, а думае, шо кра-
сіва, - прабурчаў дзед.

Маці змоўкла, закіпаючы ад абурэння, ляснула дзвярыма і забегла ў хату. Я пастаяў у двары і пайшоў за ёй. Яна ся-
дзела ў гасцінай за сталом з адкрытай шуфлядай і капалася ў
сваіх паперах. Дзед укалоў яе ў самае балючае месца. У такія
моманты яна мяняла сваё завяшчанне. Дастала лісток папе-
ры, спісаны круглым жаночым почыркам, узяла шарыкавую
асадку і сумна сказала:

- Калі памру, хачу, каб на маім пахаванні не было дзэда
Дзяніса і бабы Марыны. Я іх выкрэсліваю, - пачыркала іх
на паперцы. - А замест іх я ўпісваю Мікалая Хамічэўскага.
Запросіш яго на гэты сумны дзень. Яму будзе прыемна, што
я перад смерцю на яго не забылася, - усхліпнула і падперла
рукой шчаку. - Калі будуць апускаць ў яму труну, - душачы
ў сабе плач, прашагтала яна, - хай сыграюць штосьці вель-
мі сумнае. Толькі не бярыце духавы аркестр. Лепш найміце
трох скрыпачоў.

Я не любіў такіх момантаў, калі мяне ахопліваў неапісаль-
ны жаль і я не ведаў, як яе супакоіць.

- Ён кажа, што я скрыплю, як івалга, - усхліпнула яна.

- Хто кажа?

- Дзед.

- Гэта ён так сказаў, бо каза ўдарыла бабу Марыну, - спра-
баваў супакоіць яе.

- Хіба ў мяне скрыпучы голас? У мяне голас, як у Яўгеніі
Мірашнічэнка* ці Бэлы Рудэнка**. Табе падабаецца, як спявае
Рудэнка?

- Падабаецца, - шмыгнуў носам я.

- Ідзі пакажу, дзе будуць ляжаць хусцінкі на смерць, -
адкрыла шафу і паказала пачак хусцінак.

Дастала з шафы хусцінку, выцерла слёзы і высмаркала
носік.

- Ты ж сапсавала новую хусцінку, - схамянуўся я.

* Яўгенія Мірашнічэнка (1931-2009) - украінская оперная спя-
вачка.

** Бэла Рудэнка (1933) - украінская оперная спявачка.

– Гэта хусцінка, якую павінны павязаць дзеду Дзянісу, – выгукнула сярдзіта і скамечыла яе ў руцэ. – Яна яму ўсё роўна ўжо не спатрэбіцца, таму што я выкрасліла яго са сваёй пахавальнай цырымоніі.

Я выйшаў у двор з думкамі, як дапячы дзеду. Што дзеда найбольш хвалюе? Пчолы. А што я магу зрабіць пчолам?.. Анічагенькі... Трэба... Трэба нешта прыдумаць... Вось так, думаючы, разважаючы, я меланхалічна зайшоў у драўляную прыбіральню, у якой убачыў старанна выгабляваную трэску, якую дзед сунуў у шчыліну паміж каркасам і хваёвай дошкай. Імгненне я разглядаў трэску, і тут да мяне дайшло, што дзед Дзяніс... ёй падціраецца. Во! Вось гэта і ёсць самая інтымная, проста неабходная бытавая рэч дзеда, падумаў я і кінуў трэску ў выграбную яму.

Я выйшаў з драўлянай будкі з адчуваннем, што нарэшце мая душа ўсцешана. Але для паўнаты задавальнення не хапала ўбачыць рэакцыю дзеда. Таму я доўга круціўся побач, назіраючы за ім. Дзед габляваў дошку, каб паправіць дно ў драўлянай скрыні, у якой рос бабін фікус. Нарэшце баба паклікала дзеда на падвячорак. Дзед падняўся з каленяў, абтрусіўся, памыў з рукамыніцы рукі і пайшоў у хату. А я з цяпеннем рыбакка, гатовага гадзінамі глядзець на нерухомы паплавок, сеў на лаўку пад дзедавай хатай і стаў чакаць. Чакаць давялося доўга, таму што дзед любіў грунтоўна паесці. І калі я задрамаў, рыпнулі дзверы сенцаў, выйшаў дзед. Пастаяўшы на парозе, падумаўшы, зразумеў, чаго хоча, і рушыў да драўлянай будкі за хатаю. Я схваўся ў садзе і назіраў, што будзе далей. Дзеда доўга не было. Я стаў здзіраць з вішні і есці клей, але рыпнулі дзверы, і я ўбачыў дзеда, які прытрымліваў адной рукой штаны, а другой абмацваў у прыбіральні сцены. Ён аблапаў усё, што мог, а потым зашпіліўся і, шырока расстаўляючы ногі, дзіўнай хадой накіраваўся да хаты. Я падкраўся да акна і пачуў, як ён гучна спытаў:

- Дэ мая трэска?
- Ды каму ж тра твая трэска? – абурылася баба.
- Кому ж тра?! – сярдзіта ўсклікнуў ён.
- То, можа, хто з дзяцей вікінуў?

– Во, пранцаваты хлапчук, – прабурчаў дзед.

Узяў сцізорык і стаў выразаць новую трэску. А я зайшоў у хату і пачуў, як мама спявае:

А мой мілы згінуў, згінуў
І дуду ў каморы кінуў.
Я ж пайшла мукі набраці
Ды ўсчала ў дуду іграці.

Я пачакаў, калі яна зробіць паўзу, і спытаў:

– А чаму гэта дзед Дзяніс у прыбіральні карыстаецца не паперай, а трэскай?

– Бо твой дзед вырас у лесе, дзе не было паперы, а дрэваў – гібель, – адказала яна і зноў заспявала.

3. ДНЯПРО, ШТО ПАЦЁК ПРАЗ ЖЫТОМІР. 1978

У панядзелак маці паведаміла, што збіраецца ехаць да Хамічэўскага:

– Ён пазнаёміць мяне з настаўніцай вакалу.

Раніцай яна загадала сястры:

– Мільця, мы з Уладзікам едзем у Жытомір. Пакорміш і выдаіш коз. Прыедзем пасля абеду.

Я доўга не мог зразумець, чаму яна бярэ з сабой толькі мяне, а калі спытаў, то мама з мілай непасрэднасцю адказала:

– На гэта ёсць тры прычыны, – надзьмула вусенкі і прыціснулася да мяне, калі мы сядзелі ў аўтобусе. – Дзед з бабай не будуць думаць, што я знайшла ў Жытоміры палюбоўніка і еджу на спатканне. Потым, ты носіш за мной гаспадарчую сумку, у якую я складваю пакупкі, і выходжу цябе як чалавечка, што будзе некалі насіць сумкі за сваёй жонкай. І па-трэцяе, усе думаюць, што ты мой малодшы брат. А якой жанчыне не прыемна, калі ёй даюць менш гадоў, чым насамрэч?

– А чаму ты не бярэш Мільцю?

– А нашто гэта Мільці?.. Ты ўбіраеш свет, як прамакатка чарніла. Знаёмствы з такімі людзьмі, як Хамічэўскі, табе спа-

трэб'яцца болей, чым ёй. Табе ж прыемна са мной ездзіць? – зазірнула мне ў вочы.

Што я мог ёй адказаць? Яна была напорыстая, бы вихор, бы ўраган, што захоплівае з сабой і нясе жыццём, змятаючы ўсё на сваім шляху. Няўрымслівая, смяшлівая, п'явучая, вострая на язык і п'яная ад жыцця – вось якая была яна ў тое лета.

Мы выйшлі з аўтобуса на Жытнім рынку, перайшлі праз трамвайныя рэйкі, дабраліся да чырвонага цаглянага дома, абгароджанага зялёным штыкетнічкам, і пазванілі ў дзверы. Але стары да дзвярэй не падыходзіў. Мама дзынкнула яшчэ раз і яшчэ.

– Дзе ж гэта ён? – заклапочана спытала і выгнутым пальчыкам пастукала ў акно.

У доме было ціха. Мы пастаялі пад акном і выйшлі на вуліцу.

– І дзе яго шукаць? – спытаў я.

Яна нічога не адказала і бяздумна кудысь брыла, а я цягнуўся за ёй. Ужо тады я здагадваўся, што яе пачуццёвасць мацнейшая за розум. Ёю заўсёды кіравала нейкая сіла, што падказвала шляхі, якімі трэба рухацца. У гэтым я пераканаўся, калі мы прайшлі бульвар, парк і апынуліся на пешаходным мосце.

Было цёпла. Мяккае чэрвеньскае сонца разагрэла зямлю, і ў Цецераве боўталіся дарослыя і дзеці. За мостам, ля хутара Бровары, я заўважыў у рацэ старога. Ён плаваў ля берага, задаволена пырхаючы ў вадзе.

– Глядзі, гэта ён – Хамічэўскі, – паказаў ёй.

Яна заўважыла яго, гучна закрычала і замахала рукой:

– Гэй, свет перавярнуўся дагары нагамі, а Бoryстэн пацёк праз Жытомір!

Мы сышлі з моста і пачалі спускацца да ракі. Стары падплыў да берага, учапіўся за куст, але з вады не выходзіў.

– Выходзьце, Мікалай Васільевіч, – крыкнула яна.

– Толькі не падглядайце, бо я голы, – хіхікнуў стары.

Вылез з вады і за кустамі пачаў апранацца.

– Чаму вы не на пляжы, а ля хутара? – спытала яго.

Стары выйшаў з-за кустоў. Яго мокрыя сівыя валасы пазбіваліся каўтунамі і прыліплі да галавы. Ён нагадаў мокрага пеўня.

– Я калісыці на гэтым хутары жыў.

Дастаў з кішэні пластмасавую расчоску і зачасаўся. Мы падымаліся ўверх па сцежцы і нетаропка размаўлялі, рухаючыся ў горад.

– А тут што, танней здымаць кватэру?

– Пасля вайны, Аліна, мне не дазвалялі жыць ні ў Кіеве, ні ў Жытоміры, – адказаў Хамічэўскі. – Я лічыўся палітычна нядобранадзейным. Зрэшты, як вы ўжо, напэўна, здагадаліся, для ўлады я і цяпер нядобранадзейны. Са мной мець зносіны небяспечна, бо сцены майго дома маюць вушы. Дык вось, я працаваў тады ў тэатры, а пасля працы павінен быў ісці цераз рэчку за горад, на хутар. Вунь там, у той хаце, – паказаў рукой, – я кватараваў. Часта ноччу краўся дадому, як злодзея, бо гэта лічылася парушэннем пашпартнага рэжыму. Толькі прыманшчуся да жонкі ў ложка, прыгрэюся, раптам – грук у акно. Участковы міліцыянт фіксуе спазненне. У мяне заўсёды была для такіх выпадкаў бутэлька гарэлкі. Ён прымаў бутэльку, строга прадпісваў, каб гэта было апошні раз, я абяцаў, што больш такога не паўторыцца. Але паўторы здараліся, і я зноў усюваў яму ў рукі гарэлку. І так працягвалася, пакуль не памёр Сталін.

Вось гэтак размаўляючы, мы прыйшлі да яго дома. Стары адчыніў дзверы. Запрасіў нас у гасцёўню. Запаліў газ, падагрэў чайнік і пачаставаў гарбатай.

– Як жа вы мяне пазналі ў вадзе?

– Гэта Уладзік заўважыў, – сказала мама.

– Які назіральны ў вас хлопчык, – адпіў гарбату стары. – Ну, не губляйце часу. Сядайце за фартэпіяна.

Маці накінула на клавішы, як галодны дзяцел на ствол дрэва, з’едзены караедамі. У яе хаатычнай ігры з’яўлялася ўсё больш гармоніі, а палыцы кожны раз рабіліся спрактыкаванейшымі і дакладнейшымі. Стары падказаў ёй некалькі акордаў, і яна тут жа пачала іх выкарыстоўваць.

– Не забывайце пра педаль, – нагадаў стары і рухам нагі паказаў, як гэта робіцца. – Вы павінны зрасціся з фартэпіяна, стаць адным цэлым, быццам гэта вашае цела. І тады кожны рух будзе арганічны, як хада, бег, танец.

Калі мама нацешылася ігрой, стары сказаў:

– Сядайце, Аліна, на канапу, бярыце да сябе Уладзіка. Я дам вам сёе-тое паслухаць.

Ён знайшоў нейкую кружэлку і прыладзіў яе на дыску радыёлы.

– Зараз мы з вамі паслухаем Кіры Тэ Канаву з Новай Зеланды. Яе маці была ірландка, а бацька паходзіў з маоры.

– Хто такія маоры? – спытала яна.

– Новазеландскія абарыгены.

– Дык вось, спачатку Кіры выступала ў начных клубах, а затым праспявала арыю з оперы Пучыні «Тоска», перамагла ў конкурсе і атрымала грант на працяг музычнай адукацыі. Пераехала ў Лондан і там зрабіла кар’еру опернай спявачкі. Яна выступала ў найбуйнейшых оперных тэатрах. У мяне запіс 75-га года, опера Бізэ «Кармэн». Зрэшты, давайце лепш паслухаем.

Пасля бравурнай прэлюдыі загучалі арыі, і стары рэплікамі іх каментываў:

– А вось і арыя Мікаэлы.

Спеў Кіры выклікаў сум і меланхолію. Ён нагадваў параненую птушку, што губляе апошнія сілы, развітваючыся з жыццём.

– А голас няшчыльны, – заўважыла мама. – Дрыжыць.

– Ну, вы хочаце, Аліна, каб ва ўсіх голас быў такі густы і шчыльны, як у вас, – насмешліва паморшчыўся стары. – Кіры не расла на туравецкіх грыбах.

Яны слухалі і абмяркоўвалі арыі, а мне гэта хутка надакучыла. Таму я ўжо быў не супраць выйсці на вуліцу.

– Дарэчы, вы абяцалі пазнаёміць мяне з настаўніцай вакалу, якая дапаможа падрыхтавацца да конкурсу, – нагадала яму.

– Абяцаў, – кіўнуў Хамічэўскі, – і зараз пры вас з ёй дамоўлюся.

Ён падышоў да тэлефона, адкрыў нататнічак, набраў нумар і весела сказаў:

– Добры дзень! Як маецца пані Цыбульская? Ды якое там у старога жыццё? Калі ходзяць ногі, няма бяссоння і ёсць

апетыт, ты ўжо й шчаслівы. А пра маладзіц нават думаць не смееш, каб *шляк нэ трафыв**, як кажуць галічаны. Памятаеце, на мінулым тыдні я вам расказваў пра маладую жанчыну з Тураўца, якой трэба дапамагчы падрыхтавацца да конкурсу? Калі?.. Заўтра? У вас? У колькі? Тады не буду адрываць ад спраў і з вашае згоды дазвольце пакланіцца. Да заўтра!

Паклаў трубку і задаволена мовіў:

– За такое не грэх і выпіць.

Дастаў з невялікага бара распачатую пляшку ягаднай наліўкі і дзве чарачкі.

– Шампанскае, Аліна, п’юць у Шампані, ром – у Рыме, кахецінскае – у Кахеціі, каньяк – у Каньяку, а я вас пачастую добрай коднеўскай наліўкай, у іх свае, а ў нас свае алкагольныя традыцыі. Тым больш, што Кодня недалёка ад Тураўца. Уладзіка не станем прывучаць да гэтага слаўнага напою, каб заўчасна не сапсаваць густ.

Яны чокнуліся і выпілі.

– Вы так шмат пераклалі, – адгукнулася мама. – Напэўна, рана ўстаяце?

– Калі чалавек хоча пражыць здаровым да глыбокай старасці, ён прачынацца разам з птушкамі, – адказаў стары. – Я так раблю апошнія пяцьдзясят гадоў, інакш бы не паспеў перакласці Гамера, – зноў разліў у чаркі коднеўскую наліўку і весела працягваў. – А ведаеце, усе перакладчыкі Гамера заўсёды пачыналі з «Адысеі». Яна карацейшая за «Іліяду» на 3583 радкі.

– Вы заўсёды ўсё запамінаеце да грама? – засмяялася мама.

– Вось усё, што тычыцца грамаў, я якраз і не запамінаю. А радкі Гамера памятаю добра.

Яны чокнуліся, выпілі, і, заплюшчыўшы вочы, стары працягваў па памяці:

А Тэлемах, свінапас і пастух, што кароў пільна пасвіў,
Рухі спынілі свае і, як танцы стамілі жанчын,

* Паралюш не ўхапіў.

Спаць паляглі ўсе ў цяністых, утульных пакоях.
Вось Адысей з жонкай, звездаўшы любасці ўцеху,
Цешыцца сталі размоваю паміж сабой*.

- Вы так добра чытаеце, - вырвалася ў маці. - Як быццам вада аб бераг б'е.

- Гамераўскі гекзаметр, Аліна, нагадвае прыбой Эгейскага мора. За маленькімі хвалямі ідуць большыя. Гэта як дыханне мора, якое наскаквае на бераг то мацней, то слабей, а затым пераходзіць на шэпт і ліжа камяністы бераг.

Мы зачаравана сядзелі ў пакоі, застаўленым кніжнымі шафамі і паліцамі, і слухалі яго голас.

- У вас, пэўна, самая вялікая ў Жытоміры бібліятэка? - спытала маці.

- Хацелася б, каб так было, - задаволена прыцмокнуў стары. - Але лепшая бібліятэка была ў Яўгена Кудрыцкага.

- А хто такі Кудрыцкі?

- Мой прыяцель.

- І дзе ён?

- На Смальянскіх могілках, - панурыўся стары. - Памёр у пазамінулым годзе.

Мама дапіла наліўку, патрымала пустую чарку ў руцэ і сказала грудным голасам:

- З вамі цікава, але трэба развітвацца. Нам пара.

Мы ўсталі. Стары правёў нас на вуліцу.

- Заўтра аб адзінаццатай вас чакае настаўніца вакалу. У вас атрымаецца?

- Атрымаецца. У мяне на гэтым тыдні пачынаецца адпачынак.

- Тады з аўтобуса адразу прыходзьце да мяне.

- Але наш аўтобус прыходзіць вельмі рана, а восьмай гадзіне.

- Цудоўна, - задаволена сказаў стары. - Пап'ём гарбаты. Паіграем на фартэпіяна і пойдзем.

* Гамер. Адысея. Песня дваццаць трэцяя. Паводле ўкраінскага перакладу Барыса Тэна.

Мы развіталіся і перайшлі праз трамвайныя рэйкі на Жытні рынак. Усю дарогу мне здавалася, што ў мамы за спінай вырастаюць крылы, якія шамацяць у струменях цёплага летняга ветру, што гулліва задзіраў на ёй клятчастую спадніцу.

4. ПАНИ ЦЫБУЛЬСКАЯ.

1978

Каля васьмі раніцы мы прыехалі ў Жытомір. На Жытнім рынку хадзілі пад нагамі галубы, дзынкалі трамваі, гучалі клаксоны аўтамабіляў і крычалі гандляркі, што гандлявалі семкамі.

Мы падышлі да цаглянага дома, абвітага вінаградом, падняліся па лесвіцы на ганак і пазванілі ў дзверы.

– Хто там? – пачуўся голас старога.

А мама весела заспявала:

У Ёванькі ля брамкі ручаік і дзічка,
Ручаік і дзічка, ручаік і дзічка.
Прыбегла да Ёваніка босай Марычка.
Прыбегла пад вокны дый тупачкі-туп,
Ой, выйдзі, мой Ваньку, я ж тутачкі-тут.
Але замест Ванькі – матуля старая.
Ой, Божачка, Божа, нявестка малая!

Дзверы скрыпнулі.

– Гэта вы? – узрадаваўся ён. – Заходзьце. Вы ж ведаеце, што ў мяне не разуваюцца. Сядайце да стала.

На ім быў светлы льняны гарнітур і лямцавыя тэпцікі.

– А я вам згатавала бульбянікі з тварагом, – дастала з сумкі чырвоны рондаль у белы гарох.

– А што гэта?

– Гэта бульбяныя пірагі з тварагом.

– Ніколі такога не еў.

– І дарма, – наклала яму ў міску пірагоў, дастала з сумкі слоік са смятанай. – Бульбянікі яшчэ не астылі, я іх загарнула ў ручнік.

Стары зняў з пліты чайнік. Заварыў гарбату. Мы сядзелі за сталом, снедалі і размаўлялі.

– Ведаеце, Аліна, я люблю драпікі, але вашы бульбянікі з тварагом па-туравецку – гэта нешта недасяжнае, – мачануў пірог у смятану стары.

Нам было так лёгка, быццам мы ведалі Мікалая Хамічэўскага шмат гадоў і проста сядзелі за сталом, пілі гарбату, слухалі музыку і не адчувалі ні напружання, ні дыскамфорту, ні нязручнасці ад маўчання. Так бывае з людзьмі, з якімі думаеш на адной хвалі і маеш глыбокую ўнутраную сувязь, якую не заўсёды адчуваеш з кроўнай раднёй.

Пасля сняданку мама пачала бязладна іграць на фартэпіяна і спяваць усё, што ведала.

– У вас няма тэхнікі ігры, – сказаў стары, – але хуткасць, з якой вучыцеся іграць, фантастычная.

Яна збівалася, злосна хмурылася, але палыцы лавілі патрэбныя клавішы, і яна працягвала іграць і напяваць, а Хамічэўскі сядзеў на канапе і слухаў.

– А колькі часу? – спыхапіўся ён.

– Дваццаць на адзінаццатую, – адказаў я.

– Уладзіку, а падай мне, калі ласка, кульбу.

Я працягнуў яму палку, і мы адправіліся з хаты.

На вуліцы са старым віталася шмат мінакоў, як у вёсцы. І я здзіўся, што яго ведае так шмат людзей.

На Міхайлоўскай* мама спытала:

– Хто хоча марозіва?

Я адмовіўся, і стары таксама.

– А я вазьму, – сказала яна і лізнула пламбір у вафлевай формачцы.

У скверыку на Тэатральнай мы селі на лавачку і чакалі з'яўлення настаўніцы вакалу. Яна з'явілася дакладна аб адзінаццатай, калі на ратушы прабіў гадзіннік. Жанчына нявызначанага ўзросту, якой можна было даць ад трыццаці да пяцідзесяці гадоў, у доўгай летняй сукенцы ў стылі ампір з высокай таліяй, перацягнутаў пад грудзьмі шаўковай стужкай, у шыракаполым летнім капелюшы, з элегантнай сумачкай – вось

* Міхайлоўская – пешаходная вуліца ў Жытоміры.

якою я запомніў яе тым летам. Пры яе з'яўленні Хамічэўскі падняўся з лавачкі і па-даўнейшаму пацалаваў ёй руку.

- Знаёмцеся, Аліна, гэта Адэліна Цыбульская.

- Я б хацела, каб вы называлі мяне проста - пані Цыбульская, - кінула шыракаполым капелюшом яна.

- Добра, - адказала мама.

- Гэта ваш сын?

- Сын, - пачырванела ад яе слоў.

Імгненне Цыбульская здзіўлена глядзела на марожанае.

- Што вы робіце? - спытала абурана.

- Ем марожанае.

- Дайце яго сюды.

Бесцырымонна адабрала, падышла да скрыні і выкінула. Стары толькі хіхікнуў.

- Каб я гэтага больш не бачыла, - сурова сказала Цыбульская. - Хочаце сарваць голас? Марожанае і халодная вада - вашы першыя ворагі.

- Ну, я, мабыць, вам ужо не патрэбны, пайду, - адазваўся Хамічэўскі. - Калі скончыце, Аліна, заняткі, зайдзіце з Уладзікам да мяне.

- Добра, - кінула мама.

Пані Цыбульская завяла нас у пяціпавярховую сталінку на Тэатральнай. У парозе да нас кінуўся ёркшырскі залацістарыжы тэр'ер з чубчыкам, перацягнутым чырвонай гумкай. Ён скакаў на Цыбульскую, гаўкаў.

- Коні, пазнаёмся з гасцямі, - мовіла гаспадыня.

Коні абнюхала мяне, маму і замахала хвосцікам.

- Як цябе завуць? - спытала мяне Цыбульская.

- Уладзік.

- Сёння, Коні, ты будзеш гуляць з Уладзікам, - голасам, які не прадугледжвае пярэчанняў, сказала яна. - Ідзіце ў той пакой, - прыадчыніла дзверы. - Можаш узяць мячык, яна любіць гуляць.

Як для пацукалова і ахоўніка жаночых сумак, Коні выявілася кампанейскай і адразу пачала ганяцца за мячом і скакаць на мяне, але мне было цікава, што адбываецца ў іншым пакоі. Стрымліваючы Коні, я насцярожваў вушы і слухаў, пра што гавораць і чым займаюцца маці з Цыбульскай.

Яны падышлі да фартэпіяна, і Цыбульская пачала правяраць у маці слых. Іграла гамы і прымушвала падпяваць. Часам яе перабівала і раздражнёна казала:

– Расслабцеся. У вас мышачны заціск. Так вы будзеце спяваць у сельскім клубе. А ў мяне вы будзеце спяваць правільна. Оперны спеў патрабуе настойлівасці і дысцыпліны. Вам трэба было браць гэтыя ўрокі яшчэ ў дзяцінстве, а не ў сталым узросце. Вы знаёмыя з нотнай граматай?

– Я вывучыла нотную грамату ў вучэльні культуры.

– Добра, хоць гэтаму вас не трэба вучыць, – адказала скрозь зубы Цыбульская. – На нашых занятках мы будзем надаваць увагу дыханню. За такі кароткі час паставіць голас немагчыма, але падкарэктаваць можна. Ёсць практыкаванні, якія развіваюць галасавыя звязкі. У вас няма часу на тое, каб я давала вам урокі анатоміі, каб даведаліся, як працуе ў чалавека галасавая сістэма. Але паспрабую падабраць вам сцэнічны вобраз, а там як карта ляжа. У рэшце рэшт, у мастацтве поспех – гэта не толькі талент, але і збег абставінаў і проста шанцаванне. Вы ўдачлівая?

– Не вельмі, – адказала мама.

– Я ўжо пра гэта здагадалася. Іначай не апынуліся б у гэтай дзірцы. Дарэчы, як яна называецца?

– Туравец.

– Гэта нават не Туруханск, не Турку і не Турын. І тым больш не Токія, – прабурчала Цыбульская.

Яна доўга прымушала маму гучна расцягваць гукі:

– Набіраеце як мага болей паветра ў грудзі. А-а-а-а-а-а! Цягніце, пакуль не скончыцца паветра. Гук ідзе з грудзей, а затым пераходзіць усё ніжэй, ніжэй і нарэшце дабіраецца да сонечнага спляцення. Важна не толькі правільна ўдыхаць, але і правільна выдыхаць. Моцна ўдыхніце, затрымайце дыханне, выдыхніце. Ваш выдых павінен нагадваць гудзенне пчалы, шум лесу, гудзенне камара. А цяпер паспрабуйце хекаць, быццам сечаце сякерай. Кожны выдых – гэта пачашчанае дыханне. Так. Так. Дастаткова. Часцей нельга, таму што ў галаве закруціцца. І трэці від выдыху – шум пульверызатара з лакам для валасоў.

Гудзенне, шыпенне, пачашчанае дыханне напоўнілі ўсю кватэру з тоўстымі сценамі і высокімі столямі, дзе на сценах віселі фатаграфіі Цыбульскай у доўгіх рамантычных сукенках каля фартэпіяна. Мамчын голас вібраваў і быў не падобны да таго, які я прывык слухаць штодзень. Яна крычала, гыркала, ускрыквала.

– Каб знайсці свой голас, трэба стагнаць, каб гук свабодна вылятаў з горла, – сказала Цыбульская. – Мышцы павінны быць расслабленыя. Адчуваеце, як вібрае каля пераносся? Паспрабуйце стагнаць з гукам М, а затым дадавайце да яго галосныя І, Э, О У, Ы. Замест гуку М дадайце Н. У вас павінна атрымацца: «Няня Ніна нанізала Наце маніста». Гэтае практыкаванне трэба рабіць на адным дыханні штодня па пятнаццаць хвілінаў.

На час маю ўвагу адцягнула Коні, якая скакала мне на ногі і патрабавала ўвагі, але за няшчыльна закрытымі дзвярыма якраз пачалося пікантнае практыкаванне. Цыбульская дала маме аловак, загадала заціснуць яго зубамі, адкрыла кнігу і прымусіла гучна чытаць, прамаўляючы кожнае слова:

«Дадзена мне маленечкую іскрынку святую... Маленечкую-маленечкую... І асвятліла яна маё жыццё беднае, шчасцем нагрэла маё сэрца... Але хай жа лепш згасне ўва мне іскра святая, хай будзе марным жыццё маё і цёмнай ноччу, калі аддам яе ў здзек ці ў багну ўтапчу»*.

Цыбульская была не такая простая, як здавалася, я адчуў гэта адразу, калі яе ўбачыў, але з маці яна паводзіла сябе вельмі бесцырымонна.

– Я буду вывучаць ваш голас і тое, як змяняецца ён на кожным занятку. А калі хочаце імгненнай славы, бо лянуецца працаваць над сабой, то лепей спыніць нашы заняткі, – сказала Цыбульская, і ў яе голасе загучалі калючыя шпількі. – Каб зразумець сябе, вы павінны зразумець свой голас. Я буду вам даваць хатнія заданні і спіс музычных твораў, якія трэба слухаць. Вось як вы стаіце?! – разлавалася раптам яна. – У Каране сказана: каго Гасподзь хоча весці проста, таму

* Урывак з аповесці класіка ўкраінскай літаратуры Сцяпана Васільчанкі «Талент».

пашырае грудзі, а каго хоча збіць са свайго шляху, таму робіць грудзі вузкія. Высакародны чалавек вылучаецца выправай; выраўнуйце спіну, распраўце грудзі, галаву трымайце роўна. На наступны занятак прынясіце маленькі нататнічак, у якім сваёй рукой запішыце: «Першае – паставіць голас. Другое – вывучыць і давесці да ідэальнага гучання тры ары. І трэцяе – перамагчы ў конкурсе». Зазірайце ў гэты нататнічак штодня раніцай і ўвечары. Музыку, якую я вам рэкамендую, слухайце кожны дзень. Купіце ў краме «Мелодыя» кружэлку. Спіс арыў і рамансаў я вам падрыхтавала.

– А як часта да вас прыходзіць? – спытала мама.

– Кожны дзень.

Узнікла доўгая паўза.

– Кожны дзень я не магу.

– А колькі можаце? Пяць разоў? Чатыры?

– Тры.

– Тады ў панядзелак, сераду, пятніцу. З 11 да 13.00.

– А заўтра?

– А заўтра ў нас серада – дзень заняткаў, – нагадала Цыбульская. І пра харчаванне. Голас опернай спявачкі – гэта не крык, а перадача слухачам энергіі паэта, кампазітара і вашай энергіі. Калі хочаце давесці публіку да шаленства, не ешце мяса, рыбу, кансервы, салёныя і кансерваваныя прадукты. Толькі свежыя гародніну, садавіну, сталовую лыжку ў дзень мёду і малака, напалову разведзенае вадой.

Я зразумеў, што заняткі скончыліся, і выглянуў з пакоя на руках з Коні, якая вырывалася на падлогу.

– Можаш заходзіць, – холадна сказала пані Цыбульская.

Мама дастала з сумкі хатнія яйкі і сыр.

– Тут я вам прыгатавала падарункі, – працягнула Цыбульскай, але тая чмыхнула:

– Забярыце гэтыя сельскія далікатэсы.

Я пачырванеў, а мама пачырванела яшчэ больш.

– Да пабачэння! – сказала Цыбульскай.

– Да сустрэчы! – з пагардай адказала яна.

На вуліцы маці павярнула не ў той бок, а калі я нагадаў, што мы ідзем у тэатр, гучна засмяялася. На яе нападзілі істэрычныя смех, і на нас пачалі азірацца мінакі.

- Перастань! На нас усе глядзяць!

Але яна смяялася, пакуль мы не прыйшлі ў краму «Мелодыя», дзе купіла патрэбныя кружэлкі, і рушылі да старога.

У Хамічэўскага яна яшчэ трохі паіграла на фартэпіяна, а калі выходзілі з хаты, прызналася:

- Яна не хоча ў мяне нічога браць.

- Я некалі дапамог яе пляменніку з паступленнем у інстытут, - хіхікнуў стары.

Мы развіталіся і пайшлі на Жытні рынак, дзе закупіліся ў некалькіх крамах. А калі ехалі дадому, я не стрымаўся і спытаў:

- Да Цыбульскай ніхто не адгадаў, што я - твой сын. Як яна гэта зразумела?

- Жанчына жанчыну бачыць наскрозь, - адварнула ся ў акно мама.

І пакуль мы ехалі ў Туравец, яна так і не павярнула галаву, быццам на аблоках чытала толькі ёй зразумелыя пісьмёны.

5. БАКАЛЕЦ, ПРАЖОГА І РЭПЕТЫЦЫЯ Ў ТЭАТРЫ. 1978

У сераду мы прыехалі да Мікалая Хамічэўскага, і мама пачала наводзіць у яго доме парадак.

- Нават не думайце пярэчыць, - катэгарычна сказала яму. - У вас пастаянна госці. А паглядзіце, што тут робіцца.

Стары бурчаў, калі яна выцірала пыл, мыла падлогу, складала раскіданыя рэчы і праветрывала пакоі. Калі мы селі піць гарбату, у дзверы пазванілі, і стары падвёў да нас высокага ссутуленага хлопца.

- Знаёмцеся, гэта карэспандэнт газеты «Валынскі кур'ер» Гэнё Бакалец.

- Аліна, - працягнула яму руку маці.

- А гэта - Уладзік, - паказаў на мяне стары. - Сядайце, Гэню, з намі да стала.

Мы пілі гарбату, стары жартаваў, распавядаючы, як Гэнё напісаў фельетон аб якімсьці мясцовым мастаку, і той прыходзіў да яго ў рэдакцыю біцца.

- У вас такое вострае пяро? - спытала мама.
- Пяро, можа, і не такое вострае, але Гэнё любіць ім калоцца, - рагатнуў стары. - І за гэта часам з ім вельмі жорстка высвятляюць адносіны.

- Я вам магу нешта прачытаць, - пасур'эзнеў Гэнё.
- Толькі не сёння, - запярэчыў Мікалай Хамічэўскі.

Але Гэнё ўпёрся:

- Гэта зойме тры хвіліны.
- Ну добра, - здаўся стары. - Што вы нам хочаце прачытаць?

- Сваю апошнюю рэч, якую забракавалі ў газеце, - адказаў Бакалец і з наплечнай сумкі дастаў свой опус.

- Але не злоўжывайце нашым часам, таму што мы хоць і багема, але людзі занятыя, - нагадаў стары.

- Гэта называецца «О, Жытні рынак!» - рыпнуў крэслам Бакалец.

- Выдатная назва, - ажыў Хамічэўскі, і ў яго голасе загучалі вясёлыя ноткі.

Гэнё ўдыхнуў у сябе паветра, нібы нырэц за жэмчугам, і патэтычным голасам пачаў чытаць:

- «Ці можна ўявіць Парыж без Манмартра, Адэсу без Дэрыбасаўскай або Кіеў без Крашчаціка? А як, скажыце, уявіць Жыгтомір без яго душы - Жытняга рынку?»

Вось я каля паўднёвых варотаў рынку. На скрыні, недалёка ад крамы мэблі, хрумстаючы баравіцай, сядзіць чырванапчочкая жанчына і рашуча вымагае грошы з кожнага, хто ўваходзіць на рынак. Перада мной - экзатычны для еўрапейца тып савецкага жабрака.

Пры ўваходзе за трыццаць рублёў гандлююць каранем "не пакінь мяне, любы", лекамі ад меланхоліі, дыярэі, кашлю і палавога бяссілля.

Сельскія жанчыны прадаюць трускаўкі, чарніцы, лісічкі, рэдзьку і жменькі зялёнай цыбулі. Па лужынах цяжка ступаюць з торбамі маладыя мамы і весела боўтаюцца іх мілыя птушаняткі. Вецер шпурнуў у твар скамечаную газету "Праўда". Паўсюль засмечана. Над усім пануе жыццярадасная мітусня.

Прасоўваючыся да галоўнага ўвахода крытага рынку, заўважаю натоўп бабуль са скрынкамі за плячыма. Гэта трыумфе

спрадвечная мара чыноўнага люду. Бабулі манатонна зубраць і канспектуюць правілы гандлю на рынках.

Жытні рынак спрабуе абвергнуць замацаваную за Саюзам рэпутацыю краіны вечназялёных памідораў.

Здавалася, цалкам ачышчаючы ад пестыцыдаў і гарантуючы поўную бяспеку ўжо адным сваім выглядам, вісіць папярэджанне: “Не купляйце сельскагаспадарчую прадукцыю, што не прайшла хімічны кантроль. Патрабуйце адпаведныя даведкі”.

– У вас ёсць адпаведныя даведкі? – цікаўлюся ў першай жа жанчыны.

Шырока разяўлены рот яшчэ доўга чырванее з натоўпу, і палец выразна стукаў па скроні.

І раптам раўнамерны рытм рынку раздзірае сакавітая лаянка. Гэта, рэзка выхапіўшы яблык, поўны маладой энергіі піянер радасна ўцякае з рынку. А за ім у выхаваўчых мэтах безнадзейна кінуўся няголены мужчына.

Над рынкам пануе разбэшчаны дробнабуржуазны хаос. З пашкоджанага дзесяціметровага планшэта палымнее лозунг: “Ліквідуем сацыяльныя, бытавыя і культурныя адрозненні паміж горадам і вёскай”, на якім абыякавыя да ідэйнай высакароднасці галубы, павярнуўшыся хвастамі, звычайна робяць сваю пазакласавую справу».

Гэнё дачытаў і пераможна паглядзеў на старога.

– Калі думаеце, Гэню, што я ў вялікім захапленні ад вашага эсэ, то памыляецеся, – сказаў стары. – Я і так ведаў, што вы ўмеце пісаць ні пра што. Па меншай меры, чагосьці фенаменальнага ў гэтым я не ўбачыў. А вось што мяне сапраўды захапляе, дык гэта здольнасць з першага разу запамінаць арыю на любой мове і дакладна яе паўтараць.

– Вы гэта можаце? – хмыкнуў Гэнё.

– Я – не, а некаторыя з нас – цалкам, – пасур’ёзнае стары. – Падыдзіце да радыёлы і выберыце любы дыск.

Гэнё ўстаў з-за стала і недаверліва падышоў да калекцыі грамкружэлак, выцягнуў адну наўздагад і працягнуў Хамічэўскаму.

– Гэта Джэма Белінчоні, – прачытаў стары. – Я пастаўлю арыю Сантуцы з оперы Масканы «Сельскі гонар».

Выняў кружэлку і паставіў на дыск.

- Аліна, станьце бліжэй да фартэпіяна.

Маці ўстала з-за стала, замерла паміж радыёлай і фартэпіяна, і гаспёўню апанавалі сіцылійскія страсці. Высокі грудны голас Белінчоні, перапоўнены любоўю і адчаем, рэўнасцю і трывогай, затрапятаў над кніжнымі стэлажамі, над сталом, над старой друкарскай машынкай «Кантыненталь», а калі ўсхліпнуў і змоўк, выбухнуў іншы голас, падхапіў арыю і, узнаўляючы ўсе інтанацыі і тэмбр Белінчоні, з нечуванай сілай пранёсся над ашаломленым Бакальцам. Маці змоўкла, а яе голас нейкі час яшчэ ўздрыгваў і звінеў у крышталёвых куфлях.

- Хто вы?.. - нарэшце апамятаўся Гэнё.

- Ці ж нас не знаёмілі? - усміхнулася яна.

- Адкуль вы прыехалі?

- З Тураўца.

- Не, сур'ёзна. У якой оперы спяваеце? Кіеўскай, львоўскай?.. Ваш голас я ўжо чуў на якімсьці дыску.

- Вы не маглі чуць, таму што ў мяне ўсяго два дыскі, і пры гэтым кожны ў адзіным экзэмпляры. Адзін вось перад вамі, мой сын Уладзік, а яшчэ адзін заканчвае восьмы клас.

- Гэта ваш сын?! - разгубіўся Гэнё Бакалец, і ў яго голасе пачулася непадробнае здзіўленне. - Колькі ж вам гадоў?..

- Вельмі ветліва, - паморшчыўся стары. - Замест таго, каб такое пытацца, лепш пазнаёмце хлопца з журналістыкай і мясцовай багемай. Ён назіральны. Неўзабаве Аліне ісці на заняткі, і было б нядрэнна, калі б нехта пашырыў уяўленне хлопца аб горадзе, таму што я ўжо для гэтага занадта стары.

- А чаму б і не? - спахапіўся Гэнё.

- Дарэчы, мне сапраўды час ісці, - замітусілася маці.

- Але вы, Гэню, маеце прывесці яго ў трынаццаць сорок да мяне, - нагадаў Хамічэўскі.

- Ды прывяду. Куды ж я яго дзену? - крыху абурыўся Бакалец.

Мама, Гэнё і я выйшлі з хаты Хамічэўскага, перайшлі Жытні рынак і на Міхайлоўскай разышліся.

- Ты памятаеш? У трынаццаць сорок у Мікалая Васільевіча, - нагадала мама.

- Памятаю, - буркнуў я.

Мы прайшлі да ратушы і павярнулі направа.

– Зараз пойдзем на рэпетыцыю ў тэатр, – запрапанаваў Гэнё.

Але каля Цэнтральнага гастранома нас спыніў каржакаваты сівы чалавек.

– Як справы, Гэню? – І моцна сціснуў яму руку. – А гэта хто? – кіўнуў на мяне.

– Мой пляменнік, – схлусіў Бакалец.

– Вельмі прыемна, – кіўнуў мужчына. – Анатоль Пражога, лінгвіст і аматар старажытнасцяў.

– Прабачце, мы спяшаемся на рэпетыцыю да Сабіпана. Праз дзесяць дзён здача новага спектакля, – паспрабаваў выкруціцца Гэнё.

Але Пражога ўчапіўся ў маю руку.

– Так і скажыце, Гэню, што не жадаеце мець зносіны, – пакрыўдзіўся ён. – Але вашаму пляменніку можа быць цікава. Як цябе завуць?

– Уладзік.

– Дык вось, Уладзік, – паважна мовіў Пражога, – ці ведаеш ты, што я першы ў свеце адкрыў мову гіпербарэйцаў, гэтага вечна юнага народа, які жыў на нашай зямлі?

– Не, – пачырванеў я за сваё невуцтва.

Бакалец зірнуў на гадзіннік:

– Анатоль, з вамі вельмі цікава, але сёння ў нас, на жаль, няма часу. Павінны бегчы. Праз пятнаццаць хвілінаў Сабіпан пачне рэпетыцыю.

– А ведаеце, што азначае слова Сабіпан? – прыжмурыў вочы Пражога.

– Што там ведаць? – цвыркнуў праз зубы Бакалец. – Сам сабе пан, і ўсё.

– Так можа казаць толькі невук, – сказаў Пражога, і яго манументальная постаць велічна паплыла побач з намі.

Не зніжаючы тэмпу, Бакалец манеўраваў і спрабаваў адвязацца ад Пражогі.

– Далібог, Анатолю, у іншы раз мы з вамі пап’ём кавы і паслухаем вашу арыгінальную тэорыю, – зноў паспрабаваў ад яго адчапіцца Бакалец. – Але сёння... На жаль, на жаль...

Пражого пакрыўдзіўся. Яго загарэлы валявы падбародак задрыжаў, і ён зменшыў тэмп.

– У такім выпадку, маладыя людзі, я вам скажу, што азначае на гіпербарэйскай мове Сабіпан, адпушчу на ўсе чатыры бакі, – сказаў Пражого. – Дык вось, Сабіпан азначае «пастух, што пасе коз ля вялікага возера».

Пражого ўсміхнуўся і паціснуў нам рукі. Поціск яго рукі нагадваў ціскі. Адчувалася, што шмат гадоў ён зарабляў на хлеб не сваімі лінгвістычнымі здольнасцямі.

– У вас ёсць навуковыя аргументы, якія пацвердзяць, што вы казалі? – зморшчыўся Бакалец.

– Малады чалавек, – абурыўся Пражого, – паглядзіце на мае сівыя валасы. Хіба я магу хлусіць?!

Гэты аргумент змусіў Бакальца інтэлектуальна капітуляваць перад лінгвістам і аматарам старажытнасцяў, які застаўся каля Дома прафсаюзаў, а мы пайшлі ў тэатр.

У пустой зале тэатра ўжо ішла рэпетыцыя, там сядзелі Сцяпан Сабіпан, рудая з аб'ёмістым целам жанчына і падазроны чалавек, што азірнуўся на нашае з'яўленне і скоса назіраў, як мы ўсаджваемся за яго спінай.

Укормлены акцёр у кашулі і казацкіх шпаварах з шабляй на баку парываўся нешта сказаць хударлявай дзяўчыне, але Сабіпан увесь час іх спыняў.

– Як ты яе абдымаеш?! – сарваўся з крэсла і пабег да сцэны. – Ты хочаш, каб табе паверылі, што ты яе кахаеш? Глядач не такі сляпы, як ты думаеш. Ад слоў «колькі яшчэ можаш мяне мучыць» да «тады я сыходжу ад цябе назаўсёды. І хай рэха маіх крокаў будзе апошнім, што ты пачуеш ад мяне».

Акцёр нязграбна абняў худую актрысу.

– Колькі яшчэ можаш мяне мучыць? – усхліпнула яна.

– Вось тут спыніцеся! – замахаў рукамі Сабіпан і раздражнёна падняўся на сцэну.

У ім было не менш за паўтара цэнтнера жывой вагі, і ён выкаціўся, як вялікі тлушчавы шар.

– Няўжо гэта так складана? – адпіхнуў акцёра, згроб у ахапак худзенькую актрыску і закрычаў, пырскаючы слінай. – Вы зачыненыя ад свету на сотні замкоў, гаплікаў і зашчапак!

Вы толькі вучылі тэкст, мізансцэны і механічна іх паўтараеце!
Вы лагічныя і асцярожныя! Вы губляеце сувязь з жыццём!
На кожнай рэпетыцыі я павінен хукаць на вас, каб сагрэць
вашую халодную кроў і прымусіць яе рухацца ў вашых ня-
моглых жылах! Вы не ўзбуджаецеся! Вы ліпкія ад боязі, што
страціце сваю штодзённую булачку з маслам. Вось гэтую сцэ-
ну спачатку з моманту, калі яна адварочвае галаву, і да канца.

– Я памятаю, як сустрэў цябе ранней вясной! – патэты-
чна ўсклікнуў акцёр.

– Вось што вы робіце?! – забягаў па сцэне Сабіпан. – Вы
не выпраменьваеце любові. Вы нямоглыя і старыя. Вы быццам
вылегчаныя каты, якія забыліся, што такое запал. Усё спачатку!

Асцярожна ступаючы па лесвіцы, ён злез са сцэны, пайшоў
у залу і шумна сеў каля рудой жанчыны. Затужаныя акцёры
пачалі яшчэ больш фальшывіць, але Сабіпан іх чамусьці не
спыняў.

Мы дагледзелі рэпетыцыю да канца, і Бакалец папрасіў
Сабіпана расказаць крыху пра спектакль.

– Я хачу зрабіць накід рэцэнзіі на спектакль і выкарыстаць
некаторыя вашыя каментары, – сказаў Сабіпану.

– Дык вельмі прашу, – незадаволена адказаў рэжысёр. –
А гэта што за хлопчык? – кінуў на мяне.

– Гэта мой пляменнік, – зноў зманіў Гэнё Бакалец.

– Хочаш быць журналістам? – буркатнуў Сабіпан.

– Яшчэ не ведаю, – адказаў я.

– Хадземце, – павярнуўся да нас спінай і пабрыў тэатраль-
нымі лабірынтамі.

Мы зайшлі ў яго кабінет, і Гэнё адразу пачаў распытваць
пра спектакль, запісваць гэта на магнітафон і рабіць пазнакі
ў нататніку.

Але ў разгар размовы дзверы прыадчыніліся, і зайшоў ак-
цёр, які іграў казака. Ён быў узбуджаны і распаўсюджаў ва-
кол сябе алкагольныя выпарэнні.

– Я хацеў бы з вамі пагаварыць, – рэзка мовіў акцёр.

– Толькі не цяпер, – раззлаваўся Сабіпан. – Я размаўляю
з журналістам. Што ты хацеў?

– Я хачу ў вас запытацца, калі мне дасце э... заслужанага
аргыста.

- Што?! - пачырванеў Сабіпан. - Ты хоць адну ролю адыграў так, каб зал не пазыхаў?

- Я дваццаць гадоў прапрацаваў у гэтым тэатры, - змрочна сказаў акцёр. - Нішчоце далі заслужанага. Ён шо, луччы за мяне?

- Табе ніколі не дам!!! - закрычаў Сабіпан, і на яго крык у кабінет зайшоў дырэктар тэатра Папаіка.

- Што за крык?

- Вось палобуйцеся, Галушка патрабуе заслужанага артыста.

- Якое нахабства, - пагадзіўся дырэктар. - І не сорамна такое патрабаваць?

- Апошні раз пытаюся, - пагрозліва хітнуўся на нагах акцёр.

- Ні-ко-лі, - смачна і па складах прамовіў Сабіпан.

- Ах так! - пачырванеў Галушка і выхапіў з похваў шаблю.

Дырэктар тэатра заскочыў за стол, бо Галушка загарадзіў сабой дзверы. Рэжысёр з дырэктарам апынуліся ў пастцы. П'яны акцёр рабіў выпадзі з-за стала і спрабаваў праткнуць або секануць шабляй Папаіку і Сабіпана, а яны адскоквалі і бегалі вакол стала, пакуль Галушка не кінуўся за імі. Гэта была яго памылка, якой адразу скарысталіся Папаіка і Сабіпан. Улавіўшы момант, яны выскачылі з кабінета, ды Галушка з шабляй уміг кінуўся за імі. Яны беглі па калідорах тэатра, а ззаду з пераможным ровам гнаўся Галушка. Мы з Бакальцам выскачылі ў вестыбюль і ўбачылі, як праз плошчу ўцякаюць Папаіка і Сабіпан, а за імі, размахваючы шабляй, падскокам імчыць п'яны акцёр.

- Што ж я не ўзяў з сабой фотаапарат?! - у роспачы прыціснуў галаву да тоўстага шкла, за якім пачыналася плошча, Гэнё Бакалец.

Дырэктар з рэжысёрам заскочылі ў краму «Тэмп», а праз якую хвіліну туды ўляцеў і Галушка.

- Ну, усё. Яны паспелі схвацца ў бакоўку або выскачыць чорным ходам, - выбягаючы з тэатра, усклікнуў Гэнё.

Мы крыху пастаялі на тэатральнай лесвіцы і накіраваліся да Хамічэўскага. На Міхайлоўскай мы ўбачылі п'янага

Галушку ў тэатральных шаравахах з шабляй на баку, які заглядваў у крамы ў пошуках сваіх крыўдзіцеляў, чапляўся да жанчын і на ўсю Міхайлоўскую адчайна выкрыкваў:

– Тады я сыходжу ад цябе назаўсёды! І хай рэха маіх крокаў будзе апошнім, што ты пачуеш ад мяне!

Усе азіраліся яму ўслед, апладзіравалі, і яго вулічныя паводзіны і гучная рэпліка былі куды больш натуральнымі, чым на сцэне.

6. СКАМАРОХІ.

1978

У пятніцу пасля заняткаў вакалам мама купіла торт, букет руж і сказала:

– Зараз мы едем да бацькі ў гарнізон. У Зіны Папушавай сёння дзень народзінаў.

Бацька служыў авіятэхнікам у 894-м знішчальным авіяпалку ў Азёрным, але называў гарнізон Скамарохамі. Раней яго так называлі ад назвы вёскі, каля якой знаходзіўся аэрадром. Бацька не прызнаваў савецкіх назваў, таму што лічыў іх несапраўднымі, і ўсе вуліцы ў Жытомыры называў так, як яны называліся ранней: Кіеўская, Малая Бярдзічаўская, Вялікая Бярдзічаўская.

Таму на Жытнім рынку мы селі ў аўтобус, даехалі да кантрольнага пункта, дзе нас высадзілі салдаты, і мама сказала:

– Мы да Рыгора Іванюка з вайсковай часткі 23257.

Ваенныя пачалі некуды тэлефанаваць, і неўзабаве на кантрольным пункце з’явіўся Максім Корсакаў, да самалёта якога быў прымацаваны бацька.

– Грышу папрасілі адрамантаваць пасудамыйную машыну ў сталовай. Праз некалькі гадзінаў ён вызваліцца. Папрасіў завесці вас да Папушавых, – сказаў Корсакаў. – Цяжкая сумка? Давай памагу, – адабраў у мяне сумку, і мы пайшлі праз гарнізон.

Ён нёс сумку ў левай руцэ, а правай аддаваў чэсць салдатам і афіцэрам, якія праходзілі міма. Вакол асфальтаваных дарожак раслі хвоі, усюды хадзілі ваенныя і бегалі гарнізонныя сабакі.

Мне падабаўся Корсакаў, высокі, сабраны, ён любіў пагаварыць са мной.

- Ты заўсёды хацеў быць лётчыкам? - спытаў я.

- Я б гэтага не сказаў, - усміхнуўся ён.

- Уладзік, ты так бесцырымонна размаўляеш, як гэты твой вулічны прыяцель, Саня ці Віцька, - тузанула мяне за руку мама.

- А хто ж ён мне? - разгубіўся я.

- Дзядзька Максім.

- Аліна, кінь, - запратэставаў Корсакаў. - Які я яму дзядзька? Мы ж сябры.

- А праўда, што ты служыў у Германіі? - пачырванеў я, не ведаючы, як выйсці з гэтай сітуацыі.

- Пасля вучылішча я трапіў ва Усходнюю Германію ў 16-ю паветраную армію. Наш полк стаяў у Памераніі, у горадзе Дамгартэне. Але жыццё ваеннага такое, што ніколі не ведаеш, у які дзень табе загадаюць збіраць рэчы і павязуць за тысячы кіламетраў. Дарэчы, вось мы ўжо й прыйшлі.

За поштай мы ўвайшлі ў пяціпавярховы цагляны дом, і на другім паверсе Корсакаў пазваніў у дзверы.

Нам адкрыла Зіна Папушава. Яна была ў бігудзі з завязанай паверх касынкай.

- Хай цябе любяць усе твае мужчыны, - радасна пацалавала яе маці. - А дзе Папушаў?

- Дапамагае накрываць стол, - адказала Зіна. - Заходзьце.

Мы разуліся і ўвайшлі ў гасцёўню, дзе каля вялікага раскладнага стала важдаліся Косця Папушаў і дваіняты, трохі маладзейшыя за мяне. Папушаў лётаў у адной эскадрыллі з Корсакавым. Ён быў невысокі, хударлявы, з храпчаватым носам і глыбока пасаджанымі вачыма.

На сталe ўжо стаялі гарэлка, віно, салаты, мясныя нарэзкі.

- Праходзь, Алінка, дапаможаш, бо я ўжо стамілася. Зараз павінны падысці Дуніна і Свірысцелава.

У гасцёўні стаялі тэлевізар «Славуціч» і магнітафон «Маяк», на сцяне вісела вясельная фатаграфія Папушавых, а ў серванце я ўбачыў фатаграфію Папушава ў лётным камбінезоне і гермашлеме і Зіну Папушаву ў школьнай форме з бантамі.

- Пакуль вы на кухні, мы з Уладзікам падбярор музыку, - сказаў Корсакаў.

- Падбірайце, - крыкнула з кухні Зіна.

Мы пачалі перабіраць запісы, але ў дзверы пазванілі. Зіна запстрыкала замкамі, і ў кватэру зайшлі Нюся Дуніна і Рыта Свірысцелава.

- Аліна прыехала? - спытала Рыта.

- Прыехала.

Мама пацалавалася з Нюсяй і Рытай.

- Мы прынеслі гітару, каб ты нам паспявала, - падала гітару Рыта.

Мама ўзяла гітару і радасна ўскрыкнула:

- І Эля прыйшла?! Прывітанне, Элечка, якая ты ўжо вялікая! - Пацалавала дзяўчынку. - Уладзік, ідзі пазнаёмся з Эляй Свірысцелавай. Я табе пра яе распавядала.

Я ўбачыў блакітнавокую дзяўчынку майго ўзросту з вяснушкамі на носе і вострымі каленкамі, што выглядалі з-пад кароценькай спаднічкі.

- Уладзік, - працягнуў ёй руку, і яна з цікавасцю паглядзела на мяне.

- А дзе Дунін і Свірысцелаў? - спытала Зіна.

- Свірысцелаў на дзяжурстве, а Дунін купіць торт, пляшку гарэлкі і прыйдзе, - адказала Нюся.

- Мне яшчэ толькі гарэлкі не хапае, - засмяялася Зіна. - Вунь застаўлены стол, і яшчэ столькі - у бары.

У дзверы зноў пазванілі.

- Пра воўка абмоўка... - сказала мама.

- Гэта Дунін з гарэлкай, - адчыніла дзверы Зіна.

Зайшоў Дунін, прысадзісты, з выгаралымі валасамі і насмешлівымі вачыма, трымаючы пляшку гарэлкі і торт.

- Добра, што прыйшоў, бо не маглі сесці за стол без тваёй гарэлкі, - сказала Зіна.

- Я гэта ведаў, таму прыйшоў апошнім, каб адчуць важнасць гэткага моманту, - задаволена прабурчаў Дунін, згроб Зіну ў ахапак і гучна пацалаваў.

- І ніякага табе сораму, - адгукнулася Свірысцелава. - Пры жывым мужу прысмактаўся да жанчыны, як пыласос.

– «Бо такі вже я ненаситны в коханні». Правільна, Аліна, я сказаў гэтую фразу па-ўкраінску?

– Правільна, – засмяялася мама.

– Мяне ўвесь тыдзень Рыгор вучыў у перапынках між палётамі. Дарэчы, а дзе ён?

– Рамантуе пасудамыйную машыну, – адказаў Корсакаў.

– Так заўсёды. Як толькі ўсе садзяцца за стол, яго кудысьці пасылаюць.

– Бульба астыне, – замітусілася Зіна. – Таму, калі ласка, да стала.

Усе зашумелі, расселіся за сталом і пачалі наліваць спіртныя напоі.

– Паколькі мне больш, чым каму сярод нас, даводзіцца цярапець круты характар сённяшняй імянінныцы, – падняўся з кілішкам гарэлкі Папушаў, – то адчуваю ў сабе маральнае права сказаць першы тост, – і зрабіў паўзу, каб усе змоўклі. – Заходжу я неяк на посадку. Выпускаю шасі. Раптам мой курс перасякае самалёт. Я бачу яго зусім блізка. Мы ляцелі на адной вышыні. Хаваю шасі, набіраю вышыню і крычу ў мікрафон: «Чаму на маім курсе самалёт?» А самалёт праскочыў перада мной і знік. «Па курсу нікога няма, – адказвае кіраўнік палётаў. «Ідзі адаспіся. А то яшчэ трохі, і табе голая жанчына на крыле будзе здавацца». І што вы думаеце? Я паслухмяна пайшоў, выспаўся, і больш нічога падазронага мне не здавалася. Таму хачу, каб мы выпілі сёння за жанчыну, якая пагадзілася ўсё жыццё ратаваць мяне ад падобных казусаў.

Усе зашумелі, загрымелі чаркамі і посудам.

– Ubачыць голую жанчыну на крыле самалёта – мара кожнага нежанатага лётчыка, такога, як Корсакаў, бо жыццё нежанатага пілота – гэта палёты, гарэлка і жанчыны, – сказала Свірысцелава.

– Корсакаў не такі, як ты думаеш, ён рамантык, – сказала Зіна. – Корсакаў, налівай.

Корсакаў разліў мужчынам гарэлку, а жанчынам віно.

– Я хачу, каб мы выпілі за гарады, мястэчкі і вёскі, з якіх прыехалі ўсе, хто сабраўся сёння за гэтым сталом, – паднялася з келіхам Нюся Дуніна.

Задзынкалі чаркі з келіхамі, і ў пакоі запахла вострымі прыправамі.

– Тут адзін Корсакаў з Калугі, а ўсе астатнія з вёсак і мястэчкаў. Толькі Зіна Папушава з Парыжа, – з’едліва заўважыла Рыта Свірысцелава, і ад выпітага віна на яе твары выступілі чырвоныя плямы.

– Ты сапраўды з Парыжа? – перапытала мама.

Папушава густа пачырванела і залыпала вачыма:

– Сапраўды.

– Ты хоць скажы Аліне, у якой глушы твой Парыж, – п’яна віскнула Свірысцелава.

– Мой Парыж – за трыста сем кіламетраў ад Чалябінска, – нагарнула Папушаву салаты Зіна.

– А дзе гэта? – спытаў я.

– Па Паўднёвым Урале, Уладзік, гэта карысна для пашырэння твайго геаграфічнага ўяўлення, – перастала чырванець Папушава. – У нашым сяле большасць людзей – нагайбакі.

– А гэта хто такія? – спытала мама.

– Гэта татары. Я таксама напалову нагайбачка з дваранскага роду Дашкіных. Адзін з маіх далёкіх сваякоў Алі бін Альмухамед бін Сунчалі мірза бін Давыш здзейсніў хадж і стаў вядомы як Хаджы Алі. А яго сын заснаваў сяло Мюслюмавае.

– А дзе ты пазнаёмілася са сваім Папушавым? – пацікавілася мама.

– А ён таксама з Парыжа. Толькі на дванаццаць гадоў старэйшы за мяне. Калі Папушаў хадзіў да дзяўчат, я была яшчэ дзіцём. Аднойчы ён прыехаў у адпачынак у нашае сяло ў сваёй лётнай форме і пагонах лейтэнанта і ўбачыў мяне. «А ты хто такая? Нешта я цябе тут раней не бачыў», – пачаў заляцацца да мяне. Схапіў мяне за руку, так што ўсе заазіраліся. «Я – Зіна Дашкова», – вырываю ад яго руку. «Гэта тое малое саплівае дзяўчо, што бегала без майткоў?» – «Не бегала я без майткоў», – разлавалася не на жарт і гатовая была выдзерці яму вочы. А ён толькі ўсміхаўся і папраўляў блакітную фуражку.

– Выйду на пенсію, вярнуся з Зінай у свой Парыж і пастаўлю Эйфелеву вежу. Парыж мае быць Парыжам, – перапыніў яе Косця Папушаў.

- Гэта ў Папушава адно наўме, на ўсю галаву, - задаво-
лена сказала Зіна.

- А ты, Рыта, хіба не з вялікага горада? - спытала мама.

- Я з Кастамукшы, - адказала Свірысцелава. - Гэта не-
вялікі памежны гарадок у Карэліі ў трыццаці пяці кіламетрах
ад фінскай мяжы. Мае бацькі працавалі на горна-абагачаль-
ным камбінаце, а я марыла вырвацца адтуль куды-небудзь.

- А чаму табе там не падабалася? - здзівілася мама.

- А што там добрага? Лета кароткае і дажджлівае. Вакол -
карэлы, фіны, вепсы. Мармычуць нешта між сабой, а ты ні
д'ябла не разумееш, - абурылася Рыта.

- А чаму не вывучыла іх мову?

- Галава не для таго, каб забіваць яе ўсялякім глупствам, -
адказала Свірысцелава. - Корсакаў, ты адзіны сярод нас ха-
ласты. За табой тост.

Рыта перакуліла локцем пусты келіх, і ён упаў на дыван.
Корсакаў падняў, паставіў на стол, разліў усім гарэлку і віно
і ўстаў з-за стала.

- Неяк улетку быў я ў камандзіроўцы ў Тбілісі. Пераганяў
з Жэжэрам два самалёты ў Купянск, - пачаў Корсакаў. -
У Тбілісі мы дабраліся рэйсавым самалётам. Жэжэру вель-
мі хацелася падгуставаць грузінскія віны, але я ўгаварыў
яго спачатку паглядзець горад. Мы пабывалі на набярэжнай
Куры, памыліся ў тбіліскіх лазнях. Грошы разыходзіліся хут-
ка. Пакуль тэхнікі знаёміліся з дакументацыяй і прымалі са-
малёты, мы наведалі гарнізон Вазіяні, дзе Жэжэра пазычыў
у сваіх знаёмых трохі грошай, але гэтыя грошы мы тут жа
спусцілі ў шынку дзядзечкі Ашота. Пасля гэтага апынуліся
на тбіліскім рынку. Жэжэра хацеў яшчэ віна, але ў нашых
кішэнях ужо гуляў вецер. Пузаты прысадзісты грузін паці-
кавіўся, колькі мы збіраемся ў яго купіць віна, а калі пачуў,
што мы тут апынуліся з цікаўнасці, адразу да нас астыў. Ад
Жэжэры я чуў, што грузіны любяць украінскіх жанчын. Таму
скарыстаўся паўзай, пакуль Жэжэра быў у глыбокім ступары,
і сказаў, што мы праездам з Украіны і хацелі праверыць, ці
сапраўды грузінскае віно не саступае ўкраінскаму. Магчыма,
сказаў я, гэта проста выдумка, бо што можа быць лепш, чым

закарпацкае або крымскае віно? Дзядзечка пасур'ёзнеў і адразу запрасіў нас за стол, нарэзаў памідораў, паклаў жменю духмянай зеляніны, наліў кахецінскага віна. Мы пілі жоўтае віно, цмокалі языкамі, а вакол нас сядзелі старыя грузіны ў лямцавых шапачках, і іх чырвоныя ад віна твары ўсміхаліся. А потым мужчыны заспявалі, і пад іх спеў мы адчувалі сябе ў раі, у якім спявалі анёлы, а сам апостал Пётр быццам толькі сышоў з алтара ў Сіенскім саборы, бразгочучы на поясе ключамі, падае нам на стол райскае віно. Так дачыненне да міфа аб непераўзыдзенасці ўкраінскіх жанчын дазволіла нам бясплатна пакаштаваць кахецінскага віна. Сярод нас ёсць адна жанчына, якая цалкам адпавядае міфу, які стварылі грузінскія мужчыны аб украінскіх жанчынах, таму я хачу выпіць за Аліну і яе бліжэйшых сяброў. За нас!

– Не, ты паглядзі на Корсакава! – п'яна ўсклікнула Свірысцелава. – Дзе Рыгор? Дзеці, заткніце пальцамі вушы, таму што я зараз скажу па-даросламу.

Але па-даросламу сказаць Рыце не дала Зіна Папушава:

– Выдатны тост. Давайце вып'ем. Не ўсё ж піць за імянінніцу. І папросім Аліну, каб яна нам паспявала.

Усе выпілі, а потым мама ўзяла гітару, паспрабавала некалькі акордаў і пранізлівым голасам заспявала:

Kiedy patrzę hen za siebie
W tamte lata co minęły,
Czasem myślę, co przegrałem
Ile diabli wzięli,
Co straciłem z własnej woli
Ile przeciw sobie
Co wyliczę to wyliczę,
Ale zawsze wtedy powiem,
Że najbardziej mi żal*.

* І калі я азірнуся
Ў час, які даўно мінуўся,
Прыгадаю, што прапала,
Колькі д'яблам перапала,
Што сышло па добрай волі,

А калі яе голас выбухнуў і пальцы пачалі адбіваць утрапёныя акорды, усё за сталом апалелі, падвываючы асобныя словы і фразы.

- Мінулым летам у Сопаче гэтай песняй Марыля Радовіч зрабіла для Польшчы больш, чым Армія Краёва, - задуменна сказаў Корсакаў.

Але ў дзверы пазванілі, і нарэшце прыйшоў бацька.

- Штрафную! - усклікнула Свірысцелава.

- Яму нельга, - сказала мама. - Ён яшчэ мае нас адвезці ў Туравец.

- Заставайцеся на ноч, - папрасіла Дуніна. - Мы забяром вас да сябе.

Але мама сказала, што павінны абавязкова сёння дабрацца дадому. Яна ім яшчэ доўга спявала, а потым усе выпілі на каня і пайшлі нас праводзіць. Мы падышлі да бацькавага матацыкла, і ўся кампанія з Эляй і блізнятамі з шумам нас акружыла.

- Не магу ўявіць, як ты ездзіш на гэтым нямецкім карчы? - абурыўся Дунін.

- Гэта «БМВ Р-12», - адказаў бацька.

- Выдатная машына, - сказаў Корсакаў.

- На гэтым, як ты кажаш, карчы перад вайной устанавілі рэкорд хуткасці, які пратрымаўся чатырнаццаць гадоў, - пакрыўдзіўся бацька.

- Ну і што?

- Я яго купіў за бясцэнак у старога палкоўніка. Нямецкі трафей. Яму трыццаць шэсць гадоў. Апошнюю партыю такіх матацыклаў выпусцілі ў сорок другім годзе.

- Выдатная машына, - паляпаў па баку матацыкла Корсакаў.

- На гэтай мадэлі ўпершыню ўжылі тэлескапічныя рысоры з гідраўлічнай амартызацыяй, якія стаяць сёння на ўсіх матацыклах, - патлумачыў бацька.

- На тваім месцы я б купіў «Урал» і не задурваў галаву, - прымірэнча сказаў Дунін.

А што счыхла супраць долі,
Моўлю: зрэшты - не бяда,
Хоць найболей мне шкада... (Польск.)

- «Урал» – гэта копія семдзесят першай мадэлі «БМВ», – усміхнуўся бацька. – А я не люблю копій, я люблю арыгіналы.

- А чаму ён табе яго тання прадаў?

- У яго стукаў матор. Я яго сам перабраў.

- Ну, і колькі ён у цябе яшчэ праездзіць? Разваліцца не дзе ў дарозе.

- Гэтая старая баварская машынерыя перабегас яшчэ не адзін новы матацыкл, – задаволена сказаў бацька.

Мы развіталіся, бацька завёў матацыкл, мама села ў каляску, я на задняе сядзенне, надзелі шлемы і акуляры, матацыкл забуркатаў, і мы памчаліся насустрач ветру.

7. ЖАЛЕЗНАЕ ГОРЛА.

1951

Гэтую гісторыю я не раз чуў ад бабы Марыны.

- У тваёй маці ше з пялёнак было луджанае горла, – ківала галавой баба Марына. – Калі шос было не па ёй, яна так верашчала, шо за пяць двароў было чуць. І дзе ў тым піскляці трымалася столькі крыку?! Усе, хто ля йіе стаяў, уцякалі, каб не аглухнуць

У такія моманты баба не магла зразумець загадкі маці. Шмат гадоў яна назірала за ёй. Баба Марына, перад якой збянтэжана апускалі вочы свавольныя туравецкія жанчыны, гублялася перад неспасціжнай натурай нявесткі.

- Вы яе баіцеся, ці што? – пытаў я.

- Як жа тут не буяцца, як у ёй живуць птушкі ўсяго св'іту? Ты пачінаеш дагуварувацца з ёй, як з салавейкам, а вана – уже варона. Дагуваруйіса з ёй, як з варонай, а вана ўже – сойка.

Спачатку я не ведаў, што яна мае на ўвазе, а затым з яе апавяданняў у маім уяўленні склалася такая карціна.

Калі маці споўнілася пяць гадоў, за ёй пачалі заўважаць усякія дзівацтвы. Яна не гуляла з дзецьмі, а ішла да рэчкі, залазіла там у вербалозы і гадзінамі слухала, як спяваюць птушкі, а потым іх перадражнівала. І дасягнула ў гэтым такога спрыту, што, калі спявала рознымі галасамі, птушкі змаўкалі і ўспрымалі яе як птушку.

Неяк каваль Марцін пайшоў да рэчкі нарэзаць лазы на кашэль. У вербалозах ён пачуў пранізлівы спеў івалгі:

- Фіу-ціу-ліу!

А потым - скрып, падобны на голас дзікай коткі:

- Крэ-э-э-эк!

І зноў:

- Фіу-ціу-ліу!

- Крэ-э-э-эк!

Марцін падкраўся бліжэй і прыгледзеўся да вярбовых вершалін, што ўзяліся маладымі лісточкамі, якія трапяталі на сонцы ад руху паветра. Сярод гэтага мігацення ён хацеў убачыць маленькую птушачку з жоўтай галоўкай і сінімі крыламі. На імгненне яму здалося, што ў кроне дрэва ўбачыў птушачку, якая трымала ў дзюбе валахатага вусеня. Сонца сляпіла вочы, ён прыжмурыўся і назіраў за рухам вярбовага лісця, і недалёка ад яго заспяваў дрозд, які радасна заліваўся і запаўняў сваім спевам бераг, плёс рэчкі і прыціхлыя вербалозы, а потым чамусьці зарыпела ластаўка. Марцін прыслухаўся. Спеў ластаўкі далятаў з шарападобнага куста лазы, ён здзівіўся, што птушкі спяваюць па чарзе адна за адной, а не перапяваюць адна адну ў розных кустах прыбярэжных вербалозаў. Потым зусім блізка забляў бакас. Марцін ведаў, што бакас не можа крычаць у кустах, ён прапускае ў палёце паветра скрозь пёры, якія дрыжаць і нагадваюць глухое бляянне. Марцін падкраўся, асцярожна разгарнуў кусты і ад здзіўлення застыў. У кустах голасам бакаса крычала маленькая дзяўчынка.

- Ты што тут робиш?.. - разгубіўся Марцін.

- Я тут спяваю, - паглядзела спадылба на яго.

Яна была ў доўгай сукенцы і босая.

- Чыя ты?

- Маркава.

- Дык гэта ў Марка такая дзяўчынка, што перадражнівае птушак?..

- Я іх не перадражніваю. Я з імі размаўляю.

- Размаўляеш з птушкамі? Хто ж цябе гэтаму навучыў?

- Яны самі мяне навучылі, - важна надзьмула шчочкі.

- А навошта ты з імі гаворыш?

– Калі дрозд чуе спеў івалгі, то спрабуе спяваць, як яна, – сказала малая. – А калі івалга чуе спевы салаўя, то саромеецца свайго голасу і спрабуе спяваць, як ён. А я кажу ім: «Вы самі добра спяваеце. Вось паслухайце».

– Віць-віць-віць! Ці-ціу! Ві-ці-віць! – голасам дразда залілася яна, аж Марцін здзівіўся, як можа маленькае дзіця мець такое горла.

– Паслухай, я нешта не памятаю, ці не выкаваў я табе часам жалезнае горла, што ты так гучна спяваеш? – пільна паглядзеў ёй у вочы Марцін.

– Ці не выкаваў я табе часам жалезнае горла, што ты так гучна спяваеш? – голасам Марціна паўтарыла яна.

І голас гэты быў пракураны і рыпучы, быццам гаварыла не пяцігадовае дзіця, а дарослы чалавек. Ад такога нахабства Марціна як зацяло. Ён хапаў ротам паветра і не ведаў, што ёй сказаць. Некаторы час ашаломлена разглядаў гэткае дзівоснае стварэнне, якое магло паўтарыць дразда, івалга, сініцу, бакаса і ўсіх птушак, якія яна чула ў Тураўцы, і яго, Марціна.

– Ану разяў рот, – строга сказаў ён.

Дзяўчынка падалася назад, гатовая рвануць ад яго праз вербалозы, але ён схопіў яе за руку.

– Ну!

Давялося шырока адкрыць рот, як птушаняці, якому тата-верабей прынёс чарвяка. Марцін зазірнуў у яе горла, але нічога там не ўбачыў. Гэта было звычайнае ружовае горла маленькай дзяўчыскай, якая спалохана стаяла перад ім.

– Закрый рот, – расчаравана сказаў Марцін. – А зараз хадзем. Няма чаго такой маляўцы лазіць каля рэчкі. Яшчэ ўкусіць гадзюка ці разарве бадзьяжны сабака.

Ён узяў яе за руку, павёў берагам, і малая неохвотна пацягнулася збоч, спатыкаючыся босымі нагамі аб кратавінне і куп'ё.

Калі Марцін з маленькаю міналі Конанаў двор, у іх пад нагамі заспяваў цвыркун. Дзяўчынка вырвалася з Марцінавых рук, звалілася каленамі ў траву і пранізліва зацвыркала. Ад нечаканасці цвыркун замоўк і прыслухаўся, а затым высунуў з норкі доўгія вусы, апантана заспяваў, а дзяўчынка зацвыркала ў адказ. Дзяўчынка і цвыркун перакрыквалі адно аднаго,

быццам сварыліся. Марціну здалося, што ў дзяўчынкі з'явіліся крылцы, шэсць ножак і вусы. Яна сварылася з цвыркуном на яго мове, а цвыркун упаў у такое шаленства, што забыўся пра страх і вылез з норкі ў зарослай дзірэваном кратавіне. Ён абурана ўтаропіўся на дзяўчынку і пранізліва крычаў, адганяючы яе прэч ад сваёй хаты.

– Ты што, хочаш залезці ў яго нару? – пацягнуў яе за руку Марцін.

– А чаго ён са мной сварыцца? – абурылася яна і зацвыркала.

– Таму што гэта яго хата.

– Дык я ж у яго яе не адбіраю.

– А ён думае, што ты хочаш адабраць, – прабурчаў Марцін.

– А чаго ён так думае?

– Ён такі маленькі, што ў ім змясцілася толькі адна гэтая думка, – прымірэнча сказаў Марцін.

– А ўва мне шмат усяго можа змясціцца, – пераступаючы цераз кратавіну, горда сказала дзяўчынка.

– У табе месяцаца ўсе галасы свету, – адказаў Марцін.

І яны пайшлі мяжой да вуліцы.

– І птушак, і людзей, – сказала яна.

– І цвыркуноў, і катой, і сабак.

– І ветру, і вады, – дадала дзяўчынка.

Марцін перасадзіў яе цераз пералаз і павёў у хату. Ён ужо і забыўся, што йшоў па лазу. Гэтая дзяўчынка перавярнула ўсе яго ўяўленні аб дзецях. Ён не ведаў, адкуль у ёй бяруцца галасы птушак і насякомых, і вырашыў спытаць пра гэта яе маці.

Яна была на кухні, калі Марцін пастукаў у дзверы і гучна крыкнуў:

– Ёсць хто ў хаце?

Рыпнулі дзверы ў сенцы.

– Добры дзень! – павітаўся Марцін. – Ля рэчкі, Тацяна, я знайшоў тваю дзяўчынку.

– Што яна там рабіла?! – спалохана ўскрыкнула маці.

– Яна спявала галасамі івалгі, і ластаўкі, і бакаса, і дразда.

І цвыркуна.

– Колькі разоў табе казаць, каб не ішла да ракі, – схапіла дзяўчынку маці. – Яшчэ ўтопішся! Навошта ты туды ідзеш, га?!

Ад мацярынскага крыку дзяўчынка пачырванела, з вачэй пацяклі слёзы, і з маленькага цела вырваўся такі крык, што з грушы ўспырхнула чародка вераб'ёў, загаўкалі сабакі, закудахталі куры, закрычалі індыкі, трывожна загалёкалі гусі, ды і Марціну здалася, што яго вушы не вытрымаюць гэтага гвалту.

– Уцякайце адсюль! – закрываючы вушы, закрычала жанчына, а мая баба.

Марцін кінуўся з Маркавага двара, але крык нарастаў, набіраў сілы, гатовы аглушыць яго і панесці над Тураўцом, каб кінуць недзе над Лапанькай або ў Лёўкаве.

– Пасля таго случая Марцін стаў трохі недачуват, – сказала баба Марына. – Може, тое і не ад яе галаса, а ад прас-туды ці якойсь болькі, толькі людзі так кажуць, то і я табе кажу. Я думаю, што гэты голас ёй дадзены не для таго, каб яна спявала на сцэне, таму што якбі яна там павінна была спеват, то ўжо б мы дзівіліся яе ў цілівізары. Мабіт, Гасподзь ёй гэты голас дав для таго, шоб яна проста спявала, як жаўрук ці вецер.

Я нічога не адказаў бабулі Марыне. Толькі прыслухоўваўся, як за акном хлюпае дождж і шуміць у жалабах вада.

8. КАНЦЭРТ НА БАЛКОНЕ ЦЫБУЛЬСКОЙ.

1978

У панядзелак мы прыехалі ў горад. Дзень чакаўся спякотным, ужо раніцай хацелася схавацца ў цень. На Жытнім рынку, адчуваючы набліжэнне спёкі, сядзелі ачмурэлыя каты. Сухавей шамацеў кінутай абгорткай з-пад марожанага і задзіраў на дзяўчатах сукенкі.

Мы прыйшлі да Мікалая Хамічэўскага, і мама адразу заявіла:

– Кідайце ўсё, Мікалай Васільевіч. У лесе з'явіліся першыя чарніцы. Я буду вас частаваць варэнікамі з чарніцамі.

Каля старой друкаркі «Кантыненталь» ляжалі паперы, усыпанія неразборлівым почыркам.

Хамічэўскі задаволена пазіраў, як мама гаспадарыць на яго кухні. Яна панакладала ўсім у талеркі смятаны, пасыпала цукрам, мы атрымалі з рондаля варэнікі, мачалі іх у смятану, варэнікі пырскаліся, і Хамічэўскі запэцкаў сабе тэніску.

- Старое як малое, - засмяяўся ён.

- Паснедаеце - і я памыю, - сказала мама. - Сёння будзе горача, і праз гадзіну тэніска высахне.

- А грыбы ўжо з'явіліся? - спытаў стары.

- Учора я збірала ягады і знайшла з дзясяткаў бабкаў.

- А бабкі - гэта якія грыбы?

- Падбярэзавікі ці бярозавікі... Як там яны па-літаратурнаму называюцца?.. - разгубілася яна.

- Гэта ў вас так кажуць? - надкусіў ён варэнік. - А як у вас называюць гарчака? Гэта такія горкі грыб, падобны на белага.

- Зайцаў грыб.

- Падай, Уладзік, ручку і паперу. Я запішу.

Я падаў яму, і ён запісаў усё, што казала мама.

- Прачытайце, Аліна, што я тут напісаў, таму што без акулераў не бачу.

- Што гэта вы панакрэмзвалі?! - засмяялася яна, разглядаючы яго неразборлівы почырк.

Стары асцярожна начапіў відэльцам варэнік.

- А як у вас называюць польскі грыб?

- Сіняк, таму што ён сінее, калі бярэш рукамі.

- Што ж, лагічна. А зялёны махавік?

- Рашатнюк, таму што яго шапачка знізу нагадвае рэшата.

- А вясёлку? Гэта такія грыб, што падобны на пену. Пахне пад час дажджу.

- Панна.

- Як прыгожа, - абмакнуў варэнік у смятану. - Грыб панна. Трэба паехаць у Туравец, каб запісаць, як у вас называюць грыбы і расліны.

- У верасні пачынаецца сезон грыбоў. Усе жытомірскія грыбнікі едуць у Туравец. Так што я вас запрашаю.

- Да верасня трэба яшчэ дажыць, - усміхнуўся стары. - Але вашыя варэнікі з чарніцамі могуць канкурыраваць з бульбянікамі з сырам. Калі да мяне прыезджаў у госці знаёмы ба-

лгарскі перакладчык, то мая Нара пачаставала яго варэнікамі з вішнямі. Ён еў і ўсё дапытваўся, як у цеста патрапілі вішні.

- Здымайце тэніску, я вам хуценька замыю, – прапанавала мама.

Стары выйшаў у спальню, пераапануўся, падаў ёй тэніску з чарнічнай плямай, і яна яе адразу вымыла і павесіла на кухні ля прыадчыненага акна.

- О, а што гэта ваша тэніска не сходзіцца на шыі? – заўважыла мама.

- Усе мае кашулі і тэніскі не сходзяцца на шыі, – сказаў стары. – Такая шыя павінна была дастацца барцу або спеваку, а выйшла – перакладчыку Гамера. – Патэлефаную лепш Бакальцу, каб Уладзіка чымсьці заняў, пакуль вы будзеце ў Цыбульскай, – дастаў запісную кніжку, узяў тэлефон і набраў нумар. – Ало, Гэню! Гэта Мікалай Хамічэўскі. Як у цябе з часам? Тут Уладзік прыехаў. Куды?.. Ну што ж... Праца ёсць праца. Пакуль!

- Гэне кудысьці едзе? – здагадаўся я.

- У Любар. Збірае сумку. Можаш застацца ў мяне, – прапановаў стары.

- Хай ідзе са мной, – сказала мама. – Пагуляе з сабакам. Паглядзіць на заняткі.

- Мая справа – запрапанаваць, а ваша – адмовіцца, – развёў рукамі стары.

Мы развіталіся і выйшлі з хаты.

- Заходзьце пасля заняткаў, – запрасіў Хамічэўскі.

На вуліцы прыпякала, і бадзяжныя сабакі хекалі з вынутымі языкамі. Я адчуў, як пацее спіна і ліпне да яе тэніска.

Мы перайшлі Жытні рынак, і на Тэатральнай мама націснула на званок у дзверы Цыбульскай.

- Добры дзень!

- Заходзьце, – прыадчыніла дзверы Адэліна Цыбульская.

Яна была ў скураных тапачках і доўгім шаўковым халаце. Пакуль мама распеўвалася, я павітаўся з Коні, але залацістарудая ёркшырская тэр'ерыха з'ела нейкага дрэннага матыля і была не ў гуллівым настроі. Яна ляжала і сумна глядзела на мяне.

- Вы слухаеце ары і рамансы, якія я вам рэкамендавала? - строга спытала Цыбульская.

- Слухаю, - адказала мама.

- Як часта?

- Кожны дзень.

- Выпрастайце спіну, - прыкрыкнула пані Цыбульская. -

Оперы і балету апладзіравалі каралі. І пры камуністах гэтыя мастацтвы застаюцца элітарнымі. Таму кінце горбіцца і трымайцеся як каралева. А цяпер прыступім да чысткі рэзанатараў. Гук лепш гучыць там, дзе ёсць паражніны. Адна такая паражніна знаходзіцца ля пераносся, а другая - пад грудной клеткай. Вазьміце «до». Голас павінен быць густым і шчыльным. Не трэба гучна. Трэба правільна. Расслабцеся. Вызваліце свой сапраўдны голас. Больш свабоды. Больш палёту. Вашы грудзі павінны раскрывацца, нібы крылцы матылька.

Скрозь прыадчыненыя вокны і балкон заходзіла разагрэтае паветра. Я не ўяўляў, як спявала ў такую спякоту маці, бо нават засліненая Коні сапла і адводзіла позірк ад мяне.

- Што вы хочаце праспяваць пад акампанемент? - спытала Цыбульская.

- «Салавейку» Крапіўніцкага.

- Няўжо вы ўяўляеце сябе Бэлай Рудэнка або Яўгеніяй Мірашнічэнка?

- А чаму вы думаеце, што гэтую песню не будуць спяваць пасля Рудэнка і Мірашнічэнка? Яе заўсёды будуць спяваць.

- Калі спяваюць «Салавейку», то выцёхваюць. Так можа зрабіць толькі падрыхтаваная спявачка. Пасля вайны не было мікрафонаў і былі папулярныя высокія жаночыя галасы, якія тады лічыліся сімвалам жаночасці і сексуальнасці. Але калі вы ўпэўнены, што вам хоціць голасу і таленту, то калі ласка, - сета за раяль Цыбульская.

Першыя акорды былі млявыя, нібы палыцы піяністкі не маглі перамагчы паўдзённай спёкі, але мама адразу ўхапіла такт, праспявала, і яе голас стаў набіраць сілу. Мне падалося, што яна ў гэты час ператварылася ў звар'яцелага салаўя, які так азартна спявае, што не можа спыніцца. Яе голас выцёхваў, пераліваўся, узлятаў угору, падаў і, як у клетцы, біўся

ў сталінцы Адэліны Цыбульскай, напаўняў кожны закутак, выпырхнуў на Тэатральную і раствараўся ў нябеснай вышыні, а потым сарваўся з нябёсаў, упаў на зямлю, цёхнуў і замоўк. У кватэры наступіла такая наэлектрызаваная цішыня, быццам сцены дома адчулі дыскамфорт ад таго, што знік голас. А праз імгненне мы пачулі шум і галасы. Цыбульская, а за ёй мама і я, выглянулі на вуліцу. На Тэатральнай стаяў натоўп слухачоў і зачаравана глядзеў на наш балкон.

- Брава! - выгукнула некалькі захопленых галасоў.

І пад балконам узваліся апладысменты.

- Праграйце «Салавейку» яшчэ раз, - умольна сказала маці.

Здзіўленая ўбачаным, Цыбульская зноў зайграла, а маці праспявала. Яе голас перасягнуў усе чаканні. Слухачы пад балконам быццам дадалі ёй сілы, яе голас выпырхнуў і пружка затрапятаў у вулічным гомане, перамагаючы шум аўтамабіляў і тралейбусаў. Яна нібы ператварылася ў апалелую птушачку, што сваім спевам раздзірала сэрцы выпадковым мінакам. Мне падалося, што над горадам пранёсся ўраган, які закруціўся над зачараванымі людзьмі, узляцеў да нябёсаў, раствараючыся ў вышэйшых сферах. А калі яна змоўкла, унізе закрычалі і заапладзіравалі так, што Цыбульская, быццам уджаленая, выскачыла на балкон, выпхала з яго маму і злосна закрыла балконныя дзверы.

- Не будзем адхіляцца, - агоўталася яна. - Працягнем заняткі.

Яны яшчэ пазаймаліся, а затым Цыбульская неяк абмякла і стомлена сказала:

- На сёння хопіць.

Мы развіталіся і выйшлі з яе дома. Пераходзячы Тэатральную, наткнуліся на Пражогу.

- Гэта твая сястра? - спытаў ён мяне.

Я прамаўчаў, і ён успрыняў гэта як адказ.

- Добрая сястра, - расцягнуў вусны ва ўсмішцы і адразу спахапіўся. - Назавіце сваё прозвішча, і я скажу, хто вы.

- А вы хто?

Яна з ім асабліва не цырымонілася.

- Анато́ль Пражога, - пасур'ёзнеў ён. - Лінгвіст і аматар старажытнасцяў.

- Вельмі прыемна, - праз зубы адказала яму. - Адэліна Цыбульская.

- О, Цыбульская! - радасна закрочыў побач Пражога, падстаўляючы ёй руку.

Але мама адсунулася ад яго.

- Ваш брат пра мяне расказваў? - пацікавіўся Пражога.

- Нешта не ўзгадаю, - сярдзіта адказала яму.

- Я адкрыў мову, на якой гаварылі Адам і Ева. Гэта мова Бога і першых людзей.

- Вельмі цікава, - прамармытала яна, усім сваім выглядам выпраменьваючы холад, аж я зябка сцёпануўся і адчуў, як высыхае на спіне пот.

- Дык вось, - задаволена сказаў Пражога, прасоўваючыся за намі па Міхайлоўскай. - Калі раскласці вашае прозвішча на гукі, то Цыбульская на прамове азначае німфу, што забавляе падарожнікаў гульнёй на кіфары.

- Нам было з вамі вельмі цікава, - сказала мама, і я адчуў у яе голасе знаёмыя злосныя ноткі. - Але, на жаль, павінны з вамі развітацца.

Схапіла мяне за руку і пацягнула вуліцаю.

- Куды ж вы? - паспрабаваў дагнаць Пражога. - Я яшчэ не расшыфраваў вашае імя.

- Не будзем чапаць гэтую павучальную гісторыю да наступнай сустрэчы, - абарвала яго.

- Бывайце здаровы, - разгублена ўсміхнуўся Анато́ль Пражога.

- У вас чароўная ўсмешка, - кінула на развітанне яму.

І толькі тады я заўважыў, што ў Пражогі няма пярэдняга зуба.

- Ты так беспардонна з ім размаўляла, - папракнуў я. - Напэўна, ён на цябе пакрыўдзіўся.

- Такія мужчыны не крыўдзяцца, - учыпілася за маю руку і пацягнула мяне праз вуліцу. - Яны прыліпаюць, як смала да спадніцы.

- Адкуль ты ведаеш? Ты ж яго першы раз бачыла.

– Гэтага дастаткова, каб нацешыцца ім да канца сваіх дзён, – разгублена мовіла маці, зацягваючы мяне ў прадуктовую краму.

Пакуль мы купілі ўсё, ужо не было часу ісці да Хамічэўскага. А калі выязджалі з Жытняга рынку, за акном убачылі Пражого, які моцна трымаў за руку чарговую ахвяру сваіх лінгвістычных экзерсісаў – таўстуна ў акулярах, белых штанах і паласатай тэнісцы – і нешта яму дакучліва даводзіў. Той рабіў выгляд, што яму гэта вельмі цікава, пазіраў на гадзіннік і спрабаваў вырвацца, але Пражого не даваў яму ні аднаго шанцу для ўцёкаў, і дзядзька ў акулярах безнадзейна шукаў поглядам выратавання.

9. ПЕРАКРЫКВАЮЧЫ ЎРАГАН.

1955

Дзе ты, дзяўчынка з вачыма-вішнямі, у чыёй памяці ўмяшчаліся галасы ўсіх птушак? Дзе ты, маленькі анёл, зачараваны музыкай навальніцы? Дзе ты, нерасцвілая пупышка, што магла валодаць любоўю ўсяго свету, але не завалодала з-за нешанцавання, якое суправаджала цябе, як павадыр сляпога лірніка?

Я зазіраю ў той далёкі год, апісаны рознымі людзьмі, і бачу цябе, маленькі цуд, што імітуе галасы людзей і птушак. Пасля смерці маці ты лавіла змей, каб пачуць іх шыпенне і захаваць у сваёй памяці, у якой калекцыянавала гукі, бо твая маці памерла ад укусу змяі. І калі ты зашыпела каля клеткі, дзе жыў любімы белы трусік, у яго з перапуду разарвалася сэрца, бо ён успрыняў твой гук за змяінае шыпенне, і ты глытала слёзы і плакала, закопваючы ў яму свайго трусіка. Але нават пасля гэтага не перастала прагна збіраць гукі, нібы стары кніжнік старадаўнія фаліянты. Ты вывучыла мову дзікіх і хатніх птушак. Часам ты выходзіла на двор і крычала так, як певень склікае курэй, калі знойдзе чарвяка, і ўсе куры беглі да цябе, кінуўшы пеўня, а певень думаў, што гэта ў яго двор забег агністы сусед. Потым ты падавала трывожны гук, калі певень бачыць у небе каршуна, – і куры стрымгалоў беглі, хаваючыся пад кустоўем парэчак.

Калі твой бацька ажаніўся з маладой жанчынай, ты больш запамніла радаснае бухканне вясельнага бубна і крыкі скрыпкі, якая спачувала табе, быццам ведала, што з гэтага моманту голас мачыхі дастане цябе ў кожным кутку твайго дома. Тады ты ішла да сажалкі, становілася пад плацінай і спявала, каб заглушыць боль. У вадзе плавалі рыбы, церліся аб ікры, і табе здавалася, што гэта душа маці, а маёй бабулі, увайшла ў зграю рыбак і лашчыць цябе, каб не сумавала па ёй. А вада шумела, быццам суцяшала цябе, і ты слухала яе магутны шум аб тым, што ўсе злопрыгоды, якія даюцца чалавеку, упісаныя ў кнігу лёсу, дараваную небам.

У адзін з такіх дзён табе было асабліва сумна, і ты бегла ад свайго болю ў дзейства, якое ўчыніла для дзяцей. Ты наладзіла імправізаваную сцэну, абвешаўшы браму галовамі расцвілых сланечнікаў, і імітавала ўслед галасы знаёмых сельскіх людзей.

– Пакажы нам, як гаворыць Яўхім Кушнір, – крычалі дзеці.

І ты гаварыла скрыпучым голасам Кушніра, нібы яго душа ўвайшла ў цябе і там курчылася ад дыскамфорту, што ёй дасталася такое маленькае дзяўчачае цела, таму ўсе фразы, вымаўленья табой, былі пародыяй на Яўхіма, які жыў каля ракі. А дзеці пацяшаліся тым, што ў табе клекатаў голас старога і гучаў з такімі інтанацыямі, нібы гэта быў сам Кушнір, які сердаваў, калі яго сядзібу залівала разбухлая дажджамі рака.

– А пакажы нам, як гаворыць хатняя і дзікая птушка! – зноў крычалі дзеці.

І ты дэманстравала галасы індыка, галубкі, удода, сойкі, а дзяцей зачароўвала і здзіўляла тваё прытворства.

Ды ў разгар гульні чуўся голас мачыхі:

– Гэта замест таго, каб нарваць трусам зеля, ты перадражніваеш індыкоў?!

Ты ваўкавата глядзела на маладую жонку свайго бацькі, у якой кіпела лютасць усіх мачых свету да сваіх падчарыц, пакуль яна не пачала біць па тваіх загарэлых нагах галавой квітнеючага сланечніка:

– А гэта, каб ногі не хадзілі ў шкоду!

Дзеці разбегліся, а ты кінулася Першкаўскай вуліцай насустрэчу ветру, што ўздымаў пыл над Тураўцом і нагінаў да зямлі садовыя дрэвы.

– Куды ты? Набліжаецца ўраган! – пачуўся адчайны крык.

Гэта крыкнула наўздагон Яўдоха, зачыняючы ў склепе дзверы, каб не сарвала з завесаў.

Вецер шпурнуў сарванныя зялепухі, загуў збітай дахоўкай, забухаў адарванай бляхай і паляцеў кудысьці на Высокую вуліцу, дзе пачуўся трывожны людскі крык, спалоханы грукат воза і шум аўтамабіля. Ураган наляцеў адразу, зламаў у Гжэсевым садзе яблыню, загрымеў і сыпануў дажджом. Дождж біў пругкімі струменямі, нібы сам Гасподзь даіў набраклае вымя кудлатага неба. Пачало ламаць дрэвы, яны з трэскам падалі на зямлю, і чым болей шуму ствараў ураган, тым спакайнейшай ты станавілася.

Неўзабаве пачалося поле, і ты стала недалёка ад Марцінавага балота, падняла рукі да цяжкіх цёмных аблокаў і заспявала, перакрыкваючы ўраган, пра ўдаву, якая сваімі чарамі прыцягвала на вячоркі моладзь, каб знайсці сабе прагнага да любоўных пяшчотаў хлопца. І ў гэтай песні было нешта сугучнае з магіяй навальніцы. Цябе хвасталі вадзяныя дубцы, а ты радавалася іх ударам і адчувала, як напаўняешся сілай урагану. Ты аж дрыжала ад яго імклівых парываў і шаленства. А стары Аўрам Першка, якога ўраган заспеў у полі, ляжаў на зямлі, накрыты дажджавіком, бо баяўся, што ў яго патрапіць маланка. Стары Першка бачыў, як ты стаяла ў полі і, перакрыкваючы навальніцу, спявала, а твой голас лётаў над полем, як дух урагану. Яму здалося, што ўраган струменіцца з цябе, што ты нараджаеш ураган, і ён лютуе і курчыцца над Тураўцом, як твая дзіцячая душа, што пакутуе пасля смерці маці. Вакол цябе шугалі маланкі, і ў іх водблісках ты была падобная на маленькую оперную зорку, аслепленую фотаўспышкамі рэпарцёраў. Усё поле, уся прастора былі тваёй сцэнай, а голас ветру – галасамі скрыпак, віяланчэляў, басэтляў, а голас грому – літаўрамі, бубнамі, званамі, барабанамі, ксілафонамі, кастаньетамі, тамтамамі, а шум дажджу – трэмбітамі, флейтамі, кларнетамі, фаготамі, габоямі, валторнамі, трамбонамі, альтамі, тубамі, кларнетамі, трубамаі, а кроплі дажджу аб дажджавік старога Аўрама – чэлестамі, арфамі, раялямі, а Гасподзь быў дырыжорам. Ты так спявала, так палка ты спявала, аж стары

Аўрам Першка схаваўся, як курапатка ў траве, і баяўся, каб ты яго не ўбачыла, бо думаў, што з цябе вырвецца маланка і спаліць яго на галавешку.

Калі ты адчула, што ўсе словы песень не перадаюць таго, што робіцца ў тваёй душы, бо яны – толькі адгалоскі вялікіх жарсцяў, ты пачала пераймаць гукі дажджу, ветру і грому, і гэтая палётнасць гарлавых гукаў, народжаных у дзіцячых грудзях, дзе гняздзілася вялікая душа, гэты вакаліз быў больш дасканалым, мацнейшым і глыбейшым за песні ўсіх паэтаў усіх народаў, і тады змоўк гром, здранцвеў дождж, застыў вецер, і прамоклыя птушкі, што хаваліся ад урагану ў траве, зачаравана слухалі твой голас, які разрастаўся, набіраў сілу і ўздываўся ўсё вышэй і вышэй да цяжкіх навальнічных аблокаў, што рассунуліся, і праз прачыненую заслону неба на дзяўчынку ўпалі прамяні. Яна стаяла, залітая сонечным святлом, якое нагадвала прамень пражэктара, што выхапіў вялікую зорку сцэны, каб усе ўбачылі бляск, які выпраменьваюць яе вочы, грудзі і горла, больш дасканалае за горла салаўя.

Ты стаяла сярод прытоенага поля, здзіўленага пранізлівай цішынёй, што была красамоўнейшай за выбух авацый у Ла Скала або Метрапалітэн-оперы.

А потым развярнула і пайшла паўз спалоханага старога Першку, які лічыў за лепшае быць мокрай купінай у полі, абы толькі яго не ўбачыла гэтая гарластая і недаступная розуму дзяўчынка, якая ішла, мокрая і ўсцешаная, а ўслед ёй здзіўлена глядзелі людзі.

10. НА ХВАЛІ ТРЫУМФУ.

1978

Падчас той паездкі мама была нейкая эмацыйна растрапаная. Яшчэ калі мы ехалі ў аўтобусе з Тураўца, яна то смялася, то ўпадала ў змрочную задуму. А калі за Пяскамі аўтобус рэзка затармазіў, на яе ўпаў пузаты мужчына, ад якога несла гарэлкавым перагарам. Яна павярнула да яго і яхідна спытала:

– Што, ногі не трымаюць? Закускі бракавала?

І змерала яго такім позіркам, што ён толькі скрывіўся, як ад зубнога болю, і да Жытоміра ехаў моўчкі, скоса паглядаючы на яе.

У аўтобусе было горача. Я сядзеў каля адчыненага акна і падстаўляў твар плыням ветру. У чымсьці кошыку трывожна крычаў певень, смяяліся дзяўчаты, сельскія жанчыны абмяркоўвалі кірмашовыя цэны на чарніцы. Аўтобус павярнуў на Жытні рынак і спыніўся.

Мы прыйшлі да Мікалая Хамічэўскага. У яго доме быў хаос, паўсюль валяліся раскіданыя рэчы, але маці хутка навяла там парадак і села за фартэпіяна. Я заўважыў, што яна стала іграць так лёгка, бы яе пальцы рабілі гэта ўсё жыццё.

– Хто паверыць, што за няпоўны месяц вы навучыліся іграць, як выпускніца музычнай школы? – радасна спытаў стары.

– У мяне на ўсё адведзена мала часу, – адказала яна, не адрываючыся ад клавішаў.

Пасля яе ігры Хамічэўскі патэлефанаваў Бакальцу і дэмавіўся, што праз паўгадзіны ён забярэ мяне ў скверыку на Тэатральнай. Мы выйшлі на вуліцу і пайшлі праз Жытні рынак.

Прыпякала. Сярод гандлёвых шэрагаў, як заўсёды, сядзеў Бэн-Цыён Вундэрмахер, гандляваў цюлькай і заклікаў сялянаў, якія прыехалі на базар:

Прадай масла, бо растане,
Купі цюлькі, бо не стане.

Я не мог зразумець, чаму ў спякоту ўзнікае такая чаргу за цюлькай. У мяне закралася падазрэнне, што Вундэрмахер або добра вывучыў сельскіх людзей і ведае, што яны купляюць, або валодае гіпнатычнымі здольнасцямі. Бэн-Цыён размахваў рукамі, нібы лавіў невадам мінакоў і зацягваў у чаргу. І калі б раптам ён пачаў гандляваць пістонамі або гарчычнікамі, то ў яго гэтак жа расла б чарга, і, бліскаючы залатымі зубамі, Вундэрмахер радасна ўсклікваў бы свае рэкламныя вершыкі пра перавагі пістонаў і гарчычнікаў.

Гэне Бакалец ужо чакаў нас у скверыку. Ён ускочыў з лавачкі і пачырванеў, як цольпан у загсе, замармытаў нешта пад нос, і я здагадаўся, што яму падабаецца маці.

– Прывітанне, Гэню, – падышла да яго і радасна зазірнула яму ў вочы. – Уладзік табе яшчэ не надакучыў?

– Яму падабаецца журналістыка, – прагамзаў Гэне.

– Асабліва калі п’яны акцёр з шабляй ганяецца за рэжысёрам і дырэктарам тэатра, – сказала яна, і Гэне зноў пачырванеў. – Ну, я пайшла. Цыбульская чакае.

Яна памахала нам рукой і знікла. Бакалец паглядзеў ёй услед і паправіў наплечную сумку.

– Я іду браць інтэрв’ю ў Аксена Вахабы.

– А хто гэта? – спытаў я.

– Гэта паэт. У яго сёння прэзентацыя кнігі, але пасля прэзентацыі да яго не даступішся, я дамовіўся ўзяць інтэрв’ю цяпер.

З Вахабам мы сустрэліся ў гарадскім парку. Гэта быў невысокі грузны чалавек з вострым розумам, ён лёгка збіваўся на жарты і смяяўся з Гэня:

– Паэзія – гэта дасканаласць. А ты, Гэню, дасканаласць бачыш выключна ў старэйшых за сябе жанчынах. Ты заземлены, як сапраўдны мешчанін, але я гатовы выслухаць твае пытанні для нікчэмнай газеты «Валынскі кур’ер». А хто гэты юны асістэнт? – кінуў на мяне.

– Гэта Уладзік, – сказаў Бакалец.

– Будучы журналіст?

– Магчыма, – стрымана адказаў я.

– Што ж, я да вашых паслуг, панове, – пасміхнуўся ён.

Мы селі на лаўцы ў цені дрэваў каля скульптуры Артэміды, і калі Вахаба ўбачыў перад сабой мікрафон з ветраахоўнай насадкай, адразу неяк страціў свой досціп, напружыўся, стаў скаваным, і Гэне вырываў з яго словы, як дантыст зубы. Я быў здзіўлены, як чалавек, які мае ў запасе столькі слоў, баіцца дыктафона. Гэне з ім парадкам намучыўся, нават спатнеў, пакуль выпягнуў тое, што хацеў. Зрэшты, некалькі фраз з яго інтэрв’ю мне спадабаліся.

– Калі чалавек спіць, то вызваляецца ад рэальных страхав, затое пранікаецца страхамі ірэальнымі, якія дапамагаюць яму

зразумець, што мы на самай справе хочам. Паэзія – гэта і ёсць набліжэнне да гэтых патаемных жаданняў, – сказаў Вахаба.

Бакалец выключыў дыктафон, і Вахаба зноў стаў жвавым, дасціпным, вострым на язык. Ён жартаваў, паляпваў Гэню на плячы і смяяўся з уласных каламбураў:

– Ты – Бакалец з бакалеі, ты – нахабнік, як Вахаба.

– Як дастану мікрафон, з цябе гумар выйдзе вон, – яхідна зымправізаваў Гэнё.

– Вось такі я, Гэню, баязлівец. У мяне аж паджылікі трасуцца, як падумаю, што мае размовы хтосьці запісвае на дыктафон.

– Так баішся сваіх думак?

– Больш за ўсё я баюся сённяшняй прэзентацыі. Прыйдзе шмат людзей. Я планаваў запрасіць спявачку з піяністкай, а ў спявачкі, як на грэх, захварэла дзіця.

– Калі гэта так для цябе важна, я магу дамовіцца з вельмі яркай спявачкай, – прабурчаў Гэнё Бакалец.

– Сапраўды? – перапытаў Вохаба.

– А чаму б і не?

– Я ёй заплачу, – ажыў Вахаба, і яго блізка пасаджаныя вочы загарэліся халерычны бляскам. – Быў бы вельмі ўдзячны, калі б ты прывёў яе ў бібліятэку на гадзіну раней, каб магла пазнаёміцца са мной, вядучым і піяністкай. Трэба ж дамовіцца, што яна будзе спяваць.

Мы прайшліся па бульвары, а затым Вахаба адправіўся па сваіх справах, а Бакалец зваліўся ў меланхолію:

– Што ж я яму наабяцаў? Я ж не ведаю, ці твая маці на гэта пагодзіцца.

– Дык пагавары з ёй, – прапанаваў я.

Мы дамовіліся сустрэцца зноў на Тэатральнай і да чвэрці на другую чакалі яе ў скверыку. Яна прыйшла вясёлая і ў гуллівым настроі.

– Чым вы без мяне займаліся?

– Бралі інтэрв’ю, – адказаў я.

– І ты ведаеш, як гэта робіцца?

– Ведаю, – пахваліўся ёй.

– Мне яшчэ трэба зайсці ў адну краму, і паедзем дадому.

Гэнё замяўся і ад напружання пачырванееў:

- Як вы ставіцеся да таго, каб паспяваць на прэзентацыі кнігі аднаго паэта? - І няўпэўнена дадаў: - Ён вам заплаціць.

- Якога паэта?

- Аксена Вахабы, - адказаў Бакалец.

- А калі прэзентацыя?

- У сямнаццаць.

- А як жа мы з Уладзікам дабяромся потым да Тураўца?

- Спадарожкаю або з цэнтральнага аўтавакзала, - замармытаў Гэнё. - Цямнее позна.

Спакуснік з Гэня быў дрэнны, і мама вагалася.

- А хто будзе на прэзентацыі?

- Будзе шмат людзей. Нават Барыс Тэн абяцаў прыйсці.

- Мікалай Васільевіч? - здзівілася яна. - Ну, тады застаёмся. Я хачу, каб ён паслухаў, як я спяваю на публіцы.

Ад радасці Бакалец увесь змакрэў.

- Добра, што пагадзіліся. Прыйшоў час, каб пра вас даведаліся.

- У нас яшчэ тры гадзіны. Дзе будзе прэзентацыя?

- У абласной бібліятэцы, але трэба, каб вы прыйшлі на гадзіну раней і пазнаёміліся з Аксенам Вахабам, вядучым і піяністкай.

- Тады мы з Уладзікам пойдзем да Мікалая Хамічэўскага, а ты, Гэню, забярэш нас а паснаццатай на Міхайлоўскай. Будзем чакаць пад гадзіннікам.

Дамовіўшыся, пайшлі да старога. Мама прыгатавала яму боршч, салату з рэдзькі і маладой цыбулі.

- Я думаў, ці ісці на сённяшняю прэзентацыю, але калі вы, Аліна, будзеце там спяваць, то я абавязкова прыйду, - паабяцаў стары.

Мы паабедалі, мама з гадзіну паіграла на фартэпіяна, і мы выправіліся ў горад.

- Я выйду крыху пазней, - сказаў нам.

На Міхайлоўскай, пад гадзіннікам, нас чакаў Гэнё Бакалец. Мы перайшлі шумную вуліцу і рушылі ў бібліятэку, дзе ўжо былі піяністка і Аксен Вахаба, а хвілінаў праз дзесяць з'явіўся вядучы.

Яны дамовіліся паміж сабой, як будзе праходзіць прэзентацыя, і мама з піяністкай правялі невялікую рэпетыцыю. Пачалі сыходзіцца на прэзентацыю людзі. Мы з Бакальцом селі ў канцы залы і назіралі, як збіраецца публіка. Першым зайшоў тоўсты чалавек у вышыванцы з вялікімі казацкімі вусамі. Для поўнага каларыту яму не хапала толькі чуба-асяледца. Ён сеў спераду, насупраць стала, на якім знаходзіўся новы паэтычны зборнік Аксена Вахабы «Вярбовыя коцікі» і стэнд з вялікім рэкламным плакатам, таму ўсе, хто заходзіў у прэзентацыйную залу, адразу звярталі на яго ўвагу.

– Хто гэты чалавек? – спытаў я.

– Гэта Іван Грушка, вядомы калекцыянер. У яго калекцыі больш трубак, чым у герцага Рышэлье. Увесь яго дом завешаны і застаўлены глінянымі, парцелянавымі, касцянымі, кукурузнымі, гарбузовымі, самшытавымі, вішнёвымі, арэхавымі, брыяравымі, мортавымі, пінкавымі, жалезнымі, латуннымі, сепіялітавымі, акрылавымі, шклянымі, эбанітавымі, бурштынавымі трубкамі. Ёсць у яго сапраўдныя шэдэўры – такія, як вялікая трубка, на якой неведомы майстар адлюстравіў бітву пад Жоўтымі Водамі ў момант гібелі Стэфана Патоцкага. Або імяныя інкруставаныя трубка гуцульскіх майстроў Юрыя Шкрыбляка, Васіля Самакішчука, Фёдара Харынчука, Івана Міранюка.

Пакуль ён распавядаў пра калекцыянера трубак, у залу зайшла кампанія студэнтаў у джынсах, клёшах і прыталеных стракатых тэнісках, а затым – дзяўчаты і жанчыны з ружамі і белай півоняй, паміж якімі мітусіўся тоўсты чалавек у белых палатняных штанах, светлай тэнісцы і туфлях колеру слановай косці, у акулерах з тоўстымі лінзамі. Ён цалаваўся з дзяўчатамі і вітаўся з усімі пранізлівым пісклявым голасам.

– Гэта хто? – пацікавіўся я.

– Канкурэнт Аксена Вахабы, паэт Станіслаў Кошаль, аматар дзяўчат, варэнікаў і паэзіі, – адказаў Гэнё Бакалец. – Прычым менавіта ў такім парадку.

Зала ўжо была запоўнена, а людзі ўсё заходзілі. Сярод натоўпу я заўважыў сіваю галаву Мікалая Хамічэўскага, з якім

усе віталіся і запрашалі сесці каля сябе, але ён сеў побач з жанчынай нявызначанага ўзросту, якая трымалася так, быццам сваёй прысутнасцю рабіла ўсім вялікую паслугу.

– Што гэта за жанчына, каля якой сеў Барыс Тэн? – зашаптаў я.

– Гэта актрыса Кацярына Варыч, якую малявалі вядомыя ўкраінскія мастакі.

Стары штосьці зашаптаў ёй на вушка, і яна пагардліва кінула галавой.

Нарэшце на сцэне з’явіўся вядучы, абвясціў пачатак прэзентацыі, запрасіў аўтара кнігі «Вярбовыя коцікі», і пад апладысменты на сцэну выйшаў Аксен Вахаба, сеў ля вядучага, і прэзентацыя пачалася.

Нейкі час вядучы распытваў пра яго апошнюю кнігу, Вахаба распавядаў, а потым пачаў чытаць свае вершы, і кожны верш публіка суправаджала апладысментамі. Калі ўсе наслухаліся вершаў і пачалі трохі шумець і размаўляць паміж сабой, вядучы ўлавіў гэты момант і абвясціў музычны нумар.

Піяністка села за піяніна, яе доўгія нервовыя пальцы ўпалі на клавішы, і маці праспявала раманс Сідара Варабкевіча «Не пытай, чаму ў мяне заплаканыя вочы», які варта было выконваць пад катрынку дзесьці на рынку ці сельскім вяселлі, так пранікнёна, гарача і кранальна, з ледзь адчувальным украпваннем радасці, якая была як прысмак чырвонага перцу ў мёдзе, што ад нечаканасці ўсе аж анямелі. Раманс разарваў сонную цішыню на кавалкі і прымусіў страпянуцца, а калі прагучалі апошнія акорды, голас узляцеў і абарваўся, па зале прайшоўся такі выбух эмоцый, што вядучы бы здранцвеў і не ведаў, як спыніць воклічы. Гэта быў як глыток свежага паветра ў затхлай зале, як з’яўленне нечага сапраўднага ў тэатры фальшу, дзе ўсе падманваюць адзін аднаго, пераконваючы, што гэта і ёсць праўда.

А потым яна праспявала старую песню, якую я ні да яе, ні пасля яе ні разу не чуў, пра дзяўчыну, якая нагуляла дзіця і, ратуючыся ад сораму, утапіла яго ў крыніцы, і гэта раздзірала яе сэрца.

Яна спявала ў старасвецкім стылі, з завываннямі, быццам жыла ў даўнюю эпоху, і пасля апошняга акорда ў зале наступіла поўная цішыня, якую сарвалі крыкі і воплескі.

А калі ўсе трохі агоўталіся, яна праспявала народную песню «Ты да мяне не хадзі» з такой гуллівай радасцю і хуткасцю, што, здавалася, словы сутыкаюцца ў паветры і, як канфеці, абсыпаюцца ўсім на галовы. Зала звалілася ў вясёлае буйства, і ні Вахаба, ні вядучы не маглі яе супакоіць, пакуль мама не праспявала яшчэ некалькі песень і пайшла са сцэны, а за ёй кінуліся дзяўчаты і мужчыны з кветкамі.

Пасля аўтограф-сесіі Аксена Вахабы маці абступілі з усіх бакоў, і Хамічэўскаму каштавала немалых намаганняў вывесці яе з бібліятэкі. Каля яе соп калекцыянер Грушка. Пішчаў і спрабаваў дакрануцца Кашэль, канкурэнт Вахабаў, паэт, аматар дзяўчат і варэнікаў. Студэнты ў джынсах пыталіся, адкуль яна прыехала, а Хамічэўскі ўсім казаў:

– Гэта Аліна Іванюк, зорка оперы. Расступіцеся, бо ёй трэба ўжо ехаць.

– А што, Аксен Вахаба – сапраўды такі добры паэт, што вы прыехалі на яго прэзентацыю? – спытала высокая цемнавокая дзяўчына.

– Як бачыце! – усклікнула яна.

– Ці будзе ў бліжэйшы час ваш выступ у Жытоміры? – пацікавіўся кудлаты хлопец у клёшавых штанах.

– Магчыма, – усміхнулася яму, выпраменьваючы такую радасць, ад якой сляпіла вочы.

Яна стаяла з бярэчкам кветак сярод узбуджанай публікі, якая не хацела яе адпусцаць, а каля яе прытуліўся Аксен Вахаба і назіраў, як зайздросна глядзіць на гэты трыумф яго канкурэнт Станіслаў Кошаль.

Нарэшце мы вырваліся ад публікі і пайшлі да бульвара, дзе рассталіся з Бакальцам і Хамічэўскім, і мама сказала, што мы едем за горад спыняць спадарожную.

Калі зніклі Бакалец з Хамічэўскім, я спытаў яе:

– Ён табе хоць заплаціў?

– Хто?

- Вахаба.

- Не, але я яшчэ ніколі не была так задаволеная сваім выступам, - апусціла твар у кветкі і радасна мяне абняла.

- Скажы, чаму мы не перабраліся ў Жытомір?

- Хай табе пра гэта лепш скажа бацька, які паслухаўся дзеда Дзяніса і бабу Марыну.

Яна была ў добрым настроі і не магла стрымліваць свае эмоцыі.

- Тут было б лепш і табе, і мне, і бацьку, і Мільці, - працягнуў дабіваць яе. - Чаму я павінен жыць у вёсцы?

- Ісус Хрыстос таксама нарадзіўся ў вёсцы, - адказала яна. - Ён быў духоўна багацейшы за гарадскіх дзяцей, бо меў зносіны з дрэвамі, раслінамі, жывёламі, стыхіямі, якія далі яму больш, чым дзецям, скажам, з Іерусаліма. Што ведаюць твае гарадскія аднагодкі? - спытала мяне. - Абадраныя пад'езды з выбітымі лямпачкамі, абпісяныя падлеткамі-свавольнікамі? Скандалы над галавой, калі дадому прыходзяць п'яныя мужчыны? А ты расцеш сярод кветак і траў. Ты бачыш, як ідзе на нераст рыба. Ты водзішся з катом і сабакам.

- Ката з сабакам я мог бы завесці і ў горадзе, - пакрыўдзіўся я.

- А салаўі, дразды, ластаўкі? Хіба яны не робяць цябе глыбейшым? Хіба ты не танчэй адчуваеш людзей, чым які-небудзь твой гарадскі аднагодак?

- Тут вялікія бібліятэкі і шмат цікавых людзей, - не сунімаўся я.

- Уладзік, перастань. Я працую ў бібліятэцы. Якую табе яшчэ трэба бібліятэку?

- Нікую! - раззлаваўся я і пакрыўджана змоўк.

- Хачу на танцы, - заявіла яна раптам.

- Якія танцы?! А чым мы да Тураўца заедзем?..

- Ну, Уладзік, хаця б на паўгадзінкі. Сёння я па-сапраўднаму адчула, што магу зачараваць публіку. Мне нагаварылі столькі кампліментаў. А потым выедзем за горад і спынім спадарожку.

Я разумеў, што ў мяне не хопіць ні аргументаў, ні сілаў, каб яе супакоіць. Яна была ўся накручаная і шукала на сваю галаву прыгодаў, пакуль іх не знайшла.

Мы развярнуліся і папляліся ў парк, куды рухалася шмат моладзі, якая ішла чародамі, як касякі рыб. Маці ўзяла ў касе два квітка і з бярэмам кветак зайшла на пляцоўку, дзе іграла музыка і танцавалі павольны танец. Ад кампаніі хлопцаў і малядых мужчынаў адарваўся цяльпук у клёпах і прыталенай кашулі і запрасіў яе на танец.

- Уладзік, патрымай, - папрасіла і пайшла з ім.

Мне не падабалася, як ён з ёй танчыць. Яго рукі бессаромна мялі яе, нібы яна была яго ўласнасцю. Калі танец скончыўся, яна пайшла да мяне, але хлопец учапіўся і трымаў яе за руку.

- Пусці, - папрасіла яго.

- Ты кудысьці спяшаешся? - сярдзіта кінуў той. - Твой брат можа без цябе пабыць.

- Мне трэба ісці, - ірванулася яна, але мужчына моцна трымаў яе за руку.

Якраз была музычная паўза, і звонкая аплявуха, нібы стрэл, разарвала цішыню. Яна выхапіла руку і кінулася да мяне.

- Пайшлі адсюль! - пацягнула да выхаду.

На прысадзе нас дагнаў мацак з плямай на шчацэ, якая засталася ад яе далоні.

- Куды бяжыш? - схапіў яе ў ахпак і адарваў ад зямлі.

- Пусці! - закрычала і ўкусіла яго за руку.

- Зараз ты, сучка, затанчыш!

Да нас падскочылі яшчэ двое здаровых хлопцаў, учапіліся ў яе і пацягнулі ў кусты.

- Мама! - закрычаў я. - Пусціце яе!

І кінуўся на крайняга, але ад моцнага ўдару кулака адляцеў на зямлю.

- Дзяўчыну б'юць! - пачуўся пранізлівы крык.

Я не зразумеў, адкуль узяўся Максім Корсакаў. Звонкім ударам ён зваліў самога крыўдзіцеля і напаў на двух іншых. Усё адбылося так хутка, што другі паслізнуўся на траве, упаў і папоўз, а трэці кінуўся бегчы.

Мама ўсхліпвала, і па яе шчоках цякла туш.

- Гэта малёванская шпана, - сказала дзяўчына, калі мы выйшлі на прысаду. - Яны заўсёды да кагось чапляюцца.

- Ну што, Уладзік, жывы? - усміхнуўся Корсакаў. - Хадзем адсюль.

За адну яго руку ўчапілася мама, а за другую я, і мы пайшлі з парку, усё яшчэ не верачы таму, што адбылося.

– Я своєчасова апынуўся ў парку. Дарэчы, колькі там засталася ў мяне грошай? – дастаў кашалёк ён. – О, на таксі да Тураўца і назад у гарнізон хопіць.

Злавіў таксі, і мы выехалі з пацямнелага горада.

– А дзе кветкі? – спахапілася ў таксі мама.

– Я іх забыўся ў парку.

– Шкада, – паглядзела ў цёмнае акно.

Таксі давезла нас да Тураўца і разварнулася каля нашай брамы.

– Дзякуй за таксі і ўсё астатняе, – усміхнулася яму і зачыніла за сабой дзверы.

Таксі загрузкатала і, набіраючы хуткасць, паімчала да трасы.

11. ВЕЧАР У РЭСТАРАНЕ «ЦЕЦЕРАЎ».

1963

Маці была хранічнай няўдаліцай. Усюды, дзе б яна ні з'яўлялася, у яе ўзнікалі праблемы, якія выскоквалі, як чорт з табакеркі. Яе талент заўсёды ішоў у нагу з нешанцаваннем. Пасля школы яна лёгка паступіла ў культурна-асветнае вучылішча, і была там адной з лепшых. Яна спявала на ўсіх вечарынах і канцэртах, і педагогі лічылі, што з яе выйдзе выбітная спявачка. А малады выкладчык Аляксандр Стэцок* так і казаў:

– Аліна Іванюк – будучая оперная зорка.

Але на трэцім курсе з ёй адбылося здарэнне, якое звяло на нішто ўсе яе чаканні. Напярэдадні каталіцкага Раства яе знайшоў выпускнік вучылішча Алесь Півавар, які іграў у філармоніі на валторне.

– Хочаш зарабіць за адзін вечар пяцьдзясят рублёў? – пазмоўніцку спытаў ён.

Яго кучаравыя рудыя валасы ніколі не расчэсваліся, а пакрытыя рабаціннем рукі заўсёды выбівалі рытм, быццам Півавар іграў не на валторне, а на барабане. У Півавара быў

* Аляксандр Стэцок (1941-2007) – украінскі кампазітар, педагог, дырыжор.

нерэалізаваны талент імпрэсарыя. Яшчэ студэнтам ён займаўся музычным забеспячэннем вяселляў і зарабляў на гэтым неблагія грошы.

- А што маю рабіць? - пацікавілася яна.

- Спяваць, - падміргнуў ёй.

- Дзе?

- У рэстаране «Цецераў».

- І што трэба спяваць?

- Праз тры дні рэстаран будзе абслугоўваць дэлегацыю замежнікаў. Ведаючы, што ты запамінаеш музыку, як я - грошы, я прынёс табе пачак кружэлак. А вось спіс, што павінна вывучыць, - дастаў з кішэні шпаргалку, спярэшчаную дробным почыркам. - Музыкі папярэджаныя ўжо. Будзеш спяваць у такім парадку, як тут запісана.

- А рэпетыцыі? - разгубілася яна.

- Якія рэпетыцыі? Гэта ж халтура, - грэбліва сказаў Півавар. - Музыкі ў рэстаране - прафесіяналы і ты - таксама. У чацвер а палове на дзявятую вечара павінна быць у рэстаране «Цецераў». Спытаеш адміністратара. Ён у курсе. Не спазняйся. А дваццаць першай пачынае іграць аркестр.

Півавар засунуў ёй у руку пачак грамкружэлак, захутаны ў афішу хору імя Рыгора Вяроўкі і перавязаную крыж-накрыж чорнай гумай, памахаў рукой і знік.

Грошай ёй заўсёды бракавала. Стыпендыя была сціпая, а бацька даваў грошай мала. Таму яна прыйшла ў інтэрнат, папрасіла ў дзяўчат патэфон і ўвесь вечар слухала песні па спісе Півавара. А тыя, што ёй больш падабаліся, напявала.

У чацвер яна прыйшла ў рэстаран «Цецераў», папрасіла паклікаць адміністратара, і неўзабаве да яе падышоў мужчына з глыбокімі залысінамі ў цёмна-сінім гарнітуры.

- Я ад Алеся Півавара, - сказала яна.

- Вы спявачка?

- Дзе цябе носіць? - падбег да яе Півавар. - Праз пятнаццаць хвілінаў пачынаем.

І прывёў яе да аркестра.

- Мікрафон чуллывы. Блізка не нахіляйся, - параіў акардэаніст.

Яна адразу заўважыла нетутэйшую вопратку і паводзіны наведвальнікаў. Прымацавала шпількай шпаргалку з рэпертурам да крайняй калонкі. І калі загучалі першыя акорды песні Эдзіт Піяф «Жыццё праз ружовыя акуляры», падышла да мікрафона і праспявала з тымі ж інтанацыямі, якімі Піяф была запісаная на кружэлцы. Яна спявала песні Пэтсі Кляйн, Коні Фрэнсіс, Хільдэгард Кнэф, Фрэнка Сінатры, Далілы. А калі даспявала песню Раберціна Ларэці «Вярніся ў Сарэнта» і аркестр абвясціў кароткі перапынак, да яе падышоў пяцідзесяцігадовы мужчына ў касцюме асфальтавага колеру і ветліва пацікавіўся:

- Sprechen Sie deutsch?
- О, nein, nein! - усміхнулася яна.

У мужчыны быў праніклівы погляд і дагледжаныя рукі. Ён паклікаў перакладчыка і праз яго сказаў:

- У вас багатая краіна, калі такія, як вы, спяваюць у правінцыйных рэстаранах.

- А дзе я павінна спяваць?..
- У Венскай оперы, - адказаў мужчына.
- І хто мяне туды запрасіць?

- Я, - пасур'ёзнеў чалавек. - Мяне завуць Герберт фон Караян. Я мастацкі дырэктар Венскай дзяржаўнай оперы. Калі ў вас хопіць рашучасці да нас прыехаць, я чакаю вас у Вене па гэтым адрасе, - працягнуў ёй візітоўку.

- Дзякуй, - пачырванела яна і паглядзела, ці не жартуе ён.

Мужчына развітаўся і згубіўся сярод гасцей, а яна працягнула спяваць. Падвыпілая публіка весялілася, і да ночы ім наскідалі парадкам грошай. Яна бачыла, як кідалі чырвонцы, чацвертакі і пяцідзясяткі. А Півавар пералічваў грошы і хаваў у наплечную сумку.

На наступны дзень яе выклікалі да дырэктара вучэльні. У кабінце сядзеў незнаёмы ветлівы чалавек сярэдняга ўзросту.

- Дзе вы ўчора былі? - спытаў дырэктар вучэльні.
- На занятках.
- А пасля заняткаў?

- А хіба мой вольны час павінен кантралявацца вучэльняй? - збянтэжана спытала яна.

Дырэктар выйшаў з-за стала і нервова прайшоўся па кабінец, парыпваючы паркетам.

- Вы - нашая выхаванка, - з націскам сказаў ёй. - Дзяржава плоціць грошы за вашае навучанне, і нам не абьякава, чым вы займаецеся пасля заняткаў. Што вы рабілі ўчора ўвечары ў рэстаране «Цецераў»?

- Спявала, - ціха адказала яму.

- Хто вам гэта дазволіў? - навіс над ёй дырэктар.

Яго рукі былі ў кішэнях штаноў, а невялікі живоцік вытыркаўся з-пад гальштука.

- Гэта мой вольны час, і я распараджаюся ім, як хачу, - з выклікам сказала яна. - Я рабіла тое, што ў мяне лепш за ўсё атрымліваецца. Я ні ў каго не скрала і не зрабіла нічога такога, за што мне можна чырванець.

- А з якім замежнікам вы ўчора размаўлялі? - адгукнуўся незнаёмы, што моўчкі слухаў яе размову з дырэктарам вучэльні.

- З дырэктарам Венскай оперы.

- Вы з ім знаёмыя? - пацікавіўся мужчына.

- Не.

- А чаму ён з вамі размаўляў? - спытаў незнаёмец.

- Яму спадабалася, як я спяваю.

- Што ён вам перадаў?

- Сваю візітоўку.

- Дзе яна?

- Вось, - дастала з рыдыкюля і працягнула незнаёмцу.

Ён узяў візітную картку і кісла ўсміхнуўся:

- А вы ведаеце, што ў гады вайны Герберт фон Караян быў членам нацысцкай партыі і музычным дырэктарам Рэйха?

- Не ведаю, - разгубілася яна.

- У нас ёсць усе падставы лічыць вас аўстрыйскай шпіёнкай, - холадна сказаў незнаёмец, праймаючы яе калючым позіркам.

- Учорашнім вечарам у рэстаране «Цецераў» вы паставілі крыж на сваім навучанні, - злосна ўсклікнуў дырэктар вучэльні. - Вы працуеце ў гэтым рэстаране?

- Не, я спявала там упершыню.

- Не маніце! - закрычаў дырэктар. - Калі вы паспелі вывучыць рэпертуар?

- Я вывучыла яго за два вечары.

- Што вы мне байкі расказваеце? - ускіпеў дырэктар вучэльні. - Вы тры гадзіны спявалі на італьянскай, нямецкай, англійскай, французскай мовах. Адкуль вы ведаеце замежныя мовы?

- Я запомніла толькі песні, - залепятала яна.

- Хто вас запрасіў у рэстаран? - пацікавіўся незнаёмы.

- Алесь Півавар.

Ёй здавалася, што з-пад яе выслізгвае падлога і яна падае ў ваўчыную яму.

- Хто такі Півавар?!

- Ён у мінулым годзе скончыў нашу вучэльню, - спалохана паглядзела на незнаёмага мужчыну.

Незнаёмы запісаў імя і прозвішча Півавара.

- А чаму Півавар запрасіў менавіта вас?

- Ён ведае, што я лёгка запамінаю словы і музыку, а ў рэстаране павінны вярцаць замежнікі, то ён вырашыў зарабіць.

- Колькі ён вам заплаціў?

- Пяцьдзясят рублёў.

- А колькі вам накідалі грошай?

- Я не лічыла.

- А хто лічыў?

- Півавар.

- Чаму вы спявалі толькі замежныя песні? - паглядзеў ёй у вочы незнаёмы чалавек.

- Гэта была ўмова Півавара. А ў чым вы мяне абвінавачваеце? - апамяталася яна і перайшла ў наступ.

- Я абвінавачваю вас у адсутнасці савецкага патрыятызму і пакланенні перад заходняй культурай, - пагрозліва сказаў мужчына. - Вы сімпатызуеце еўрапейскім буржуазным культурам?

- Што вы маеце на ўвазе?

- Вы любіце замежную музыку?

- Я люблю прыгожую музыку.

Яна паглядзела на незнаёмца. Ён быў невыразны і падобны на моль. Такія асобы не запамінаюцца, і калі б яна зноў убачыла яго на вуліцы, то не ўпэўненая, ці пазнала б.

- Вось і папаліся, – весела заварушыўся ён.

- А што я не так сказала?..

- Вы павінны любіць не прыгожую, а нашую музыку, – з націскам сказаў мужчына.

- Хто вы? – раптам спытала яна.

У кабінэце дырэктара вучылішча наступіла цішыня. Было чуваць, як за акном праязджаюць аўтамабілі і ад іх шуму уздрыгвае аконнае шкло, як за акном плача дзіця і сварачца жанчыны.

- Ды як ты смееш?! – усклікнуў дырэктар і ад абурэння стаў падобны на варанага рака. – Колькі табе гадоў?!

- Праз тры тыдні будзе сямнаццаць.

- Гэта ў шаснаццаць гадоў быць такой нахабніцай?! Хто табе даў права ў маёй прысутнасці задаваць такія пытанні?! – забегаў па кабінэце дырэктар.

Але раптам сеў і ўтаропіўся ў партрэт Хрушчова.

- У мяне больш няма пытанняў, – сказаў незнаёмец.

- Ідзі, – буркнуў дырэктар.

Некалькі тыдняў яе запалохвалі, што выключачь з вучэльні, але нечакана для ўсіх на свой дзень нараджэння яна выйшла замуж за бацьку, з якім на той час сустрэлася, і кінула вучэльню.

- Больш за ўсё мне падабаецца ў нашым заканадаўстве, што ва Украіне дазваляюць выходзіць замуж так рана, – неяк прызналася яна мне. – Таму я зрабіла сабе лепшы падарунак, які магла дазволіць. Калі мне споўнілася сямнаццаць, я ў гэты ж дзень адгуляла з бацькам вяселле.

Пасля гэтага яна ўладкавалася працаваць бібліятэкарам у Тураўцы.

- Толькі ты не скончыла культурна-асветную вучэльню і не зрабіла кар’еры спявачкі, – папракнуў яе я.

- Але я нарадзіла Мільцо і цябе, – усміхнулася яна і ціха заспявала.

12. ПАДЗЕННЕ АНЁЛА.

1978

Неяк пасля ігры на фартэпіяна ў Хамічэўскага мама пры-
зналася:

- А ведаеце, Мікалай Васільевіч, калі вы з Гэнём пакіну-
лі нас пасля прэзентацыі на прыпынку, мне было так добра,
што мы з Уладзікам пайшлі шукаць прыгодаў на сваю галаву
і такі іх знайшлі. Калі б не знаёмы, што выпадкова апынуўся
на танцах, невядома, як бы ўсё скончылася.

І яна распавяла яму, як нас выратаваў Корсакаў.

- А хто гэта такі? - пацікавіўся Хамічэўскі.
- Лётчык. Служыць з мужам.
- Адбіў вас ад трох хуліганаў? - насмешліва перапытаў
стары.

- Можна, іх там было і больш, але я бачыла толькі трох.

- Трэба, каб вы колісь запрасілі яго да мяне. Хачу ўбачыць
гэтага шаленца.

Мы сядзелі на канапе і размаўлялі. У доме было прыбрана.
Пахла кавай, смажанымі дзерунамі, і ў крыштальных куфлях
гучаў мамін смех. Яна смяялася, распавядаючы пра нашую
прыгоду пасля танцаў з малёванскай шпаной, апісваючы яе
ў дэталях.

- Малёванка, Аліна, была калісьці прыгараднай банды-
цкай вёскай, размешчанай недалёка ад Чудноўскага шляху,
па якім людзі з навакольных вёсак ішлі з таварам у горад на
рынак. І калі яны вярталіся назад, іх перастракалі рабаўнікі і
адбіралі грошы. Вось гэтыя рабаўнікі і заснавалі Малёванку, а
крымінальныя схільнасці перадаюцца генетычна. Гэта немаг-
чыма выправіць ніякім выхаваннем, таму хлопцы з Малёванкі
заўсёды ладзяць у горадзе бойкі. У іх буяюць гены іх прод-
каў, - разважліва сказаў ён, і ў яго слязлівых старэчых вачах
з'явіліся шальмаватыя агеньчыкі.

Пасля размоў ён вывеў нас на вуліцу. Мама сабралася да
Цыбульскай, а мяне на Тэатральнай павінен быў забраць Гэнё
Бакалец. У той дзень на двары было не вельмі цёпла.

- Вы паберагліся б, - сказала маці. - А то вунь як лёгка апрапаецца, ходзіце ўсюды.

- Куды я хаджу? - адказаў Хамічэўскі. - Апошнія гады ўся мая паходка была ад грэкаў да яўгенаў. Або Кудрыцкі* сам вечарамі прыходзіў да мяне ў госці са сваім сабакам Неронам, але ў пазамінулым годзе ён памёр. Застаўся толькі Канцэвіч**. Вы былі ў Канцэвіча?

- А гэта хто такі? - спытала яна.

- О, вас трэба пазнаёміць. Ён з Млынішч.

- Гэта недалёка ад Тураўца, - узрадавалася яна.

- Пасля абеду я іду да Канцэвіча. У яго заўсёды збіраецца цікавая кампанія. Трэба, каб вас там убачылі.

- Не ведаю, што вам сказаць. Прыйдзеца заставацца на вячэрні аўтобус, - разгублена паглядзела на гадзіннік.

- Вы ж заставаліся на прэзентацыю кнігі ў бібліятэцы.

- І чым гэта скончылася?!

- У Канцэвіча танцаў не будзе, - разважліва сказаў стары.

- Я падумаю, - засмяялася мама.

У скверыку на Тэатральнай мяне забраў Гэнё Бакалец, а мама, вейнуўшы бэзавай сукенкай, пайшла на ўрок спеваў да Цыбульскай.

- У мяне сёння, можна сказаць, свабодны дзень, - прызнаўся Бакалец. - Сёння я - свежая галава.

- У каго свежая галава?.. - перапытаў я.

- Гэта калі здаюць газетны нумар, а хто-небудзь з журналістаў прыходзіць у друкарню і пасля рэдактара і адказнага сакратара знаходзіць памылкі ў загаловах, тэкстах, прозвішчах. Гэты журналіст увесь дзень шпацыруе, каб не стамляць вочы чытаннем, а затым павінен знайсці прапушчаныя памылкі. Такого выпускальнага журналіста называюць свежай галавой, - патлумачыў Гэнё.

- І што мы будзем рабіць?

* Яўген Кудрыцкі (1894- 1976) - украінскі мовазнавец, асуджаны савецкай уладай да 10 гадоў пазбаўлення волі.

** Яўген Канцэвіч (1935- 2010) - украінскі празаік, прадстаўнік неарэалізму.

– Пап’ём кавы, а там зарыентуемся, – туманна адказаў Бакалец.

Мы зайшлі ў кафетэрыі у Цэнтральным гастраноме на Міхайлоўскай і прыладзіліся ў доўгай чарзе. Я адразу заўважыў, што стаяць прыдзецца доўга.

– Тут сабралася ўся кававая багема Жытоміра, – прагугніў Бакалец.

У чарзе я заўважыў Анатоля Пражогу, які расшыфроўваў ярка нафарбаванай дзяўчыне ў міні-спадніцы яе прозвішча. Ён так захапіўся сваімі лінгвістычнымі практыкаваннямі, што на нас нават не звярнуў увагі. Дзяўчына хіхікала і разглядала чаргу, але нікога больш годнага ў ёй не заўважала.

Недалёка ад нас цяжка пераступаў з нагі на нагу вышэйшы за Бакальца маладзён з доўгімі валасамі, з барадой, у па-шарпаных джынсах, з замшавай торбай на плячы. Яго валасы, зачэсаных вятрамі, гадамі не ведалі расчоскі, а мяккая ўсмешка была адрасавана жанчыне за барнай стойкай, што гаспадарыла ля кававаркі. Было прыкметна, што ён гатовы быў стаяць у гэтай чарзе да другога прышэсця Хрыста.

– Хто гэта? – зашаптаў я.

– Гэта скульптар-авангардыст. Робіць скульптуры з вінных пляшак, – адказаў Гэнё Бакалец. – На каве завісае штодня з дзесяці, дванаццаці, пятнаццаці і семнаццаці гадзінаў.

– А гэта хто? – паказаў яму на ярка нафарбаваную дзеўчыну, якая хіхікала з Пражогам.

– Актрыса Алена Пападзюк. Каву п’е штодня а дванаццацтай і а шаснаццацтай гадзіне. Бярэ падвойную порцыю, таму як вып’е, кажа, што тады яе ахопліваюць шкадаванні па страчаных гадах, жаданне напіцца, выехаць з краіны, скончыць жыццё самагубствам і іншыя бзікі.

– А чаму яна прыстроіліся ля Пражогі?

– Таму што Пражога стаіць побач з кававаркай. Думаеш, яна з удзячнасці будзе выслухоўваць яго балбатню? Вып’е кавы, пагардліва кіўне і сыдзе. А калі ён прывяжацца і захоча, каб яна слухала яго далей, то так яго адшые, што ён больш ніколі не захоча да яе ладзіцца. Гэта яшчэ тая штучка.

За Пражогам стаяла асоба нявызначанага полу і ўзросту ў шэрых клёшавых штанах. Яе вузкія і плоскія грудзі, сціснутыя прыталенай салатавай кашуляй, зелянява-зямлісты твар і дэпрэсіўны выгляд выказвалі апошнюю стадыю кававай ломкі. Дрыготкімі рукамі яна нервова разгладжвала неіснуючую зморшчыну на грудзях і папраўляла цьмяныя валасы. Толькі па вузкіх кісцях рук я здагадаўся, што гэта жанчына.

– Хто гэта? – зашаптаў я да Гэнё.

– Драматург Аліса Бубеняк. Каву п’е ўвесь дзень, пакуль не званітуе ці не скруціць страўнік. Звярні ўвагу, што ў гэтай чарзе няма людзей з крымінальнай знешнасцю, чыноўнікаў, вайскоўцаў. Выключна публіка, якая жыве за кошт таленту.

Пратырчаўшы добрую гадзіну ў чарзе, мы ўзялі па кубачку кавы ды сталі за высокім столікам ля драматурга Алісы Бубеняк.

– Сёння так хутка падалі каву, – прыгубіла кубачак яна і пшчасліва ўсміхнулася.

– Вельмі хутка, – сказаў Гэнё, назіраючы, як актрыса Алена Пападзюк дапіла каву, пагардліва кінула Пражогу і рушыла з гастранома.

Мы дачакаліся, пакуль Пражога ўчэпіцца ў руку скульптару-авангардысту, і выйшлі з кафетэрыя.

– Праз дваццаць хвілінаў я павінен перадаць цябе маці, – зверыў свой гадзіннік са стрэлкамі на ратушы Гэнё Бакалец, і мы рушылі ў скверык на Тэатральнай.

Гэнё ўладкаваўся на лавачцы, дастаў запісную кніжку, размашыстым почыркам напісаў загаловак «Заклінанне кававага духу» і, пакуль прыйшла мама, паспеў напісаць рэпартаж з чаргі ў гастраноме, у якім распавёў аб жытомірскіх каваманах.

У Хамічэўскага мы паелі дранікаў.

– Ці будзеце каўбасыр? – запрапанаваў стары.

– А гэта яшчэ што? – фыркнула мама. – Сыр з каўбасой?

– Гэта сыр, запечаны ў выглядзе каўбасы.

– Вы, як хлопчык, усё прыдумваеце нейкія словы, – захоплена паглядзела на Хамічэўскага.

– Такія прыдумкі я называю адсябецінкамі, – дзёрзка адказаў ён і нагадаў: – Але нам час да Канцэвіча.

Быў прахалодны летні дзень, мама прымусіла старога надзець светлы касцюм і ўзяла яго пад руку.

– Хачу вас папярэдзіць, што Канцэвіч не ходзіць, таму што калісьці скакаў у Цецераў са скалы Чацкага і зламаў хрыбетнік.

– І як з ім абыходзіцца? – разгубілася мама.

– У яго няма комплексаў адносна свайго калецтва. Для мяне ён – анёл, скінуты з нябёсаў. Таму мы ідзем на месца падзення анёла, – насмешліва сказаў Хамічэўскі.

Блытаючыся сярод завулкаў з прыватнымі будынкамі, стары нарэшце адчыніў жалезную брамку, і мы зайшлі ў двор з каменным басейнам і вялікімі галінастымі групамі. Сярод двара я ўбачыў мажнага мужчыну, які ляжаў на жываце ў нязграбным інвалідным вазку. Высока ў небе трапяталі галубы, і чалавек у вазку, прыжмурыўшы вока, сачыў за іх палётам. Каля галубятні пасвіліся ў траве мікалаеўскія, крымскія, палтаўскія белыя чарнахвостыя, крукаўскія белыя і паўлінавыя галубы. Вакол чалавека ў вазку сядзелі людзі рознага ўзросту і паміж сабой размаўлялі.

– Знаёмцеся: спявачка Аліна Іванюк. А гэта Уладзік, – прадставіў нас стары.

Мужчына ў калысцы адарваў галаву ад неба.

– А адкуль гэтая прыгожая дзяўчына?

– З Тураўца.

– Дык мы з вамі землякі?

У яго былі такія моцныя і чыстыя зубы, якімі ён мог бы перакусіць костку. Такія зубы бываюць толькі ў людзей з дужым целам і здаровай псіхікай. Назіраючы за нашым знаёмствам, Хамічэўскі весела дадаў:

– Толькі вы з ім, Аліна, асцярожней. Не глядзіце, што ён ляжыць, гэта вопытны лавелас. Некаторыя часткі цела ў яго не такія бездапаможныя, як здаюцца.

– Што ж вы яе палюбаеце? – варухнуўся ў інвалідным вазку Канцэвіч.

– Гэта сяброўскае папярэджанне, – рагатнуў стары.

– Вам чай, каву?

– Не, дзякуй, – адказала мама.

– А Уладзік?

- Мне чай, - папрасіў я, і мне адразу прынеслі цэйлонскі чай з галетным пячэннем.

Двор Яўгена Канцэвіча нагадваў багемную кавярню. Пад грушай расселася джынсавая кампанія хлопцаў і дзяўчат; каля басейна з актрысай Кацярынай Варыч пгчабятаў аматар дзяўчат і варэнікаў паэт Станіслаў Кошаль; чытаў свае вершы рудой дзяўчыне Аксен Вахаба; на лаве, пакрытай саматканай посцілкай, спакойна сядзелі жанчыны і спрачаліся пра верлібр двое хлопцаў.

- Я даўно хацеў з вамі пазнаёміцца, - падышоў да Хамічэўскага вусаты чалавек.

- А вы хто? - прамацаваючы яго сваім чэпкім позіркам, пацікавіўся стары.

- Паэт і перакладчык Рыгор Чубай*, - працягнуў руку ён.

- Вы адкуль?

- Са Львова.

- У трэцім крузе Дантавага пекла заўсёды ідзе дождж, таму Львоў знаходзіцца ў пекле, - падміргнуў стары і паціснуў яму руку. - А з якіх моў перакладаеце?

- З іспанскай, польскай, чэшскай.

- Вымаўленне ў вас не галіцкае, - зазначыў стары.

- Я з Бярэзіны. Гэта паміж Дубнам і Радзівілавам, - адказаў малады чалавек

- О, мы з вамі землякі, - узрадаваўся стары. - А я з Дзермані, пад Здалбунавам.

Мы прабылі ў Яўгена Канцэвіча некалькі гадзінаў і заўважылі, што адны людзі ў яго двары з'яўляюцца, іншыя знікаюць, таму, улавіўшы момант, калі шумная кампанія студэнтаў пачала чытаць свае вершы, развіталіся з Канцэвічам і Хамічэўскім і, рыснуўшы жалезнай брамкай, выйшлі з двара, над якім высока ў небе трапяталі мікалаеўскія галубы.

* Рыгор Чубай (1949- 1982) - украінскі паэт, перакладчык.

13. КАВАВАРКА З ГАДЗІННІКАМ.

1978

Вынаходніцкі розум бацькі здзіўляў усіх, хто яго ведаў. Хоць ён ніколі не ўнікаў у мой і мамчын свет і тым больш у свет Мільці. Калі мама яму нешта эмацыйна распавядала, ён рабіў выгляд, што яе слухае, але пры гэтым маляваў шарыкавай ручкай у запіснай кніжцы схему нейкага агрэгата.

Каля нашага дома круціўся на жардзіне ротарны вятрак і генераваў ток, і калі вецер знікаў, у нас знікала святло. Пад мамчын крык бацька ішоў на двор, перамыкаў сілкананне на правадны ток і збянтэжана мармытаў:

– Калі б быў акумулятар... Але гэта дарага...

Ад ветраной электрастанцыі было больш клопатаў, чым выгады. Вятрак ствараў мігаценне на экране тэлевізара, разганяў курэй, птушак, і мама істэрычна крычала:

– У мяне ад твайго ветрака ў галаве гудзе! Колькі можна з мяне дух матаць?!

Бацька ішоў на двор і доўга хадзіў, тупаў пяткамі, пакуль мама не супакойвалася і не клікала яго вчэраць.

Аднойчы ён прыдумаў механічную прыладу для расколвання грэцкіх арэхаў, якую назваў жалезным дзятлам.

– Бачыш? – паказаў мне. – Гэты механічны дзяцел не крышыць, а расколае арэхавую шкарлуціну. Р-р-раз – і ядро арэха ў цябе ў далоні.

Працягнуў мне ядро, падобнае на чалавечы мозг.

У Скамарохах бацька ўдасканальваў вузлы ў самалётах, і за гэта яму плацілі грошы і выдавалі пасведчанні «ВОИР*», якія ён складаў на шафе. Часам я атрымліваў абсыпаныя пылам пасведчанні на тоўстай паперы з чырвонымі гербамі, бацькавым імем, нумарамі, датамі і назвамі яго рацыяналізатарскіх прапаноў.

Дома ён змайстраваў помпу для выпампоўвання вады са склепа, ручную бульбакапалку і тэлевізійную антэну, якая лавіла ўсе тэлеканалы свету. А калі я нарадзіўся, прыдумаў ме-

* Всесоюзное общество изобретателей и рационализаторов (ВОИР) – грамадская арганізацыя ў СССР.

ханічную калыску з ціхім маторчыкам, якая мяне закалыхвала. У калысцы можна было рэгуляваць хуткасць разгойдвання. Адночы бацька усталяваў вялікую амплітуду, і калыска так мяне разгойдала, што я выпаў. Ад удару мая памяць запісала спалоханы твар маці і яе адчайны крык:

– Забілі дзіця!

Пасля гэтага бацька зацягнуў механічную калыску на гарышча, дзе яна і цяпер стаіць сярод іншых яго няўдалых цацак, як: электрычнае пудзіла для адпужвання вераб'ёў, якое апынулася менш эфектыўным за драўляную крыжавіну з нацягнутым капелюшом і старым плашчом; механічная ступа, якую мама забракавала, бо з ручной менш марокі; зламаная пайка для коз; электрычная чухалка, якая аднойчы ўдарыла дзеда Дзяніса токам, і ён выкінуў яе з хаты.

А самым вялікім яго гонарам была кававарка з гадзіннікам. Яе можна было завесці, як будзільнік, і ў патрэбны момант яна ўключалася, варыла каву і налівала порцыю ў кубак. Калі бацька збіраўся ўвечары на працу, то наводзіў у кававарцы гадзіннік, і яго будзіў не механічны званок, а пах ранішняй кавы. Ён галіўся, маці гатавала яму сняданак і абед на працу, піў каву, заводзіў бразгатлівы матацыкл і ехаў на досвітку цераз лес да Скамарохаў. Але аднойчы ў кававарцы штосьці не спрацавала, і бацька праспаў працу. Калі ён прыехаў на службу, самалёт з Корсакавым быў ужо ў паветры. За гэта бацьку на трое сутак пасадзілі на гаўптвахту, і маці вазіла яму цераз лес на ровары абеды.

Пасля гэтага выпадку яна больш не давярала кававарцы з гадзіннікам і адначасова заводзіла маленькі чырвоны будзільнік, які ставіла ля ложка, і, як толькі ён пачынаў трашчаць, адразу накрывала яго рукою, каб не абудзіць мяне і Мільцо.

Маці любіла літаратуру, музыку і кіно, а бацька – толькі тэхніку. Калі яна прыносіла з бібліятэкі якую кніжку і давала яму пачытаць, то яна доўга ляжала на тумбачцы каля ложка, заўсёды загорнутая на пятай ці сёмай старонцы. Часам мама ўпрошвала бацьку пайсці з ёй у кіно, і ён увесь фільм спаў. А калі выходзілі з клуба, то маці была заплаканая, а бацька смачна пазяхаў.

Але калі даводзілася вырашаць складаныя пытанні, бацька заўсёды выбіраў правільны варыянт. Адзінае, што не маглі яму дараваць мама і я, гэта тое, што ён пабудаваў дом у Тураўцы, у двары дзеда Дзяніса і бабы Марыны, а не ў Жытоміры на Смокаўцы*, дзе гарадскія ўлады выдзелілі для лётчыкаў і тэхнікаў зямельныя ўчасткі.

– Чаму ты не пабудаваў дом на Смокаўцы? – спытаў я бацьку.

– А ты хацеў, каб над тваім домам раўлі самалёты? – не задаволена адказаў ён.

На Смокаўцы быў грамадзянскі аэрадром.

– А хіба пасажырскія самалёты равуць так, як ваенныя?

– Дом павінен стаяць у ціхім месцы, каб пасля працы можна было адпачыць, – казаў ён і думаў пра штосьці сваё.

Пускаючы ў свой двор бацьку з маці, дзед з бабай мелі свой інтарэс. Яны марылі, што, калі стануць зусім нямоглыя і састарэлыя, сын з нявесткай пусцяць іх у дом і дагледзяць да смерці. Яны ўмовілі бацьку, каб ён адвёў ім палову новага дома, дзе яны будуць дажываць. Бацька паказаў план, дзед з бабай яго ўхвалілі, і калі бацька дом узвёў, то дзеду і бабіну палову не дабудаваў. Засталіся неатынкаваныя сцены, не было столі і падлогі. Такім чынам, старыя не маглі туды перасяліцца. Цешыліся думкай, што іх палова такі ёсць, але ішоў час, а нічога не мянялася. Неўзабаве недабудова стала каморай, у якой трымалі прадуктовыя запасы, вялікія каструлі, міскі і іншае начынне. Таму калі мама пасылала мяне штосьці ўзяць, яна так і казала:

– Ідзі ў тую палову і прынясі солі.

Чалавечая жыццё – заблытаная рэч, думаў я, калі глядзеў на бацькоў, на дзеда з бабай і недабудову.

З мамай у мяне былі значна бліжэйшыя адносіны, чым з бацькам, які не пускаў мяне ў свой свет, дзе не было месца для блізкіх яму людзей, таму што там бясконца круціліся кольцы, махавікі і шасцярні. Хоць яго вынаходлівасць мяне заўсёды захапляла.

* Смокаўка – усходняя ўскраіна Жытоміра.

Неяк мы зайшлі з ім у жытомірскі гастраном, і бацька папрасіў кіло масла. Прадаўшчыца ўзважыла, бацька паглядзеў на масла, на яе, на вагу і абурыўся:

- Хіба тут кіло?

- А колькі ж?! - пачырванела прадаўшчыца і на вачах пачала распухаць і павялічвацца.

Яна расла з-за прылаўка, як на дражджах. Яе вялікія грудзі хацелі разарваць сіняю сукенку і беларыны фартух. Я заплюшчыў вочы і ўявіў, як яе грудзі разрастаюцца і прыціскаюць бацьку да сцяны, як ён хрыпіць, задыхаецца, дрыгае нагамі і просіць у яе прабачэння.

- Плаціце грошы і ідзіце альбо не тлуміце галаву, - перайшла ў наступ прадаўшчыца.

- Хіба я не ведаю, колькі павінна быць у кіло масла? - працягваў бацька.

- Не затрымлівайце чаргу, - азвалася цётка з велізарнай авоськай, з якой тырчалі батон, хлеб, драўляныя вешалкі і малако ў папяровых пакетах.

- Тут павінны быць кантрольныя вагі, - падказаў чалавек у акулярах з чарапахавай аправай.

- Я магу даказаць, што вы мяне падманваеце, не адыходзячы ад прылаўка, - насмешліва сказаў бацька.

- Дык дакажы, калі такі хітры, - закрычала прадаўшчыца.

- Можна на хвіліну вашу вешалку і два пакеты малака? - папрасіў бацька цётку з авоськай.

- Навошта? - недаверліва пацікавілася яна.

- Вы што хочаце купіць?

- Рыс, манку, вермішэль, - адказала цётка.

- Зараз я дакажу, што на кожным пакеце вас падмануць на трыста грамаў, - сказаў бацька.

Цётка засапла і выцягнула з сеткі вешалку і два пакеты малака. Бацька дастаў з сумкі вярочную сетку, паклаў туды сваё кіло масла.

- У кагосьці ёсць яшчэ адна сетка? - спытаў у чарзе людзей.

І гэтая ж цётка, якая збіралася купляць рыс, манку і вермішэль, дастала з сумачкі яшчэ адну сетку, бацька ўклаў туды

два пакеты малака, привязаў масла да аднаго пляча вешалкі, а два пірамідальныя пакеты малака – у іншы, падняў вешалку за кручок перад збялелай прадаўшчыцай, і ўся чарга ўбачыла, што малако пераважыла масла.

– Ды быць такога не можа! – закрычала прадаўшчыца, і з яе нафарбаваных вачэй пацякла туш.

Бацька моўчкі вярнуў ёй масла, і пад крыкі прадаўшчыцы мы выйшлі з гастранома.

Таму калі я гляджу на кававарку і на бацьку, які ставіць яе на пяць трыццаць, каб на досвітку завесці матацыкл і ехаць у Скамарохі пераз лес, то заўсёды думаю, што чалавечае жыццё праходзіць у паўсядзённай мітусні і заканчваецца раптоўна, як і пачалося.

14. МУШТУК ЯГОДЫ.

1935, 1978

Неяк пасля заняткаў вакалам, калі мы з мамай сядзелі ў Мікалая Хамічэўскага, стары нечакана прызнаўся:

– Вы ведаеце, што я быў у савецкім і нямецкім канцлагерах, дзе мяне маглі расстраляць або знішчыць у газавай камеры? Але я выжыў і сёння п'ю наліўкі і радуюся, што жывы.

Мы прыціхлі ад яго шчырасці.

– А за што вас пасадзілі? – разгубілася мама.

– Украінская культура, Аліна, рэч небяспечная. Асабліва ў нашай з вамі сітуацыі, – усміхнуўся стары. – Але кожны чалавек мае свабоду выбару нават у безнадзейнай сітуацыі, і я раскажу вам сёння менавіта пра гэта.

На імгненне стары стаў падобным на ўваскрослага Лазара, адсутна паглядзеў міма нас, быццам яго цела было тут, а душа засталася ў іншым свеце.

– Гэтая гісторыя адбылася, калі мяне перавозілі ў іншы лагер, – пачаў свой аповед ён. – У канцы жніўня нас пачалі збіраць у этап. Куды павязуць – ніхто не казаў. Каля поўдня зняволеных сабралі ў лагеры, праверылі па спісе і вывелі калонай за агароджу. Нас папярэдзілі, што пры найменшай спробе да ўцёкаў – расстрэл на месцы. Першы шэраг ахоўні-

каў ішоў з бізунамі, якімі нас падганялі, пакрыкваючы, калі расцягвалася калона. Другі шэраг трымаў напагатоўе вінтоўкі, а трэці ішоў з сабакамі і пісталетамі ў кабурах. Збегчы было немагчыма, таму ніхто нават і не спрабаваў.

Горад мы абышлі наваколлем. Ішлі больш за гадзіну. Нас прывялі ў порт і пачалі грузіць на вялікае судна. На палубе стаяў капітан з некалькімі марскімі афіцэрамі і глядзеў, як нас заганялі ў трум. Ахоўнікі падганялі нас крыкамі і ўдарамі прыкладаў. Я ішоў у канцы калоны, таму патрапіў на верхні ярус трума, а на ніжні ярус загналі інвалідаў. Грузілі нас доўга. Не ведаю, колькі зняволеных было ў труме, але некалькі тысяч, напэўна. Хлеба не давалі, толькі ваду.

Увечары мы адчулі, што карабель пачаў рухацца. Я доўга не мог заснуць, бо не ведаў, што падрыхтаваў мне лёс. Пад раніцу задрамаў, але разбудзілі крыкі ахоўнікаў. Нас перапісалі па дзесяць зняволеных, і кожнаму дзясятку выдалі па тазіку з нумарам, напісаным ад рукі чырвонай фарбай. Недалёка ад нашага люка стаяла драўляная прыбіральня, а побач было дзве цагляныя пліты, на якіх гатавалі ў катлах ежу. На карме я ўбачыў тры стажкі сена і некалькі дзясяткаў кароў. На носе карабля ланцугамі былі прыкаваныя бочкі з цюленевым тлушчам, які кідалі нам у ежу. Над нашым люкам тырчала адхіленае драўлянае вечка, якое на ноч закрывалі на замок. Ля вечка стаялі двое вартавых з вінтоўкамі.

Неўзабаве нас пачалі пускаць у прыбіральню, і я таксама выйшаў з трума. Вакол гойдалася ўсхваляванае мора. Дзьмуў пранізлівы вільготны вецер. На палубе я ўбачыў два дзясяткі ахоўнікаў, якія змрочна глядзелі на доўгую чаргу каля сарціра. Стаяць можна было толькі ля драўлянай будкі. Прастаяўшы ў чарзе, я спуściўся ў трум. Усе сядзелі на нарах і маўчалі, а некаторыя зняволеныя паміж сабою ціха размаўлялі.

Калі сцімнела, прынеслі вячэру. Нас перасталі пускаць на палубу ў прыбіральню і зачынілі вечка. Уначы я адчуў, што карабель моцна гайдае. Нехта стагнаў, яго ванітавала.

А раніцай мора нібы звар'яцела. Хвалі білі ў борт і выскоквалі на палубу. Мы выходзілі па хлеб, трымаючыся за парэнчы карабля, каб не змыла за борт, а шторм нарастаў.

Пасля вячэры, калі зачынілі вечка, карабель пачало апантана гайдаць. Мне падалося, што нас нясе ў пекла. З палубы даносіўся страшны трэск. Вакол мяне ванітавалі, стагналі і маліліся.

Мне падалося, што да раніцы мы не дажывём, але ранкам, калі адкрылі вечка, я ўбачыў, што прыбіральні няма. Яе змыла ў мора. Змыла пліты, дзе гатавалі ежу, стажкі сена і палову кароў, падвязанымі за пярэднія ногі рамянямі, прымацаванымі да жалезных выступаў карабля. Ураган матляў судна, як сабака старую кухвайку. Бочкі з цоленевым тлушчам скінула ў мора. Аднак ля люкаў стаялі змрочныя ахоўнікі, прывязаныя ланцугамі, з вінтоўкамі і насцярожана глядзелі на палубу. Іх накрывала хвалямі, яны ведалі, што ніхто нікуды не ўцячэ, але ўсё роўна сачылі за намі. Я з іншымі вязнямі прынёс тазік са сняданкам. І калі нёс, мяне ледзь не змыла за борт хваляй.

Днём шторм разыграўся яшчэ мацнейшы. Пад вечар у труме ўжо ніхто не хадзіў. Неўзабаве прыйшлі ахоўнікі і адабралі два дзясяткі хадзячых людзей, сярод якіх апынуўся і я. Нас спустылі ў ніжні ярус трума да інвалідаў. Яны былі без рук, без ног, сляпыя, таму не маглі падняцца ў прыбіральню на палубу. Хоць якая там прыбіральня? Яе змыла ў мора, таму ўсе спраўлялі свае фізіялагічныя патрэбы на палубе, а гіганцкія хвалі накіраваліся і змывалі ўсё за борт. У ніжнім ярусе для інвалідаў трымалі вялікі цэбар, які быў замест прыбіральні. Яго адарвала, і ўвесь трум быў у фекаліях. Стагналі і гучна пракліналі Госпада інваліды ў фекаліях і ванітах. Нам далі шлангі, і мы мылі ніжні ярус. Карабель так гайдала, што нельга было ўстояць на нагах. Калі мы аднойчы прыбіралі ваніты, нам загадалі выкідваць за борт памерлых ад марской хваробы. Мы выцягвалі мёртвых і кідалі за борт. У той дзень мы выкінулі ў мора два дзясяткі трупаў.

Многія вязні ад падзення з нараў былі з сінякамі і збітыя. Мы адчувалі сябе смеццем, якое везлі на звалку.

Калі павячэралі, пачало яшчэ мацней гайдаць карабель, затрашчалі нары, нехта сказаў, што мы патонем, пачаў гучна чытаць малітву, і чалавек з высакародным тварам і сівымі скронамі пачаў нам распавядаць гісторыю. Я перадам яе без зменаў,

як распавёў гэты дзіўны мужчына, якому было за пяцьдзясят гадоў. Худыя скулы тырчалі з-пад зеленавата-жоўтай скуры, а вялікія блакітныя вочы былі накіраваны кудысьці ў глыбіню трума, быццам ён сядзеў у цёмнай зале, глядзеў стары фільм і пераказваў нам. Гісторыя была доўгай, чалавек перапыняў яе, калі мы засыналі, а раніцай працягваў.

– У пачатку трыццатых гадоў прафесар Маскоўскага ўніверсітэта Яўген Камарніцкі быў зоркай псіхалогіі, – пачаў свой аповед мужчына. – Яго ўклад у навуку прызнавалі ва ўсім свеце. Прафесара мала займала палітыка, і гэтак жа не цікавілі яго арышты і чуткі, каго з выкладчыкаў забралі ў гэтую ноч. На гэта ў яго не было часу. Яго паглынулі даследаванні магчымасцяў чалавека ў экстрэмальных умовах, і менавіта гэта яго навуковае захапленне прывяло да знаёмства з мужчынам, які змяніў усё далейшае жыццё прафесара.

Аднойчы Камарніцкага выклікалі да рэктара, і ў яго кабінце ён убачыў чалавека ў форме камісара ўнутраных спраў.

– Органам дзяржбяспекі патрэбна вашая дапамога. Зрэшты, яны вам самі пра гэта раскажуць, – сказаў рэктар.

Камісар быў нешматслоўны і прапанаваў паехаць на Лубянку, дзе Камарніцкаму падрабязна растлумачаць, у чым заключаецца яго дапамога.

Прафесар пагадзіўся, але ўсю дарогу, як вёз яго маўклівы камісар, непрыемны холад смактаў унізе жывата, і прафесар не мог зразумець, што яго на самай справе трывожыць. За сабой ён не чуў ніякай віны, бо быў з галавой паглынуты навукай і лекцыямі.

На Лубянцы аўтамабіль спыніўся, і камісар павёў прафесара доўгімі калідорамі. У прыёмнай камісар кінуў сакратару, малодшаму лейтэнанту ў форме дзяржбяспекі, што Камарніцкі прыбыў, і сакратар адразу кудысьці патэлефанаваў і назваў прозвішча прафесара. Але чакаць давялося яшчэ доўга. Нарэшце двое дужых энкавэдзістаў вывелі з кабінета афіцэра бяспекі з рассечаным брывом, з якога цякла кроў ды капала на мундзір і паркет.

У прыёмнай пачуўся рэзкі тэлефонны званок, сакратар падняў трубку і гучна сказаў:

– Прафесара Камарніцкага.

Маўклівы камісар штурхануў цяжкія дзверы, якія аказаліся тамбурам, адчыніў яшчэ адны дзверы і завёў прафесара ў прасторны кабінет. За сталом з лямпай сядзеў худы мужчына ў ваенным фрэнчы з зямлістым тварам, коратка падстрыжанымі вусікамі і стомленым выглядам. Яму было за сорак.

– Можаче ісці, – холадна кіўнуў мужчына са стомленым выглядам маўкліваму камісару.

Той зарыпеў паркетам і выйшаў з кабінета.

– Сядайце, – паказаў незнаёмец на крэсла насупраць яго.

Прафесар насцярожана сеў і не зводзіў вачэй з гаспадара кабінета. Ён не разбіраўся ў воінскіх званнях, але па тым, як паводзіў сябе гэты чалавек у фрэнчы, зразумеў, што ён займае вельмі высокую пасаду. І ў пацверджанне гэтаму чалавек набіў тытунём трубку, запаліў запалку, прыкурыў і, пыхкаючы дымам, скрозь тытунёвае воблака цяжкім позіркам паглядзеў на затоенага прафесара:

– Мяне завуць Генрых Ягода. Я генеральны камісар дзяржбяспекі. Будзеце гарбату?

Прафесар хацеў адмовіцца, але насуперак сваёй волі кіўнуў галавой. Ягода падняў трубку і загадаў падаць гарбату на дзве персоны. Праз некаторы час дзверы адчыніліся – і сакратар у форме малодшага лейтэнанта прынёс на металічным падносе дзве шклянкі гарбаты, цукарніцу і чайныя лыжачкі. Калі прафесар размешваў і піў гарбату, яго рукі дрыжалі, а зубы цокалі аб край шклянкі.

– Вы займаецеся псіхалогіяй?

– Пераважна паводзінамі чалавека ў экстрэмальных сітуацыях, – адказаў прафесар.

Ягода пусціў воблака дыму і зноў паглядзеў на прафесара.

– Нашаму ведамству патрэбна ваша дапамога.

– Чым я магу быць вам карысны? – адпіў гарбату Камарніцкі і адчуў, што апёкся.

Ягода зацягнуўся дымам і задаволена адкінуўся ў крэсле.

– Наша краіна мае значныя рэсурсы ў Сібіры, амаль не заселенай людзьмі. Дык вось, – пусціў воблака дыму камісар, – мы плануем асвоіць гэтыя запасы золата, срэбра, жалеза, ал-

мазаў, свінцу рукамі зняволеных. Уявіце мільёны палітычных і крымінальных катаржнікаў, якія ловяць рыбу, здабываюць руду, нарыхтоўваюць лес, будуць жалезныя дарогі, каналы. Чаму большасць насельніцтва павінна жыць у еўрапейскай частцы краіны? Мы арыштуем дваццаць, трыццаць, пяцьдзясят, семдзсят мільёнаў чалавек, сарвём з наседжаных месцаў, пасадзім у эшалоны і – у Сібір. Кожная новабудоўля будзе новым канцлагерам, у якім вязні – будаўнікі, а начальнік лагера – прараб. Пра гэта не мог нават уявіць ні адзін фантаст, а мы зробім гэта з дапамогай сістэмы канцлагераў, якой не мае ні адна краіна свету. Што вы на гэта скажаце?

– Катаржная праца – малаэфектыўная, – асцярожна паставіў шклянку на стол прафесар.

– Чаму вы так лічыце? – падняўся з-за стала Ягода.

– Гэта даказаны гістарычны факт, – адказаў прафесар. – Рымская імперыя развалілася праз крызіс рабства.

Ягода падышоў да стала, спыніўся над прафесарам Камарніцкім і ўважліва разглядваў яго зверху ўніз, нібы ён быў лічынкай молі.

– Гэта ўсё высмактаная з пальца тэорыя. Чаму праца зняволеных не можа быць эфектыўнай? – незадаволена захадзіў па кабінецце Ягода.

– Калі вас цікавіць меркаванне псіхолага, то я вам адказваю, што эфектыўнай можа быць толькі праца вольных людзей.

– Вы псіхолаг ці прапаведнік?!

– Для эфектыўнай працы патрэбныя матывацыя, стымулы, любоў да прафесіі, – сказаў Камарніцкі, падбіраючы словы, каб не гнявіць камісара. – Вы прапануеце акцёраў, пісьменнікаў, журналістаў адправіць на руднікі. Ды адзін свабодны прафесіянал, які хоча зарабіць грошы, каб пабудаваць дом і завесці сям'ю або купіць аўтамабіль, варты паўсотні зняволеных, якія будуць працаваць пад наглядом ахоўнікаў з сабакамі.

– Глупства, – раздражнёна сказаў Ягода. – Страх і гвалт прымусяць працаваць мільёны катаржнікаў.

– Запалоханыя, стомленыя, зняважаныя людзі будуць працаваць у чвэрць сілы, а вольны чалавек, які мае перад сабой

мэту, будзе думаць аб сваёй працы дзень і ноч. Для захопленнага чалавека праца ператвараецца ў сэнс жыцця і асалоду, – запярэчыў прафесар Камарніцкі.

– Мяне не цікавяць вашыя лекцыі. Мяне цікавіць, як падняць працаздольнасць асуджаных ворагаў да ўзроўню свабодных людзей. Вось чаму я вас сюды запрасіў.

– Але гэта немагчыма, – адказаў прафесар і адчуў, як перасохла ў горле.

Ягода пранізліва паглядзеў на збялелага і паніклага Камарніцкага і скрозь зубы працадзіў:

– Я даю вам тры дні на падрыхтоўку дакладу з парадамі, як падняць прадукцыйнасць працы асуджаных у савецкіх лагерах, падпарадкаваных камісарыяту дзяржбяспекі.

Падняў трубку і сярдзіта сказаў:

– Адвязіце прафесара Камарніцкага, куды ён скажа.

Усю ноч прафесару снілася, што ён ідзе па горадзе, засыпаным перцам і лімонамі. Ён асцярожна ступае, але раптам паслізгаецца на раздушаным лімоне, падае і чуе непрыемны, драплівы смех Ягоды, што пранікае ў самыя закуткі яго душы і рассыпаецца над Лубянкай. Паслізнуўшыся, ён наскоквае на яблыню, чапляецца пінжаком за сухую галінку, падымае галаву і бачыць, што яблыня без яблыкаў.

– Ну, што? Збег?! – гучна зарагатаў Ягода, і прафесар прагнуўся.

Праз тры дні Камарніцкі паклаў на стол генеральнаму камісару дзяржбяспекі парады, як стымуляваць працу мільёнаў палітычных зняволеных, і некаторыя пункты Ягода задаволена пракаментавалі:

– «Увесці сістэму заліку рабочых дзён, па якой кожны зняволены зможа датэрмінова вызваліцца ад пакарання». Цікава... «Арганізаваць у лагерах мастацкую самадзейнасць». Нядрэнна... «Дазвольце зняволеным сустракацца са сваімі блізкімі». Ну, гэта ўжо занадта.

Ён дачытаў даклад і ўважліва паглядзеў на Камарніцкага:

– Сёе-тое з вашых рэкамендацый мы абавязкова выкарыстаем.

Пасля той сустрэчы прафесар думаў, што ўжо ніколі не ўбачыць Генрых Ягоду, але праз сем месяцаў Камарніцкага выклікалі да рэктара, дзе яго без тлумачэнняў забраў камісар дзяржбяспекі, пасадзіў у машыну і кудысьці павёз. Змрочны чалавек моўчкі вёз яго лесам. Неўзабаве іх спыніла ахова, камісар паказаў пасведчанне, і яны заехалі на тэрыторыю ўрадавай дачы. Мужчына завёў прафесара ў дом, у якім яны доўга некага чакалі. Нарэшце адчыніліся цяжкія дзверы і з'явіўся Генрых Ягода.

– Можце ісці, – кіўнуў маўкліваму камісару. – Сядайце, – запрасіў да стала прафесара Камарніцкага. – Што будзеце піць: каньяк, гарэлку, віскі, віно?

– Я б выпіў добрага віна...

Ягода паклікаў служанку, і яна тут жа з'явілася, нібыта стаяла за дзвярыма.

– Прынясіце сыру, маслін, гарачых жытных бліноў, масла, чырвонай і чорнай ікры і «Шато Латур» 1900 года, – загадаў ёй.

Калі стол быў накрыты, Ягода ўзяў пляшку, наліў у куфлі, панюхаў і маленькімі глыткамі адпіў.

– Што можа быць лепшае ў гэтым жыцці?

Яны выпілі віно, і калі на душы стала лягчэй, Ягода зірнуў на прафесара, усунуў у дарагі муштук цыгарэту, запаліў і смачна зацягнуўся дымам.

– А ведаеце, чаму я вас сюды прывёз?

– Думаю, пра гэта вы мне скажаце, – адказаў Камарніцкі і беспамылковым нюхам прафесійнага знаўцы людзей здагадаўся, што ў Ягоды з'явіліся нейкія інтымныя праблемы.

Але камісар не стаў гаварыць на гэтую тэму, а зноў гукнуў служанку, і яна гэтак жа адразу ўвайшла ў гасцёўню, быццам сядзела, прыціснуўшы вуха да дзвярэй.

– Вінаграду, груш і пляшку такайскага.

Калі маладая служанка ў белым фаргуху прынесла віно і паставіла блюда з грушамі і вінаграфам, Ягода наліў віно, падняў чарку, злёгка патрос, заплюшчыў вочы, з асалодай панюхаў, адпіў і прыцмокнуў:

– Такайскае – віно каралёў.

Нарэшце Ягода загаварыў, і прафесар Камарніцкі перажыў шок ад пачутага і ў яго адразу выветрыўся з галавы хмель, бо тое, пра што ў момант душэўнай расслабленасці распавёў Ягода, было небяспечным для яго.

Генрых Ягода любіў жанчын. Ні Тора, ад якой Генох Іегуда адварнуўся, выхрысціўшыся ў праваслаўнага, ні асцярожная маці Хася, дачка сібірскага гадзіншчыка, ні яго жонка Іда Авербах не маглі стрымаць яго ад любоўных захапленняў. Ягода закохваўся і пераследаваў жанчын, горача дамагаючыся ад іх узаемнасці. Але аднойчы ў яго жыцці здарылася жанчына, якую ён так і не змог спакусіць. Яна была літоўкай, і звалі яе Ула Кацілютэ. Напэўна, калісьці яна была нерэдай і жыла на дне Балтыйскага мора. Дзяўчына мела вялікія блакітныя вочы, доўгія льяныя валасы і ясны твар. Генрых Ягода сустрэў яе на паэтычнай вечарыне, дзе збіралася калялітаратурная публіка. У Маскве Ула зрасейшчылася і размаўляла без акцэнта. Адзінае, што выклікала здзіўленне, гэта яе прозвішча і імя, нязвыклія для рускага вуха, таму Улу часам называлі Ульянай.

Калі Генрых Ягода ўбачыў Улу Кацілютэ, па яго целе прайшоў ток. Ні адна жанчына не абуджала ў ім столькі эмоцый, як гэтая высокая, заўсёды ўсмішлівая дзяўчына са сваімі нетутэйшымі манерамі. Ягода адразу загаварыў з ёй і прапанаваў сустрэцца, аднак Ула далікатна яму адмовіла. Праз некалькі дзён ён зноў яе знайшоў і запрасіў да сябе ў госці, але дзяўчына сказала, што працуе тэлеграфісткай, ходзіць у вячэрнюю школу і вывучае нямецкую і французскую мовы. Ягоду кранула тое, што яна ніколі не злуецца, а адмаўляе ветліва, заўсёды аргументуючы сваю адмову.

Аднойчы ён злавіў сябе на тым, што яго перасталі цікавіць старыя і новыя палюбоўніцы, а калі ён з імі сустракаўся, то думаў пра Улу Кацілютэ, якая стала яго галоўным сардэчным болем. Ні адна жанчына не выводзіла яго так з раўнавагі сваімі ветлівымі адмовамі і сарамлівай усмішкай, ад якой ён вар'яцеў.

Аднойчы ён высачыў, як яна вярталася з працы, і паспрабаваў яе падвезці на аўтамабілі, але дзяўчына адмовілася, і тады ў яго лопнула цяргачка, ён схопіў яе за руку і паспрабаваў

зацягнуць у аўтамабіль, але Кацілютэ дала яму гучную поўху і сышла, знікаючы ў шэрых маскоўскіх прыцемках.

Душа Генрыха Ягоды пакутавала. Упершыню ў жыцці яму адмоўлена. Раніцай ён даў каманду сваім падначаленым, і яны прывезлі Улу Кацілютэ на яго ўрадавую дачу. Ён спрабаваў спакусіць яе віном, парнафільмамі, фільдэперсавымі панчо-хамі, каракулевым кажущком і прызнаннем. І Ула мякка адмаўляла, і калі ён паспрабаваў яе распрануць, гучна лягнула яго далонькай па шчацэ. І тады Ягада выхапіў рэвальвер і застрэліў дзяўчыну. Ён глядзеў у яе прыгожыя шырока расплюшчаныя блакітныя вочы, на падвернутую руку, яму здавалася, што яна нават мёртвая з яго насміхаецца, і ён кухонным нажом адрэзаў руку, якая давала яму аплявухі, загадаў вывезці з дачы і закапаць цела, а з прамянёвай косці стары караім вырабіў яму муштук з інкрустацыяй срэбрам і сапфірам, які нагадваў вочы Улы Кацілютэ.

Але нават пасля гэтага крыўда на Улу працягвала атручваць яго душу. Ён занурыўся ў дэпрэсію, яго не цікавілі жанчыны, ён страціў смак да жыцця. Таму прафесар Камарніцкі павінен быў вярнуць яму былую радасць і пазбавіць яго ценю Улы Кацілютэ, якая працягвала каламуціць свядомасць Генрыха Ягоды.

– Вы можаце мяне вызваліць ад яе? – ускрыкнуў Ягода і па яго шчацэ пацякла п’яная сляза.

– Дзе гэты муштук? – спытаў прафесар.

– Вось, – паказаў Ягода на муштук, у якім датлявала цыгарэта.

– Дайце яго сюды, – папрасіў прафесар.

І дрыготкімі рукамі ўзяў дорага ўпрыгожаны муштук з прамянёвай косці Улы Кацілютэ.

Пасля гэтага Генрых Ягода загадаў адвесці Камарніцкага дадому, а калі хмель выйшаў з галавы, арыштаваў яго і адправіў па этапу.

Было чуваць, як стогнуць ад марскоў хваробы зняволеныя.

– І дзе гэты муштук? – спытаў малады зэк.

– Вось ён, – мужчына дастаў з лахманоў і ўзняў перад сабою касцяны муштук, інкруставаны срэбрам і сапфірам.

У труме наступіла цішыня. Толькі пагрозліва шумеў шторм і жаласна рыпелі драўляныя нары.

– Дык вы і ёсць прафесар Камарніцкі? – ціха спытаў ма-
лады зэк.

І ўсе паглядзелі на худога мужчыну.

– Так, я і ёсць прафесар Камарніцкі.

– А як жа вашыя ідэі аб лагеры, якія вы раілі Ягоду? – спы-
таў бяззубы чалавек са змучаным ад марской хваробы тварам.

– Я адчуваю сваю віну за тое, што тады яму напісаў, і гэ-
тую віну я адпакутую тут з вамі.

– А дзе ж ваша свабода? – насмешліва прашамкаў бяз-
зубы.

І некалькі зняволеных здарадна засмяяліся.

– Чалавек можа быць свабодным нават у гэтай плыву-
чай турме, – адказаў прафесар і паглядзеў кудысьці па-над
нашымі галовы.

– Мы табе што, бязмозгляыя студэнты? – засмяяўся нехта
за яго спінай.

Ён не адказаў, а калі мы выйшлі на палубу, прафесар
Камарніцкі падышоў да бяззубага зэка і пранізліва паглядзеў
яму ў вочы:

– У чалавека заўсёды ёсць выбар, нават калі яго няма.

Мы не паспелі апамятацца, як ён скокнуў за борт, за-
гойдаўся на пеністай хвалі, і ахоўнікі пачалі ў яго страляць.
У халоднай шэрай вадзе вакол яго ўтварыліся чырвоныя пля-
мы. Пераадольваючы боль, ён усміхнуўся, памахаў на разві-
танне рукой і знік пад вадой. Дужы ахоўнік з рэдкімі зубамі
люта вылаяўся, стрэліў у ваду і пачаў заганыць нас у трум.

Праз трое сутак плавання мы прычалілі ў Татарскім пра-
ліве, у бухце Сізыман, дзе ва ўрочышчы Мурашкі быў вялікі
канцэнтрацыйны лагер. І калі я спускаўся па трапе, то заўва-
жыў, што каменная глыба, якая выступала над морам, нагадвае
профіль рымскага воіна.

15. БУНТ МІЛЬЦІ.

1978

Пасля прыезду з Жытоміра мы заспелі бабулю Марыну за даеннем нашых коз. Баба якраз дадойвала другую казу, калі расчырванелая ад хуткай хады мама заскочыла ў хлеў і спытала:

- А дзе Мільця?

- Скуль я ведаю, дзе яна дзелас? – буркнула баба. – Дзес пайшла.

У хаце было непрыбрана. На стале кот Агій даядаў ліня.

- Апікі! – тупнула нагой мама.

Агій цяжка ўпаў на падлогу, грабнуў лапамі і схваўся пад ложка перачакаць, пакуль маці супакоіцца, а потым выйшаў, як нічога і не было.

- Куды ж яна пайшла? – кінулася прыбіраць у хаце мама.

Ухадзіўшыся, яна падагрэла на газавай пліце шчыпанья галушкі на малацэ, завяла кававарку з гадзіннікам, і калі дастала з халадзільніка мясны рулет з яйкам, парэзала хлеб, насыпала ў міскі паруючыя галушкі, кававарка чмыхнула, пусціла пару і змоўкла.

- Што ж гэта такое? – разгубілася маці. – Вось так заўсёды: калі больш трэба – яна ламаецца.

Пастукала далонню па кававарцы, патрэсла, зноў завяла гадзіннік, але кававарка не працавала.

- У нас ёсць узвар, – сказала мама і наліла два вялікія кубкі.

І толькі мы прыладзілі пад пахі кнігі і селі абедаць, у дом зайшла Мільця.

- Дзе ты была? – спытала маці ў сястры. – Коз не выдаіла, у хаце не прыбрана.

- На сжалцы, – муркнула Мільця, сядячы за сталом.

На кухні павісла напружаная паўза.

- А мы былі ў Барыса Тэна, – сказаў я, каб перапыніць маўчанне.

Сястра падсунула да сябе мясны рулет і абьякава пацікавілася:

- Хто такі Барыс Тэн?
 - Гэта Мікалай Хамічэўскі, - адказала мама.
 - А хто такі Хамічэўскі?
 - Як хто? Вядомы перакладчык!
 - І каго ён пераклаў?
 - Гамера!
 - Якога мэра?
 - Ды ты што?! Ты ж па гісторыі вучыла, - абурывуся я.
 - Што вы такія накручаныя? - хіхікнула Мільця.
 - Мільця, як ты ясі? Чаму не карыстаешся нажом?! - абурана ўсклікнула мама.
 - А што мне рэзаць? - флегматычна спытала Мільця.
 - Як што? Рулет!
- Ды Мільця прапусціла гэта міма вушэй.
- Я яго магу і так з'есці, - схапіла рукамі і смачна за- плямкала.
 - Перастань! - кінула відэлец з нажом мама і закрыла вушы. - Як ты так можаш?!
 - Як так?
 - Як, як?! - разлавалася мама. - Ясі, бы парся! Паглядзі, як прыгожа сядзіць за сталом Уладзік.
- Я заціснуў пад пахамі два тамы Міхайлы Кацюбінскага і, прытрымваючы відэльцам рулет, далікатна нарэзаў яго нажом.
- А я не збіраюся, як вы, пнуцца ў вышэйшыя колы, - схавала за шчокі яйка з рулета Мільця і стала падобнай на хамяка.
 - А што ты хочаш?..
 - Закончыць школу, выйсці замуж, нарадзіць дзяцей, - укусіла неразрэзаны батон Мільця.
 - Пасля школы?! - схапілася за сэрца мама.
 - А хіба ты доўга чакала?
 - Што я табе зрабіла?! - усхліпнула мама, выціраючы вочы фартухом. - Я хоць вучылася ў культурна-асветным вучылішчы.
 - І я магу пайсці ў якое вучылішча, - дабівала яе Мільця. - А большага і не прасі. Цягаеш за сабой Уладзіка? Вось няхай ён і задавальняе твае фанабэры.

– Табе толькі хлопцы наўме! – закрычала мама, кінула на стол кнігі і выбегла з хаты.

Мільця была дзяўчынай з доўгімі моцнымі нагамі. Яна не хапала зорак з неба, але выконвала ўсё, што ёй загадвалі бацькі і настаўнікі, і заўсёды была памяркоўнай. Я падазраваў, што з таго часу, як мы з маці пачалі ездзіць на заняткі вакалам у Жытомір, яна стала яе да мяне раўнаваць.

– Якая муха цябе ўкусіла? – спытаў я Мільцо.

Тая грэблівая скрывіла вусны:

– Яна ўяўляе сябе зоркай сцэны, а ты кім?

– Чаго ты завялася?

Яна ўтаропіліся на мяне, і яе нават перасмыкнула:

– А што б ты рабіў, калі б на цябе звалілі коз, кухню, дом, курэй, гарод, ката?

– Па-мойму, кот сам дае сабе рады, – агрызнуўся я. – Калі мы прыехалі з горада, ён якраз даядаў на стале ліня.

– А табе шкада кату рыбку?

– Мне не шкада, але навошта ты даводзіш маці да шаленства?

– Гэта я даводжу яе?! – як уджаленая, падскочыла Мільця. – Гэта яна мяне бесіць. І ты, наогул, хто такі, каб мараль мне чытаць? Цягаешся за ёй усюды хвостом, дык і цягайся.

– А цябе жаба душыць?

– Перастань быць мамуніным хвосцікам, – злосна засапла яна. – Прынясі для коз лазы, збяры ў садзе падаліцы, адрамантуй пералаз.

Яна глядзела на мяне спадылба, і я яшчэ раз пераканаўся, што прычынай яе паводзінаў былі нашыя паездкі ў Жытомір. Мільці здавалася, што сваімі паездкамі мы зневажалі яе, не заўважалі ў ёй асобы.

Часам яна рабілася невыноснай: паказвала язык, адцягвала вушы, закахвала пад лоб вочы і казалася тое, што ўсім у сям’і было непрыемна чуць. Яна ведала ўсе мае ўразлівыя месцы: страх перад дзяўчатамі, матэматычны крэтынізм, слабое дыханне, праз якое я прайграваў усім, калі бегаў навывперадкі. У нашай сям’і лічылася, што бацька больш любіць сястру, а

маці – мяне, і Мільці гэта было непрыемна. Таму калі мы з маці пачалі ездзіць на спевы, гэта закранула Мільцою за жывое.

Я выйшаў на двор і пачуў голас дзеда:

– Завядзі вунь карову, як усе людзі, а яна коз трымае, лянуійца. Нафарбуе губы, ухопіт радзікуль і хлопца, каб сумку за ёй цягаў, і людзей смешіт. Віе, як малахольна, а каже, што спявае. А резачка б цябе ўзяла!

Маці ляснула дзвярыма, зайшла ў хату і гучна закрычала:

– Не любіце, як я спяваю, – не слухайце. Я не прашу, каб вы мне ў ладкі пляскалі.

Яна злосна рылася ў шуфлядзе і штосьці шукала. Дастала сваё завяшпчанне, села за стол і падперла галаву рукой.

– Уладзік, прынясі ручку.

Я зайшоў у хату, дастаў з пенала ручку і падаў ёй.

– Як памру, – усхліпнула яна, – баба Марына хай прыходзіць на маё пахаванне. Яна сёння коз выдаіла. А дзеда не падпускайце нават на кіламетр. І Мільцою, – выкрасліла сястру. – Хай ведае, як слухаць сваю маму, – высмаркала ў фартух носік.

Мільця ў гэты час хрумстала белым налівам і назірала, як за акном Агій падкрадаецца да вераб'ёў.

Мне стала яе шкада, я выйшаў на двор, раздражнёна паглядзеў на дзеда, зайшоў у прыбіральню, выкінуў трэску, сеў на ганку і стаў назіраць, што будзе далей.

Дзед патаптаўся на падворку, напружыўся, у яго напнуліся пад вачыма мяшкі і, крэкчучы, пайшоў у прыбіральню.

Я глядзеў, як Агій доўга абнохваў вароты, адварнуўся і дробна затрос хвастом, пакідаючы на варотах аўтограф, які паказваў на яго бясспрэчныя правы на ўвесь двор і прылеглыя наваколлі.

Нарэшце пачуўся скрып нязмазаных дзвярэй прыбіральнай будкі і абураны крык дзеда:

– Дзе мая трэска?!

Ён выйшаў з прыбіральні надзьмуты, чырвоны, падышоў да дрывятні, дастаў сцізорык і пачаў злосна выразаць трэскі з бярозавых шчэпак. Дзед мармытаў нешта пад нос і з пучком трэсак пасунуўся ў прыбіральню.

А я з задавальненнем паглядзеў, як ён зноў заходзіць у будку, і перавёў погляд на ката, што заскочыў на падваконне, звесіў галаву і задрамаў на сонцы.

16. ВЫСВЯТЛЕННЕ АДРОЗНЕННЯЎ У НАЦЫЯНАЛЬНАЙ КУХНІ.

1978

У суботу бацька завёз нас з маці ў Скамарохі. У клубе афіцэраў рыхтавалі канцэрт, і яе запрасілі паспяваць. Загадчык клуба папрасіў пра гэта бацьку, які рамантаваў у вайскавай частцы аўтамабілі, халадзільнікі і гукаўзмацняльную апаратуру.

Мы прыехалі ў гарнізон каля гадзіны дня. Спякота была неміласэрная. Ваенны гарадок быццам вымер. Усе беглі на Гуйву або на возера. Нас запрасілі ў госці Свірысцелавы. Мы прыйшлі ў іх новую кватэру, і Рыта з віскам павісла ў маці на шыі. Балкон быў адкрыты, і лёгкі скразняк гайдаў на акне цюль. Са спальні выглянула Эля і сарамліва прывіталася.

– Эля, не хавайся. Мы сядзем ужо абедцаць, – сказала Рыта.

Калі Рыта была з мужам, то гаварыла замест яго, выяўляючы вялікую дасведчанасць у яго справах.

– Мы лётаем на старой машыне, але ў наступным годзе нам прыгоняць новую, – наклала мне ў міску таўчонкі Рыта. – Ты ж ведаеш, Аліна, нашых мужчынаў. Калі б не я, мой Свірысцелаў ніколі б не дамогся гэтай кватэры. Элю, сядай ля бацькі.

Сядзячы тварам да акна, Эля глядзела на мяне, і рабацінкі ярка зіхацелі на яе кірпатым носіку.

Пасля абеду Рыта папрасіла:

– Эля, пакажы Уладзіку фатаграфіі, як мы ездзілі ў Талін.

Мы селі на мяккай канапе, і я разглядаў велізарны альбом, з-пад якога выглядвалі вострыя каленкі Элі. Ад яе пахла карамелькамі, і яна сур'ёзна каментавала сямейныя фатаграфіі на фоне царквы Святога Олафа, у завулку Катарыны, ля Фінскага заліва і вежы «Тоўстая Маргарыта». Мама пра

нешта шапталася з Рытай, а Свірысцелаў ўгаворваў бацьку, каб ён паглядзеў яго аўтамабіль.

- Я ж не аўтамеханік, - апраўдваўся бацька. - А што там?
- Нешта з каробкай перадач.
- Ну добра. Пагляджу, - здаўся бацька.

Таму неўзабаве яны са Свірысцелавым пайшлі ў гараж, а маці, Рыта, Эля і я - у клуб афіцэраў.

Загадчык клуба быў нехлямяжы чалавек, які вінавата ўсміхаўся, падлашчваўся да маці і прасіў прабачэння, што прымусіў яе прыехаць у суботу.

- У нас канцэрт на паўтары гадзіны. Не маглі б вы яго запоўніць хвілінаў на пятнаццаць?

У клубе праводзіў рэпетыцыю вакальна-інструментальны ансамбль. Грымелі барабаны, пранізліва іграла сола-гітара, і худы спявак безнадзейна спрабаваў узяць высокую ноту.

Хвілінаў сорок мы былі аглушаны вялізнымі калонкамі, а потым загадчык клуба падышоў да сола-гітарыста і нешта пачаў яму тлумачыць на вуха, паказваючы на маці.

Неўзабаве яна выйшла на сцэну, і пачалася рэпетыцыя.

- Эля, ідзіце з Уладзікам пагуляйце. Пакажы яму гарнізон, - папрасіла Рыта.

Мы выйшлі пад пякучае сонца і адразу схаваліся ў цень.

- Хадзем на лавачку, - запрапанавала Эля.

Спачатку міма праскоквалі афіцэры, аддаючы адзін аднаму чэсць, потым з'явіўся ваенны патруль, і ў хуткім часе гарнізон абязлюдзеў.

- Усе на пляжы, - сказала Эля.

Мы сядзелі з ёй на лаўцы. З чыйгоь расчыненага акна даносілася музыка. Па гарнізоне, высунуўшы язык, блукаў прыблудны сабака цаглянага колеру. Эля радасна пшчабятала, распавядаючы пра таўстуху са свайго класа, якая есць у перапынках клубнічнае варэнне.

- А чаму ты не гаворыш па-руску? - спытала яна.
- Таму што я ў сябе дома, - адказаў я і надзьмуўся.
- А я?.. - пакрыўдзілася Эля.
- А твой дом у Расіі, - буркнуў я.

Яна таксама надзьмула вусенкі і заматляла худымі ножкамі.

– Калі ў таты будзе адпачынак, мы паедзем да бабулі Мусі ў Кастамукшу.

– А гэта далёка?

– У Карэліі.

– А мая бабуля жыве ў Тураўцы.

– Дзе гэта?

– Там, за лесам, – махнуў я рукой.

Яна паглядзела туды, куды паказаў я, але загрымела, і над намі, набіраючы вышыню і пераліваючыся на сонцы, узляцеў серабрысты Су-9.

– А колькі табе гадоў? – закусіла губку Эля і паглядзела сабе пад ногі.

Там поўзалі мурашкі, і адна ўкусіла мяне за ікру.

– Трынаццаць, – скінуў я пякучую мурашку і пачухаў укус.

– Ты яшчэ пісюн, – чмыхнула яна і зноў заматляла сваімі худымі ножкамі.

– Трынаццатага верасня мне будзе чатырнаццаць, – пачырванеў я ад яе нахабства.

– А гэта праўда, што твой тата зрабіў пасудамыйную машыну?

– І кававарку з гадзіннікам.

– А што такое кававарка і гадзіннік?

Яе рабацінкі запалалі ад непадробнай жаночай цікаўнасці.

– Гадзіннік – гэта часы, а кававарка... – я закалупаў сандалем траву і выявіў, што не ведаю, як гэта будзе па-руску. – А кававарка яшчэ складанейшая за пасудамыйную машыну, – нарэшце знайшоў, што адказаць.

Яна змоўкла, і ў яе вачах я ўбачыў насмешлівыя агеньчыкі, якія бываюць у Мільці, калі яна хоча спытаць мяне якую-небудзь брыдоту.

– А гэта праўда, што вы яшчэ толькі сала?

– Як гэта толькі сала?! – абурыўся я. – А боршч, пампушкі, варэнікі, струдлі і шмат усялякіх прысмакаў?..

Я адчуў, што наступіў зручны момант спытаць яе, што ўжо круцілася на кончыку языка.

– А вы сапраўды п'яце гарэлку з раніцы да ночы?

– Хто табе такое сказаў?..

На яе худзенькім тварыку з'явіўся румянец, і яна стала падобнай да памідора.

- Дзед казаў, што вы не прасыхаеце.
- Што значыць не прасыхаеце?!

Я адчуў, што, каб яе не пакрыўдзіць, зараз павінен праявіць усю сваю дыпламатыю.

- Ну, што вы не зусім абыякавыя да алкаголю, - паглядзеў у яе насмешлівыя блакітныя вочы.

Яна не зразумела да канца маю думку, але танальнасць голасу і мая далікатнасць змякчылі яе гнеў, і Эля скрывіла паблажлівую гримаску на маё некарэктнае пытанне, што тычылася расейскіх нацыянальных традыцыяў.

- Уладзік, адпусці Элю. Нам час дадому, - пачуўся мамін голас.

- Увесь гарнізон абышлі, пакуль вас адшукалі, - крыкнула Рыта.

- А мы ўвесь час тут сядзелі, - апраўдвалася Эля.

У гаражы бацька якраз скончыў сваю працу.

- Адрамантаваў? - спытала мама.

- Вядома, - кінуў бацька.

Свірысцелаў пачаў цягнуць нас зноў да сябе, але мама запратэставала:

- З вамі добра, але нас чакаюць Мільця, козы, агарод, свёкар са свякрухай.

Свірысцелавы яшчэ спрабавалі спакусіць нас качкай з яблыкамі, але мама падштурхнула бацьку да матацыкла, матацыкл забрынчаў і, набіраючы хуткасць, памчаў у Туравец.

17. БАКАЛЕЦ І ДЗІЎНЫЯ НАВЕДВАЛЬНІКІ РЭДАКЦЫІ «ВАЛЫНСКАГА КУР'ЕРА».

1978

У панядзелак мама пайшла на заняткі да Цыбульскай, а мяне забраў з сабой Гэнё Бакалец. У той дзень ён сядзеў у рэдакцыі газеты «Валынскі кур'ер» і двума пальцамі стукаў на шэрай друкарскай машынцы «Ятрань» свой чарговы опус, а мне даў падшыўку газет і пасадзіў за свабодны стол.

У той дзень я даведаўся, што на Бакальца ў рэдакцыі была ўскладзеная далікатная місія зносінаў з псіхічнахворымі і дзівакаватымі людзьмі. Такіх людзей заўсёды шмат прыбіваецца да рэдакцыі, і выправадзіць іх мог не кожны журналіст. У Гэнё гэта атрымлівалася. Ён быў заўсёды ветлівым, ніколі не хаміў, не псіхаваў, а выслухоўваў і ласкава ўсміхаўся. Як толькі ў рэдакцыі з'яўляўся наведвальнік з прыкметамі вар'яцтва, яго адразу адпраўлялі да Бакальца.

Таму я яшчэ не дабраўся і да сярэдзіны падшыўкі, як дзверы аддзела адчыніліся, і ўвайшоў мужчына няпэўнага ўзросту. Яму можна было даць і сорок, і пяцьдзясят, і шэсцьдзясят гадоў. Мужчына сцякаў потам, яго кашуля прыліпла да цела, на спіне была мокрая пляма, а ў руках – пацёрты чамадан з налепленымі грудастымі жанчынамі. Убачыўшы Гэнё, ён паставіў чамадан і спытаў:

– Вы Бакалец?

– Я, – адказаў Гэнё, спыніўшы стукаць на машынцы.

– Мяне завуць Архіп Худзяк. Мяне да вас направиў рэдактар.

– Слухаю вас, – прамармытаў Гэнё.

Худзяк бесцырымонна паклаў чамадан на маю падшыўку, заляскаў замкамі і ледзь не стукнуў мяне вечкам. Ад рэзкага руху я падскочыў і зазірнуў у адкрыты чамадан, запоўнены друкаванымі і спісанымі ад рукі паперамі.

– Бачыце?

Гэнё паглядзеў на паперы і заклапочана прамармытаў:

– Што гэта?..

– Я хачу, каб вы напісалі артыкул «Толькі паперкамі зашмацела», – мовіў чалавек.

– А пра што павінен быць артыкул?

– Пра тое, як сусед ашпарыў кіпенем мае вуллі.

На імгненне Бакалец запаў у ступар і не ведаў, што сказаць.

– А навошта ён гэта зрабіў?

– Таму што яго кусалі мае пчолы.

Мужчына дастаў з валізкі дакументы з пячаткамі.

– Вам патрэбен суд ці рэдакцыя? – удакладніў Гэнё.

- Вы думаеце, я не быў у судзе? Там мне прамарочылі галаву, апраўдалі суседа, і ён зарагатаў мне ў вочы проста ў зале судовых пасяджэнняў.

- Дык падайце апеяльцю, - параіў Бакалец.

- Ведаеце, колькі я іх падаў?! І што?! - абурыўся ён. - Толькі паперкамі зашамацела. Так і напішыце.

- А вы адкуль?

- З Ягняціна Ружынскага раёна.

- На жаль, не магу вам нічым дапамагчы, - развёў рукамі Гэнё. - Я пішу пра культуру, а вам трэба ў адзел сельскага жыцця.

- Тады напішыце, як куры загадчыка клуба падзяўблі мне агарод, - дастаў іншыя паперы Худзяк.

- Гэта таксама тэма адзела сельскага жыцця.

- А дзе гэты адзел?.. - разгубіўся ён, не чакаючы такога ад Бакальца.

- У канцы калідора справа.

Худзяк злосна зачыніў чамадан, выйшаў з адзела культуры, а Гэнё зноў зацокаў на машынцы.

Гартаючы падшыўку газет, я захацеў у прыбіральню, моўчкі выйшаў і зачыніўся ў кабінцы. У людзей з адчувальнай псіхай страўнік заўсёды рэагуе на пераезды і найменшыя змены ва ўсталяваным парадку. Пра гэта думаў я, седзячы ў прыбіральні рэдакцыі газеты «Валынскі кур'ер». Мае равеснікі, якія вядуць больш здаровы лад жыцця, носячыся за футбольным мячом на Юравым полі, такіх праблемаў не мелі. Іх страўнікі былі луджаня, а нервовая сістэма абароненая ад любых зменаў. Зрабіўшы для сябе такую несунцяшальную выснову, я ўжо абцягваў на сабе адзенне і збіраўся выйсці, як у прыбіральню нехта зайшоў, гучна зажурчэў пругкі струмень, зашумела ў пісуары вада, і я пачуў два мужчынскія галасы, якія паміж сабой спрачаліся. Дзверы ў кабінцы прылягалі няшчыльна, і праз шчыліну я ўбачыў перад люстэркам Аксена Вахабу. Ён пусціў з крана ваду, доўга вымываючы рукі, умыўся, намачыў валасы, прычасаў іх назад, схваў расchosку. Стаяў перад люстэркам, разглядаючы сябе і сам з сабой нягучна размаўляў

на розныя галасы, быццам гэта былі два незадаволеныя адзін адным мужчыны.

- Што ты ад мяне хочаш?

- Ты хочаш быць высакародным, глыбокім, тонка адчуваць свет, але на самай справе ты не такі.

- А які я?

- Ты хлус!

- Сам такі!

У калідоры грукнулі дзверы – і зноў павісла цяжкая цішыня. Мне здавалася, што ён уважліва разглядаў сябе ў люстэрка, быццам бачыў там іншага мужчыну, які з ім спрачаўся.

- Ты баішся. Ты раздвойваешся.

- Усе, хто хоча быць паспяховым, раздвойваюцца.

- Але ты падаеш сябе не такім, як усе. Ты лічыш сябе абраным.

- Бо я такі і ёсць.

- Калі б ты быў такім, цябе ніхто не друкаваў бы, не браў бы ў цябе інтэрв'ю. Ты быў бы далёка адсюль. Сам ведаеш, дзе...

- Хочаш, каб мяне забралі ў Сібір на руднікі, але затое я застануся сумленным з табой?

- Так і хочацца даць табе ў морду.

- Дык дай.

- На! – звонка пляснуў сябе.

- Ты задаволены?

- Вядома!

- Тады схавай і не висоўвай свайго рыла. Пакуль!

Вахаба паказаў зубы свайму адлюстраванню і выйшаў з прыбіральні. Я пачакаў, пакуль у калідоры сціхнуць яго крокі, памыў рукі і ўвайшоў да Гэнэ Бакальца, які дастукваў на машынцы нейкі артыкул.

- Зараз дадрукую і пойдзем пап'ём з табой кавы.

Але дадрукаваць ён не паспеў, бо ў гэты час у аддзел жвава забегла з сумачкай і кульбай маленькая бабуля. Яна зірнула на мяне, на Гэнэ Бакальца, вызначыла, хто тут галоўны, упала на калені, бразнула кульбай аб падлогу і падпаўзла да Гэнэ, які спалохана выскачыў з-за стала.

- Што вы робіце? Устаньце, – пачаў падымаць яе.

- Не ўстану, пакуль ты мне не дапаможаш! - закрычала яна і пачала цалаваць пыльныя Гэнёвы сандалі.

- Чым жа я магу вам дапамагчы? - з цяжкасцю адарваў яе ад падлогі Гэнё.

Наліў з графіна вады. Яна прагна выпіла шклянку, грывнула ёю аб стол і закрычала:

- Чым?! Я хачу, каб ты іх пасадзіў!

- Каго? - зморшчыўся Гэнё.

- Суседзяў, - жаласна ўсхліпнула. - Мяне б'юць.

- Хто вас б'е?

- Усе! - закрычала яна. - А больш Лізавета Сцяпанаўна Гарбенка. Запішы яе хвамілію.

- Як жа яна вас б'е?..

- Яна б'е мяне палкай па спіне.

- І як жа я вам дапамагу? Я не суддзя, - апраўдваўся Гэнё. - Вам трэба звярнуцца ў міліцыю.

- У міліцыю?! - на ўсю рэдакцыю закрычала бабуля. - Яны мяне бачыць не жадаюць! Яны кажуць: «Вы надакучылі нам, Гарпіна Іванаўна, горш горкай рэдзкі». Так і кажуць. Праўда, адзін, такі маленькі, з вусікамі, падказаў: «Ідзіце ў газету». Вось я і прыйшла. Рабі нешта, бо не ведаю, што я табе зраблю!

Гэнё чырванеў, адварочваў галаву да акна, уздыхаў. А яна ўчапілася ў яго і не адпускала.

- Мне трэба параіцца з рэдактарам, - замармытаў Гэнё.

- Дык ідзі! - злосна засіпела яна.

Гэнё спусціўся на першы паверх і пастукаў у фоталабараторыю да Мусія Гніліцы, які ў гэты час пры чырвоным ліхтары разглядаў новыя фатаграфіі, вымаў іх пінцэтам з ванначкі з фіксажом, прамываў у вадзе і клеіў на электрычны глянцавальнік.

- Ку-ку! - павітаўся Гніліца.

- Да мяне забегла нейкая шалёная баба, і я не ведаю, як яе выставіць за дзверы, - паскардзіўся Гэнё.

Гніліца выцягнуў з фіксажа фатаграфію і паказаў:

- Як табе гэтая дзяўчына? Праўда, цудоўная?

- Што мне рабіць? - дудзеў Гэнё.

- Спытай, колькі ёй гадоў, і скажы, што чытачы нашай газеты – маладзья людзі да трыццаці гадоў, – адказаў Гніліца, апускаючы фатаграфію ў ванначку з вадой.

- А што далей?

- Адпраў яе ў газетны кіёск. Скажы, што там дапамогуць.

Гэнё выйшаў з фоталабараторыі, падняўся на другі паверх, зайшоў у аддзел культуры, сеў у крэсла, паглядзеў на бабу і бесцырымонна спытаў:

- Колькі вам гадоў?

- Мне?! – захлынулася ад абурэння Гарпіна Іванаўна. – Семдзiesiąт дзевяць.

- Бачыце, – як мага далікатней сказаў Гэнё, – нашая газета піша пра людзей да трыццаці гадоў.

Імгненне Гарпіна Іванаўна зб'янтэжана разглядала яго і збіралася з думкамі.

- Што ж рабіць?..

Яе рука рашуча сціснула палку, гатовая раструшчыць Гэню галаву.

- Вось праз дарогу, – махнуў рукой Бакалец, – ёсць такое месца, дзе прадаюць газеты. Падыдзіце да іх і папрасіце, каб яны вас накіравалі ў газету, якая піша пра пажылых людзей.

Яна ўскочыла, схапіла кульбу і так спрытна выскачыла з аддзела, што Гэнё нават не паспеў ёй крыкнуць: «Бывайце!» Але ў гэты час дзверы адчыніліся, і ўсунулася галава Мусія Гніліцы.

- Ку-ку! – радасна сказаў ён. – Хадзем глянём, што яна рабіцьме.

Мы выйшлі з рэдакцыі, калі бабуля перабягала вуліцу. Праскочыўшы перад тралейбусам, яна злосна закрычала на кіроўцу, прыгразіла яму палкай, падбегла да газетнага кіёска, засунула ў акенца галаву, нешта загаварыла і замахала рукамі. Кіяскёрка пачала агрызацца, а баба штурхаць кульбай у акенца. Кіяскёрка ўхілялася ад удараў, пакуль не ўлавіла момант, калі баба выняла палку, і закрыла перад яе носам акенца. Старая стукала ў кіёск, лаялася і крычала:

- Я вас усіх пасаджу! Вы будзе доўга памятаць Гарпіну Іванаўну Крывашый!

Гэнё паглядзеў на гадзіннік.

– Нам час.

– Ку-ку! – сказаў мне на развітанне Гніліца.

У скверыку мы забралі маці. Яна была ў добрым настроі і ўсю дарогу жартавала з Гэнём, які давёў нас да рынку, пасадзіў на аўтобус і доўга махаў рукой услед аўтобусу.

18. СУБОТНІ КАНЦЭРТ У ГАРНІЗОНЕ.

1978

У суботу мы прыехалі ў гарнізон на ліпеньскі канцэрт, які праходзіў штогод у мясцовым ДOME афіцэраў. Гэта была нейкая старажытная традыцыя, значэнне якой ужо, здаецца, ніхто і не памятаў. Бацька ў гарнізоне меў рэпутацыю чалавека, які можа сканструяваць і адрамантаваць любы механізм уключна з радыёэлектронікай. Таму ў яго заўсёды былі дамоўленасці на рамонт аўтамабіляў, тэлевізараў, пральных машынаў, магнітафонаў на многія месяцы. На гэты раз ён паставіў свой матацыкл пад домам і пайшоў рамантаваць кухонны камбайн камандзіру эскадрыллі, а мы з мамай засталіся ў Свірысцелавых.

– А дзе Свірысцелаў? – спытала з парога мама, абцалоўваючы Рыту з Эляй.

– Паехаў з Папушавым лавіць рыбу ў Луцы, – адказала Рыта. – Эля, правядзі да сябе Уладзіка, а мы тут з цёткай Алінай трохі пагаворым на кухні.

Эля завяла мяне да сябе ў пакой, абклеены часопіснымі партрэтамі Марчэла Мастраяні, Алена Дэлоне, Гойка Міціча, Марлона Брандо, Міхая Валанціра, Вахтанга Кікабідзе, Гунара Цылінскага.

– Падай на канапу, – сказала мне і бесцырымонна спытала: – Будзеш кофій?

Я кіўнуў і пачаў разглядаць падборку яе магнітафонных запісаў. Неўзабаве яна прынесла на падносе два кубачкі кавы з цукеркамі «Кара-Кум» і паставіла на часопісным століку.

– Частуйся.

Я падсунуў да сябе кубак са сподачкам і адпіў кавы. Усе вокны і балкон у кватэры Свірысцелавых былі адчыненыя.

Лёгка ветрык вяла варушыў цюль, і ён нагадваў бурбалкі на малацэ, якое кіпіць.

– Сёння не менш за трыццаць пяць градусаў, – зашамацела абгорткай цукеркі Эля.

Яна была ў лёгкай паркалёвай сукенцы з вялікімі рамонкамі. І калі сядзела, закінуўшы нагу на нагу, з-пад сіняга паркалю выглядалі яе худыя загарэлыя ножкі ў драпінах.

– Гэта я парэзала асакой, калі купалася ў Гуйве, – перахапіўшы мой позірк, абьякава сказала Эля. – А твая маці сёння будзе спяваць?

– Будзе.

– Яна можа перакрыкваць шум самалётаў, – сказала Эля, і ў яе голасе я адчуў зайздрасць і з’едлівасць. – Навошта жанчыне такое горла?

– А для чаго такое горла Агнэце Фэльтскуг?

– Агнэта Фэльтскуг? Хто гэта? – здзьмухнуўшы з вачэй чубчык, перапытала яна і зноў зашамацела абгорткай цукеркі.

– Салістка групы «АББА».

– Гэта белая ці рудая?

– Белая.

– Твая мама крыклівейшая за яе, – пачухала ножку, дзе віднеўся нацёрты ўкус ад камара.

Было горача, і Эля абмахвала сябе яркім веерам з намаляванай павай.

– У цябе ёсць дзяўчынка? – какетліва паправіла на галаве свае тоненькія мышыныя хвосцікі.

– Навошта яна мне?..

Эля паглядзела на мяне, і на яе прыпухлых вуснах з’явілася загадкавая ўсмешка.

– Як для чаго?.. Каб хадзіць у кіно, на дыскатэкі.

– А ў цябе ёсць хлопец?

– Быў адзін з 7 «В».

– Ты з ім сустракаешся?

– Не, – паклала на паднос абгортку з цукеркі.

– Чаму?

– Ён сказаў, што ў мяне худзенькія ножкі і я падобная да коніка, – апусціла вочы яна.

- Ну што ты... - сучешыў яе я. - Ты такая адкрытая, і ў цябе такі загадкавы погляд.

- Сапраўды?! - не паверыла Эля і хутка мяне пацалавала.

Гэта адбылося так нечакана, што я нават не адразу зразумеў, што яна зрабіла. Толькі адчуў, як задыхаюся, а потым убачыў яе зусім блізка. Яе вусны былі з прысмакам маннай кашы, і нічога асаблівага ў гэтым я не адчуў. А можа, таму, што цалаваўся ўпершыню. Яна яшчэ раз паспрабавала мяне пацалаваць, але толькі абслонявіла і збянтэжана замоўкла. Пасля гэтага мы зрабілі выгляд, што нічога не здарылася, і пачалі размаўляць пра музыку.

- У мяне ёсць амаль усе запісы «Скорпіёнз», - пахваліўся я.

- А мне яны не падабаюцца, - грэбліва скрывіла губкі Эля. - Шуму шмат.

- Табе не падабаецца цяжкі метал?..

- Мне хапае грукату рэактыўных самалётаў, - сказала яна.

- Як вы тут? - вейнуўшы крысамі лёгкага халата, у пакоі з'явілася Рыта Свірысцелава. - Пакуль не цалуецца?

- Рыта, перастань, - зайшла за ёй мама са шклянкай ліманаду.

- Калі б не твой канцэрт, можна было б пайсці на рэчку ці паехаць недзе на шашлыкі, - сказала Рыта. - Элю, прынясі Уладзіку з халадзільніка сок ці сітро. Як вы ў такую спякоту смокчаце гэтае гарачае пойла?

Паветра ў кватэры рабілася густым і ліпкім. Да спіны прыставала тэніска, пацелі рукі, і пад пахамі з'явіліся мокрыя плямы. За акном на вялікай хуткасці з крыкам праляталі стрыжы, цвыркалі вераб'і, недзе стомлена плакала дзіця.

Эля прынесла з кухні дзве шклянкі яблычнага соку з лёдам, марожанае ў слоіках і паставіла на часопісным століку.

- Не прастудзіце горлы, - сказала мама. - Уладзік, зараз я прыму душ, і праз сорок хвілінаў выходзім на генеральную рэпетыцыю.

- Хай застаецца з намі, - запрапанавала Рыта.

- Чаго ён вам будзе тут надакучаць?

- Ён нам не надакучае, - сказала Эля.

- Я ведаю, што табе, Элечка, ён не надакучае, але Уладзік у мяне як талісман. Хай пабудзе на рэпетыцыі. Ты ж не хочаш, каб у мяне сарваўся голас, зламаўся мікрафон альбо здарылася нейкая іншая непрыемнасць?

- Бачыш, якая ва Уладзіка адказная роля? - муркнула Рыга.

- А ты як думала? - засмяялася мама. - Дай мне які ручнік.

Рыга дастала з шафы вялікі махровы ручнік і павяла яе ў ванную. А мы сядзелі з Эляй на канапе, елі марожанае, пілі яблычны сок і размаўлялі.

- А чаму твая мама да гэтага часу не стала зоркай? - спытала Эля.

- Таму што ёй бракуе ганарыстасці.

- Як гэта?.. - здзівілася яна. - Голас ёсць, а ганарыстасці няма.

- Поспех залежыць не толькі ад ганарыстасці, - паставіў на столік шклянку з сокам я.

- А ад чаго ж?

- Шмат ад чаго.

- Напрыклад.

- Ад таго, як стануць зоркі на небе.

- І ты ў гэта верыш?

- Так сказаў Барыс Тэн, - паважна сказаў я.

- А хто гэта?

- Перакладчык Гамера.

- Ты яго чытаў?

- Мы з ім сябруем.

- А дзе ён жыве?

- У Жытоміры.

Эля гучна сэрбанула яблычны сок, адкінулася на спінку канапы і змоўкла. Неўзабаве з ванны выйшла мама.

- Валасы можаш не сушыць. Праз дзесяць хвілінаў яны і так высохнуць, - сказала Рыга.

- Ты пойдзеш са мной на рэпетыцыю? - выціраючы галаву ручніком, спытала мама.

- Чаго я буду ўвесь дзень парыцца ў Доме афіцэраў? Я прыйду на канцэрт, - адказала Рыга.

Абсохнуўшы, мама нацягнула сваю чырвоную сукенку-блужон з вялікім выразам на грудзях, расчасалася, узяла сумачку, і мы пайшлі ў Дом афіцэраў.

У цені, пад бэзам, высунуўшы заслонены язык, дыхаў калматы чорны сабака. Адзінкавыя жыхары гарнізона хадзілі, хаваючыся ў засень дрэў.

– А дзе Корсакаў, Дунін, Папушавы? – спытаў я.

– Яны прыйдуць на канцэрт, – адказала мама.

Мы ішлі распаленым на сонцы асфальтам, і міма нас праходзілі разамлелыя ад спёкі салдаты і афіцэры. Каля крэмавага трохпавярховага Дома афіцэраў стаялі аўтобус і тры легкавікі. Мы зайшлі ў пампезнае збудаванне з калонамі, люстрамі, дывановымі дарожкамі і пазалотай і падняліся ў залу, у якой грымела музыка. Каля сцэны мітусіўся невысокі хударлявы маёр і рухавая чарнявая жанчына.

– Добра, што хоць вы своєчасова з’явіліся, – падышоў да нас маёр. – З Жытоміра гадзіну таму павінен быў прыехаць ансамбль. Я з імі лаюся па тэлефоне з самай раніцы. Учора ігралі на танцах, усю ноч пілі, а цяпер паўдня дабудзіцца не магу. Я хацеў паставіць іх у фінал, а сёння вырашыў, што апошняя будзеце спяваць вы. Так што чатыры песні, якія вы спявалі на рэпетыцыі, завершаць канцэрт.

– Калі скажаце, – фамільярна ўсміхнулася яму мама. – Я магу і ў пачатку, і ў канцы, але гэтыя музыкі мне падыгрываюць.

– Нават не ведаю, што вам сказаць, – заклапочана сказаў ён.

На сцэне размінаўся жанглёр, паміж радамі хадзілі акрабаткі ў трыко, у зале нецярпліва прытупвалі чырвонымі боцкамі дзяўчаты ва ўкраінскіх нацыянальных касцюмах і насоўкай выціраў пот з ілба клоўн у паласатым галіфэ і з вялікім наклепеным носам.

– Чакаем паўгадзіны, – паглядзеў на гадзіннік маёр. – Калі ансамбль не прыязджае, пачынаем без іх.

– Хто гэта? – кінуў я на маёра.

– Начальнік гарнізоннага Дома афіцэраў Лук’янюк, – адказала мама. – Са Старога Салотвіна.

Мы сядзелі ў зале і чакалі жытомірскіх музыкаў, а маёр раздражнёна мітусіўся і паглядаў на гадзіннік. І калі ён усклікнуў: «Як яны мяне дасталі!», у залу заваліліся кудлатыя музыканты з гітарамі.

Яны былі незадаволеныя і не ў настроі.

– Пачынаем рэпетыцыю! – закрычаў маёр. – Вядучыя – на сцэну. Дзесяць хвілінаў да пачатку прагону.

Але генеральная рэпетыцыя не пачалася ні праз дзесяць, ні праз дваццаць хвілінаў. Жытомірскія музыкі нетаропка падняліся на сцэну і, гучна лаючыся, пачалі падключаць свае гітары і клавійныя, а бубнар грымеў на барабанах, у перапынках піў піва і гучна адрыгваў. І так працягвалася доўга, пакуль Лук'янюк з крыкам не сагнаў іх са сцэны.

– Вы нічога не цяміце ў рок-н-роле, – абураліся музыканты.

Агрызаючыся, уся чацвёрка села ў пярэднім шэрагу, і тады пачалася рэпетыцыя. На сцэну падняўся вядучы ў форме лейтэнанта паветраных сілаў і светлавалосая маладая жанчына, павіталіся, назвалі глядачам адно аднаго, казалі, што гэта традыцыйны ліпеньскі канцэрт, і запрасілі на сцэну дзіцячы танцавальны калектыў.

Генеральная рэпетыцыя была разлічаная на дзве гадзіны, але зацягнулася амаль на тры, і, калі мама праспявала свае песні, у залу пачалі заходзіць першыя глядачы, і вядучыя абвясцілі, што канцэрт пачнецца праз дваццаць пяць хвілінаў.

Неўзабаве ў зале з'явіліся Рыта і Эля Свірысцелавы з валахатымі жоўтымі вяргінямі, Зіна Папушава з двайнятамі і гладыёлусамі, Дуніна з каламі і Максім Корсакаў з вялікім букетам чырвоных руж. Мы селі ўсе разам бліжэй да сцэны, а вакол нас шумела публіка, нягучна размаўлялі афіцэры, абмахваліся веерамі жонкі, а Эля дастала з маленькай сумачкі, падобнай да чырвонага скуранага кашалька, пеўніка на палачцы і гучна зашамацела ліпкай абгорткай.

– Эля, вымі з рота гэтага смактунца, – зашыпела Рыта Свірысцелава. – Што пра цябе падумаюць?

Эля прапусціла міма вушэй яе заўвагу і працягвала смактаць пеўніка, раздзімаючы то левую, то правую шчаку.

- Эля, я гавару з табой пра сур'ёзныя рэчы, - раздражнёна зашыпела Рыта. - Бачыш, як выхавана паводзіць сябе Уладзік?

Эля адкусіла пеўніка, гучна захрумстала, абгарнула сурвэткай палачку і схавала ў сумачку.

Нарэшце пачаўся канцэрт. На сцэну выйшлі вядучыя, абвясцілі пачатак, і пад лацінаамерыканскую музыку выпырхнуў мадэрн-балет, які адтанчыў некалькі танцаў і знік у выблісках сцэнічных ліхтароў. Пасля балета пад гукі ўсходняй музыкі ўплыла спявачка з казахскім імем Бібігуль. Яе ўсходняя пластыка і песня былі нядрэнна ўспрынятыя публікай, але голасу спявачка не мела.

Акапэльны квінтэт лётчыкаў вялікага захаплення не выклікаў, і публіка пачала сумаваць. У цэнтры залы сядзелі некалькі жанчын, якія дэманстравалі сваю пагарду, абмахваючыся веерамі і размаўляючы на вушка з кавалерамі.

Але з выхадам на сцэну акрабатак усё змянілася. Трое дзяўчат у ружовых трыко, тугіх, як бутоны свежых ружаў, пад музыку сталі на рукі, абаперліся нагамі адна аб адну, і на гэтую піраміду выскачыла найменшая і зрабіла стойку на руках. Мацнейшая села на папярочны шпагат, трымаючы на сабе двух дзяўчат, адна з якіх стаяла на яе плячах, а другая выконвала стойку на руках.

А потым пад музыку на сцэну выйшла дзяўчына на хадулях у доўгіх салатавых штанах з вялікімі крыламі матыля, а каля яе танцаваў калекцыянер матылёў у саламяным капелюшы, які перакідваў дзяўчыну на хадулях цераз сябе, яна гнулася, рабіла шпагат, зноў станавілася на хадулі. Гэты нумар выклікаў шквал апладысmentaў, і нават жанчыны ў яркіх сукенках, што абмахваліся веерамі, размаўляючы на вушка са сваімі кавалерамі, перасталі паптацца і назіралі за танцам энтамолага і матылька.

На сцэну паваліў дым і адзін за адным выскачылі чацвёрка калматых музыкаў, якія спазніліся на рэпетыцыю. Яны былі ў чорных майках і адчайна трэслі доўгімі валасамі, імітуючы апошні альбом «Ролінг Стоўнз». Як па мне, то лепш было паслухаць запіс «Ролінг Стоўнз», чым глядзець гэтую безгалосую пародыю. Прыхільнікі жытомірскай копіі з віскам

кінуліся да музыкаў на сцэну, а лейтэнант з двума патрулямі сцягвалі іх са сцэны, і афіцэр апантана крычаў:

– Перастраляю нягоднікаў! Заткніцеся і сядзьце! Сядзьце!

– Гэта не нашыя, – сказала Эля. – Гэта з Новагуйвінска.

Я ведаю вунь таго прышчаватага бамбізу. Гэта ён мне сказаў, калі мы з дзяўчынкамі ездзілі да іх на дыскатэку, што ў мяне грудзі як прышчыкі.

Я асцярожна скасіў вочы і заўважыў, што з-пад яе футбоўкі сапраўды выпінаюцца два прышчыкі.

– Ну, тут я з ім не згодны, – падбадзёрыў яе.

– У мяне самыя вялікія грудзі ў сёмым «А», – зашапта-ла яна.

Нарэшце ўся чацвёрка застыла з высалапленымі языкамі, капіруючы эмблему «Ролінг Стоўнз», а потым пачуліся свіст іх прыхільнікаў і рэдзенькія апладысменты.

Маці зачаравала ўсіх самай першай песняй. У яе выкананні песня Донны Саммер «Я адчуваю каханне» нагадвала касмічны палёт. Яна спявала не з такой пяшчотнай меланхоліяй, як Донна Саммер, а экспрэсіўна і страсна. Яе голас нарастаў, пашыраўся, вібраваў, і ад яго вібравалі люстры і вокны, а вакол нас усе заварушылі нагамі, і некалькі маленькіх дзяўчынак вырваліся ад сваіх мам і, як жабяняты, падскоквалі ў пераходах. А жанчыны ў яркіх сукенках у цэнтры залы забыліся пра свае вееры і зачаравана сачылі за фантамамі агнёў, тэатральнага дыму і жанчынай у чырвонай сукенцы-блузоне, што нібы спусцілася на сцэну з іншага свету, дзе няма злосці і зайздрасці, а ёсць толькі каханне.

Дзіўным чынам яна злучыла оперу, дыска, рок, джаз і поп, нібы гэта быў салодкі кактэйль, ад якога ўсе захмялелі, зачараваныя яе бязмежным голасам і запалам, якімі яна напаўняла залу. Ансамбль, што перад гэтым выклікаў бяззвычайную тугу, падыгрываючы маці, быццам перарадзіўся. Яе песні гучалі адна за адной, і іх хацелася слухаць бясконца. Былі ў іх нейкія неспасціжныя перажыванні і шчырыя інтанацыі, нейкая пранікнёная спавядальнасць у голасе, якой я не чуў ні ў адной спявачкі. Яна спявала з такім глыбокім хваляваннем, нібы гэта былі не пераспяваныя ёй песні, а ўласныя, прапу-

пчаныя праз яе сэрца. Яна спявала на англійскай, французскай, італьянскай, украінскай мовах, і, калі змоўк яе голас і заціхлі апошнія акорды, зала выбухнула авацыяй і на сцэну з кветкамі кінуліся Рыта і Эля Свірысцелавы, Зіна Папушава з двайнятамі, Дуніны, Максім Корсакаў і яшчэ шмат незнаёмых жанчын і мужчынаў у вайскавай форме. Вядучыя абвясцілі канец канцэрту, а глядачы, стоячы, апладзіравалі.

Калі мама выйшла з Дома афіцэраў, вакол яе збілася цеснае кольца ваенных і жанчын у летніх сукенках, якія прасілі з ёй сфатаграфаватца. Знеадкуль узяўся бацька, якога не было на канцэрце. Ён стаяў, прытрымліваючы мяне ад націску людзей, якія напіралі з усіх бакоў. І тады я ўбачыў ля Дома афіцэраў белы лімузін і з бярэмам кветак Корсакава, які адкрыў дзверы ў машыне.

– Глядзі, які аўтамабіль замовіў табе Корсакаў, – паказала рукой Зіна Папушава.

І Рыта Свірысцелава пацягнула нас да машыны.

– Зорка сцэны павінна ездзіць на такім аўтамабілі, – кіўнуў на адчыненыя дзверы Корсакаў.

– Забірай кветкі і Уладзіка, – падштурхнула маму да аўтамабіля Дуніна.

– А як жа муж?

– Ён будзе ў эскорце на матацыкле, – рагатнуў Дунін.

– Я паеду цераз Скамарохі, – махнуў рукой бацька.

Уся шумная кампанія правяла нас з мамай да машыны, мама села спераду, а я з кветкамі – на заднім сядзенні.

Свірысцелавы, Дуніны, Папушава з двайнятамі і нейкія незнаёмыя ваенныя махалі нам рукамі, а Эля пасылала мне паветраныя пацалункі, калі белы лімузін разварочваўся каля гарнізоннага Дома афіцэраў. Аўтамабіль быў завалены букетамі, і я чмурэў ад мацярынскай славы, шчаслівага настрою і вострага паху летніх кветак.

19. КАЛЫМСКІ РАМАН.

1935, 1978

Пасля канцэрту ў гарнізоне мама запрасіла Максіма Корсакава да Барыса Тэна, бо ён ёй пра гэта нагадаў:

– Калі, Аліна, вы нарэшце пакажаце мне аса, які адбіў вас ад малёванскіх хлопцаў?

– Пакажу, – засмялася яна, і яе задаволены смех мне чамусьці не спадабаўся.

З Корсакавым мы сустрэліся ў горадзе пасля заняткаў вакалам. Пакуль маці спявала ў Цыбульскай, я правёў час з Бакальцом у рэдакцыі «Валынскага кур'ера».

Мы сустрэліся на Міхайлоўскай у букіністычнай краме, зайшлі на Жытнім рынку ў прадуктовую краму, і Корсакаў купіў пляшку мадэры, торт і сыр, а мама – букет садовых рамонкаў.

Стары сустрэў нас на парозе ў светлай кашулі і напрасаваных крэмавых штанах.

– Знаёмцеся, Мікалай Васільевіч, гэта той самы Максім Корсакаў, пра якога я вам распавядала, – сказала яна.

– Мікалай Васільевіч Хамічэўскі, – працягнуў руку стары і пасля прывітання зрабіў жэст рукой: – Заходзьце.

Мы ўвайшлі ў гасцёўню, і маці пачала гаспадарыць у доме. А калі селі за святочны стол, стары адкаркаваў мадэру, разліў і падняўся з келіхам віна:

– Я даўно хацеў пабачыць адчайнага лётчыка, які выратаваў на танцах будучую оперную зорку. Давайце вып'ем за тое, што нашая сустрэча нарэшце адбылася.

Звінеў крышталі, яны пілі віно, елі сыр і нязмушана гутарылі.

– Вы, Максіме, здалёк? – спытаў стары, падліваючы ўсім віно.

– З Калугі.

– Я быў перад вайной у Калуге, – сказаў стары чалавек. – Памятаю каменны вядук у раманскім стылі, царкву Пакровы на Рове і драўляны з аканіцамі музей Цыялкоўскага.

– А хіба Цыялкоўскі з Калугі? – спытаў я.

– Ён з-пад Разані, а ў Калузе працаваў настаўнікам. Наогул Цыялкоўскі не расіянін, яго род паходзіць з польскай шляхты недзе з гэтага краю, з Вальні, – адпіў віно Корсакаў.

– У вас у родзе былі пілоты? – пацікавіўся Хамічэўскі.

Корсакаў паглядзеў на старога.

– Мая маці была настаўніцай рускай мовы і літаратуры, а бацька працаваў інжынерам на радыёлямповым заводзе. У дзясятым класе мне спадабалася адна дзяўчына, якая пачала сустракацца з лётчыкам. Гэта быў для мяне такі ўдар, што я сустрэў яе, калі яна вярталася са спаткання, і ад адчаю закрычаў: «Што ты ў ім знайшла?!» А яна паглядзела на мяне як на не ў сваім розуме і будзённым голасам, быццам казала пра басаножкі або новую сумачку, адказала: «Мне падабаецца яго форма». Тады мяне гэта так уразіла, што пасля школы я паступіў у Чарнігаўскае лётнае вучылішча.

Калі ён гэта распавёў, за сталом узнікла такое ажыўленне, што на старога напала ікаўка і мама кулачком стукала яго па спіне і заразліва смяялася, а потым села за фартэпіяна і зайграла імправізацыю, якая пасавала нашаму лёгкаму настрою. У той дзень яе голас быў асаблівы, быццам яна хацела выліць усё, што накіпела ў ёй у апошні час, і я не ўсё разумеў у яе настроі.

– А вы шмат моў ведаеце? – спытаў Корсакаў, аглядаючы рознамоўныя кніжныя стэлажы, калі мама села за стол.

– У гімназіі я вывучаў старажытнагрэчаскую і латынь, – адказаў стары. – Нямецкі вывучыў ад немца, які выкладаў матэматыку; ад суседзяў-палякаў – польскую, у суседнім сяле жылі чэхі, ад іх я вывучыў чэшскую, ад аднаго дзядзькі, які жыў у Парыжы, вывучыў французскую, а ад другога, што вярнуўся з Амерыкі, англійскую.

– Лепей скажыце Максіму, калі ўстаеце, што паспелі столькі перакласці, – падала яму кавалак торта мама.

– Калі чалавек хоча пражыць здаровым да глыбокай старасці, ён павінен прачынацца разам з птушкамі, – адказаў Хамічэўскі. – Я ўстаю а пятай раніцы, калі Гасподзь яшчэ спіць.

– А вы вернік? – уважліва паглядзеў на яго Корсакаў.

– Я быў святаром Украінскай аўтакефальнай царквы. Служыў у царкве Пятра і Паўла ў Кіеве, на Падоле.

– Добрая царква?

– Была добрая, але ў трыццатыя гады яе ўзарвалі.

– Хто?

– Бальшавікі, – стары даліў віна, выпіў.

Хамічэўскі змоўк, і я адчуў, што ён хоча нешта расказаць, каб вызваліцца ад ношы, якую трымаў у памяці шмат гадоў.

– Гэтую гісторыю я распавядаю ўпершыню ў жыцці. Не люблю яе расказаць, таму што цяжка ўспамінаць усё, што з ёй звязана. Але ніколі пасля смерці сына і жонкі не было так лёгка, як сёння, таму распавяду пра калымскі раман. Бо каму ж, як не вам, яго распавядаць? Дык вось, – прыгубіў келіх і глянуў кудысь на кніжную паліцу, быццам там, у адной з кніг, было ўсё гэта апісана і схавана пад вокладкамі, – гэта здарылася ў трыццатыя гады ў адным з калымскіх лагераў. Падчас паездкі ў Кіеў начальнік лагера Ларыён Пугаўкін пазнаёміўся з жанчынай на імя Ганна Тамей. Яна была з Ворзеля, а ў Кіеў прыехала да сваёй сяброўкі на дзень нараджэння, які святкавалі ў рэстаране. У той вечар Пугаўкін павінен быў ад'язджаць. Яго чакалі доўгая дарога, Калыма, зняволеныя, ахоўнікі і беспрасветнае лагернае жыццё. Кожныя пяць хвілінаў ён глядзеў на кішэнны гадзіннік і адчуваў, як хочацца напіцца, заснуць і прачнуцца ў іншым жыцці, але да цягніка заставалася дзве гадзіны, і ён не п'янеў. Ларыён Пугаўкін апантана ўліваў у сябе чарку за чаркай, але гарэлка была бяссільнаю перад яго адчаем. Ён у думках адвёў сабе дваццаць хвілінаў, пасля якіх планаваў пакінуць рэстаран і ехаць да чыгуначнага вакзала. У яго кішэні быў квіток у Маскву, а адтуль яго чакала доўгая дарога ў Сібір. Ларыён Пугаўкін глядзеў, як няспынна рухаецца стрэлка, але ў гэты час у рэстаран зайшлі тры прыгожыя жанчыны. Яны былі высокія, пародзістыя, налітыя мяккім паўднёвым сонцам, якога не бывае на Калыме, і ў іх рухах струменілася энергія нерастрачанай любові. Афіцыянт падвёў іх да століка, адна з жанчын, белазуба ўсміхаючыся, паглядзела на Ларыёна Пугаўкіна, і ён адчуў, як у яго замерзлым ад калымскага жыцця сэрцы нешта варухнулася, быццам

пад лёдам ажыла праталіна, гатовая перарасці ў нястрымную вясновую паводку. І ад прадчування гэтай паводкі Ларыён Пугаўкін пачакаў, калі зайграе аркестр, паправіў ваенную форму і рушыў да цёмна-русае жанчыны. Яго ўпэўненасць і стрыманая ўсмешка былі бездакорныя, і жанчына ўстала з-за стала і паплыла з ім у танцы. У яго не было часу на загадкавыя рамантычныя погляды, і Ларыён Пугаўкін загаварыў. Яго прамова была сумбурная і гарачая:

– Праз паўтары гадзіны я буду ў дарозе. І адзінае, што будзе грэць мае ўспаміны пра Кіеў, гэты танец і вашыя рукі.

Ён прасіў яе назваць сваё імя і адрас. Жанчына ўсміхалася, жартавала, ды калі танец скончыўся і яна ўбачыла адчай у вачах афіцэра, здалася:

– Мяне завуць Ганна Тамей. Я з Ворзеля, – і назвала свой хатні адрас.

Ён пацалаваў ёй руку, правёў да стала, палкім позіркам упіваючыся ў яе белазубую ўсмешку, разлічыўся з афіцыянтам, выйшаў на вуліцу, дабраўся да чыгуначнага вакзала, у вагоне запісаў яе імя, прозвішча і адрас і ўсю дарогу да Масквы, а затым да Калымы цешыў сябе думкай, што абавязкова з ёй сустрэнецца. Гэтая вішнёвавокая маладая жанчына была найбольшай экзотыкай у яго бедным на яркія падзеі жыцці.

Але што ён ёй напіша? Калі алкаголь выходзіў з галавы і ён браўся пісаць ліст Ганне Тамей, адчуваў, што словы ўцякаюць ад яго, як зняволеныя з лагера. Ён рваў паперу, мяў і кідаў пад ногі. І чым больш прымушаў сябе быць хаця б такім пераканаўчым, як у рэстаране, у словах праступала галечка яго жыцця і жалю вартае лагернае існаванне. Пад грук вагонных колаў адчуваў, як у яго грудзях расквітае вялікая яскравая кветка, ад млоснага паху якой ён страціў галаву і зразумеў, што закахаўся. Але за ўсю доўгую дарогу да Калымы ён не змог нарадзіць ні аднаго жывога радка, з якога б дыхалі любоў і высакароднасць. Калі ён нарэшце дабраўся да канцлагера, змрочна выслухаў даклад свайго намесніка, колькі зняволеных памерла ў яго адсугнасць, колькі застрэліла ахова, а колькі падрэзалі лагэрныя сукі, выпіў гранёную шклянку гарэлкі, зваліўся ў ложка, зачাপіўшыся за табурэтку, і, нераспрануты, заснуў.

Раніцай яму зноў далажылі аб памерлых і хворых, якія трапілі ў інфекцыйны лазарэт. Абыякава праслухоўваючы справаздачу лейтэнанта, Ларыён Пугаўкін звярнуў увагу, што адзін з тых, хто апынуўся ў інфекцыйным лазарэце, пісаў такія прыгожыя лісты, што нават зачарсцвелыя ад доўгага знаходжання на Калыме плакалі. Лейтэнант чытаў спіс хворых далей, але Пугаўкін яго перапыніў:

- Як завуць таго, што ўмее добра пісаць?
- Пятрусь Хаджый.
- Што за свінскае імя?!
- Яго так усё завуць, - адказаў лейтэнант.

І на яго кранутым воспай твары запалымянеў свежы вугор.

- Што з ім?
- Туберкулёз.

Ларыён Пугаўкін не ведаў, для чаго яму гэты туберкулёзны дахадзяга, але нейкае смутнае падазрэнне падказвала, што менавіта ён дапаможа расплесці безнадзейны сардэчны вузел, які завязала ў кіеўскім рэстаране Ганна Тамей. Адаслаўшы лейтэнанта, Ларыён Пугаўкін адчуў, як у яго цяжкай пасля пахмелля галаве цяжка нараджаецца любоўны план. Ён прымусіць Петруся Хаджыя пісаць лісты Ганне Тамей, і гэтыя лісты выманяць яе з далёкага Ворзеля, парослага вішнямі колеру яе вачэй. Ён паправіў партунею, надзеў шапку, кажух і выйшаў са свайго кабінета.

У інфекцыйным лазарэце ён знайшоў лекара, худога, з вялікімі залысінамі і глыбока пасаджанымі вачыма, і спытаў:

- Мяне цікавіць вязень Хаджый. Якія ў яго шанцы?

Лекар паправіў акуляры і паглядзеў на пазногці сваіх доўгіх вузлаватых пальцаў, быццам там тоненькім пяром былі спісаны старажытныя рэцэпты ад сухотаў.

- У нашых умовах ён асуджаны. Яму патрэбныя яйкі, рыбін тлушч, аўсяная каша, цыбуля, часнык, лісце мірта, адвар аўса, парашок са шкарлупіны белых курыных яек і маргарытак, малако, мёд.

Лекар паглядзеў на Ларыёна Пугаўкіна, быццам той патрабаваў ад яго ўваскрашэння Лазара.

- Рабіце, што хочаце, але мне трэба, каб ён выжыў, - загадаў начальнік лагера.

Праз некалькі дзён Ларыён Пугаўкін прымаў у сваім кабінецце туберкулёзнага вязня Петруся Хаджыя, што сядзеў у процілеглым канцы кабінета ў марлевай павязцы і слухаў Пугаўкіна. Ён распавёў вязню, пры якіх абставінах пазнаёміўся з Ганнай Тамей. А хворы выпытваў у яго дэталі, і начальніка лагера гэта пачало раздражняць:

– Тваё жыццё ў маіх руках, – шаматлівым голасам, быццам мяў паперу, сказаў Пугаўкін. – Пішы, што хочаш, але яна павінна кінуць свой Ворзель і прыехаць да мяне на Калыму. Хай твае лісты ператворацца ў спеў прагнучага салаўя, што кроіць сэрца самцы, якая забылася пра ўсе сумневы і страхі і ляціць на яго спеў. Усе лісты я буду перачытваць і адпраўляць лагерай поштай. Ідзі.

Хаджый быў паэтам і чалавекам не з гэтага свету. Ён нарадзіўся на кубанскім хутары Жураўскім, а адукацыю атрымаў у Кіславодску. Імя Пятрусь яму дала бабуля Уліта, якая не валодала расейскай мовай, а размаўляла па-станічнаму. Яго асудзілі па пяцьдзясят восьмым артыкуле за тое, што на паэтычнай вечарыне ў Кіславодску прачытаў вершы Рыльке. Гэта было вытлумачана як пакланенне перад буржуазнай культурай, і Хаджыю далі дзесяць гадоў лагераў.

У сваім лісце Хаджый перадаў сустрэчу Ларыёна Пугаўкіна з Ганнай Тамей, і ў ім было столькі любоўнай тугі, што сэрца Тамей не вытрымала, і паміж імі пачалася перапіска.

«Я б ніколі не падумала, што Вы здольныя на такія далікатныя лісты, – напісала ў адказ жанчына. – Вы мне падаліся бравым і ўпэўненым у сабе афіцэрам, і толькі гарачы погляд, які кінулі на развітанне, і той адчайны танец прымусілі мяне паверыць лістам, а не ўражанню ад нашага рэстараннага знаёмства».

«Я трызню бяздонным позіркам вішнёвых вачэй, пахам Ваших валасоў і рук, у якіх было столькі нерастрачанай любові, трымцення і чысціні, – пісаў Пятрусь Хаджый. – І калі мне наканавана загінуць у гэтых бязмежных снягах Калымы, я хачу, каб мая душа назаўжды засталася з Вамі».

Лісты станавіліся ўсё шчырэйшымі, і пасля яго апошняга адчайнага ліста Ганна Тамей адважылася паехаць. У гэтым

любоўным вар'яцтве не было і крошкі рэальнасці. Гэта была туга па каханню, па ідэалу, выклік асцярожнаму і рацыянальнаму розуму, які падказваў, што ў гэтай паездцы ёсць нейкая прыхаваная небяспека, але яе клікалі ў дарогу лісты, поўныя прагі і любоўнай роспачы. Яна кінула Ворзель, бацькоў, сваю працу, усе свае няўдалыя адносіны з мужчынамі, усе свае перспектыўныя ілюзіі і паехала на край свету.

Калі Ганна Тамей з вялікім чамаданам прыехала ў лагер, яе сустрэў Ларыён Пугаўкін, адвёз у свой дом, і яна адразу адчула, што перад ёй зусім іншы чалавек, а не той, якога яна пакахала ў лістах. Таго чалавека, з якім яна перапісвалася, яна пазнала б сярод мільёнаў іншых мужчынаў, і ён яе пазнаў бы таксама сярод мільёнаў жанчын. І ён яе пазнаў. Калі жанчына выйшла ў двор з начальнікам лагера, да яе падышоў Пятрусь Хаджый, і яна адразу адчула, што гэта ён. Яны стаялі ў двары канцлагера і не адводзілі адно ад аднаго з вачэй.

– ...і калі мне наканавана загінуць у гэтых бязмежных снягах Калымы... – прашаптала Ганна Тамей.

– ...я хачу, каб мая душа назаўсёды засталася з Вамі, – адказаў Пятрусь Хаджый.

Яна адразу пра ўсё здагадалася. Перад ёй стаялі тысячы кіламетраў заснежанай Сібіры, сопак, тайгі і калючага дроту. Яна прыгадала дзіўную пякотку сумневу, які ўзнік пасля першага ліста, калі адчула, што ў лісце былі напісаныя словы іншага чалавека, а не таго, што гаварыў з ёй у рэстаране.

– Хадзем, Ганна, – падставіў ёй локаць Ларыён Пугаўкін.

Звонкая аплявуха разарвала сонную цішыню. Бегчы не было куды. Вакол змрочна цямнеў лагер, абгароджаны калючым дротам. Тамей схапіла за руку Хаджыя, і яны пабеглі да агароджы. На вачах агаломшаных зняволеных і ахоўнікаў, што не ведалі, як рэагаваць на жанчыну, якая прыехала да начальніка лагера, яны пераадолелі адлегласць ад будынка адміністрацыі і кінуліся да калючага дроту.

– Страляй! – закрычаў Пугаўкін.

Пранізлівая чарга разарвала зімовае змярканне. З раскарачанага на ножках ручнога кулямёта, ля якога тросся на вышцы вартаўнік, вырываўся свінцовы струмень. І калі яны падалі

на калючы дрот, завыла сірэна, а потым змоўкла, і ў лагеры зноў наступіла цішыня. Парыпеўшы валёнкамі, двое ахоўнікаў падбеглі да распасцёртых на снезе мужчыны і жанчыны.

– Гатовыя.

Іх адцягнулі да зямлянкі і паклалі на гару запштабеляваных каля лагернага морга мерцвякоў, якія нагадваюць сплясканую марожаную рыбу, дзе яны павінны ляжаць, пакуль не наступіць вясна і не адтане тундра, і тады іх скінуць у траншэі і закапаюць на лагерных могілках.

Пасля гэтага выпадку, калі зімой знікала сонца і наступала палярная ноч, у тундры выпадала шмат снегу, паветра рабілася сухім, і тады ў небе над Калымой з'яўлялася зялёнае ззянне і дзве яркія чырвоныя фігуры, якія нагадваюць мужчыну і жанчыну. Яны моцна трымаюць адно аднаго за рукі і бягуць, а за імі гоняцца фіялетавыя цені. Кажуць, што гэта бягуць у небе Ганна Тамей і Пятрусь Хаджый. Іх цені асвятляюць змрочную тайгу, а мужчына з жанчынай уцякаюць усё далей і далей, адрываючыся ад пагоні. Тады на тварах зняволеных з'яўляецца ўсмешка. І калі доўга глядзець, як яны ўцякаюць над здранцвелаю ад марозу тундрай, хочацца вырвацца на волю. У такія ночы старыя зняволеныя не раілі маладым глядзець на неба, бо некаторыя не вытрымлівалі і кідаліся на калючы дрот.

Гэтую гісторыю распавёў мне стары вязень, якога даслалі ў наш лагер з Калымы, а я распавёў яе вам.

Хамічэўскі замоўк, і ў пакоі стала ціха, як пасля лагернай сірэны, калі ля калючага дроту распласталіся на снезе Ганна Тамей і Пятрусь Хаджый.

– А чаму вы гэта не апішаце? – варухнуўся Максім Корсакаў, і пад ім ціха скрыпнула крэсла.

– Я гэтым атручаны, – сказаў стары, і мы пачулі, як уздрыгвае ў акне шкло ад грукату трамвая. – Пісаць трэба пра тое, што глыбока не перажыў. Тады гэта атрымліваецца прыгожа і рамантычна. Мяне мае веды лагераў раздушылі. Я не хачу пра гэта пісаць. Вы былі першымі, хто пачуў ад мяне гэтую гісторыю. Можна, пра гэта калі-небудзь напіша Уладзік. Забылася шмат дэталей, таму што ад дрэннага харчавання і

здэкаў мозг працуе не вельмі добра. І з таго часу прайшло больш за сорок гадоў.

Хамічэўскі вывеў нас са свайго двара і памахаў рукой. І калі я азірнуўся, то ўбачыў у яго слязліва-старэчых вачах водсветы палярнага ззяння, у якім, моцна ўхапіўшыся за рукі, беглі ад ахоўнікаў і сабак двое закаханых. Яны беглі праз снягі, і іх яркія сілуэты асвятлялі калючы дрот, кулямётныя вышкі і змрочныя цені, што гналіся за імі.

20. БЕГХОВЕНСКИ ТЭЛЕГРАФ.

1978

Вакальныя студыі ў Адэліны Цыбульскай яшчэ не скончыліся, а ў Мільці і дзеда з бабай ужо не хапала цярпення, і кожная наша паездка ў Жытомір суправаджалася хатнімі скандаламі. Толькі бацька на гэта ніяк не рэагаваў, бо быў паглынуты стварэннем электрычнай маслабойкі і ў наш свет ён не ўнікаў.

У адну з такіх паездак Яўген Канцэвіч запрасіў нас у госці на групы. Запрасіў не сам, а праз Мікалая Хамічэўскага. Пасля рэпетыцыі мы зайшлі да старога, ён сабраўся, замкнуў дзверы, мы селі ў трамвай і трохі пад'ехалі. У трамваі недалёка ад нас сядзела поўная цётка і ўсю дарогу флегматычна нагадвала мужу:

– Я ўпаздую.

Яны выйшлі разам з намі, сустрэлі на прыпынку знаёмую з маленькім шчанюком на ланцужку, жанчына разгаварылася і забылася, што спазняецца, а мужчына нецярыліва тузаў яе за руку:

– Та скікі яшчэ тутага стуяць?

– Ту цэ ўжо не мона і з кумою пурузгуваруваць? – пакрыўджана адказвала яна.

Мы абышлі іх і паглыбіліся ў лабірынт завулкаў і прыватных сядзібаў. Каля дома пад шыферам Хамічэўскі спыніўся, адчыніў жалезную брамку, і мы зайшлі ў двор, што пераходзіў у грушавы сад. Каля басейна ў інвалідным вазку ляжаў Канцэвіч, стаяў стол з рагозавым кошыкам, поўным

груш, над якімі лёталі восы. Канцэвіч жартаваў, жыва рэагаваў на кожную рэпліку, і здавалася, што ён адзіны сярод усёй кампаніі, у каго няма праблемаў, якія ламаюць галаву і вярэдзяць душу. У двары было шмат гасцей, якія елі грушы і размаўлялі паміж сабой. Каля высокай бялявай дзяўчыны я ўбачыў Аксена Вахабу, а трохі далей – аматара дзяўчат, варэнікаў і паэзіі Станіслава Кошала. Яны спрачаліся, а Кошалы пісклявым голасам чытаў свае вершы і падтрымліваў пад руку рудую дзяўчыну, якая хіхікала і зацікаўлена разглядала мужчынаў, што стаялі вакол Канцэвіча. Высокі мужчына фатаграфаваў ў садзе актрысу Кацярыну Варыч, узбуджана мітусіўся каля яе, каментываў кожны ракурс, а Варыч усміхалася на ўвесь рот, дэманструючы ідэальныя беласнежныя зубы. Ля басейна самотна паліла драматург Аліса Бубеняк і доўгім кастлявым палыцам збівала цыгарэтны попел у траву. Яўген Канцэвіч нешта дасціпнае сказаў, і ўсе засмяяліся, а калі ўбачыў нас, радасна ўсклікнуў:

– Нарэшце ў нашай кампаніі з’явілася будучая оперная зорка Аліна Іванюк.

– Гэта яшчэ невядома, хто тут зорка, – засмяялася мама. – Вось да вас не так і проста даступіцца.

– А вы паспрабуйце, – разважліва прамовіў Канцэвіч.

Перад намі расступіліся. Нехта прынёс крэслы, мы селі каля Канцэвіча, і Хамічэўскі спытаў:

– Дык дзе тыя грушы, на якія з’язджаецца ўвесь украінскі бамонд?

– Тыя грушы будуць у канцы жніўня, – сказаў Канцэвіч. – Але дзюшэс паспеў ужо. Частуйцеся.

Цёмнавалосая жанчына падала нам кошык жоўта-зялёных з чырванню груш, і я надкусіў сакавіты плод, з якога пырснуў сок і пацёк па падбародку.

– Ну як, Уладзік, ці ёсць у тваім садзе такія грушы? – спытаў Канцэвіч.

– У нас ёсць гнілічкі, – адказаў я.

– Некалі ў нас у Млыншчах расла велізарная дзічка, – вярнуўся Канцэвіч. Ён ляжаў на жываце ў вазку, быў накрыты клятчастым пледам і падпіраў рукой галаву. – Я да гэтага

часу памятаю смак узвару з той дзічкі. А сёння ў маім садзе спеюць бергамоты, мліеўскія, дэво, але ні адна з гэтых груш так не падабаецца, як дзічка з майго дзяцінства.

Я не мог зразумець, што хочуць ад гэтага ляжачага мужчыны людзі, якія збіраюцца ў яго двары. Мне здавалася, што і Аліса Бубеняк, што самотна паліла ля басейна, і Аксен Вахаба, які рознымі галасамі размаўляў перад лустэркам у прыбіральні рэдакцыі «Валынскага кур'ера», быццам у ім жыло дзве душы, як у яйку – два жаўткі, і самаўлюбёная Кацярына Варыч, якая за бездакорнай усмешкай хавае свае глыбока інтымныя праблемы, і Станіслаў Кошаль, што буркуе каля рудой дзеўкі, і ўсе іншыя мужчыны і жанчыны, якія былі ў гэтым прыгожым грушавым садзе, дзе наліваліся сокам бергамоты, шукалі нейкай сілы ў гэтага бездапаможнага чалавека, што не мог дайсці да прыбіральні і справіцца там без старонняй падтрымкі. Я паглядзеў на яго ўсменшку і чыстыя здаровыя зубы, і мне здалося, што я бачу волата, які зваліўся з іншай планеты, а вакол яго кешкаюцца карлікі, і кожны хоча да яго дакрануцца, бо думае, што ён зроблены з іншага, чым яны, матэрыялу.

Гаспадыня вынесла каву і гарбату, і калі ўсе пачалі частавацца, Канцэвіч вярнуўся да Хамічэўскага:

– Аліна і Уладзік, зайдзіце з Мікалаем Васільевічам у хату.

Мы дапамаглі яму заехаць у дом, і мама зачыніла за сабой дзверы. Невялікая гасцёўня была застаўлена кніжнымі шафамі.

– Дарэчы, Аліна, вы ў мяне яшчэ не распісваліся?

– А дзе трэба распісацца?

– Блізкія мне госці распісваюцца на ручніку. Уладзік, адчыні вунь тую шафу, – паказаў пальцам.

Я адчыніў старую скрыпучую шафу.

– Падай мне гэты ручнік.

Я працягнуў яму скрутак белай тканіны, Канцэвіч разгарнуў, і я ўбачыў, што доўгі ручнік спісаны аўтографамі людзей, якія нехта клапатліва вышыў. Ён дастаў з вазка шарыкавую асадку.

– Распішыцеся, Аліна, і ты, Уладзік, каб я заўсёды памятаў сённяшні дзень, і вас, і грушы ў гэтым садзе.

Мы распісаліся, і ён папрасіў мяне пакласці ручнік назад у шафу. Імгненне ён узрадавана глядзеў на нас, а потым апамятаўся і сказаў Хамічэўскаму:

– Гэтай ноччу да мяне прыходзілі хлопцы з канторы каля стадыёна.

Хамічэўскі збылеў, дастаў з кішэні нататнік, акуляры і напісаў вялікімі літарамі: «Што яны хацелі?»

– Мне гэтага не казалі, – адказаў Канцэвіч.

«Яны былі ў хаце?» – напісаў стары.

– Яны круціліся пад вокнамі.

«Хто іх бачыў?» – зноў запісаў і паказаў Хамічэўскі.

– Бацька стаў заўважаць, што хтосьці шнарыць пад нашымі вокнамі. Гэтай ноччу ён нацягнуў конскую ляску на палову чалавечага росту, каб не закранулі каты, куніцы ці сабакі, абсноваў увесь сад, а раніцай выявіў, што лёска парваная ў многіх месцах. Мне ён прызнаўся, што гэта ўжо не першую ноч нехта блукае вакол нашага дома.

«Ты ўпэўнены, што гэта не зладзеі?» – паказаў запіску стары, вырваў лісткі, скамячыў, паклаў у гасцявую попельніцу, запаліў, і мы глядзелі, як згараюць, пакрываюцца жарам і чадзяць спісаныя паперкі.

– Дастаткова, Мікалай Васільевіч, гэтага Бетховенавага тэлеграфа, злосна сказаў Яўген Канцэвіч. – Што яны мне зробяць? Пасадзяць? Але калі яны мяне з ляжачага зробяць сядзячым, то я ім за гэта толькі падзякую.

– Яшчэ падкінуць нешта, – адгукнуўся стары і асцярожна азірнуўся. – У пазамінулым годзе Бердніку* падкінулі парнаграфію, а Рудэнку** – даляры, таму што лічылі, што Бердніка больш цікавяць жанчыны, а Рудэнку – грошы.

– Ну і хай падкідваюць, – разлаваўся Канцэвіч. – Вось у мяне пачак самвыдату, я не хаваюся, – дастаў з кніжнай паліцы побач надрукаваныя лісты на папяроснай паперы.

Мама ўзяла некалькі раздрукаваных старонак.

– Можна я вазьму пачытаць? – папрасіла Канцэвіча.

* Алесь Берднік (1926–2003) – украінскі пісьменнік-фантаст.

** Мікалай Рудэнка (1920–2004) – украінскі пісьменнік, філосаф.

- Бярыце, калі не баіцеся, што ў вас іх знойдуць.
- Ды хто іх у Тураўцы знойдзе? – грэбліва сказала яна. – А гэта? – паказала іншыя паперы.
- Бярыце і гэта.
- Дзякуй, – згарнула і схавала ў сумачку.
- У хаце стала ціха, і я пачуў за дзвярыма жаночы смех і густыя мужчынскія галасы.
- Да чаго зводзіцца ўся нашая прагрэсіўная літаратура і самвыдат? – пільна паглядзеў у вочы старому Канцэвіч. – Да таго, што расейцы калісьці адсюль сыдуць.
- Ты так думаеш?.. – збянтэжана спытаў стары.
- А куды яны дзенуцца? Англічане сышлі з Індыі, і французы пакінулі свае калоніі. Свет такі ўжо ад прыроды. Усё, што калісьці хапнуў, павінен аддаць, – варухнуўся ў вазку Яўген Канцэвіч.
- Гэтыя хлопцы – выключэнне з правілаў, – адкашляўся стары, і ў яго голасе пачуліся насмешлівыя ноткі. – Яны калі-небудзь будуць распадацца, а іх рука ў агоніі ўсё роўна пацягнецца да нашага горла.
- Чаму да горла?
- Каб мы больш нікому не дасталіся, бо такое загадкавае іх каханне, сябар, – нягучна сказаў стары.
- Яны зноў замоўклі, але ў гэты час у дом зайшла цёмнавалосая жанчына.
- Яўген! Мікалай Васільевіч! Колькі можна тут хавацца? Госці чакаюць.
- Падштурхніце толькі гэты вазок, – спахапіўся Канцэвіч.
- Маці адчыніла дзверы, і мы зноў выйшлі да гасцей, сярод якіх з’явіліся новыя асобы. Да нас падышла маладая жанчына.
- Вы – Аліна Іванюк?
- Я заўважыў яе шэрыя вочы, падобныя на бурную вясновую раку, стрыманы рымскі профіль і доўгія валасы, перахопленыя ў пучок чорнай стужкай.
- А што, не падобная? – усміхнулася мама.
- Я бачыла ваш выступ на прэзентацыі кнігі Аксена Вахабы, – забалбатала яна. – Мне вельмі спадабалася ваша манера выканання. Гэта нешта незвычайнае.

- Давай на ты, - прапанавала маці. - Мы з табой прыкладна аднаго ўзросту. Табе колькі гадоў?

- Трыццаць.

- Як цябе завуць?

- Наташа.

- Вельмі прыемна.

- А хто цябе сюды прывёў? - пацікавілася жанчына.

- Мікалай Хамічэўскі.

- А хто гэта?..

- Барыс Тэн.

- Пазнаёміш калі мяне з ім? Я пра яго чула.

- Навошта адкладаць гэта на некалі? Жыццё хутка праходзіць, - усміхнулася мама. - Мікалай Васільевіч, - узяла старога за руку, - тут адна маладая персана хоча з вамі пазнаёміцца.

Стары пільна паглядзеў на яе.

- Як вас завуць?

- Наташа.

У яго вачах заскакалі насмешлівыя агеньчыкі.

- Наташа - каша, а Наталля - ляля, - задаволена ўладкаваўся на крэсле ля Канцэвіча і па-старэчы абалёрся на кульбу.

Да канца нашага знаходжання ў гасцях у Канцэвіча новая знаёмая не адыходзіла ад нас. Як аказалася, яна спявае ў якімсьці ансамблі і марыць аб кар'еры спявачкі. Але маці паглядзела на гадзіннік і сказала, што нам пара. Хамічэўскі з усімі развітаўся і павёў нас да Жытняга рынку. Усю дарогу ён пра нешта думаў, а калі мама падзякавала яму за тое, што сёння знайшла сабе новую сяброўку, стары прабурчаў:

- Вы б ёй, Аліна, менш расказвалі, бо гэта такая, што здасць з трыбухамі. Яна вам зайздросіць.

- Ну што вы, Мікалай Васільевіч... Яна ж таксама спявае.

- Жалезная жаночая логіка, - падтрымліваючы яе за руку, засмяўся стары. - Успомніце некалі тое, што я кажу.

Каля рынку мы развіталіся, і Хамічэўскі цяжка пасунуўся дадому, паглыблены ў свае думкі.

21. ПЕРАПАЛОХ КАЛЯ ДОМА З БЛАКІТНЫМІ ЕЛКАМІ. 1978

Гарачым днём, калі маці спявала ў Цыбульскай, я сядзеў з Гэнём Бакальцом у рэдакцыі газеты «Валынскі кур'ер» і назіраў, як Гніліца падманвае пазаштатнага фотарэпарцёра Леаніда Віўдэнку.

Усё пачалося са з'яўлення Мусія Гніліцы.

Калі я гартаў падшыўку газеты, а Бакалец выцокваў адным пальцам рэцэнзію на выставу нацюрмортаў Мікалая Максіменкі, адчыніліся дзверы.

– Ку-ку! – усклікнуў Гніліца.

Ён зайшоў у адзел культуры, паглядзеў, як Гэнё набірае рэцэнзію, сеў за пусты стол і падцягнуў да сябе тэлефон.

– Хочаш пабачыць, як я разыграю Віўдэнку?

Віўдэнка быў мясцовай знакамітасцю. Некалі ён працаваў фотарэпарцёрам РАТАУ*. Абчэплены фотаапаратамі, Віўдэнка з'яўляўся ў самых нечаканых месцах і выклікаў перапалох у інфармацыйнай прасторы, калі за тры тыдні да ўборкі выгнаў у поле камбайны ў якім-небудзь Бараноўскім раёне і рабіў фотарэпартаж, што ўжо жніво пачалося. Аграномы разгублена разводзілі рукамі і кляліся, што збожжа яшчэ не саспелае.

– Ды як жа не саспелае, калі ўжо жніво пачалося? – крычалі ў кабінетах чыноўнікі.

Віўдэнка быў заўсёды ў пошуках сенсацый, а калі іх не знаходзіў, то ініцыяваў іх сам. З выхадам на пенсію яго рэпарцёрскі азарт не аслабеў, а набыў яшчэ большую неўтаймаванасць. У рэгіёне Віўдэнку паважалі і панічна баяліся, бо ведалі, што ён пра ўсё ў курсе раней за начальства. Пагаворвалі, што ў Кіеве ён меў досыць уплывовых заступнікаў. Штодня Віўдэнка абтэлефаноўваў сваіх інфарматараў і з'яўляўся на падзеі раней рэпарцёраў газетаў. Не раз ён выхопліваў рэпартаж з-пад носа ў Гніліцы, і рэдактар «Валынскага кур'ера» заўсёды друкаваў фатаграфіі Віўдэнкі, таму што яны з'яўляліся ў яго на сталю, як толькі рэдактар паспяваў пра гэта падумаць.

* РАТАУ – Радыетэлеграфнае агенцтва Украіны.

Гніліца падсунуў да сябе тэлефон і набраў нумар.

– Ку-ку, Леанід Цімафеевіч! – павітаўся з Віўдэнкам. – Спіце, як сурок, а сёння, між іншым, прыязджае сын Паўліка Марозава. А першай сустрэча ля помніка Леніну. Я чаго вам тэлефаную? Быў у кумы на святкаванні дня нараджэння і атруціўся салыцісонам. Як стане лягчэй, прыйду, але магу і не прыйсці, бо так скруціла, што павінен неадкладна перапыніць нашую размову і павітацца з унітазам. Так што ўся надзея на вас.

Паклаў трубку, задаволена пацягнуўся, пазяхнуў і захрустаў пальцамі.

– Думаеце, ён на гэта кліне? – выцягнуў з друкаванай машынкі лісток паперы Гэнё, скамечыў і выкінуў у кошык. – Нешта не магу дамучыць рэцэнзію.

– Зараз вып’ем кавы – і дамучыш, – супакоіў Гніліца.

– Як падумаю, што гадзіну стаяць у чарзе, то знікае ўсякая ахвота нават думаць пра каву, – прыкрываючы рот, пазяхнуў Гэнё. – Вось жа, халера, да чаго заразнае пазяханне!

Я таксама пазяхнуў, сарамліва заціснуўшы далонню рот, і падумаў, што ў сваіх статкавых інстынктах людзі недалёка скочнулі ад жывёлаў.

– Навопшта ісці ў гастронам, калі ў цябе ёсць Буцалюк, пра якога ты нядаўна пісаў? – сказаў Гніліца. – У яго заўсёды ёсць турэцкая кава. Ён вось побач у доме з крамай.

– Але яго можа не быць дома.

– А ты дзынкні.

Гэнё дастаў сваю запісную кніжку і набраў нумар.

– Алё, як маецца найбуйнейшы жукавед Жытоміра? – прасіпеў у трубку Гэнё. – Ты не супраць, калі мы цябе трохі расколем? Ды не на гарэлку... На каву. Я, Гніліца і яшчэ адзін хлопец. Зараз будзем.

– Вось, а ты казаў, што няма, – весела сказаў Гніліца. – Ён жукоў корміць.

Па дарозе Гэнё купіў аўсянага пячэння, мы зайшлі ў пад’езд, і Гэнё пазваніў у абабітыя дзермацінам чорныя дзверы. За дзвярыма пачулася шорганне, запстрыкалі замкі, і я ўбачыў невысокага чалавека ў халаце і скураных тапачках.

– Заходзьце.

Мы разуліся і ўвайшлі ў гасцёўню. На абабітых палатном сценах было прышпілена шмат жукоў, і пад кожным вісела таблічка з украінскай і лацінскай назвамі.

– Ну хваліся ўжо сваёй калекцыяй, – адазваўся Гэнё.

– Ды што тут хваліцца? – задаволена сказаў Буцалюк. – Вы і так усё бачыце. Вось самы вялікі ў свеце жук-вусач тытан гіганцкі, – паказаў на сцяне. – У Жытоміры ён толькі ў мяне.

– А што гэта за акварыумы з пяском? – спытаў Гніліца.

– Тут у мяне скарабеі. Лічыцца, што ў нас скарабеі вымерлі, а ў мяне яны жывуць, – сказаў Буцалюк. – Вы тут разглядайце жукоў, а я згатую каву.

Ён знік на кухні, неўзабаве пачуўся жаданы пах, і ў гасцёўні з джэзвай на падносе і кубачкамі з’явіўся Буцалюк.

– Сядайце, – запрасіў да часопіснага століка, разліў у кубкі кавы.

Гэнё дастаў з сумкі аўсянае пячэнне і паклаў у шкляную вазу. Мы пілі каву з пячэннем і размаўлялі.

– Нядаўна я купіў васьмісантыметровага жука-аленя за тры тысячы рублёў, – радасна паведаміў Буцалюк.

– Ты звар’яцеў! – захлынуўся Гэнё кавай і закашляў.

– Чаму звар’яцеў? – разважліва сказаў Буцалюк. – Я паеду ў Рыгу і прадам яго за пяць тысяч рублёў.

– Ды які дурань яго за такія грошы купіць?!

– А калекцыянер з Рыгі прадасць калекцыянеру з Тампэра за дзесяць тысяч.

– Нейкія гэтыя калекцыянеры ненармальныя, далібог, – скрывіўся Гэнё.

Мы дапілі каву, і Гніліца звярнуў увагу на акварыум з вадой.

– Там жывуць рыбка?

– Ды якія рыбка? – абурыўся Буцалюк. – Там жыве жук-вадалюб.

Мы ўбачылі на акварыуме нацягнутую нейлонавую сетку.

– А чаму тут сетачка? – спытаў я.

– Каб не ўцёк. Ён добра лётае.

Заграбаючы то правай, то левай ножкай, жук выплыў на паверхню і высунуў з вады рожкі.

- А што гэта ў яго за плёначка на пузку? - пацікавіўся я.
- Гэта паветра, якім ён дышае пад вадой. Зараз ён насмокчацца вусікамі паветра і зноў схаваецца.

Жук паварушыў вусамі і нырнуў на дно.

- Як вы думаеце, які жук ёсць найвялікшым сімвалам? - спытаў Буцалюк.

- Хрушч? - перапытаў Гэнё.

- Не, вось гэты прыгажунчык, - выпцягнуў з інсектарыя вялікага жука з бліскучымі каштанавымі надкрыллямі Буцалюк. - Гэта жук-насарог. Бачыце, які выгнуты ў яго рог? А на спіне - трызубец.

- Ты хоць нікому яго не паказвай, бо арыштуюць і адправяць па этапе на Калыму разам з жуком, - з'едліва сказаў Гэнё.

- Ды хто яго ўбачыць? Ён увесь дзень спіць у пяньку, а ўначы лётае. Як партызан, днём - у бункеры, а ўначы выходзіць на паляванне. О, лічынкі выпаўзлі на паверхню, - заклапочана сказаў Буцалюк, паліваючы іх вадой.

- Такі здаравенны, - паглядзіў Гэнё жука.

- Тры з паловай сантыметры, - пахваліўся Буцалюк.

- А чым ты яго корміш?

- Нічым. Ён жыве да трох месяцаў за кошт таго, што наеўся, калі быў лічынкай.

- А чым корміш лічынкі?

- Чайнай вываркай і прэлым лісцем.

- А колькі часу развіваецца лічынка?

- Тры гады.

- Як несправядліва, - абурыўся Гэнё. - Тры гады жыць нямоглай лічынкай і ўсяго тры месяцы дарослым жуком.

- Ты надаеш больш увагі жукам, чым жанчынам, - паморшчыўся Гніліца.

- Дарэчы, кожны пяты від жывых істотаў на Зямлі - жук, - паправіў пояс у халаце Буцалюк.

- Вось нас тут чацвёрта, - сказаў Гэнё. - І сярод нас няма ні аднаго жука.

- А калі б быў Віўдэнка, то ён быў бы жуком, - рагатнуў Гніліца. - Дарэчы, пара на плошчу. Віўдэнка ўжо, напэўна, сабраў натоўп разявак.

Мы падзякавалі за каву і рушылі на плошчу, дзе заўважылі незвычайны рух. Плошча была перакрытая дарожнай міліцыяй. Мы ўбачылі шмат людзей у вайскавай форме і ў цывільным, піянераў, жанчын з кветкамі, ветэранаў з ордэнамі, пузатых партыйных функцыянераў у тэнісцы з галыштукамі, што мітусіліся ля стойкі з мікрафонамі. Аператар заклапочана правяраў працу мікрафонаў, гучна паўтараючы на ўсю плошчу:

– Адзін, адзін, адзін, адзін!

Грукаталі піянерскія барабаны. Таўсталыткая важатая гучна муштравала ля помніка атрад піянераў. Паміж піянерамі мітусіўся ўзбуджаны Віўдэнка, і на яго грудзях боўталіся тры фотакамеры.

– Ідзіце да помніка, а я схаваюся ў гастраноме і праз вітрыну буду за вамі глядзець, бо яшчэ Віўдэнка ўбачыць, – сказаў Мусій Гніліца і згубіўся ў натоўпе.

Мы з Гэнём прабраліся ў натоўп і пачалі назіраць, што будзе далей. Да першай заставалася дваццаць хвілінаў. Барабанны грукат нарастаў. Да помніка падышла ганаровая варта, карабіны застылі каля гранітнага пастамента, і толькі халодныя штывкі зіхацелі на сонцы. Партыйныя функцыянеры нервова пазіралі на гадзіннікі. Віўдэнка пстрыкаў фотаапаратам і пакрыкваў на важатых. Ветэраны выпіналі грудзі і бразгалі медалямі. І тут раптам з-пад блакітных елак вылез прыблудны чорны кот з адкушаным у каціных баях вухам і гульгаватай хадой рушыў перад ганаровай вартай. У натоўпе хтосьці хіхікнуў і гучна паклікаў:

– Кіс, кіс, кіс!

Недалёка ад нас пачырванеў ад адчаю бычкаваты маладзён у белай тэнісцы і чырвоным галыштуку і зашпыпеў на хліпкага інструктара райкама камсамола:

– Жабчук, прагані ката!

Інструктар прабраўся да ганаровай варты, замахаў рукамі і закрычаў:

– Апісік!

Кот зайшоў за ганаровую варту і сеў у кветніку. Піянеры круцілі галовамі і паказвалі пальцамі на ката, а важатая пакрыквала на піянераў. Жабчук разгублена паглядзеў на кве-

тнік, падумаў, што нядобра ганяцца перад пачаткам мітыngu за прыблудным катом, і рушыў да маладзёна ў белай тэнісцы.

– Жабчук, звольню, гада, калі сарвецца мітынг, прысвечаны сыну Паўліка Марозава, – лаяўся той.

– Ды які ў Паўліка Марозава можа быць сын? Яго ж забілі яшчэ дзіцем, – пакрыўджана паморшчыўся Жабчук.

Маладзён у тэнісцы зваліўся ў глыбокую задуменнасць, нават на лбе выпнулася жыла, а калі прыйшоў у сябе, яго грубы твар стаў заклапочаным. Я паглядзеў на гадзіннік. Было пятнаццаць па трынаццаці. Маладзёк патаптаўся на месцы, няўпэўненай хадой рушыў да мікрафонаў і штосьці зашаптаў на вуха мужчыну ў шэрым касцюме. Таго нават перасмыкнула, ён прабраўся да іншага мужчыны ў касцюме, выціраў насоўкай мокры ад поту лоб, нешта яму зашаптаў і зажэстыкуляваў. А той ваўкавата азірнуўся на помнік, на ганаровую варту, піянераў, ветэранаў, жанчын з гваздзікамі, злосна павярнуўся і пайшоў да шэрага дома з блакітнымі елкамі, а за ім паныла пацягнуліся ягоныя паплечнікі. Па камандзе знікла ганаровая варта, развярнуліся і пайшлі барабаншчыкі, а за імі – важатая з піянерамі, ветэраны і жанчыны, растаў натоўп разявак, і ля помніка засталіся толькі мікрафоны, кветкі, прыблудны кот і збянтэжаны Віўдэнка. Ён падышоў да мікрафонаў, яго распірала абурэнне, душыў адчай, Віўдэнка хацеў сказаць пра Гніліцу ўсё, што перапаўняла яго душу. Ён пачырванеў, набраў поўныя грудзі паветра, падняў цяжкі фотаапарат з доўгім аб'ектывам і на ўсю плошчу адчайна прахрыпеў у мікрафон:

– Гні-і-і-лі-і-ц-ц-а!

22. СПЕВЫ Ў ДВА ГАЛАСЫ.

1978

У суботу да нас прыехала Наталля Зух. У блузцы колеру марской хвалі, джынсах, з доўгімі густымі валасамі, схопленымі гумкай; яна выпраменьвала радасць і была падобная на гуллівую маладую кабылку. Весела заскочыла ў сад, нагнулася да гладыёлусаў, панюхала і ўкусіла яблык, разулася і села на парозе. Мама ў гэты час накрывала на стол і выганяла надакучлівую асу. Убачыўшы Зух, дзед Дзяніс аж прыцмокнуў:

– Такая дзеўка, як канхветка. Дзе се яна ўзялася?

Калі Мільця ўбачыла ўпэўненую ў сабе Зух, проста здранцвела ад уласных комплексаў. Яна чмыхнула і зліняла да сваёй сяброўкі Нюскі. А я сядзеў і слухаў, пра што гавораць жанчыны.

– А дзе твой муж? – пацікавілася Зух і какетліва паглядзела на мяне.

– Рамантуе мёдакачку, – адказала мама.

– Дзе?

– У сваёй майстэрні.

Было прыкметна, што Зух цікавілі мужчыны, і яна хацела ўбачыць бацьку.

– Шмат ён выпампоўвае мёду?

– Ды якое там шмат? – абурылася маці. – То рой уцячэ, то Уладзіка пчолы пакусаюць, і ён так апухне, што за руку трэба вадзіць.

– Што, было нават такое? – весела спытала Зух, і яе натушаванья вейкі ўпіліся ў мяне.

Гэты выпадак, які ўсім распавядае мама, здарыўся, калі я быў зусім маленькім. Майго бацьку заўсёды паглынала праца і праблемы знаёмых, якім ён абяцаў нешта адрамантаваць або сканструяваць. Яго інжынерная думка працавала ўвесь час.

Калі мне было тры гады, ён пампаваў мёд, а мяне ў шортах і майцы паставіў на зэдліку ля вулля, каб я глядзеў на пчол. У гэты час яму прыйшла ў галаву ідэя, як сканструяваць прыладу, што зможа зрываць яблыкі, не пашкодзіўшы іх. Ён кінуў мяне ля вулля, схпіў нататнік і пачаў крэсліць схему прылады для зрыву яблыкаў. Бацькі доўга не было, і я адчуў, што прыйшоў час пазнаёміцца з пчоламі. Яны былі такія цёплыя, такія прыгожыя, такія загадкавыя, што я нахіліўся і зваліўся ў вулей. Мяккія і загадкавыя казуркі адразу ператварыліся ў зубастых істот, упіліся мне ў твар, живот, спіну, рукі і ногі. Я нарабіў крыку на ўвесь двор, і спалоханы бацька кінуў нататнік, прыбег да мяне, выцягнуў з вулля і пачаў даставаць джалы. Ён выцягнуў з мяне трыццаць сем джалаў, і мяне потым вадзіла за руку Мільця, бо твар заплыў ад укусаў і я нічога не бачыў.

- Што з ім такое? – дапытваліся ўсе.
- Гэта ён у вулей лазіў, – казалы Мільцы.

Пасля гэтага бацька сканструяваў выпраменьвальнік, дзякуючы яму пчалы не лёталі і не кусаліся, а вяла лазілі на рамках з вапчынай, і іх можна было здымаць з рамак голымі рукамі.

- А дзе працуе твой муж? – пацікавілася Наталля Зух.
- На ваенным аэрадроме.
- Ты там бываеш?
- Часам, – адказала мама.
- Сябруеш з жонкамі афіцэраў?
- Вядома, яны любяць плёткі і размовы пра кар’еру мужчынаў. Іх жыццё праходзіць каля аэрадромаў, і самалёты становяцца часткай іх жыцця. Яны ведаюць усе мадэлі самалётаў, як яны лётаюць і калі іх мужчынам прычэпаць на пагоны наступную зорачку. Жанчына лётчыка кажа так: «Мы капітаны, але неўзабаве станем маёрамі».

- Як шэра і нецікава, – паправіла грудзі Зух. – Калі я выйшла з аўтобуса і спытала, дзе жывуць Іванюкі, мяне спыталі, якія менавіта. У вас пмат Іванюкоў?

- У Тураўцы ўсе Іванюкі, Кушніры, Любчанкі, Краўчукі, Скараходы. Тут усе людзі з адным прозвішчам – далёкія сваякі адзін аднаму, – сказала мама, выстаўляючы бутлік вішнёўкі і келіхі.

На сталае ўжо стаялі смажаныя ўюны, блінцы, струдаль з яблыкамі, тварожная бабка з разынкамі, жоўтыя слівы, мёд у сотах, графін з узварам.

Мама наліла ў келіхі вішнёўкі.

- Вып’ем за тое, што ты да мяне прыехала.

Дзынкнула шкло.

- А хто ўюноў налавіў?

- Уладзік.

- Такія смачныя. А дзе яны ў вас жывуць?

- У рацэ, у балотах. Тут іх поўна.

У Наталлі Зух былі тоўстыя пальцы і вусны; узбуджаная вішнёўкай, яна гучна размаўляла і выціралася ручніком.

А мама страсянула грывай чорных валасоў і высокім голасам заспявала:

Ой, прадала дзяўчына курку
І купіла казаку люльку,
Люльку за курку яна купіла,
Бо казака верна любіла.

Гэта была доўгая песня, як дзяўчына для свайго любімага прадала грэбень, а купіла для люлькі крэмень, а потым прадала спадніцу і купіла яму губку, а калі прадала сала, то купіла для яго красала, і, нарэшце, прадала яна душу і купіла табаку пачак. Дзяўчына хлопцу служыла, таму што яго вельмі любіла. Яна спявала, а Зух падпявала, бо не вельмі добра ведала словы. І гэтыя два добра пастаўленыя моцныя галасы, не падобныя на галасы сельскіх жанчын, гучалі над нашым падворкам, калі на спевы зайшла баба Марына. Яна даслухаў песню і спытала:

- А дзе Мільця дзелас?

- Пайшла да Нюскі, - адказаў я.

Баба крунулася і выйшла.

- А што ж твой муж не ідзе? - паправіла валасы Зух.

- Я ж казала, што ён у майстэрні, - падліла ёй вішнёўкі мама.

- А што ён умее рабіць?

- Усё, - адказала мама. - Хочаш убачыць яго кававарку?

- Пакажы.

Яна завяла Наталлю на кухню, заліла ў кававарку ваду, засыпала кавы, завяла гадзіннік, кававарка засіпела і выключылася.

- Уладзік, пакліч бацьку, - незадаволена сказала мама. - Гэтая штука зноў зламалася.

Бацька сядзеў у майстэрні і корпаўся ў электраматоры мёдагонкі. Уся майстэрня была застаўлена інструментамі і запчасткамі.

- Там да маці прыехала сяброўка з Жытоміра. Маці хацела ёй паказаць кававарку, а яна зламалася.

Адсутным позіткам бацька глядзеў паўз мяне, быццам яго цела сядзела тут, а душа недзе лунала ў іншым свеце і не хацела адтуль вяртацца. Імгненне ён не мог зразумець, што я ад яго хачу, але адклаў матор і сабраўся з думкамі.

- Зараз іду.

Калі я вярнуўся ў хату, маці якраз шукала нейкую кружэлку, а Зух стаяла ў гасцёўні і зацікаўлена разглядала кніжную паліцу.

- А гэта што? - узяла ў рукі пачак папяроснай паперы.

- Гэта вершы, - забраў я паперы, але яна паспела заўважыць ліст Караванскага* да Гамулкі**.

- Хто іх чытае?

- Я.

- Ці не рана табе такое чытаць? - хітравата глянула на мяне, папраўляючы блузку.

- Я захапляюся паэзіяй з шасці гадоў, - прызнаўся я.

- Якія мы сціплыя! - ушчыкнула мяне яна.

Але ў гэты час са спальні выйшла мама.

- Вось, вазьмі, - працягнула тры вінілавыя дыскі. - Гэта «Трубадур» Вердзі ў суправаджэнні Берлінскага філарманічнага аркестра.

- Ты дорыш мне?.. - разгубілася Наталля Зух. - А ты хіба не слухаеш?

- Навошта? У мяне гэтая опера ўжо тут, - пастукала пальцам на лбе мама.

Але ў гэты час у хату зайшоў бацька.

- Што тут у вас?

- Пазнаёмся, гэта мая сяброўка Наталля Зух.

- Рыгор, - працягнуў руку бацька.

- Аліна сказала, што вы можаце ўсё, - падміргнула яму

Зух.

Але мама не звярнула ўвагу на яе какецтва і злосна сказала:

- Твая кававарка зноў зламалася.

Бацька моўчкі ўзяў кававарку і панёс у сваю майстэрню.

- Які ён у цябе сур'ёзны, - прашаптала Наталля Зух, калі бацька выйшаў з хаты.

* Святаслаў Караванскі (1920) - украінскі мовазнаўца і дысідэнт, што адбыў 31 год у савецкіх канцлагерах. Эміграваў у ЗША.

** Уладзіслаў Гамулка (1905-1982) - польскі партыйны і дзяржаўны дзеяч, ідэолаг «польскага шляху да сацыялізму», якога ў Польшчы называлі маленькім Сталіным.

Яны яшчэ не выпілі і паўпляшкі вішнёўкі, як з кававаркай вярнуўся бацька.

- Рыгор, вы ўжо адрамантавалі?! - захоплена ўсклікнула Зух. - У вас гэта так хутка атрымліваецца. Я б на месцы Аліны ўвесь час яе ламала.

- Яна якраз гэтым і займаецца, - адказаў бацька, і ў яго голасе з'явіліся насмешлівыя ноткі.

- Сядайце з намі, выпіце, - працягвала Зух. - Аліна, налі яму гэтай вішнёўкі.

- А я яму што, не даю? - наліла чарку мама.

- Ёсць такая добрая прыкмета - колькі б жанчына ні піла, у канцы свайго балю яна абавязкова павінна пачокацца кубкам з мужчынам, - сказала грудным голасам Зух і чокнулася з бацькам. - Раскажыце нам, Рыгор, якую-небудзь дасціпную вайсковую гісторыю. Кажуць, што ваенныя такія грубыя.

- Вы сабе гэтага нават не ўяўляеце, - адпіў вішнёўкі бацька. - Нядаўна ў нас была праверка баявой гатоўнасці са штаба супрацьпаветранай абароны. Увесь полк стаіць каля самалётаў. Генерал падыходзіць да маладых пілотаў, задае пытанне, і кожны прадстаўляецца і адказвае, што ніякіх скаргаў і пытанняў у яго няма. І тут генерал спыняецца насупраць лейтэнанта Хамяка, худога, як чорт, яго вочы становяцца круглымі, а твар ад абурэння выцягваецца. Генерал разглядае лётчыка з адкрытай гідлівасцю.

- Хто такі?! - крычыць генерал. - Чаму такі худы?!

- Лейтэнант Хамяк! - стукнуў абцасамі ён.

- А чаму ў цябе морда, як у пацука?!

Лейтэнант Хамяк чырванее і стаіць перад генералам на выцяжку.

- Камандзіра палка сюды!

Прыбег перапалоханы палкоўнік.

- Лейтэнанта адкарміць! Па дзве порцыі ў абед, каб морда была не як у гэтага... што лазіць па сметніках?.. - запстрыкаў пальцамі генерал. Соп, тужыўся і не ўзгадаў.

- Ката? - спалохана спытаў палкоўнік.

- Ды якога ў чорта ката?! - ледзь не лопнуў ад злосці генерал. - Праз месяц лейтэнанта да мяне! Рыбін тлушч,

булачкі, смятану! Бо не ведаю, што вам зраблю! Развялі ў палку дахадзяг!

Развярнуўся і злосна адправіўся да свайго самалёта.

Пасля гэтага лейтэнанта Хамяка штомесяц выклікалі да палкоўніка, узважвалі і правяралі знешні выгляд. Але адкарміць яго так і не ўдалося, і палкоўнік перавёў яго ў іншую вайсковую частку.

– Гэта самая вайсковая гісторыя, якую я вам магу расказаць, – наліў сабе і жанчынам вішнёўкі бацька. – Давайце вып’ем за тое, каб нікога з нас па чымсьці капрызе не адпраўлялі невядома куды, калі нам гэтага не хочацца.

– За гэта варта выпіць, – пачокалася Наталля Зух і спахапілася. – А калі адсюль ідзе ў Жытомір бліжэйшы аўтобус?

– Праз сорок пяць хвілінаў, – адказаў бацька.

– Тады пара збірацца, – устала з-за стала яна. – Дзякуй за прыемнае знаёмства і цёплую гасціннасць.

Мама паклала ў поліэтыленавы пакет баравіц, груш, сліў, і мы правялі Зух да прыпынка. А калі вярнуліся дадому, баба Марына, між іншым, заўважыла пра Наталлю Зух:

– Ві не вельмі ёй усё раскажываеце, бо се шчэ тая шалахвостка. Як будзе тре, то праглыне, як бусел жабу, і ёй не ікнецца.

– Вось яшчэ вас не спыталі, з кім гаварыць і каго запрашаць, – агрызнулася мама.

Баба Марына павярнулася і сярдзіта пайшла з ганка.

23. ПЕРАЎВАСАБЛЕННЕ Ў МАЛАДУЮ ВЕДЗЬМУ.

1978

Жытні базар патанаў у вяргінях, гладыёлусах, яблыках, грушах, слівах, памідорах, і ў паветры дрыжаў духмяны водар позняга лета. Дужыя і загарэлыя сялянкі з кошыкамі сліў гучнымі галасамі падзывалі бледных тонкакасцявых мяшчанак, якія самнамбуламі блукалі паміж гандлёвымі радамі. Паўсонна гулі аўтамабілі і падзынквалі трамваі, калі мы перайшлі трамвайныя рэйкі і падышлі да абвітага вінаградам цаглянага будынка.

– Гэй, Мікалай Васільевіч! – пастукала ў акно мама. – Вы яшчэ спіце?

За дзвярыма пачулася старэчае шорганне, і металёва за-
пстрыкалі замкі.

– Ды які можа быць сон, калі ў вас конкурс? – адгукнуў-
ся ён.

Мама трымала ў руках чахол са сваёй канцэртнай сукен-
кай, пашытай у краўчыхі Адэліны Цыбульскай.

– А я думала, што вы забыліся, – весела сказала яна.

– Заходзьце, – запрасіў нас у хату.

У хаце панавала бязладдзе, і мама адразу пачала прыбіраць.

– Аліна, вам лепш засяродзіцца, а не збіраць раскіданыя
па пакоі тапкі, – прабурчаў стары.

– Я вам спякла струдлі з яблыкамі, – не зрэгавала на
яго бурчанне маці.

– Калі пачатак? – сеў на канапу Хамічэўскі і закінуў нагу
на нагу.

Яго стары бэзавы халат нагадваў мантыю біскупа, дзе-нідзе
пабітую моллю.

– З дзевяці да дзесяці рэгістрацыя, а з адзінаццаці – кон-
курс, – загрузкала чайнікам і задзвякала на кухні посудам
мама. – Сядайце, будзем піць гарбату са струдліямі.

Мы селі за стол.

– Смачна, – надкусіў струдаль стары. – А які сёння
дзень?..

– Чацвер, – сказаў я.

– А я думаў, што ўжо субота, – разгублена сказаў стары
і паглядзеў на спынены гадзіннік.

Мне здавалася, што ён даўно жыве ў іншым часе, не ў тым,
у якім жывём я, маці, Мільця, бацька і большасць знаёмых.
Зрэшты, пра бацьку я не быў упэўнены. Ён жыў калі не ў ін-
шым часе, то, па меншай меры, у іншым свеце, у які нікога не
пускаў. Яго свет складаўся з рухавікоў, кольцаў і электрыч-
ных правадоў. Калі ёсць недзе механічны Бог, бацька маліў-
ся толькі яму, а людзей успрымаў, як дадатак да механічнага
свету. Адночы ён мне так і сказаў:

– Гэты свет сканструяваў вельмі добры канструктар, але ў
людзей не хапае клёку яго разумна выкарыстаць.

Бацька быў адзіны ў сям'і, хто паблагліва ставіўся да мамінай фанабэры. Калі дзед, баба і Мільця лічылі яе дзіўнаватай, то бацька заўсёды адмаўляў:

– Няма ў ёй нічога такога, пра што вы кажаце. Проста ў яе так сканструяваная галава, – шамацеў часопісам і паглыбляўся ў нейкі тэхнічны артыкул, нягледзячы на довады Мільці або бабы Марыны.

У стройных шэрагах бацькавай логікі круціліся шкiвы і рытмічна стукалі цыліндры, рухалі трансмісіі яго тэхнічных ідэй, але там не заставалася месца для мамчыных фантазій і яе голасу.

Бацька адмовіўся ехаць на конкурс:

– У чацвер у мяне палёты, а за пятніцу і суботу хачу падрамантаваць матацыкл, бо заглухне ў дарозе, як буду ехаць на службу.

– Можаш не апраўдвацца, – раззлавалася мама. – Ты ні разу не быў на маіх канцэртах.

– Як гэта не быў?.. А ў клубе на Новы год?

– Калі гэта было? – закрычала яна. – Дзесяць гадоў таму! Яны пасварыліся і перад конкурсам не размаўлялі.

– А вы запрасілі сваіх сяброў на сённяшні выступ? – пацікавіўся стары.

– Навошта? – спытала яна. – Сёння толькі першы тур, і большасць удзельнікаў адсеецца. Калі я прайду два туры, то на суботу запрашу ўсіх на канцэрт лаўрэатаў.

– Я не сумняваюся ў вашай перамозе, – паставіў пусты кубак на стол стары.

– Дзякуй, – усміхнулася яна. – Нам пара.

Ён вывеў нас на шумную вуліцу і па-старэчы абняў маці.

– Я буду маліцца за вас.

У філармоніі ўжо было шмат людзей. Хадзілі бацькі са сваімі птушанятамі, дзецьмі майго ўзросту і крыху старэйшымі. Кожны з іх выступаў у сваёй узроставай групе. Маці апынулася ў пятай, старэйшай групе, у якой спаборнічалі спевакі ад дваццаці пяці да трыццаці пяці гадоў. Калі яна праходзіла рэгістрацыю, на яе выпадкова натыкнулася Наталля Зух.

– Наташа! – узрадавалася мама. – А ты што тут робіш?

- Ты будзеш спяваць на конкурсе?.. - разгубілася Зух.
- Як бачыш, - паказала паперы мама. - А ты?

На твары Зух з'явілася здзіўленне, што перарасло ў абурэнне і страх, але гэта працягвалася кароткае імгненне, яна акрыяла і нервова ўсміхнулася.

- Я таксама, - з выклікам адказала жанчына. - Прабач, мушу ісці.

- Сустрэнемся ў першым туры, - крыкнула наўздагон маці.

Зух калыхнула зграбнымі сцёгнамі, і яе русая грыва, перахопленая стужкай, знікла ў людскім тлуме.

Мама далі праграму конкурсу і накіраванне на засяленне ў гасцініцу. Яе ўзроставая група саборнічала ў музычным вучылішчы побач з філармоніяй, і мы адразу пайшлі туды.

- Неабходна загадзя паклапаціцца, каб аркестр або піяністка маглі падыграць мае песні, - сказала мама.

- Гэта ў табе гаворыць безнадзейная правінцыялка, - насьмешліва сказаў я.

- Уладзік, - ускалмаціла мае валасы, - я ішла да гэтага дня не ўсё лета, а ўсё жыццё, таму нельга страціць свой шанец толькі таму, што ты захачеў марожанага.

- Я не супраць бутэлькі халоднага ліманаду.

- Калі прайду ў другі тур, будзе табе марожанае і ліманад.

- А калі не пройдзеш?

- Не смей так нават думаць, - гнеўна тупанула ножкай і паскорыла крок.

Я за ёй ледзь паспяваў.

- Усякае можа быць, - разважліва сказаў я. - Прападзе голас альбо не спадабаешся журы.

- Закрый рот, - бяскрыўдна ўсміхнулася яна.

Пасля лёсавання маме дастаўся выступ пад дзевятнаццатым нумарам. У зале ўжо было шмат спевакоў і журналістаў. Я ўбачыў абвешанага фотаапаратамі Леаніда Віўдэнку, а ў журы - Гэнё Бакальца, які браў каментар у барадатага мужчыны. Над сцэнай вісела эмблема з надпісам: «Рэспубліканскі конкурс маладых выканаўцаў імя Барыса Ляташынскага». Я сеў у зале, дзе нервова мітусіліся спевакі і іх блізкія, а мама

падышла да аркестра і пра нешта доўга спрачалася з дырыжорам, эмацыйна паказваючы на сцэну. Людзей у зале рабілася ўсё больш, у хуткім часе ўсе месцы былі занятыя. Журы села за стол, на якім стаялі бутэльнікі мінеральнай вады і шыльды з імёнамі суддзяў. Шум нарастаў, і тады на сцэну выйшлі высокі малады чалавек і дзяўчына з распущанымі светлымі валасамі.

– Пачынаем першы тур Рэспубліканскага конкурсу маладых выканаўцаў імя Барыса Ляташынскага у пятай узроставай катэгорыі для ўдзельнікаў ва ўзросце ад дваццаці пяці да трыццаці пяці гадоў, – сказаў малады чалавек, і яго сакавіты барытон патануў у нервовых апладысmentaх.

– На сцэну запрашаецца першая ўдзельніца, спявачка з Каламыі Дзвеніслава Бундза. У яе выкананні паслухайце раманс Анатоля Кос-Анатольскага «Ой, пайду я межы горы».

Зайграў аркестр, і на сцэну ў белым капелюшы і доўгай беларанай сукенцы выплыла дама з вялікім бюстам. Яе голас выбухнуў і пачаў разлівацца, затапляючы аркестр, глядачоў, журы, журналістаў. Гэта быў яркі момант і эфектная спявачка з высокім насычаным голасам. Яна спявала эмацыйна, лёгка, без надрыву, і я адчуў, што жорсткая канкурэнцыя пачалася ўжо з першага нумара. Я азірнуўся і праз некалькі шэрагаў убачыў Адэліну Цыбульскую, што сядзела з нейкай сур’ёзнай хudoй жанчынай і ўважліва слухала Бундзу. Аднак арыя з оперы Дворжака «Русалка» на мяне ўражання не зрабіла. Змрочная, цягучая мелодыя і дрымотны голас Бундзы так расслабілі, што ад недасыпу і ранішняй мітусні я задрамаў і страпянуўся ад апладысmentaў, сярод якіх асабліва вар’яцеў барадаты мужчына з журы, у якога браў каментар Гэнэ Бакалец. Яго апладысменты дысаніравалі са стрыманай рэакцыяй залы, і нават пані Цыбульская звярнула на яго ўвагу і нешта з’едлівае сказала на вушка хudoй жанчыне, а тая кіўнула галавой і насмешліва паглядзела на барадатага мужчыну.

Спевакі мянялі спявачак, а спявачкі – спевакоў. У сумесі галасоў, музыкі і твараў адны запомніліся больш, а іншыя адразу забыліся ў конкурсным віры. Пасля Дзвеніславы Бундзы запомнілася спявачка з Адэсы Іна Трэй. У яе быў трагічны голас, і спявала яна, быццам развітвалася са светам. Яе чор-

ная сукенка з бліскаўкамі рабіла яе падобнай на скіфскую плакальшчыцу. Калі поспех у мастацтве залежыць не толькі ад майстэрства, але і ад асабістага абаяння і асаблівай энергіі, якую праменіць спявак, то Іна Трэй такой энергіяй, безумоўна, валодала.

А далей вядучы абвясціў:

– На сцэну запрашаецца Наталля Зух, горад Жытомір. Вальс Венеры «Завуць мяне людзі» з оперы Мікалая Лысенкі «Энеіда».

На сцэну выйшла Наталля Зух у белай сукенцы з глыбокім дэкальтэ, з выклікам заціхла ля мікрафона, і, калі зайграў аркестр, яе голас загухаў і пачаў пералівацца. Гэта быў голас какеткі, трохі сціснуты, быццам у яе грудзях штосьці булькатала, але гуллівы і напоўнены любоўю. Яна спявала аб маргах рымскай багіні, смакуючы сваю прыгажосць і эфектнасць. Яе голас узляцеў на недасягальны піск і растварыўся ў апладысментах. Адчувалася, што Зух прывяла з сабой групу падтрымкі, якая не шкадавала сваіх далоняў і воклічаў «Брава!». Я паглядзеў на рэакцыю Цыбульскай, якая стрымана адрэагавала на арыю Венеры.

Другім нумарам праграмы ў Наталлі Зух была арыя Чыа-Чыа-сан з оперы Пучыні «Мадам Батэрфляй», і яна праспявала яе гэтак жа какетліва і гулліва. Грудны голас вібраваў радасцю ўпэўненай у сабе маладой жанчыны. Твар Зух выпраменьваў зачараванне і веру ў сваю выключнасць. Яна была пераканаўчая ў сваёй магічнай сіле і ўплыве на публіку. У яе голасе не было палётнасці і лёгкасці Дзвеніславы Бундзы або глыбокага драматызму Іны Трэй, але абедзве арыі Наталі Зух публіка ўспрыняла эмацыйна, і пасля яе выступу яшчэ доўга не сціхалі апладысмента.

Мне падумалася, што першы тур несупынны і гэтыя галасы я буду слухаць да канца жыцця. Я нават задрамаў пад спеў нейкага саліста ў белым, і скрозь дрымоту пачуў:

– ...Аліна Іванюк. Арыя Арэтэі з оперы Дзмітрыя Бартнянскага «Алкід».

Мне падалося, што я працягваю спаць і чую нечы вельмі блізкі голас, які ліўся з нябёсаў. Ён падпальваў мяне і ўсю

навакольную прастору. Я нават захлынуўся, быццам вадой, а калі страпянуўся і расплюшчыў вочы, то ўбачыў маці. Яна стаяла на сцэне і спявала на італьянскай мове. Госпадзе, як я мог праспаць яе выхад?! Барокавая музыка Бартнянскага і яе пранізлівы голас лёгка ўзлятаў і, здавалася, уздымаў скляпенні залы. Яна спявала такім напоўненым любоўю голасам, быццам купалася пад вадаспадам і ад радасці крычала на ўвесь свет. Яна спявала горача, у высокім тэмпе. І калі аркестр змоўк, па зале пранёсся шквал апладысмантаў і захопленых воклічаў.

Арыя паненкі з оперы Міхаіла Верыкоўскага «Вій» была сумная і адчайная. Спачатку зайграла флейта, і яна адразу заспявала, а затым застагналі скрыпкі, разліваючы нарастаючую меланхолію. Яна перадавала містычны адчай гогалеўскай паненкі з псіхадэлічнымі скуголеннямі, якія пашыралі свядомасць і ператваралі змрочныя пакуты маладой ведзьмы на стамлёны адчай і безнадзейнасць. Яе густы і бязмежны голас скардзіўся на адзіноту і любоўную тугу. Зала звалілася ў медытатыўны транс, і кожны, хто чуў яе спавядальнасць, стаў датычным да замагільнага жыцця, да свету мёртвых, які быў побач, магчыма на сцэне або сярод глядачоў. І калі змоўклі флейта і яе голас, выбухнулі апантаныя воплескі і экзальтаваныя воклічы:

– Брава!

Я паглядзеў на Адэліну Цыбульскую і худую жанчыну. Яны апладзіравалі, і на твары Цыбульскай я ўбачыў задаволеную ўсмешку.

Старшынёй журы ў пятай узроставай групе была Дыяна Петрыненка*, якая зачытала пратакол першага тура і аб’явіла адзнакі. У другі тур дапускаліся канкурсанты, якія па дваццаціп’яцібалнай шкале набралі не менш за васьмнаццаць балаў. Мама набрала дваццаць пяць балаў. У другі тур выйшлі таксама Наталля Зух, Іна Трэй, Дзвеніслава Бундза і яшчэ нейкія спевакі, якіх я не запамніў.

Пасля абвяшчэння вынікаў першага тура да маці падыйшлі Гэне Бакалец, Адэліна Цыбульская з худой жанчынай і нейкія

* Дыяна Петрыненка (1930 г. н.) – украінская спявачка.

незнаёмыя людзі, з ёй фатаграфаваліся і віншавалі з выходам у другі тур.

Узбуджаная маці пацягнула мяне спачатку да Хамічэўскага, а потым адразу на аўтастанцыю.

Усю дарогу мы абмяркоўвалі яе выступ, і, калі зайшлі ў двор, я адчуў, як увесь падворак сочыць за нашым святочным настроем. У цені раскідзістых яблыняў, сліў і груп гулі пчолы, недзе ў садзе крычала галубка, шамацелі казуркі, цвыркаталі на дратах ластаўкі.

- А мы перамаглі ў першым туры, - радасна паведаміў я.
- І што? Ад гэтага перавярнуўся свет? - паморшчылася

Мільця.

Я паглядзеў у яе насмешлівыя вочы.

- Ты ўмееш сапсаваць добры настрой.
- Гэтаму не трэба вучыцца, - яна адкусіла яблык, заліўшыся сокам.
- Гэта ў цябе прыроджанае, - сказаў я.
- Вось такая я ўжо паскудная, - яхідна сказала Мільця і смачна захрумстала яблыкам.

Я не стаў з ёй спрачацца. Мая душа была даверху напоўненая радасцю, і я хацеў, каб гэтая радасць была са мной як мага даўжэй.

Мы вячэралі, і я глядзеў, як з лесу напаўзаюць змрок і над прыцішэлым Тураўцом загараюцца мірыяды зорак. А потым Мільця сядзела ля тэлевізара, бацька чытаў тэхнічны часопіс, а мы з мамай працягвалі абмяркоўваць першы тур конкурсу. У шыбу стукаліся начныя матылі. У садзе вухкала сава, і каля прыадчыненага акна шамацелі ў паветры скуранымі крыламі кажаны. У акне, падобны на надкусаны мармелад, вісеў малады месяц. Недзе на Высокай вуліцы брахалі сабакі.

Уначы я прыслухаўся да цікання ходзікаў, унутранага буркатання лядоўні, гупання на гарышчы куніцы, соннага дыхання бацькі і паглядзеў на рассыпаня на падушцы мамчыны валасы. Яе вочы былі расплюшчаныя, і ў іх адбіваўся палкі малады месяц.

24. ВАР'ЯЦТВА ДРУГОГА ТУРА.

1978

Мой сон быў лятучы і нетрывалы. У сне я чуў шоргат і мяккую хаду начных істотаў. Я ведаў, што сплю і раніцай не магу праспаць першы аўтобус. Мая свядомасць раскалолася на дзве часткі, адна з якіх спала, а другая – чакала раніцы. І калі заспявалі пеўні, я ўскочыў адначасова з маці.

Яна падагрэла сняданак на газавай пліце, засіпела яечня, і дом напоўніўся пахам кропу і памідораў.

– Уставай, – расштурхала бацьку.

І ён ляжаў на ложку і пазяхаў.

– Не пазяхай, праспіш службу.

Ён гучна захрустаў сківіцамі і спуściў голыя ногі з ложка.

Мы паснедалі, і бацька давёз нас да горада, а сам вярнуўся ў гарнізон. У Жытомір мы прыехалі вельмі рана. Другі тур пачынаўся а дзясятай, і мама вырашыла не ісці да Хамічэўскага, а пасяліцца ў гатэлі.

– Усё роўна прападае месца, – сказала яна. – Можа, застанемся ў апошні дзень пасля канцэрта.

– А калі не выйграеш другі тур? – спытаў я.

Яна не адказала, а толькі ўсміхнулася.

У гатэлі мама паказала пашпарты і накіраванне на засяленне. Чарговая адміністратарка працягнула паперы, мама запоўніла, ёй далі ключы, і мы падняліся на ліфце ў свой нумар, які выходзіў вокнамі ў двор. Гасцінічны нумар быў з двума пакоямі. Мама схадзіла пад душ, а я крыху падрамаў у ложку.

Мы прыбылі ў музычную вучэльню за сорак хвілінаў да пачатку другога тура, і мама зноў прайшла лёсаванне. Зала павольна напуўнялася ўдзельнікамі конкурсу, глядачамі і журналістамі. Я сядзеў пасярод залы, а мама размаўляла з дырыжорам і высокім мужчынам у акулерах з залатой аправай. Засталося дванаццаць удзельнікаў, і ўсе чакалі, хто пераможа. Спаворніцтва пачалося на пятнаццаць хвілінаў пазней.

Перад глядачамі зноў закруціўся калейдаскоп знаёмых з першага тура спевакоў, сярод якіх публіка бурна вітала Іну Трэй, Дзвеніславу Бундзу і Наталлю Зух. Маці выступала

пасля іх. Палажэнні конкурсу не дапускалі дублявання твораў першага і другога тураў, таму ў гэты дзень яна пусціла ў ход цяжкую оперную артылерыю – «Casta Diva» з оперы Беліні «Норма» і арыю Царыцы Ночы з «Чароўнай флейты» Моцарта.

У дваццатым стагоддзі арыю з оперы «Норма» маглі выканаць толькі некалькі спявачак, таму выйсці са складанай італьянскай арыяй для сапрадна было выклікам, і яна гэты выклік зрабіла. У гэты дзень яе голас быў асабліва густы і шчыльны. На сцэне стаяла не Аліна Іванюк, а паганская жрыца, якая малілася месячнаму боству, як калісьці ў дзяцінстве звярталася да неба і маланкі, аблокаў і ветру, птушак і паўзуноў. Аркестр рытмічна адмяраў кантрапункты Беліні, і ў гэтым рытме дыржор нагадваў маятнік. Вось маятнік гайдануўся фартысіма і павярнуў назад, і ў такт яму затрымалі дыханне глядачы, а спявачка паслала ім такую плынь жарсці, што яны астматычна задыхаліся ад перажыванняў. Яна была эмацыяная і перакананая, у мяне аж пухірка на руках выступілі, быццам у скуру ўпіліся тысячы маленькіх нябачных джалаў. Яна брала высокія ноты лёгка і прыгожа, без напружання і фарсажу. Спявала, як дыхала, і яе спеў быў гіпнатычны, быццам яна малілася каля храма друідаў. «О прачыстая багіня, што срэбрыш гэтыя святыя дрэвы», – голасам жрыцы заклінала яна, звяртаючыся па падтрымку да багоў, каб яны дапамаглі галам вызваліцца ад рымскай няволі. Голас і музыка былі незямныя, нібы ліліся з неба, падпальваючы аркестр, сцэну, залу. І калі голас узляцеў на недасягальную вышыню і аркестр паставіў гучную кропку, па зале канцэнтрычнымі коламі прайшла магутная хваля эмоцый. Экзальтаваная публіка кінулася з кветкамі на сцэну, і вядучы ледзь суняў яе абвяшчэннем наступнай арыі:

– Вольфганг Амадэй Моцарт. Арыя Царыцы Ночы з оперы «Чароўная флейта».

У зале нарасталая напруга. Жанчына ля Цыбульскай худымі рукамі сціснула спінку крэсла. Віўдэнка навёў фотаапарат на сцэну і замёр. Аператар ля камеры прыпаў вокам да акуляра.

Істэрычна зайграў аркестр, і адразу завібраваў апантаны і пругкі голас. Высокі голас звінеў, як тонкае шкло пад па-

рывамі ветру, пранікаў у кожную клетку, распавядаючы пра адчай Царыцы Ночы, якая пасылае прынца выратаваць сваю дачку чароўнай флейтай:

Der Hölle Rache kocht
in meinem Herzen,
Tod und Verzweiflung,
Tod und Verzweiflung
flammet um mich her!*

Яна была нібы аголены нерв, яе страсны твар і працягнутыя да гледачоў рукі былі прасякнутыя гневам і лютасцю, яна патрабавала, прасіла, маліла, і ў гэтым урагане эмоцый была пераканаўчая і неперасягненая. Яе голас лётаў над залай, як абуджаны дэман. І калі гэты лівень эмоцый сціх, пад гром апладысmentaў і захопленых воклічаў публікі на сцэну з бярэмам вяргіняў кінуўся паэт Станіслаў Кошаль, але зачэпіўся за электрычны кабель і ўпаў, а мама пад гром апладысmentaў дапамагла яму падняцца. Ды канфуз Кошалья адразу быў выцеснены са свядомасці новымі ўражанніямі, бо адусюль на сцэну пачалі выходзіць дзяўчаты і маладзёны, мужчыны і дзеці, і яна патанула ў кветках сярод узбуджанага натоўпу.

Пасля яе яшчэ заспявалі двое спевакоў, і Дыяна Петрыненка зачытала пратакол журы:

- Па выніках двух тураў у пятай узроставай групе Рэспубліканскага конкурсу маладых выканаўцаў імя Барыса Лягашынскага месцы размеркаваліся наступным чынам: трэцяе месца занялі Дзвеніслава Бундза, горад Каламыя, і Наталля Зух, горад Жытомір, якія набралі па сорок балаў. Другое месца з вынікам сорок пяць балаў атрымала спявачка з Адэсы Іна Трэй. І першае месца з максімальным вынікам пяцьдзясят балаў – спявачка з Жытомірскага раёна Аліна Іванюк. Віншуем лаўрэатаў і нагадваем, што гала-канцэрт

* Пекла адплаты
кіпіць у маім сэрцы,
смерць і адчай,
смерць і адчай
вакол мяне гараць! (Шям.)

пераможцаў усіх узростаў груп і ўручэнне ўзнагародаў ад будзёнца заўтра ў філармоніі. Пачатак а дзевятнаццатай гадзіне. Пратаколы галасаванняў журы дадаюцца да прэс-рэлізаў, і журналісты могуць з імі азнаёміцца. Дзякуй за ўвагу! Да сустрэчы на гала-канцэрце!

Пасля словаў Дыяны Петрыненка мама апынулася ў пчыльным коле журналістаў сярод фотаўспышак, мікрафонаў, кінакамер, адказваючы на пытанні рэпарцёраў. Яе торгалі з усіх бакоў, фатаграфавалі, прымушалі гаварыць перад кінакамерамі, і гэта працягвалася доўга, але нарэшце яна вызвалілася, і, узбуджаная, пацягнула мяне да Барыса Тэна.

– Я выйграла! – закрычала з парога і кінулася цалаваць старога. – Першае месца!

– А хто ж у гэтым сумняваўся? – задаволена сказаў ён.

– Можна ад вас патэлефанаваць?

– А чаму не?

Яна доўга капалася ў сваёй сумачцы ў пошуках маленькага чырвонага нататнічка...

– Алё, Рыта! – закрычала ў трубку. – Я перамагла! Перадай Папушавым, Корсакаву і ўсім нашым, што заўтра чакаю вас на гала-канцэрце ў філармоніі. Якая Гуйва?! Які пляж?! А дзевятнаццатай у філармоніі. Пакуль!

– Вы хоць чаю папіце, – разгубіўся стары.

– Мы ўжо спазняемся на апошні аўтобус, – зірнуўшы на гадзіннік, спахапілася мама. – Мікалай Васільевіч, вас, пані Цыбульскую і ўсіх, хто бывае ў Яўгена Канцэвіча, запрашаю ў філармонію. Як я ўжо казала, на заўтра, на сёмую вечара.

Мы прыбеглі на аўтастанцыю, калі аўтобус ужо быў заведзены, і ледзьве ўсунуліся ў прачыненыя заднія дзверы. Усю дарогу нас штурхалі з усіх бакоў, і ад цісканіны мы не маглі гаварыць.

А калі зайшлі ў двор, я ўсклікнуў:

– Першае месца!

Мільця збірала пад грушамі гнілушкі.

– І што? – паставіла кашэль, выцерла аб прыпол грушку і ўкусіла.

– Заўтра ў філармоніі заключны канцэрт, – сказаў я. – Ты паедзеш?

- Няма мне чаго рабіць? – дагрызла гніліцу і кінула агрызак пад ногі.

- Табе што, не цікава?..

- А што я там новага пачую? Я слухаю яе ўжо пятнаццаць гадоў, – грэбліва адказала Мільця.

- Пра што з табой гаварыць?..

- І не гавары, – зноў укусіла грушку Мільця.

- Не падавіся гніліцай.

- Мамчын хвосцік, – грэбліва зморшчылася яна.

Я зайшоў у хату. Маці ўжо накрывала на стол і поркалася ля печы. Яна была так захоплена сваімі эмоцыямі, што нават не прымушала мяне падкладаць пад пахі кнігі, трымаць роўна спіну і карыстацца нажом і відэльцам. Я еў прасяную кашу з малаком, калі зайшла баба Марына.

- Мы выйгралі, – з набітым кашай ротам паведаміў я бабе.

- І кудзі тапёр вас забярут? Мо ў Кіеў?

- У Вену, – бразнуў я.

- Ды хто ж вас туды пусціць?

- Нас чакае дырэктар Венскай оперы Герберт фон Караян, – падліваючы ў кашу малако, важна сказаў я.

- Да, ждучы вас з хлебам і соллю кала пагранічнага стаўба, – прабурчала баба Марына. – І заўтра ві кудас едзеце?

- Заўтра ўвечары ў філармоніі канцэрт, – сказала мама.

- А калі вернецес?

- У нас месца ў гасцініцы, – адказала мама.

- Бясplatнае, – дадаў я.

- А дзеўку з сабой возьметэ, бо сколька ёй можна коз даіт?

А я вже якос упораюс тут.

- Яна не хоча, – чмыхнуў я.

- Дык чаго ж яна не хоче? – здзівілася баба.

- Таму што дурная, – дапіў малако я і насменпліва паглядзеў на бабу Марыну.

- Ше й і смайіцца, – прыкрыкнула на мяне баба. – Вон – разумны, а Мільця – дурна.

Баба Марына патаптгалася і выйшла з хаты.

Вечарам я адчуў, як Мільця ад нас адчужалася. Яна моўчкі вячэрала і думала пра нешта сваё. А калі я спрабаваў з ёй

загаварыць, яна надзявала іранічную маску ці рабілася агрэсіўнай. Яе рэўнасць да маці асабліва бурна развілася гэтым летам, калі мы пачалі ездзіць на заняткі да Цыбульскай. Але не толькі гэта стала прычынай яе адчужэння. Мы былі вельмі розныя. Бацька з маці – гэта як зіма і лета, і мы з Мільцяй як зіма і лета. Нават калі мы кроўна паміж сабой звязаныя. Часам чужыя людзі бываюць раднейшыя, чым сваякі. Вось пра што думаў я ўвечары перад гала-канцэртамі.

25. ГАЛА-КАНЦЭРТ І НОЧ ВАР'ЯЦТВА. 1978

У суботу мы паснедалі, бацька разабраў матацыкл, Мільця пайшла купацца з дзяўчатамі на сажалку, а мама і я сабраліся ў горад.

Усю дарогу мама маўчала, і я не навязваўся з размовамі, разумеючы, што яна наладжваецца на сённяшні вечар. З аўтастанцыі мы зайшлі да Мікалая Хамічэўскага, маці дала яму некалькі запрашэнняў, і мы пацягнуліся праз Жытні рынак у філармонію на рэпетыцыю гала-канцэрта. Мама несла канцэртную сукенку, а я – сумку з яе туфлямі і яблычнымі пірагамі. У горадзе была звычайная суботняя мітусня. Вуліцы стракацелі налепленымі афішамі гала-канцэрта. Было горача.

У філармоніі я тры гадзіны сядзеў у зале і слухаў віск істэрчнага рэжысёра, што зганяў злосць на аркестры, вядучых і спеваках. А потым усіх адпусцілі рыхтавацца да канцэрта, і мы пайшлі ў гатэль.

Мы паелі пірагоў з яблыкамі, запілі грушавым сокам і трохі адпачылі. З гатэля выйшлі за гадзіну да канцэрта. Каля філармоніі ўжо стаялі аўтамабілі і аўтобусы. Збіраліся спевакі, іх блізкія, музыкі, журналісты. Жанчыны былі ў летніх сукенках, мужчыны – у летніх касцюмах. Мы стаялі ля ўвахода ў філармонію, і мама нервова пазірала на гасцей. Нашыя гарнізонныя сябры затрымліваліся. Неўзабаве з'явіліся Мікалай Хамічэўскі пад руку з Адэлінай Цыбульскай, і мама радасна з імі павіталася. Калі да канцэрта заставалася дваццаць пяць хвілінаў, да нас падышоў Гэнэ Бакалец:

- Сёння раніцай адбылося сумеснае пасяджэнне журы ўсіх узроставых груп, - шматзначна сказаў ён. - Так што вас чакае сюрпрыз.

- Які сюрпрыз?.. - перапытала мама.

У яе вачах мільгануў спалох.

- Самі ўбачыце, - загадкава сказаў Гэнё і знік у натоўпе.

Занепакоеная незразумелымі паводзінамі Бакальца і спазненнем нашых сяброў з гарнізона, яна была ўся накручаная, як спружына.

- Мне ўжо трэба быць за сцэнай.

Але ў гэты час з радасным крыкам да нас падышлі з кветкамі Свірысцелавы, Дуніны, Папушавы і Корсакаў.

- А я ўжо думала зрываць канцэрт, - нервова пажартавала мама. - Вось запрашэнні. Элечка, раздай усім, - дала запрашэнні Элі. - А я павінна бегчы.

І адразу знікла.

Пад нагамі блыталіся дзеці. Каля сцэны на трыножку стала тэлекамера, з якой валтузіўся высокі аператар у джынсах і яркай тэнісцы. Рэпарцёры з фотаапаратамі выбіралі зручныя ракурсы. У зале было шмат кветак. Эмацыйнае напружанне нарастала. У адзіночку, парамі і групамі заходзілі глядачы.

Сцэна была застаўленая ліхтарамі, і са сцэны, падобныя на выпнутыя вены, звісалі чорныя кабелі. Паважаныя матроны папраўлялі банты на сваіх ружавашчочкіх дочках, падобных на ўкормленых анёлкаў. Мужчыны разглядалі ў зале жанчын. Мы сядзелі ў левым сектары партэра - я, Эля, Свірысцелавы, Папушавы, Дуніны і Корсакаў. На Элі была сукенка ў чырвоны гарох, і яе загарэлая худая ножка дакраналася да мяне.

Пад нервовыя апладысменты з'явіліся вядучыя - высокі кучаравы брунет і пышнагрудая бландзінка.

- Пачынаем гала-канцэрт лаўрэатаў Рэспубліканскага конкурсу маладых выканаўцаў імя Барыса Ляташынскага, - абвясціў вядучы. - На сцэну запрашаецца старшыня журы конкурсу, украінскі оперны спявак, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі УССР імя Тараса Шаўчэнка, рэктар Кіеўскай кансерваторыі Мікалай Кандрацок.

Пад апладысменты на сцэну падняўся Мікалай Кандрацок, голас якога я чуў з дзяцінства, павіншаваў усіх з паспяховым

завяршэннем конкурсу, нагадаў, што лаўрэаты, якія ў сваіх узроставых групах занялі першыя месцы, без уступных экзаменаў прымаюцца ў Кіеўскую кансерваторыю, сказаў яшчэ некалькі афіцыйных банальнасцяў, і гала-канцэрт пачаўся.

– На сцэну запрашаецца Аксана Мроціў, горад Львоў. Трэцяе месца ў першай узроставай групе. Музыка і словы народныя, «Ляцеў, ляцеў шпак, шпак». Такім чынам, павіншуйце самую маладую лаўрэатку конкурсу, – аб’явіла вядучая, дорачы глядачам сваю фальшывую ўсмешку.

Прагучалі рэдзенькія апладысменты, зайграў аркестр, з’явіўся дым, і на сцэну выйшла падобная на дзьмухавец дзяўчынка. Яе слабы голас нагадваў спеў нямоглай бабулі, а несфарміраванае горла, слабыя лёгкія і дыхальныя мышцы прымушалі спяваць фальцэтам, але Мроціў трымалася бадзёра, какетнічала з дырыжорам, прыскоквала. А калі закончыла спяваць, ёй уручылі дыплом, падарылі кветкі, і пакуль яна стаяла на сцэне, адусюль ўспыхвалі сполахі фотаапаратаў, а яна па-даросламу пазіравала, усміхалася, а потым зрабіла ледзь прыкметны кніксен і сышла са сцэны.

Ад тэатральнага дыму вісеў шызы туман, што раствараўся пад скляпеннем філармоніі. Было гарача, жанчыны абмахваліся веерамі, а мужчыны сыходзілі потам у сваіх касцюмах.

– А мы працягваем наш гала-канцэрт, і на сцэну запрашаецца Тымко Кадура, горад Драгобыч. Другое месца ў першай узроставай групе. Украінская народная песня «Па дарозе жук», – сказаў вядучы.

Маленькія выканаўцы спявалі пра жаб, каткоў, верабейчыкаў, старэйшыя – пра настаўнікаў, школу, бацькоў і нарэшце дабраліся да каханья.

У чацвёртай узроставай групе быў спявак, які выконваў арыю Вагнера з оперы «Лютучы галандзец» у вельмі экзатычнай манеры. Яго голас гучаў пагрозліва, як у Судны дзень. Аднак усе чакалі выхаду старэйшай узроставай групы.

Калі на сцэне з’явілася Наталля Зух, публіка ўжо была напружаная, быццам чакала нейкага цуду, і Зух гэта адразу адчула. Яе голас узлятаў высока і разліваўся над прыцішэлай залай. Але падчас уручэння дыплама з трэцім месцам я

не ўбачыў радасці на яе твары і зразумеў, што яна разлічвала на большае. Праз нацягнутую ўсмішку прарываўся адчай, а з вачэй патокамі пацякла туп. Я ўспомніў словы Барыса Тэна, які перасцерагаў маму паводзіцца з ёй асцярожней, бо Наталля Зух ёй зайздросціць, і незразумелая трывога засмактала пад ямачкай у грудзях. У гэты момант я адчуў небяспеку, якая завісла над мамай, нашым домам, хоць не мог гэтага растлумачыць. Да мяне прыціскалася цёплай ножкай Эля, загадкава маўчала, і яе маўчанне было красамоўнейшым за любыя словы. Аднак страх, які ахапіў мяне, быў мацнейшым за цёплае дыханне Элі і яе красамоўнае маўчанне.

Кожны лаўрэат на гала-канцэрце меў свой вобраз. Дзвеніслава Бундза выпраменьвала ўпэўненасць у сабе і задавальненне тым, што на яе глядзяць сотні глядачоў. Бундза выступала ў крэмавай сукенцы, падобнай на вясельны торт, і шчасліва ўсміхалася, калі ёй уручалі дыплом і кветкі.

Іна Трэй была спакойная і нацэленая на свае змрочныя адчуванні. У жалобнай сукенцы яна выконвала арыі, якія спявала ў другім туры. Драматызм яе выканальніцкай манеры арганічна спалучаўся з яе вобразам. За два туры і фінальны канцэрт яна не праспявала ні адной вясёлай песні.

– І нарэшце мы падышлі да самага цікавага моманту нашага конкурсу, – паказаў бездакорную ўсмішку вядучы. – Сёння раніцай адбылося сумеснае пасяджэнне журы ўсіх узроставых груп, на якім былі разгледжаныя відэаматэрыялы з выступамі пераможцаў конкурсу, пасля прагляду якіх журы аднагалосна прысудзіла Гран-пры Рэспубліканскага конкурсу маладых выканаўцаў імя Барыса Ляташынскага спявачцы з Жытомірскага раёна Аліне Іванюк. Яе выканальніцкае майстэрства прызнана яркім і прафесійным. Такім чынам, вітайце найвялікшае адкрыццё нашага конкурсу Аліну Іванюк. Бах, арыя сапрана з кантаты № 147.

Па зале пранесліся нервовыя апладысменты, і ў клубах дыму ў сіне-чырвоных разлівах святла ў глыбіні сцэны з'явілася маці. Яна ўсплыла ў серабрыстай сукенцы, падобная да вялікай акіянічнай рыбы, замерла перад мікрафонам, і, калі застагналі скрыпкі, улавіла іхнія ўрачыстыя галасы і праспявала

ўзнёсла і пяшчотна, быццам дарыла гэтую кантату не Госпаду, а мужчыну, што слухаў яе ў зале. Яе голас, адарваўшыся ад нябеснага харала, пракраўся пад скляпенні філармоніі, разросся пад люстрамі, ператвараючыся ў вялікую чароўную кветку, і зала адчула – вось яна, каралева конкурсу. Гэта была чыстая і нябесная музыка, быццам напісаная для яе голасу, з непераўздызеным дырыжорам, строгім і велічным, які адкрываў усё лепшае ў музыцы Баха. А потым выбухнуў такі касмічны вакаліз, што зала нібы выгнулася, рассоўваючы звыклую зямную прастору, і кожны адчуў кароткае імгненне хуткапыннасці чалавечага жыцця. А калі гэтая музыка і голас змоўклі, на сцэну кінуліся глядачы з кветкамі, і фотарэпарцёры сляпілі яе ўспышкамі, а Леанід Віўдэнка ўпаў на сцэне на адно калена і апантана бліскаў фотаапаратам.

– Пучыні, арыя «O mio, babbino caro» з оперы «Джані Скікі», – абвясціла вядучая.

Любоўнае заклінанне беднай фларэнційскай дзяўчыны, звернутае да бацькі, было напоўненае смуткам і адчаем. Яна хацела абвянчацца з каханым, а калі гэтага не наканавана, то пайсці на мост Понтэ Вэке і кінуцца ў брудныя воды Арно. Пачуцці, якія перадаваў яе голас, былі глыбейшыя і мацнейшыя за простыя словы, якімі яна звярталася да састарэлага бацькі. Яе голас патануў у бурных авацыях, і тады ўсе кінуліся на сцэну – Свірысцелавы, Папушавы, Дуніны, Корсакаў і шмат незнаёмых людзей, якія навозілі ёй столькі кветак, што Корсакаў і я трымалі іх у ахапках, а затым панеслі за ёй у грымёрную. Калі мы занеслі за ёй кветкі, у грымёрную пастукалі і абазваўся чыйсьці знаёмы мужчынскі голас. Яна адкрыла дзверы, і ў грымёрную зайшоў Мікалай Кандрацюк.

– Я хацеў сказаць, што вы былі па-за канкурэнцыяй, – пацалаваў ёй руку і працягнуў візітоўку. – Калі будзе патрэбная мая пратэкцыя, звяртайцеся, я заўсёды да вашых паслуг.

– Увага такіх шаноўных мужоў заўсёды была для мяне не вельмі добрым знакам, – какетліва сказала мама. – Калісьці адзін вельмі ўплывовы ў музычных колах чалавек уручыў мне сваю візітоўку, і пасля гэтага ў мяне пачаліся праблемы.

– Спадзяюся, у мяне лёгкая рука, – схіліў галаву Кандрацюк.

– Хочацца верыць, – усміхнулася мама.

Яны ветліва развіталіся.

– Пачакайце мяне каля філармоніі, – папрасіла маці мяне з Корсакавым, – бо сама я гэтыя кветкі не данясу.

Чакаць яе давялося яшчэ вельмі доўга. Свірысцелавы, Папушавы і Дуніны перадалі ёй прывітанне і адразу зніклі. Корсакаў прызнаўся, што Папушаў з Дуніным спяшаюцца, бо на досвітку едуць у Луку лавіць рыбу.

Нарэшце ля службовага ўвахода філармоніі мы ўбачылі знаёмы жаночы сілуэт.

– Куды ідзём? – спытаў Корсакаў.

– У мяне засталася дзве справы, – весела сказала мама. – Трэба падарыць букеты Цыбульскай і Мікалаю Васільевічу. Да Мікалая Васільевіча заходзіць не хачу. Мы і так яму надакучылі за лета. Да таго ж калі мы да яго зойдзем, то затрымаемся надоўга. Хачу недзе адзначыць гэты дзень.

– Можна кімсьці перадаць, – запрапанаваў Корсакаў.

– Давайце спачатку занясём кветкі ў гатэль, па дарозе я забягу да Цыбульскай, потым пойдзем да Мікалая Васільевіча, а ўжо ад яго – у рэстаран, – быў адказ.

На Тэатральнай яна спынілася.

– Пачакайце мяне ў скверыку. Я падару кветкі Цыбульскай.

Выбрала лепшы букет руж і знікла ў пад'ездзе пяціпавярховай сталінкі.

Яе не было хвілінаў дваццаць, і я ўжо падумаў, што ў Цыбульскай яна засела надоўга, але пачуліся лёгкія крокі, і мама выйшла з хаты, узнёслая і шчаслівая.

– Цыбульская нагаварыла мне столькі кампліментаў, – радасна паведаміла і павяла нас у гатэль.

У гатэлі Корсакаў заткнуў у душавой зліўную трубу, набраў вады, паклаў у ваду кветкі. А мама выбрала букет раскошных вяргіняў, і мы выйшлі на вуліцу.

Не даходзячы да хаты Хамічэўскага, Корсакаў спыніўся, быццам кагосьці чакаў. Неўзабаве з Ціхага завулка выскачылі дзве дзяўчынкі і пайшлі ў нашым кірунку.

– Хочаце зарабіць на марожанае? – спытаў іх Корсакаў.

Яны змоўклі і глядзелі на яго спадылба.

- А што трэба зрабіць? - спытала смялейшая дзяўчынка са збітымі каленкамі, заплямленымі зялёнкай.

- Перадаць кветкі аднаму чалавеку, - патлумачыла мама.

- Дзе ён жыве?

- Вунь у тым будынку, - паказала ім рукой.

- А колькі заплаціце? - нахабна пацікавілася дзяўчынка, а другая тузанула яе за руку.

Яны з цікавасцю разглядалі нас, больш нахабная была з кароткай стрыжкай, а сарамлівейшая - з бантамі.

- А колькі хочаце? - спытаў Максім Корсакаў.

- На чатыры пачкі шакаладнага марожанага, - мовіла больш нахабная.

- Дамовіліся, - працягнуў ёй руку Корсакаў, і малая з усёй сілы ўдарыла яе далонькай.

- З цябе атрымаецца добры дырэктар бакалеі, - падміргнуў ёй Корсакаў.

Мама дала ім букет вяргіняў, вырвала з нататніка аркушык, напісала: «Мікалаю Васільевічу Хамічэўскаму. Дзякуй за ўсё! Аліна», - згарнула запіску трубочкай, уклала ў букет і перадала дзяўчынцы.

- Пазваніце вунь у тыя дзверы, - паказала рукой. - Спытаеце Мікалая Васільевіча Хамічэўскага.

Дзяўчынкі зніклі з букетам і праз некалькі хвілінаў прыбеглі назад.

- Паслалі да Хамічэўскага, а там жыве Барыс Тэн, - закрычала дзяўчынка з зялёнкай на каленях. - Я яго ведаю.

- Спадзяюся, вы не выкінулі кветкі? - спытаў Корсакаў.

- Кветкі ўзяў, - закрычалі дзяўчынкі. - І перадаў вам вось.

Мама разгарнула запіску. «Аліна! У аўторак, а 15-й, у Канцэвіча будучь адзначаць дзень нараджэння Валерыя Шаўчука, - прачытала надпіс старэчым почыркам. - Прыезджайце, калі зможаце, і не забудзьцеся ўзяць з сабой Уладзіка. Мікалай Хамічэўскі».

Корсакаў заплаціў дзяўчынцы тры рублі, і яны вярнуліся ў Ціхі завулак, а мы пайшлі праз Жытні базар.

- Нарэшце я адчула, што галодная, і не супраць дзесьці пасядзець за келіхам віна, - сказала мама.

– У якім бы ты хацела рэстаране? – спытаў Корсакаў. – Я плачу.

Яна задумалася, і на яе твары блукала ўсмішка.

– Я б хацела ў «Цецераў». Там добры аркестр. Па меншай меры, такім ён мне запомніўся.

Мы селі за стол, накрыты белым абрусам. Афіцыянта доўга не было, і мы слухалі ігру аркестра.

– Вунь таго старога гітарыста я, здаецца, ведаю, – кіўнула мама.

Да нас падышоў хударлявы афіцыянт з выпэставанымі вусікамі.

– Што будзем заказваць?

– Нам з Уладзікам паесці, – абыякава адказала мама.

Яна была радасная і ўсё яшчэ перажывала момант трыумфу.

– Смажонку па-хатняму, – замовіў Корсакаў. – Карасі ў смятане, бульбяную бабку, бутэльку такойскага віна. Нешта з садавіны будзеце?

– Можна вінаград, – парушыў маўчанне я.

– І вінаград. Усё на тры персоны.

– Я вінаграду не хачу, – сказала мама.

– У такім выпадку вінаград для вась гэтага маладога чалавека, – стрымана сказаў Корсакаў.

Потым ён разліў віно ў келіхі і грамаў пяцьдзясят наліў мне.

– Яшчэ споіш мне хлопчыка.

– Трохі дэсертнага віна, – усміхнуўся ён. – Хай запомніць смак тваёй перамогі.

Віно мела прысмак мёду і хлебнай скарынкі. Калі слава мае такі густ, то я зразумеў, чаму да яе ўсе так імкнуцца. Налягаючы на смажонку, я звярнуў увагу на самотнага мужчыну за суседнім сталом, які сядзеў тут, напэўна, досыць доўга, але ніяк не мог справіцца з біфштэксам. Калі мужчыну ўдавалася насадзіць біфштэкс відэльцам, яго нож са скрыгатам слізгаў аб фарфор. Ён засяроджваўся, зноў нацэльваўся на біфштэкс, але відэлец яго не слухаўся. У рэшце рэшт мужчыну атрымалася-такі адцяць кавалачак, і ён паспрабаваў яго нат надкусіць, але мяса аказалася жылаватым, і ён зноў паклаў біфштэкс у талерку, вырашыў даць яму перадышку.

- Дзіўна, - прамармытаў ён.

Мужчына наліў з графінчыка чарку гарэлкі, выпіў, засоп і зноў узяўся за біфштэкс.

- Капітан Румачкін з нашай вайсковай часткі, - перахапіў мой пагляд Корсакаў.

- Яму падыходзіць гэтае прозвішча, - засмяялася мама. - Уладзік, еш. Ты сёння ўвесь дзень галодны.

Назіраючы, як капітан Румачкін безнадзейна ганяецца з відэльцам і нажом за біфштэксам, я ўпершыню ацаніў свае практыкаванні за сталом з кнігамі пад пахамі. Не справіўшыся з непаслухмянай стравай, Румачкін досыць упэўнена, як на свой стан, падышоў да аркестра, штосьці сказаў старому гітарысту і ўсунуў яму ў далонь пакамечаны чырвонец. Калі загучала танга, капітан падышоў да ўкормленай жанчыны з паўднёвым загарам, ліха стукнуў абцасамі, яна ўстала, і пад гукі танга павёў яе паміж танцуючых, але яны наскочылі на маленькага лысага мужчынку, які танцаваў з жанчынай з хімічнай завіўкай. Лысы мужчына спатыкнуўся і ўпаў, выпусціўшы з абдымкаў сваю партнёрку. Разгневаная жанчына з паўднёвым загарам нешта злосна сказала Румачкіну і вярнула за свой стол, а капітан пачаў запрашаць усіх жанчын, і кожная яму адмовіла. Імітуючы, што танцуе ў пары, быццам абдымае нябачную жанчыну, ён дакружыў танга, замовіў яшчэ графінчык гарэлкі, выпіў чарку за чаркай, не закусваючы, разлічыўся з афіцыянтам і, стараючыся не зачапіцца за чый стол, выйшаў з рэстарана.

- Пайшоў на аўтапілоце, - азірнуўся ўслед Корсакаў.

- Так праводзяць выходныя ваенныя лётчыкі? - спытала мама.

- Хто як.

- А ты што робіш?

- Выбар невялікі, - адкінуўся ў крэсле Корсакаў. - Купаюся, лаўлю рыбу, езджу ў Леўкію у грыбы. Часам бываю ў Жытоміры.

- Ну, гэта я ўжо ведаю, - засмяялася мама. - Ратаваць жанчын ад хуліганаў на танцах.

- Насамрэч гэта было толькі раз з адной жанчынай, - наліў ёй і сабе віна.

– Між іншым, самыя грыбныя месцы не ў Леўківе, а каля Буймыра і Тураўца.

– Мяне туды не запрашалі.

– Дык я запрашаю.

Я надкусіў вінаградзіну, сок пырснуў і пацёк па падбародку. Мне стала няёмка, я выцерся сурвэткай і прыслухаўся, пра што гавораць паміж сабой дарослыя.

– А Рыгор любіць грыбы?

Ён сказаў не Грыша, а Рыгор, і я зразумеў, што з бацькам у яго стрыманыя адносіны.

– Толькі есці, – куткамі вуснаў усміхнулася мама. – Яго цікавіць толькі тэхніка. А калі ён прыносіць грыбы, то мы з Уладзікам палову кошыка выкідваем.

– Няўжо мухаморы?

– Мухаморы ён яшчэ адрознівае, але можа прынесці маладзенькую бледную паганку, лічачы, што гэта сыраежка, ці нейкія вужачкі.

– А што такое вужачкі?

– Гэта ў нас так называюць дрэнныя грыбы. Давай лепш вып’ем за тое, каб не атручваць жыццё іншых людзей.

Яны чокнуліся і адпілі віно, уважліва разглядаючы адно аднаго. Мне не спадабаўся яе погляд. Яна глядзела на Корсакава, нібы гэта быў не ён, а зусім іншы мужчына, які запрасіў яе ў рэстаран на рамантычную вечарыну.

– Вы не супраць, калі я вас на некалькі хвілінаў пакіну?

Падышла да аркестра, павіталася са старым гітарыстам і нешта эмацыйна пачала яму казаць, а ён стрымана выслухаў і кіўнуў галавой. Тады падышла да мікрафона, павіталася і сказала:

– Гэтую песню я прысвячаю аднаму мужчыну, які сядзіць побач з вамі.

Яна ўся сціснулася, замерла і ператварылася ў галасістую птушачку, а калі аркестр зайграў, праспявала «Шызакрылага птаха»*, але не так, як Сафія Ратару, а як оперная спявачка.

* «Шызакрылы птах» – песня Дона Бакі «Limensita», украінская версія Рамана Кудліка. З ранняга рэпертуару Сафіі Ратару.

І ад такой манеры ўсе проста анямелі. Слухаючы яе, я адчуў крыўду, што яна здрадзіла мне, бацьку, Мільці, усім нашым гадам, пражытым разам, аддаючы сябе іншаму, што слухаў яе затаіўшы дыханне. Яна праспявала яшчэ некалькі рамансаў і пад зачараваных погляды ўсіх прысутных вярнулася за наш стол. Яны зноў выпілі віна, і Корсакаў захоплена сказаў:

– Незвычайны вечар...

– Усё добра, – пагадзілася яна. – Толькі падазронныя два паўторы, з якімі ў мяне звязаныя далёка не лепшыя ўспаміны. Мне пакінуў візітоўку Мікалай Кандрацюк, і я зноў спяваю ў рэстаране «Цецераў».

Было ўжо даволі позна. Яны дапівалі віно, узбуджана паміж сабой размаўлялі, і ад гэтых размоў яе вочы сталі вялікія і бліскучыя. А мяне ад сённяшніх перажыванняў змарыў сон, і я пачаў драмаць.

– Уладзік ужо дзяўбе носам, – пачуў я голас Корсакава і спрасоння здрыгануўся.

– Трэба яго завесці ў гатэль, – нейкім дзіўным голасам сказала мама.

Корсакаў разлічыўся за вячэру, узяў бутэльку іршаўскага віна і вінаград. Мы забралі свае кветкі і пайшлі ў гатэль.

У нумары мама памыла вінаград і шклянкі, а Корсакаў доўга мучыўся з бутэлькай, бо не было штопара. Яму ўдалося ўціснуць корак у бутэльку, ён наліў у шклянкі, і я адчуў прыемны сунічны пах. Паеўшы вінаграду, я задрамаў, і мама разаслала ложкак, паклала мяне, а сама засталася размаўляць з Корсакавым.

Я дрэнна спілю ў чужых ложках, таму сярод ночы прачнуўся. У гасцінічным нумары адчувалася напружанне, як перад навальніцай. Скрозь прыплюшчаныя павекі я ўбачыў маці, што на дыбачках падкралася да майго ложка і доўга стаяла, слухаючы, як я дыхаю. Запамацела, спаўзаючы на падлогу, яе сукенка, рыпнуў ложкак, і пачуўся глыбокі мужчынскі ўздых. За акном аддаляліся начныя крокі апошніх мінакоў.

Маё сэрца гучна білася. Я ляжаў, затаіўшыся, і душыў у сабе плач, каб яны не пачулі. Яны ўсю ноч шапталіся і ворушыліся ў ложку.

Яна карміла яго вінаградом, ціха смяялася, а потым, прыціснуўшыся да яго, шаптала:

- Божа, што будзе заўтра?

Ён сядзеў у ложку і вуснамі зрываў з гронкі вінаградзінкі.

- Не думай, што будзе заўтра, - шэптам адказаў ёй. - Мы не ўладныя над тым, што павінна адбыцца.

- Гэта ноч вар'яцтва, - радасна прашаптала яна.

- А што такое вар'яцтва?

- С-у-ма-спэст-ві-е! - па складах адказала яму.

- Толькі гэтае слова не перадае ўсяго, што адбылося паміж намі, - пачуўся здушаны шэпт. - Сумаспэствіе - гэта псіхічная неадэкватнасць, а вар'яцтва - гэта свабода на адну ноч ад Бога, ад мінулага, ад маралі.

- Так, гэта зусім іншае, - пагадзілася яна.

На досвітку я ціха вылез са свайго ложка, сабраў вопратку, прыціснуў да грудзей і, каб не зашамаецца, пракраўся да дзвярэй. Яны спалі, моцна абняўшыся, голыя і шчаслівыя.

Я ціха ашпрануўся, зашнураваў туфлі, па-зладзейску павярнуў у дзвярах ключ, каб не пстрыкнуць замком і не рыпнуць дзвярыма. Чарговая адміністратарка правяла мяне сонным поглядам.

У крамах яшчэ спалі тоўстыя фаліянты марксісцкай літаратуры з пляшывымі і барадатымі профілямі, а ў закрытых гастраномах яшчэ не было чэргаў па шклянку таннага разліўнога партвейна. Горад спаў, калі я, намацаўшы ў кішпэні два рублі, пабрыў да аўтастанцыі на Жытнёвым рынку, каб сесці на любы аўтобус у кірунку Тураўца.

26. КАНФУЗ АКСЕНА ВАХАБЫ.

1978

У аўторак маці сабралася да Яўгена Канцэвіча. Пасля ночы ў гатэлі я ўнікаў з ёй размоў, збягаючы на сажалку, дзе ўвесь дзень купаўся і ляжаў у пяску, назіраючы, як нізка над вадой лётаюць стракозы і цяжка скідаюцца залацістыя карпы.

Пасля таго, як я прыехаў на досвітку з Жытоміра сам, баба Марына доўга бурчала на маці, што яна запусціла свае абавязкі, ездзіць невядома куды і не глядзіць за дзецьмі.

Маё сэрца было разбітае. Я не мог дараваць маме, што яна здрадзіла бацьку з маім лепшым дарослым прыяцелем. Падстаўляючы спіну мяккаму жнівеньскаму сонцу, я думаў, калі ж паміж імі ўсё пачалося. Усё лета яна была на маіх ва- чах. Я не знаходзіў сабе месца, мяне раздзіраў адчай, і я не мог падзяліцца сваімі трывогамі ні з кім. Што будзе пасля гэтага са мной, бацькам, Мільцяй? Я не ведаў, наколькі ў іх гэта сур'ёзна. Калі гэта імгненны парыў, слабасць ці капрыз, гэта пройдзе, думаў я. А калі не? А калі яна ўсё кіне і падасца да Корсакава? З кім тады буду я? Дзіцячы эгаізм, што ўча- піўся ў мяне, не дапускаў дзяліць маці з іншым мужчынам. Я хацеў, каб яна належала толькі мне. Нават не Мільці, таму што Мільця таго патрабуе меней, чым я. Яна толькі і марыць, каб пасля школы выйсці замуж, знайсці сабе такога, як сама, мужа і нарадзіць яму дзяцей. Навошта ёй маці? Каб слухаць з раніцы да ночы, як спявае ары, учыняе хатнія сцэны або перапісвае завяшчанне? Ды і не Мільці з яе флегмай і зазем- леным дзявочым розумам ужывацца з такой маці, зразумець якую мог толькі я.

У абед мама пачала збірацца ў горад і, халерычна бегуючы з пакоя ў пакой, нагадала:

– Уладзік, збірайся. Аўтобус чакаць не будзе.

Я апрануўся і даў маці забраць сябе ў горад. Усю дарогу мы ехалі моўчкі, і толькі за Станышыўкаю* яна расшпіліла ў маёй тэнісцы верхні гузік, абняла і замуркала, напяваючы нейкую песеньку.

Хамічэўскага мы заспелі ў добрым настроі.

– Як вам, Аліна, лаўровы вянок? – павітаўся ён. – Ці не цісне?

– Ды кіньце, Мікалай Васільевіч, – гуллiва адказала яму.

– А дзе ваш мудрагелісты Адысей?

– Гэта хто?..

– Ваш муж.

– А што яму рабіць? – весела адказала яна. – Сочыць, каб не адпалі колы ў самалёце.

* Станышыўка – сяло, прыгарад Жытоміра.

- Галоўнае, каб не адпалі крылы, - разважліва сказаў стары.

- Дык да каго мы сёння ідзём?

- Да Канцэвіча на дзень нараджэння Шаўчука. А якая ўжо гадзіна? - паглядзеў на спынены гадзіннік.

- Дваццаць на трэцюю, - адказаў я.

- Час ісці, - сказаў ён. - Уладзік, падай кульбу.

Я падаў яго палку, і мы выйшлі з хаты.

У двары Яўгена Канцэвіча было людна, буркаталі галубы, чуліся размовы і смех. Мы павіталіся з усімі.

- Зараз я пазнаёмлю вас з Валерыем Шаўчуком*, - падвёў нас Мікалай Хамічэўскі да мужчыны з круглым тварам у акулярах, які сядзеў на крэсле ля басейна і нудзіўся. - Знаёмцеся, Валерый, гэта спявачка Аліна Іванюк.

З-пад тоўстых акуляраў міргнулі насмешлівыя вочы:

- А хто гэты малады чалавек?

- Уладзік, яе сын, - адказаў стары.

- Ого, у такой маладой мамы ўжо такі сын, - гэтак жа насмешліва сказаў Шаўчук і павярнуўся да Канцэвіча, які пачаў прамаўляць:

- Сёння мы адзначаем дзве падзеі, - сказаў Канцэвіч. - У нядзелю быў дзень нараджэння Валерыя Шаўчука. Давайце павіншuem яго не з круглай, але ўсё ж з шаноўнай датай.

Высокім голасам маці праспявала «Многая лета», і ўсе, хто стаяў вакол нас, ёй падпявалі, а Канцэвіч папрасіў разліць з бутліка вішнёўку, усе выпілі і пацягнуліся да груш.

- А другую падзею падарыла нам Аліна Іванюк. У суботу яна атрымала галоўны прыз на конкурсе імя Ляташынскага. Таму павіншuem яе апладысментамі, - і ўсе заапладзіравалі і павярнулі галовы ў наш бок, - а жонка Канцэвіча паднесла букет гладыёлусаў, і Канцэвіч, лежачы ў інвалідным вазку, падарыў ёй кветкі. - Гладыёлус - гэта мужчынская кветка. Ён нагадвае шаблю і яшчэ адну рэч, прыналежнасць кожнага мужчыны, дзякуючы якой чалавецтва працягвае жыць на далікатнай бурбалцы, якую называюць Зямля. Хай вас, Аліна,

* Валерый Шаўчук (1939) - украінскі прэзаік.

заўсёды акружаюць такія стройныя і высакародныя мужчыны, як гэтыя гладыёлусы.

У асяроддзі Канцэвіча я заўважыў калекцыянера трубак Івана Грушку, паэта Станіслава Кошала, актрысу Алену Пападзюк, драматурга Алісу Бубеняк, скульптара-авангардыста, што робіць скульптуры з вінных бутэлек, а таксама студэнтаў і яшчэ шмат невядомых людзей, якіх я бачыў упершыню.

Калі мы пілі каву, зайшоў Гэнё Бакалец і павітаўся з намі.

– Я ведаў, што вы тут будзеце, і адабраў газеты, у якіх было пра вас напісана, – дастаў з сумкі пачак газет і працягнуў маці рэспубліканскія выданні «Моладзь Украіны», «Рабочую газету», «Сельскія весці», «Культуру і жыццё» і мясцовую прэсу. – А вось ваша вялікая фатаграфія ў «Валынскім кур’еры», – паказаў фота на першай паласе сваёй газеты, падпісанае Леанідам Віўдэнкам. – Я хачу ўзяць у вас інтэрв’ю для абласнога радыё і «Валынскага кур’ера».

– Проста цяпер?! – усклікнула мама.

– А чаму б і не? Толькі давайце трохі адыдзем, каб не так было шумна.

Яны адышлі за высокую грушу ў канцы саду, Гэнё высунуў тэлескапічны мікрафон і пачаў з ёй размаўляць. Мне было цікава, пра што яе пытаецца Бакалец, і я прыладзіўся пад грушай, слухаючы іх размову. Гаварылі яны з паўгадзіны. Найбольш запомніўся адказ на адно пытанне Бакальца.

– Чаму вы спяваеце? – спытаў ён. – Гэта жаданне самацвердзіцца? Заняць высокае месца ў грамадстве? Самотны салавей спявае ноччу, каб прыцягнуць увагу самкі. Ці падобны матыў выхаду на сцэну маладой спявачкі з матывам начнога спеву самотнага салаўя?

– Калі чалавеку дадзена спяваць, маляваць або пісаць, то ён павінен рабіць гэта, каб не звар’яецца ці не памерці, – адказала яму. – Закладзены ад прыроды творчы інстынкт прымушае чалавека яго развіваць, каб быць у гармоніі з сабой і светам. У жывёлаў гэтага інстынкт няма. Птушкі спяваюць у шлюбны перыяд ці каб пазначыць спевам сваю тэрыторыю або падаць сігнал трывогі. Чалавек спявае, каб вярнуць свету гармонію, якая была калісьці ім страчаная.

Калі яны скончылі сваю размову і Гэне схваў мікрафон у чорную сумку, з маці загаварыў Шаўчук. Ён натаптаў люлечку, прыкурыў, смачна зацягнуўся і скрозь воблака шызага дыму яе спытаў:

- Якую кансерваторыю вы сканчалі?

- Я не паспела скончыць нават культурына-асветнае вучылішча, - адказала яна.

- Чаму?

- Таму што закахалася.

- У каго?

- У свайго мужа.

- У жанчын такое бывае, - паблажліва сказаў Шаўчук. -

А цяпер?

- Што цяпер?

- Вы яго кахаеце?

- Нават не ведаю, што вам адказаць, - разгубілася яна.

- У жанчын так заўсёды, - пыхкаючы дымам, сказаў

Шаўчук. - Пачынаюць з захаплення адным, а сканчаюць іншым.

Над яго галавой павісла шызае воблачка.

- Але ж... - паспрабавала яго спыніць.

- Не прычэ, таму што я добра ведаю, на што здольная жанчына, - бесцырымонна перапыніў яе Шаўчук.

Яна надзьмула губкі і адышла ад яго, а да нас з трывожным хваляваннем і неадольнай цікаўнасцю бачком падабраўся чалавек, не падобны на сабраную багему. У яго руках была вялікая пластыкавая каністра і танная торба са штучнай скуры. Апануты мужчына быў у мятыя картовыя штаны, баваўняную кашулю з закасанымі рукавамі, на галаве меў заношаную шэрую фуражку, а на нагах - вялізныя стаптаныя туфлі. Такого вялікага, як у яго, абутку я яшчэ ні ў кога не бачыў.

- Напэўна, вы якаясь вельмі вялікая шышка, калі з вамі гавораць у такую штучку, у якой гавораць па цілівізару? - спытаў ён, і ў яго вачах загарэлася цікавасць, што аж распірала яго ўсяго ад стаптаных туфляў да заношанай фуражкі.

- Хто вы? - здзіўлена спытала яго маці.

- Бачыце, я тут, мона сказаць, не ў сваёй кумпаніі, бо ўсе тут так граматна гамоняць, аж страшна. А я - просты сельскі

мужык. Давайце пазнаёмімся, – працягнуў чырвоную руку з кароткімі дужымі пальцамі, – мяне зваць Іван Дзядок. Я з Млынішч.

– Аліна, – падала руку. – З Тураўца.

– О, вы жывяце зусім блізка, – узрадаваўся Дзядок. – Калі будзеце ў Млынішчах – заходзьце. Я жыву ля ракі. Спытаеце: «Дзе тут жыве Дзядок?» І вам пакажуць.

– А вы прыехалі на дзень нараджэння Шаўчука?

– А хто гэта такі?.. – падазрона азірнуўся дзядзька.

– Бачыце вунь таго мужчыну, з якім я толькі што размаўляла?

– Які паважны, у акуларах, – прыцмокнуў дуплістымі зубамі Дзядок.

– Вы прыехалі ў госці да Канцэвіча?

– Я тут, – пачаў свой аповед ён, – з вамі аказаўся случайна. На Вялікай Бярдзічаўскай, ці як там яна зара называецца, ля палікмахерскай «Чараўніца», жыве Марыся Лубкіўская, памешаная на здаровым харчаванні, бо не давярае казённаму малаку. А ў мяне дома дзве каровы, і кожная дае штодня сорак пяць літраў малака, і малако ў мяне вельмі добрае. Палезнае, як зара кажучь. Дык вось я прадаваў тое малако на Жытнім рынку, аж падыходзіць да мяне такая ўся з сябе гарадская дама. Пакаштавала, а потым купіла ў мяне малако, тварог і смятану. І яно ёй так прыйшлося да душы, што праз пару дзён знайшла мяне і дамовілася, каб я ёй штотыдзень дадому прывозіў вядро малака, пяць кіло сыру і чатыры літры смятаны. Дала яна пакаштаваць маё малако яшчэ адной жанчыне з Цюцёнавага завулка, а тая – яшчэ адной з Каракульнага завулка. І стаў я вазіць малако ім дадому, бо яны бяруць у мяне шмат і добра плацяць. Дык вось сёння прывёз я раніцай малако Марысі Лубкіўскай, разуўся ў калідоры перад яе дзвярыма...

– А навошта вы там разуліся? – здзівілася мама.

– Таму што ў мяне старыя стагтанья сандалі сорак сёмага размера. Куды я з імі буду заходзіць да такой выкшталцонай пані? Дык вось разуўся я ў калідоры, зайшоў босы ў яе кватэру; пакуль перадаў малако, пакуль пагаварылі, пакуль яна са мной распчыталася, выходжу – а сандаляў няма! Яна давай

усіх распытваць, аж тут з лаўкі вяртаецца дзядзька, такі пузаты, лупаты і лысы, сусед Лубкіўскай. «Вы не бралі сандаляў перад маімі дзвярыма?» – пытаецца яна. «Браў», – кажа ён. «І куды ж вы іх падзелі?» – пытаецца. «Выкінуў на памыйніцу», – адказвае. «А навошта?» – «Бо падумаў, што гэта хтосьці выкінуў мне пад дзверы старыя стаптанья сандалі». – «А ў чым жа я ў вёску паеду?» – пытаюся яго. Ён толькі вачыма лыпае. Пайшлі мы на сметнік, а смецце ўжо прыбралі. Што рабіць? Не буду ж я босы ехаць! Што людзі падумаюць? А падумаюць: «Стары стаў зусім скупы, гандлюе малаком, а грошы хавае ў панчоху, бо ў горад басанож ездзіць». Яшчэ прыдумаюць мянушку Босы і будуць ганьбіць за вочы. Вось што рабіць? І тут я ўспомніў, што ў горадзе жыве чалавек з Млынішч Жэнька Канцэвіч, малодшы ад мяне на дзесяць гадоў. У яго ногі такія, як у мяне, здаровыя. Але я не ведаю дакладна, дзе ён жыве. Ведаю толькі, што там, дзе трамвай паварочвае. Выйшаў я на трамвайныя рэйкі і іду. Аж бачу – якраз каля Жытняга рынку павяртае трамвай. Стаў я ўсіх распытваць, дзе тут жыве Канцэвіч з Млынішч, а ўсё толькі глядзяць на маю пустую каністру, сумку, босыя ногі – і ўцякаюць. І так блукаў басанож трамвайнымі рэйкамі на ўсіх паваротах, пакуль адзін чалавек не стаў мяне распытваць боліе падробна. «Так, ведаю такога. Чытаў у газеці». Гэты чалавек распытаў другіх такіх, як сам, з умным відам. А нейкая жанчынка нам і падказала, як дабрацца да Канцэвіча. Дык вось мне дапамаглі яго знайсці, а Жэнька аддаў мне свае старыя шкарбаны. Трохі ціснуць, але ў сяло ехаць можна», – задаволена сказаў дзядзька і паказаў вялікія стаптанья туфлі.

Каб не слухаць далей яго балбатню, мама папрасіла прабачэння:

– На жаль, мушу вас пакінуць. У нас яшчэ ёсць размова з гаспадаром.

Мы падышлі да Канцэвіча, але ён на нас не адрэагаваў, а назіраў за паэтам Вахабам.

«Што ён там убачыў?» – падумаў я, прыглядаючыся да Вахабы.

Аксен Вахаба сядзеў недалёка ад Яўгена Канцэвіча, круціў у руках фотаальбом і быў чымсьці занепакоены. Ён не слухаў,

пра што гавораць усе, а яго рукі нервова ўчапіліся ў альбом, быццам ён баяўся яго упусціць.

«Тут нешта не так», – падумаў я.

– Што гэта ў вас за альбом? – спытаў Канцэвіч.

– Гэта фатаграфіі з прэзентацыі майго апошняга зборніка, – адказаў Вахаба, і яго голас неяк дзіўна ўздрыгнуў.

– Можна глянуць?

– Глядзіце, – раскрыў альбома і паказаў Канцэвічу. – Вось я раздаю аўтографы. А вось спявае Аліна Іванюк.

– Дайце я пагляджу, – папрасіў Канцэвіч.

Працягваючы альбом Яўгену Канцэвічу, Аксен Вахаба пачырванеў, неяк дзіўна распух, і струменьчык поту пацёк па яго шчацэ.

«Можа, ён захварэў?» – падумаў я.

– Там ёсць фота Барыса Тэна, як ён сядзіць на маёй прэзентацыі, – здушаным голасам сказаў Вахаба.

Але Канцэвіч не слухаў, змянаў альбом, быццам хацеў у ім нешта намацаць, гартаў старонкі, засоўваў доўгія пальцы пад карэньчык, і вось ён з трэскам нешта надарваў і выцягнуў маленькі пластыкавы цыліндр. Адклаўшы надарваны альбом, імгненне разглядаў выцягнутую з фотаальбома рэч і падняў яе, як чорны ўказальны палец:

– Вось гэтай штукай праслухоўваліся ўсе нашыя сённяшнія размовы, – у раптоўнай цішыні сказаў ён.

– Я не ведаю, адкуль гэта ўзялося, – замармытаў Вахаба. – Гэта мне нехта падкінуў...

– Я нават ведаю хто, – зларадна сказаў Канцэвіч, павяртаючыся ў інвалідным вазку. – Гэта падкінулі хлопцы, якія слухаюць нашу размову ў аўтамабілі недалёка ад майго дома. Гэта яны вас сюды прыслалі?

Вахаба ўскочыў і кінуўся да брамкі, а за ім, просячы прабачэння за крайнюю неабходнасць адлучыцца, за некалькі хвілінаў са двара па адным і групамі зніклі ўсе госці. Засталіся толькі Канцэвіч, Хамічэўскі, я, маці, Шаўчук, што прыгрэўся на сонцы і задрамаў, і дзядзька з Млыншч.

– І што ты пра гэта скажаш? – развёў рукамі Хамічэўскі.

– У яго маці была кароткая пупавіна, – сказаў Канцэвіч. –

Калі ў радзільні Аксен вылузнуўся з мацярынскага ўлоння,

лекары пачалі думаць, з якога боку да яго падступіцца. І пакуль думалі, ён заскочыў назад ва ўлонне. З тых часоў Вахаба стаў палахлівым і ўсё жыццё хаваецца то за маці, то за сваіх заступнікаў з канторы насупраць стадыёна.

- Зараз прыйдуць хлопцы, якія яго сюды прыслалі, - абарперся на кульбу стары.

Рышнулі весніцы, і ў двор зайшлі двое мужчынаў. Яны былі зробленыя са стандартных блокаў, як дамы ў спальных раёнах. Калі б я пасля ўбачыў іх у горадзе, то не пазнаў бы.

- Можна з вамі пагаварыць? - звярнуўся адзін з іх да Канцэвіча.

- Гаварыце, - адказаў Канцэвіч.

- Лепш, каб вы заехалі ў хату. Давайце вам паможам.

- Не саромейцеся. Гэта мае бліжэйшыя сябры, - насмешліва сказаў Канцэвіч.

- Справа канфідэнцыйная.

- Дык што вы хацелі?

- Зойдзем у хату.

- Вы ж бачыце, што я не хаджу.

- Аддайце тое, што выцягнулі, - абарвалася ў іх цяпенне.

- Хіба я ў вас нешта выцягваў? Вось сведкі, - кінуў на нас Канцэвіч.

- У вашых інтарэсах нам гэта аддаць.

- Што?

- Самі ведаеце.

- Чаго вы прычапіліся? - разлаваўся Канцэвіч. - Заходзяць у мой двор двое невядомых і пачынаюць патрабаваць тое, што я ў іх не браў. Я вас упершыню бачу. Хто вы такія? Вы зайшлі без дазволу ў мой двор. Не глядзіце, што ляжу. Як ухаплю дрын, то разаб'ю галаву аднаму і другому.

- Мы пры выкананні службовых абавязкаў, - пагрозліва сказаў адзін з іх.

- Пакажыце дакументы.

Яны замяліся, пераступаючы з нагі на нагу.

- Дык не аддасце?

- Я ў вас нічога не браў.

- Вы панкадуеце, - прабурчалі яны і пайшлі, злосна лягнуўшы брамкай.

І ад металічнага грукі брамкі ў неба трывожна сарвалася чародка галубоў, затрымцела і завісла над садам.

27. ПАЕЗДКА НА ЖАНДАРСКУЮ.

1978

Праз дзень пасля наведвання Яўгена Канцэвіча, калі надвячоркавае сонца завісла над лесам, каля нашай брамы спыніліся «Жыгулі» колеру гнілой слівы, з якога вылезла чацвёрта моцных мужчынаў Яны зайшлі ў двор, як ганчакі ў прадчуванні радаснага палявання.

- Ёсць тут хто-небудзь? - крыкнуў чалавек са шнарам на скроні.

- Каго вам трэба? - скрыпнуўшы дзвярыма, спытаў я.

- Дзе бацькі?

- Бацька на начных палётах, а маці я паклічу. Пачакайце.

Яны спыніліся ля ганка, і чалавек са шнарам двума пальцамі падцягнуў напрасаваныя штаны і паставіў нагу на каменны парог.

- Там нейкія мужчыны прыехалі, - сказаў маці, якая выбіралі памідоры. - Мне здаецца, што трэба паклікаць дзед.

Яна адставіла кошык, направила валасы і ўважліва паглядзела на мяне.

- Дык пакліч. Я зараз прыйду.

Дзед чытаў услых Біблію, а баба слухала.

- Дзед, там нейкія мужчыны прыехалі, - сказаў я з парога.

Дзед Дзяніс адклаў кнігу і паглядзеў у акно.

- Ге, бабуля, з казённага дома пріехалі. Ад такіх можна ждат толькі якойсь напасце.

Мы выйшлі на двор - дзед, баба і я.

- А дзе гаспадыня? - спытаў чалавек са шнарам, і на яго храсткаватай шыі перакаціўся кадык.

- Падаждзіт трохі, - адказаў дзед і пацікавіўся. - Вы скуль?

- Мы з органаў, - пагардліва адказаў мужчына са шнарам.

- З якіх органаў? Бо ж задніца - тож орган.

- З Камітэта дзяржаўнай бяспекі. Чулі аб такім?

- Та чаго ж не чуў? Столькі людзей угробілі да віслалі ў Сібір, - сказаў дзед і паглядзеў на іх.

Але ў гэты час падышла маці з кошыкам памідораў.

- Вы да мяне?

- Вы Іванюк Аліна Маркаўна?

- Так, гэта я.

- У нас афіцыйны ордар на ператрус вашага дома.

- Што вы шукаеце?

- Гэта таямніца, - са здэклівай ветлівасцю адказаў мужчына са шнарам. - Гасцёўня, кухня і зала - Тхарук, Дзідкіўскі - спальня, сенцы, кладоўка, Антонец - гарышча і склеп.

- Ві шукаеце не там, дзе тре шукат, - пачухаў лысіну дзед Дзяніс.

- Вось вас не спыталі, дзе шукаць, - агрызнуўся мужчына з магутнымі біцэпсамі, што распіралі фіялетаваю тэніску.

- Калі сабаце няма што рабіт, то вуон яйца ліже, - прабурчаў дзед.

- Што?! - ускіпеў мускулісты хлопец. - За такія словы мы можам правесці вас як саўдзельніка злачынства вашай нявесткі.

- Каго ты пужайіш? Мяне ў трыцатые годы такі ўже пужалі, - сплюнуў дзед Дзяніс.

Мускулісты з драпежна скрыўлёным ротам ірвануўся да дзеда, але чалавек са шнарам яго спыніў:

- Навошта табе гэты стары? Калі яго пры Сталіне не замкнулі на Салаўкі, то цяпер гэта ўжо рабіць позна.

- Добрага чалавека пасадзіць ніколі не позна, - сказаў чарнявы весялун, і на яго ружовых шчоках з'явіліся ямачкі.

- Табе за яго зорачку на пагоны не павесяць. А за такую рыбку, - кіўнуў на маці, - можна добрую кар'еру зрабіць. Так што пачынайце ператрус.

Яны разбрыліся па хаце, пераварочваючы ўсё дагары дном. Перакапалі ўсе кнігі, абстукалі сцены, парэзалі канапу, хацелі забраць стары драўляны абраз, які маці перадала яе бабуля, а той - яе бабуля, і кожная баба ў родзе перадавала абраз сваёй малодшай унучцы.

- Гандлюеце антыкварыятам? - прыгледзеўся да абраза чорнавалосы мужчына.

- Гэта абраз святой Параскевы. Яму трыста гадоў.

- У вас ёсць на яго дакументы?

- Гэта родавы абраз.

- Давядзецца яго канфіскаваць.

- Як гэта канфіскаваць?! - абурылася маці. - У Тураўцы не менш за дваццаць сведак, якія памятаюць, як гэты абраз вісеў у маёй бабулі.

- Адчапіся ад гэтага абраза! Табе няма чым заняцца? - прыкрыкнуў на яго чалавек са шнарам.

- А чаму б да ўсяго яшчэ і кантрабанду не прышыць? - працягваў чарнявы.

- Табе не ясна сказалі пра дваццаць сведак, якія пацвердзяць, што бачылі гэты абраз яшчэ ў яе бабы? - раззлаваўся чалавек са шнарам.

Чорнавалосы неахвотна аддаў абраз маці і пачаў абстукваць парог. Яны знайшлі і забралі надрукаваныя на папяроснай паперы вершы Ліны Кастэнка, ліст з канцлагера Караванскага да Гамулкі аб дыскрымінацыі нярускіх народаў Савецкага Саюза і дыплом Гран-пры Рэспубліканскага конкурсу маладых выканаўцаў імя Барыса Ляташынскага. Бледная, з вялікімі цёмнымі вачыма, маці была падобная да марожанай крэветкі.

Пасля ператрусу яны ткнулі ёй у рукі паперкі:

- Вось дакумент на кампенсацыю страт, калі мы вам іх прычынілі падчас ператрусу.

Яны выйшлі на двор, і самы малады з іх, якога звалі Антонец, падміргнуў мне і сказаў:

- Магло быць і горш.

Калі яны ўсе закурылі, да мужчыны са шнарам падышла баба Марына і так чэпка паглядзела яму ў вочы, што той пабялеў, на лбе выступіў пот, ён падаўся назад, перавярнуў рондалі з пойлам для коз, запэчкаў штаны, потым сеў на лавачцы і доўга не мог ачухацца. Яму давалі піць вадку і трапалі за плечы. Нарэшце мужчыну палешшала, ён цяжка падняўся:

- Хадзем адсюль. Старая так зыркнула на мяне... Думаў, памру. Нейкае змяінае гняздо. Едзем хутчэй.

– А як з гэтай зоркай сцэны?

– Паедзе з намі.

Забралі маці і паехалі.

У Жытоміры, ва ўпраўленні КДБ, яе завялі ў кабінет для допытаў і пасадзілі перад лысаватым мужчынам, які прадставіўся капітанам дзяржбяспекі Мікалаем Алейнікам. Яна насмешліва агледзела казённае памяшканне з партрэтам Брэжнева і жалезным бюсцікам Дзяржынскага на стале, і капітан адчуў яе вясёлы настрой, блізкі да істэрыкі.

– Ведаеце, чаму вы тут апынуліся? – паглядзеў на яе капітан.

Яго вадзяністы погляд не выказваў ні раздражнення, ні злосці, ні спагады.

– Мне б самой хацелася ад вас гэта пачуць, – з выклікам сказала яна.

– Лічыце, што мы так, без даў прычыны, затрымліваем нявінных людзей?

– А навошта вы мяне сюды прывезлі?

– Усе дысідэнцкія дарогі ў Жытоміры вядуць або да Канцэвіча, або да Хамічэўскага, – сказаў капітан. – Вы не супраць, калі я закуру?

– Думаю, гэта не найбольшая непрыемнасць, якую вы для мяне сёння падрыхтавалі, – насмешліва сказала яна і паглядзела ў яго вадзяністыя вочы.

– Што ж, маеце рацыю, – дастаў з шуфляды «Беламорканал», выбіў з пачка цыгарэту, нахабна разглядаючы маці, расцёр, пстрыкнуў запальнічкай, зацягнуўся, пусціў колца дыму і здаволена адкінуўся на крэсле. – Што вы робіце ў Мікалая Хамічэўскага?

– Маю зносіны, – дзёрзка адказала яна. – А гэта што, крамола?

– Мы падазравалі, што ў вас ёсць забароненая літаратура, і мы яе знайшлі.

– Якая забароненая літаратура?..

– Для чаго вам вось гэта? – паказаў надрукаваныя на папярснай паперы аркушы.

– Гэта паэзія Ліны Кастэнка, – з выклікам адказала яна. – З якіх гэта часоў у нас не дазваляюць любоўныя вершы?

- Навошта яны вам? Вам што, не хапае любові з мужам?
- Любові заўсёды не хапае, - нервова ўсміхнулася яна.
- Ну, добра, - зацягнуўся дымам капітан. - Калі вы чытаеце любоўную трахамудзію, гэта яшчэ можна зразумець. А для чаго вам гэта? - паказаў ёй ліст Караванскага да Гамулкі. - Вам свеціць шэсцьдзясят другі артыкул «Антысавецкая агітацыя і дзейнасць» Крымінальнага кодэкса УССР, што цягне ад двух да пяці гадоў пазбаўлення волі ў лагерах строгага рэжыму.

- Проста цікава...

Ліст Караванскага да Гамулкі аб дыскрымінацыі нярускіх народаў Савецкага Саюза маці не чытала. Яна ўзяла яго ў Канцэвіча, каб нешта ўзяць. Яго чытаў я, таму што яе палітыка ніколі не цікавіла. У той час у Польшчы ўжо даўно адсунулі ад кіраўніцтва Гамулку, а гэты ліст у Канцэвіча завалюўся сярод іншай літаратуры самвыдату, якую перадавалі з рук у рукі, памнажаючы пад капірку на папяроснай паперы.

- Што вы рабілі дваццаць другога жніўня ў Яўгена Канцэвіча? - вярнуў яе да рэчаіснасці капітан.

- Піла каву, размаўляла.

- Пра што?

- Пра музыку, літаратуру. Няўжо вам гэта так цікава?

- Нам гэта вельмі, вельмі цікава.

- І што вы хочаце пачуць?

- Праўду. Інакш мы арыштуем вашага мужа.

- А ён тут пры чым? Ён ні ў чым не вінаваты.

- Дык не прымушайце нас саджаць у турму вашага, як вы кажаце, ні ў чым не вінаватага мужа. А мы пасадзім і яго, і вас, а вашых дзяцей здадзім у інтэрнат, дзе з іх выхавуюць сапраўдных савецкіх патрыётаў, а не будучых дысідэнтаў, - раззлаваўся ён, утоптаючы цыгарэту ў попелніцу. - Што ж, прайдзем да справы. Вы павінны забраць нашую прыладу.

- Якую прыладу?

- Гэта дарагая тэхніка, якую купляюць за валюту.

- Для чаго купляюць? - залыпала вялікімі вейкамі яна, і ад гэтага стала падобная на ляльку.

- Якая ж вы нездагадлівая! - выйшаў з сябе капітан. - Ды для праслухоўвання!

- Каб каго праслухоўваць?.. - зноў залыпала яна.
- Разумеце, - узяў сябе ў рукі капітан, - у Канцэвіча збіраюцца розныя людзі. Сярод іх ёсць нармальныя, а ёсць адкрытыя ворагі нашай дзяржавы. Вось для таго, каб пачуць, пра што гавораць гэтыя людзі, мы даслалі надзейнага чалавека з гэтай прыладай.

- Нешта я ў яго не заўважала ніякіх, як вы кажаце, ворагаў. Там збіраецца культурная публіка.

- Вы заберце ў Канцэвіча прыладу?

- А як яна называецца?

- Ды жучок! Жучок яна называецца! - стукнуў кулаком па сталае капітан і забегаву па кабінеце. - Госпадзе, якая беспрасыпная тупасць!

- Слухайце, якое я маю дачыненне да вашага жучка? - абурылася яна. - Я яго туды не заносіла і не збіраюся яго ні ў каго забіраць.

- Я яшчэ раз пытаюся: вы можаце яго выпрасіць у Канцэвіча і перадаць нам? Нам ён вельмі патрэбны.

- Не! - усклікнула маці. - Я не збіраюся перад ім прыніжацца.

- Ну-ну... Вы аб гэтым вельмі пашкадуеце, - праз зубы працадзіў капітан. - Вы маглі б атрымаць адукацыю ў кансерваторыі, славу, гастраліаваць у сваёй краіне і за мяжой.

- А без гэтага?

- А без гэтага вы астатняе жыццё праведзяце на полі. І адзіным вашым музычным суправаджэннем будзе спеў жаўрука. Дык будзеце забіраць жучок Канцэвіча?

- Не!

- Калі б Канцэвіч устаў, ён бы сеў, - змрочна сказаў капітан. - Ну, што ж... Вы самі знішчылі сваю будучыню.

У кабінеце павісла напружаная цішыня. Капітан пачакаў, пакуль да яе нарэшце дойдучь сказаныя ім словы, і ўжо прымірэнча спытаў:

- Вы падабаецеся Канцэвічу і шматлікім мужчынам, якія ў яго збіраюцца. Калі скажаце яму, што гэты жучок сапсуе вам кар'еру і вы ніколі не трапіце праз яго на сцэну, ён вам яго аддасць. Прыгожай жанчыне цяжка адмовіць, калі яна вельмі просіць.

- Няўжо краіне не патрэбныя таленавітыя спевакі?! - усклікнула яму ў твар.

- Ну чаму ж не патрэбныя? - цяжкім позіркам аледзяніў яе капітан. - Нам патрэбныя спевакі, мастакі, паэты, але толькі такія, якія падзяляюць нашыя погляды. - Дык забераце жучок у Канцэвіча?

У кабінеце стала ціха, як у склепе.

- Не, - яшчэ цішэй адказала яна.

Капітан дастаў з папкі дыплом уладальніка Гран-пры і імгненне ім дэманстратыўна палюбаваўся.

- Які быў прыгожы дыплом, - разарваў яго на кавалкі.

- Што вы робіце?! - ускочыла да стала яна.

- Сядзь! - закрычаў капітан. - На палявыя работы! У рэзервацыю! Там з цябе выб'юць усю фанабэрыю! Твае дзеці будуць марыць вырвацца ў горад, каб адскрэбці пемзай пяткі і загаварыць па-гарадскому, зліваючыся з мільёнамі такіх, як самі.

Па яе шчоках пацяклі слёзы, але яна страсянула грываі чорных валасоў і дзёрзка заспявала:

Прыляцела ў двор варона,
Маладая птушка,
Дый украла майго мужа -
Чорная зладзюжка.

Ой, людзі, украла,
Знялася, зляцела,
Села побач на пянёчак,
Мужа хутка з'ела.

Яна спявала насупраць стала, а счарнелы ад лютасці капітан націснуў кнопку, у дзвярах з'явіўся прапаршчык, і ён закрычаў яму, збіваючыся на істэрычны віск:

- Выведзіце на вуліцу, каб я яе тут не бачыў!

Схапіўшы за руку, прапаршчык павёў яе доўгімі калідорамі службы бяспекі, а яна спявала, гучна смяялася, і рэха яе смеху палохала застаялую казённую цішыню.

28. ЗАГРУЗЛЫ Ё СНЯГАХ МАТАЦЫКЛ. 1978

Пасля допыту ў маці пачаліся непрыемнасці на працы. Мне здавалася, што іх пачатак неяк звязаны з яе сном. Я глядзеў на яе апухлы ад сну твар, млявыя рухі, снедаў і слухаў яе аповед.

– Мне зноў прысніўся той сон, – сказала яна мне, папраўляючы валасы. – Гэты сон я ўжо бачыла перад ператрусам. Быццам увесь снег, які павінен быў выпасці ў свеце, выпаў у Тураўцы, засыпаў будынкі і дрэвы. І бацька матацыклам заехаў у куст цёрну і забуксаваў у снезе. А я прыгатавала яму вячэру і чакаю. Вечер парваў правяды, я вышываю ручнікі пры газавай лямпе, але нехта пастукаў у дзверы, я адкрыла і ўбачыла манаха. Ён быў у чорнай расе паверх кажуха, з барадой і доўгімі валасамі.

– Хадзем, ён чакае цябе, – сказаў манах.

Я надзела зімовае паліто, валёнкі, завязала пуховую хустку і пайшла за манахам. Была мяцеліца, і снег заляпляў вочы. Мы падышлі да куста цёрну, у якім буксаваў матацыкл, тарахцеў і круціў коламі, а цярновыя іголки ўчапіліся ў бацькаў бушлат. І тут святло фар асляпіла вочы, каля нас спыніўся дарагі легкавы аўтамабіль, у якім расчынілася акенца, і я ўбачыла старога з сівой жанчынай у хустцы і белым кажусе.

– Хто гэта? – спытала я.

– Гэта Чаўшэску, – адказаў манах.

– Дапамажыце майму мужу, – папрасіла я.

– Мы спяшаемся да Тырговіштэ, – мовіў Чаўшэску.

Аўтамабіль натужна загуў, грабнуў коламі і знік у снежным пыле...

– Падкладзі яшчэ гарбузовай кашы, – папрасіў я. – І падлі малака.

– Толькі не забывай трымаць роўна спіну і дзве кнігі пад пахамі, – нагадала, падліваючы мне з гладыша малака.

– Калі ўжо перастанеш мучыць мяне сваімі манерамі?

– Калі ты іх засвоіш.

Я глядзеў, як яна збіраецца, бегаючы з пакоя ў пакой.

– А чаму мы сёння едем у Жытомір?

- Мяне выклікаюць у раённы аддзел культуры.
- А для чаго табе я?
- Хіба ты не хочаш пабачыць Бакальца ці Мікалая

Васільевіча?

Я моўчкі даеў кашу, запіў малаком і пачаў збірацца.

У аўтобусе мы сядзелі моўчкі, і мама пра нешта сваё думала, а калі ішлі цераз Жытні рынак, яна была так паглыблена ў свае перажыванні, што нават не звярнула ўвагі на Бэн-Цыёна Вундэрмахера, што прадаваў цюльку і, бліскаючы залатымі зубамі, заклікаў прыезджых сялян:

Прадай масла, бо растане,
Купі цюльку, бо не стане.

Каля ўнівермага мы селі ў тралейбус і пад'ехалі да вуліцы Лесі Украінкі, а потым зайшлі ў шэры чатырохпавярховы дом, абсаджаны кіпарысамі.

У кабінце, у які мы зайшлі, сядзела тоўстая жанчына з мітуслівым позіркам і капічкай на галаве, абцягнутай сеткай, з якой тырчалі шпількі.

- Я з Тураўца, - сказалі мама. - Мяне выклікалі...

- Вы Іванюк Аліна Маркаўна? - не дала ёй дагаварыць жанчына, кінуўшы на нас кароткі пранізлівы погляд. - Мы вымушаныя скасаваць з вамі працоўны дагавор.

- А чым жа я буду займацца? - разгубілася мама.

- У вас няма адукацыі.

- Я вучылася ў культурна-асветным вучылішчы, - пралепятала яна.

- Але вы яго не скончылі.

- Вы ведаеце, што я выйграла конкурс імя Ляташынскага?

- Я ў курсе, - адварнулася жанчына і пачала корпацца ў шуфлядзе.

- Дык што мне рабіць?.. - спыталася мама.

- На жаль, нічым не магу вам дапамагчы, - адказала жанчына.

І ў яе голасе я адчуў спачувальныя ноткі.

- Я ведаю, - ціха адказала мама.

Мы моўчкі выйшлі з кабінета і пайшлі цераз увесь горад.

- Куды мы ідзём? - спытаў я.

- Не ведаю, - адказала яна.

У рэдакцыі газеты «Валынскі кур'ер» мама пацягнула мяне на другі паверх і штурхнула цяжкія, абцягнутыя цёмным дэрмацінам дзверы.

Гэнё Бакалец стукаў на машынцы нейкае інтэрв'ю, расшыфроўваючы запісы з дыктафона.

- Мне трэба з табой пагаварыць, - сказала мама.

Бакалец кінуў машынку і падняўся.

- Хадземце, тут нельга, - паказаў пальцам на сцены.

Мы выйшлі з рэдакцыі і пайшлі ў парк. Дрэвы ўжо зачалі восенняя пазалота, і клёны нагадвалі моцных мужчынаў з ранняй сівізной.

- Нават не ведаю, з чаго пачаць, - сказала маці, і ў яе голасе было шмат адчаю. - У мяне, Гэнё, зямля пад нагамі гарыць, і не ведаю, за што хапацца. Я як спаўзаю ў прорву і дзе ні ўхаплюся рукою за выступ, усюды пада мной правальваецца зямля. На допыце капітан дзяржбяспекі Мікалай Алейнік разарваў мой дыплом уладальніка Гран-пры, а сёння ў кабінце на Лесі Украінкі мне паведамлілі, што разрываюць са мной працоўны дагавор і я ўжо не буду працаваць у бібліятэцы. Я нават не ведаю, для чаго я табе гэта кажу. Хіба ты можаш мне чым-небудзь дапамагчы?!

Мы ішлі па бульвары, і даўганогі Гэнё, падобны на сіцзорык, разгублена слухаў яе адчайную споведзь.

- Я сапраўды нічым не магу дапамагчы, - адказаў ён. - Я магу толькі напісаць пра ўсё, што яны з вамі зрабілі. Калі ў гэтай краіне знішчаюць таленавітых людзей і затыкаюць глоткі прэсе, то я знайду, як паведаміць пра гэта свету, і яны пра гэта пашкадуюць. Прабачце, павінен вярнуцца ў рэдакцыю, - збянтэжана развёў рукамі Гэнё.

Развітаўся і пайшоў бульварам, згорблены і прыгнечаны ад пачутага, а мы павярнулі да Барыса Тэна.

Стары сустрэў нас радаснай усмешкай, быццам бы мама ўжо пакуе чамаданы, збіраючыся ў Венскую оперу, і прыйшла да яго развітацца.

- Як вашы ўражанні ад паездкі на Жандарскую?

– На якую Жандарскую?

– Так называлася калісь вуліца, на якую вас вазілі ў акуратны будыначак пад елкамі. У царскія часы там была жандармерыя, да вайны – НКУС, у вайну – гестапа, а цяпер – КДБ.

– Нічога... – адказала мама. – Быў там лысаваты капітан. Спачатку нават са мной жартаваў. «Ёсць самвыдат, а яшчэ тамвыдат, – ласкава ўсміхаўся мне. – За тамвыдат даюць больш, чым за самвыдат».

– Хай вас не збівае з панталыку ветлівасць афіцэраў КДБ, – адказаў стары. – Гэта ў іх такі стыль.

У кватэры Хамічэўскага адчувалася дыханне кніг. У промнях сонца, мякка калыхаючыся, лётаў у паветры кніжны пыл.

Мы сядзелі ў гасцёўні за масіўным сталом, пілі чорную індыйскую гарбату, і яе даўкі смак навязваў спецыфічную танальнасць нашай размовы.

– Але чаму? Чаму яны зрабілі ператрус у маім доме?! – адпіўшы гарбаты, абурылася мама. – Хто ім сказаў, што ў мяне ёсць ліст Караванскага?

– Асабліва калі ўлічыць, што вы яго, напэўна, нават не читалі, – зазначыў стары.

– Я чытаў, – скрыпнуў крэслам я і ўважліва паглядзеў на маршчыністы твар старога.

– Гэта адзінае, Уладзік, што можа суцешыць у гэтай несучышальнай сітуацыі, – сказаў стары, падліваючы сабе ў кубак гарбату. – Скажыце, Аліна, каму вы паказвалі гэты самвыдат?

– А каму я магла гэта паказаць? – абурылася мама. – Думаеце, я толькі і раблю, што прымаю ў Тураўцы гасцей і тачу з імі лясы? На мне козы, куры, агарод, муж, двое дзяцей, кухня, праца.

– Калі Наталля Зух прыязджала ў госці і ты шукала ёй кружэлку, яна бачыла гэты ліст на кніжнай шафе, – сказаў я.

За сталом стала так ціха, што было чуваць, як гудзе на кухні прыліплая да ліпучкі муха.

– Вось і адказ на пытанне, хто наклікаў на вас ператрус, – спачувальна паглядзеў на маму стары.

Яна пачырванела і ўскрыкнула, як уджаленая:

- Але я ёй не паказвала! Яна сама ўбачыла гэтыя паперкі, калі разглядала маю хатнюю бібліятэку.

- Гэтага было дастаткова, каб навесці на вас хлопчыкаў з Жандарскай, - з дакорам сказаў стары. - Я ж вас папярэджваў, як толькі яе ўбачыў, што гэтая жанчына вам зайздросціць.

Мама змоўкла, пачырванела, як апараная гарачай бульбайнай, але раптам спахапілася:

- У нас яшчэ ёсць у горадзе адна справа. Дзякуй за ўсё. Нам трэба ісці.

Яна выскачыла з-за стала і кудысьці пабегла, а я, як шчанюк, засопшыся, бег за ёй. Мы ўлезлі ў натаптаны пасажырамі тралейбус, і мяне прыціснула да дзвярэй гладкая цётка, цяжка абаперлася аб мяне і дыхала гарэлачным перагарам.

- Падыміцеся ў салон, - сярдзіта засіпела ёй мама.

- А табе гэта што, таксі? - агрызнулася цётка. - Здаровая дзявуля такая. Магла б і прабегчыся.

- Выходзь адсюль, бо яна цябе сваім задам раздушыць, - выцягнула мяне на прыпынку мама.

Мы прайшлі два прыпынкі і ў 1-м Каракульным завулку зайшлі ў двор з будынкам пад чырвонай дахоўкай, у якім хрыпеў, нацягваючы ланцуг, здаровы сабака. Двор быў вымашчаны бетоннай пліткай. Над ганкам расла старая раскідзістая груша-сімірэнка, на спадзістай тоўстай галіне якой ляжаў рыжы кот і назіраў за намі. Здзіўленая нашым з'яўленнем, на брэх сабакі выйшла Наталля Зух.

- Не чакала? - спытала мама.

- Шчыра кажучы, не чакала, - разгубілася Зух.

- Ведаеш, чаму я прыйшла?

- Здагадваюся, - агоўталася яна і зларадна паглядзела на маму.

- Гэта ты навяла на мяне ператрус?

Мы стаялі ў двары: Зух - у прыадчыненай верандзе, а мы - пад галінай, на якой ляжаў рыжы кот.

- Ты, думаеш, гэтага не заслужыла? - успыхнула Зух, і ў яе вачах загарэліся помслівыя агеньчыкі. - Калі я пачула, як ты спяваеш на прэзентацыі кнігі Вахабы, я не знаходжу сабе месца. Праз цябе я страціла сон. Я ніколі не буду так спяваць,

як ты, і ад мяне ніколі не будзе так шалець публіка. Пакуль ёсць ты, мне не будзе спакою ў гэтым свеце. Ператрус у тваім доме – гэта найменшая плата за мае бяссонныя ночы.

– Ты сапсавала мне кар’еру, – гучна сказала мама, імкнучыся да яе ў веранду, але Зух адштурхнула яе ад сябе.

– А ты атруціла мне жыццё, – злосна засіпела яна. – Ідзі адсюль. Цябе ўжо не пусцяць ні на адну сцэну.

Імгненне маці парывалася ўчапіцца ў яе валасы, але ўзяла сябе ў рукі.

– Нават калі ў мяне адбяруць сцэну, у мяне ніхто не адбярэ майго голасу. І ты будзеш заўсёды памятаць, што недзе ёсць я, і праз гэта ніколі не будзеш мець спакою.

Развярнулася і пайшла з двара Наталлі Зух, але не з яе жыцця.

Барацьба Зух з маці была жорсткай і цёмнай, як зубныя камяні. Так знішчаюць адзін аднаго лютыя ворагі.

Увечары мама дастала з шуфляды стала ў гасцёўні свой пахавальны сцэнар, узяла ручку, штосьці дапісала і выкрасліла.

– Уладзік, – паклікала мяне, – калі я памру, каб нагі Наталлі Зух не было на маім пахаванні. Чуеш? Пахаванне – гэта вельмі інтымная рэч у жыцці чалавека.

Закрыла шуфляду і доўга сядзела за сталом, гледзячы на сваю вясельную фатаграфію з бацькам. А потым варухнулася і сказала здушаным голасам:

– І яшчэ, Уладзік, – сабралася з думкамі, і на яе лбе з’явілася дзіўная зморшчынка. – Не выкідвай дзедаву трэску. Твой дзед – сапраўдны мужчына. І, як у кожнага сапраўднага мужчыны, у яго павінна быць трохі дзікунства. Дазволь твайму дзеду мець гэтае дзікунства.

Пасля гэтага я ніколі больш не выкідваў дзедаву трэску.

29. ШКЛЯНОЕ ВЯСЕЛЛЕ СВІРЫСЦЕЛАВЫХ.

1978

27 жніўня Свірысцелавы святкавалі пятнаццаць гадоў шлюбу. Яшчэ многія хадзілі ў тэнісках і футболках, хоць больш асцярожныя ўжо апраналі швэдры і курткі, але ў нядзелю цяпло зноў вярнулася, і мама сказала:

– Хоць нам не да гулянняў, але павінны ехаць да Свірысцелавых. У іх сённа шкляное вяселле. Я купіла ім набор келіхаў.

Наразала ў садзе букет вяргіняў, бацька завёў матацыкл, і мы паехалі. Да Свірысцелавых мы прыбылі на паўтары гадзіны раней, і маці пачала гаспадыні дапамагаць на кухні. На гэты раз бацька ўпершыню не рамантаваў нікому аўтамабіля, пасудамыйнай машыны або сокавыціскалкі, а быў з намі. Праўда, Рыта паскардзілася яму, што Эля зламала магнітафон, і бацька яго адразу разабраў і пачаў у ім капацца.

– А Уладзік і дома так маўчыць? – ляскаючы каструлямі, пацікавілася Рыта.

– Гэта яшчэ той хлопчык, – адказала маці. – Ён будзе ўвесь дзень назіраць за кожным, а потым нешта як выдасць, не ведацьнеш, куды схвацца.

– Нешта вульгарнае?

– Не, але гэта будзе такая праўда, што лепш яе не чуць, – наразаючы вяндрліну, адказала маці.

Яны поркаліся з Рытай на кухні, і адтуль даносіліся пахі маянэзу і варанай бульбы.

– Эля, сядзі ў краму і прынясі сітро. Дзесяць бутэлек, – крыкнула з кухні Рыта. – Можаш узяць Уладзіка, каб дапамог. Грошы ў серванце.

Саскочыўшы з канапы, Эля бліснула доўгімі ножкамі, узяла дзве сеткі і з выклікам паглядзела на мяне:

– Хадзем.

Неба было зацягнута шчыльнай шэрай коўдрай. На электрычных дратах, што вялі да дома Свірысцелавых, сядзелі дзве галубкі і балансавалі хвастамі, хістаючыся на ветры. Гучалі апошнія акорды знікаючага лета.

У гарнізоннай краме мы ўзялі дзесяць бутэлек дзюшэса, і я нес іх і слухаў шчабятанне Элі.

– У нас ёсць яшчэ час, – сказала Эля і пацягнула мяне ў кусты.

Мы селі на лавачцы пад вярбой, Эля закінула нагу на нагу і з кіпэні кароценькай клятчастай спаднічкі дастала малдаўскія цыгарэты «Флуэраш» з двума музыкамі на пачку.

- Ты курыш?

- Часам у добрай кампаніі, - пстрыкнула запальнічкай Эля.

Мне было нязручна ёй адмовіць, і я таксама закурыў і закашляўся. Цыгарэта была жудасная на смак, асабліва калі ўлічыць, што я ніколі не рабіў гэтага.

- Што ты думаеш наогул пра жанчын? - зацягнулася Эля і паглядзела на мяне.

Яе доўгая худая ножка какетліва пагойдвалася, а з цыгарэты, якую Эля дэманстратыўна трымала, заціснуўшы паміж двума пальцамі, віўся дымок.

- У мяне ёсць на гэта свая тэорыя, - адказаў я, разважаючы, куды выкінуць цыгарэту так, каб яна не заўважыла і не пакрыўдзілася.

- Ну?!

Яе вочы сталі вялікія, як у бабкі.

- Я класіфікую жанчын паводле гармонаў.

- Як?! - ледзь не падавілася дымам яна, аж з яе вачэй пацяклі слёзы.

- У залежнасці ад колькасці тэстастэрону я падзяляю жанчын на чатыры тыпы, - сказаў я і непрыкметна выкінуў пстрычкай цыгарэту ў траву. - На пралесак, півоняў, калін і хрызантэм.

Эля хацела зацягнуцца, але адкрыла роцік і застыла ў рупэ з цыгарэтай, ад чаго стала падобнай на скульптуру юнай курыльніцы.

- Пралеска - гэта дзяўчынка, якая з дзяцінства пачынае паліць і жыць раннім палавым жыццём, - дабіваў я Элю. - Да дваццаці гадоў яна пераспрабуе ўсяго больш, чым нармальная жанчына за ўсё жыццё. Півоня бурна расквітае, у пятнаццаць становіцца прыгажуняй, і ўжо ў васьмнаццаць у яе вырастаюць бакенбарды, вусы, яна губляе талію, у яе знікае бляск у вачах, яна становіцца злою, задзірыстай, шэрай і нецікавай, як прыпалы пылам куст півоні, з якой абсыпаўся цвет. Гэты тып часцей сустракаецца сярод усходніх жанчын. Жанчына-каліна бывае прывабнай двойчы: у маладосці, калі расквітае, тады прыгажосць няпэўная, але далікатная і свежая, і ў сорок

гадоў, калі прыгажосць яе дасягае сваёй сталасці. Гэта асабліва распаўсюджана сярод славянак. Але найбольш рэдкі тып жанчыны – гэта хрызантэма. Яна нецікавая ў юнацтве, тады яна худая, хваравітая, абыдзеная ўвагай мужчынаў, але ад сарака да пяцідзесяці такая жанчына расцвітае, наліваецца сокам, на яе пачынаюць звяртаць увагу многія мужчыны. У гэты час яе патаўсцелыя равесніцы ўжо губляюць прывабнасць і становяцца бабулямі, а для яе якраз наступаюць лепшыя часы.

– Адкуль у цябе такі досвед?! – вырвалася ў Элі, і ў яе вачах застыла захапленне.

Яна глядзела на мяне, як дарослая жанчына на мужчыну, не хаваючы сваёй глыбокай цікавасці.

– Ты меў блізкія адносіны са старэйшымі жанчынамі? – прашаптала яна, і на яе шчоках запалаў густы румянец.

– Для гэтага не абавязкова мець з імі блізкія адносіны, – адказаў я. – У мяне ёсць вочы, і я ўмею назіраць.

– І дзе ж ты за імі назіраў? – чмыхнула яна і закрыла далонькай рот.

– У сваёй школе.

– А хіба ў тваім класе вучацца саракагадовыя жанчыны? – загойдала задранай на калена ножкай Эля і ўтаропілася на мяне.

– У маёй школе досыць настаўніц, – пагардліва сказаў я.

У Эліных вачах загарэліся агеньчыкі цікавасці, і яна спытала, зацягваючыся цыгарэтай «Флуэраш» з пахам прэлага тытуно:

– А да якога тыпу належу я?

Я сур'ёзна і паглядзеў на яе кірпаты носік.

– Да каліны, – з выглядам знаўцы жанчын адказаў ёй.

– Вельмі цікава, – зусім блізка прысунулася да мяне яна, яе нікацінавае дыханне нагадвала пах ад попелыніцы.

– Ты выйдзеш замуж за таго, хто табе першым падвернецца. А па-сапраўднаму адчуеш смак кахання каля сарака гадоў, калі на цябе пачнуць звяртаць увагу дваццацігадовыя мужчыны.

Ёй спадабаліся мае аракульскія экзерсісы, і ў парыве пяшчоты яна прапанавала:

- Можаш пакратаць мяне за грудзі.

Я пакратаў яе адтапыраныя маленькі грудзі, а Эля засапла і паглядзела мне ў вочы:

- Хадзем, - узяла мяне за руку.

У Свірысцелавых ужо былі Корсакаў і Дуніны, а бацька канчаў збіраць магнітафон.

- Бульба стыне. Так што не будзем чакаць Папушавых, - сказала Рыта. - Эля і Уладзік, мыйце рукі і садзіцеся за стол.

Мы зайшлі ў ванную, Эля адкрыла кран, намыліла рукі, перадала мыла мне, і, распырскваючы ваду, мы стаялі ў цеснай ваннай, а потым Эля мяне цалавала, прыціснуўшы да ўмывальніка, і я адчуў малочны смак яе вуснаў, але яна адскочыла, быццам чаго спалохалася і выскачыла з ваннай, а ўслед за ёй выйшаў я. Мае шчокі гарэлі, і мне здавалася, што ўсе глядзяць на мяне.

- Уладзік, сядай вось тут каля Элі, - запрасіла Рыта.

Я сеў, не паварочваючыся да Элі, і краем вачэй глядзеў на яе худзенькія каленкі. Корсакаў разліў мужчынам гарэлку, а жанчынам віно.

- Мы сабраліся, каб адзначыць пятнаццаць гадоў сямейнага жыцця Свірысцелавых, - паднялася з келіхам шампанскага мама. - Рытка, у цябе ёсць усё: муж, які цябе любіць, Эля і мы, твае блізкія сябры. За цябе, наша сонейка.

Яны выпілі і гучна забразгалі сталовым начыннем.

- Эля, накладзі Уладзіку бульбы, - папрасіла Рыта. - І салыцсон, і салат з памідораў.

Эля ўстала і наклала ў маю міску бульбы, а салат і нарэзаны салыцсон я ўзяў сам. Яна сядзела, ледзь прыкметна назірала за мной, яе голае калена краналася маёй нагі. Я не мог яшчэ растлумачыць, як называецца гэтае пачуццё. Проста мне было прыемна адчуваць яе побач.

- Людзей да шчасця трэба прымушаць, - нечакана гучна сказаў Дунін.

Усе моўчкі бразгалі відэлыцамі і нажамі.

- А па-мойму гэта і так зразумела, - адказала мама. - Шчасце - гэта любімая справа, сям'я, дом, аўтамабіль, магчымасць падарожнічаць, знаёміцца з цікавымі людзьмі. Шчасце - гэта свабода.

- Гэта так па-мяшчанску, - паціснуў плячыма Дунін. - Шчасце - гэта жыць у моцнай краіне.

- Я - не палітык, - сказала мама. - Я - звычайная жанчына.

- У вас так усе думаюць?

- Не ведаю, што думае кожны, я кожнаму ў душу не лезла, але большасць думае так, - адказала мама.

- А я згодны да канца жыцця службыць на гэтым лясным аэрадроме, каб у нас была моцная дзяржава, перад якой бы дрыжаў свет, - надрэзаў вяндрліну Дунін. - Што такое чалавечае жыццё? Жменя пяску. Чынгісхан даўно ператварыўся ў прах, а страх пра яго жыве. Гэтак жа застанецца страх перад нашай арміяй, перад нашымі самалётамі, танкамі. Усё памрэ, застанецца толькі страх.

Яны чокнуліся і выпілі, а маці прапусціла іх тост і накідала мне марынаваных баклажанаў.

- А ты чаму не п'еш? - спытала Рыта.

- Я не ваенная, каб за такое піць, - адказала мама.

- Ты так кажаш, як быццам мы з розных светаў, - буркнуў Дунін, адпраўляючы ў рот кавалак салыцісона.

- А мы і так з розных светаў, - сказала мама.

- Што ты маеш на ўвазе? - загрымеў нажом і відэльцам Дунін.

- Усё вельмі проста. Ты з Расіі, а я з Украіны.

- Ну і што? Але мы - адзін народ.

- Хіба можа адзін народ гаварыць на розных мовах? - усміхнулася яна.

За сталом зашумелі, але ў гэты час у дзверы пазванілі.

- Гэта Папушавы, - устала з-за стала Рыта, выцерла сурвэткай вусны, выйшла ў калідор і адчыніла дзверы. - А вы не маглі прыйсці на дзве гадзіны пазней?

Папушавы далі ёй у рукі букет руж у празрыстай хрусткай абгортцы і зайшлі ў залу.

- А Папушаў такі важны, быццам яму раніцай паабяцалі маёра, - весела сказала мама.

- Калі я пасяджу з табой за адным сталом, то пагонаў маёра мне не пабачыць да канца жыцця, - адказаў Папушаў.

За сталом павісла напружаная цішыня.

- Папушаў, ты што? Перапіў? - закрычала Рыта. - Ты прыходзіш у мой дом на шкляное вяселле і крыўдзіш маю блізкую сяброўку?

- А ты ведаеш, што твая бліжэйшая сяброўка - дысідэнт? - працадзіў праз зубы Папушаў.

- Аліна?!

- Яна звязаная з украінскімі буржуазнымі нацыяналістамі.

- Гэта праўда?! - спалохана ўскрыкнула Рыта.

І ўсе з жахам павярнуліся да маці.

- Ну, калі лепшыя ўкраінскія пісьменнікі, журналісты, мастакі, акцёры - дысідэнты, я таксама дысідэнт. Калі лепшы ў Еўропе перакладчык Гамера Барыс Тэн - нацыяналіст, то я таксама нацыяналістка, - дзёрзка адказала яна.

Рыта збялела, і яе вочы сталі круглыя.

- Калі гэта так, то я патрабую, Аліна, каб ты і твае блізкія пакінулі мой дом, - сказаў Свірысцелаў, і ў яго голасе ўчуліся пагрозлівыя ноткі.

Свірысцелавы, Дуніны і Папушавы варожа паглядзелі на нас з мамай і бацькам, і нават Эля спалохана адсунулася ад мяне.

- Ты хочаш, каб я пайшла? - ціха спытала Рыту мама.

- Так, ты павінна пайсці, - холадна адказала Рыта.

- У такім выпадку нам няма больш пра што гаварыць, - устала з-за стала мама.

Мы ўсталі разам з ёй і пачалі абувацца ў калідоры, а ўслед за намі выйшаў Корсакаў.

- Ты куды? - спыніў яго Дунін.

- Мне сорамна, што я з вамі адной крыві, - адказаў Корсакаў.

Дунін крыва ўсміхнуўся, і яго выгаралыя валасы запалымя-нелі.

- Я паведамлю пра твае паводзіны камандзіру палка. Гэта мой абавязак.

- І пра што ты яму паведаміш?

- Пра твой нізкі маральна-палітычны ўзровень. Такім не месца ў савецкай авіяцыі.

- І што я зрабіў амаральнага?
- Ты звязаўся з ворагамі. З украінскімі буржуазнымі нацыяналістамі. Гэта будзе канец тваёй службовай кар’еры, - пачырванеў Дунін.
- Што ж, шчаслівай дарогі. Можаш бегчы хоць цяпер, - насмешліва сказаў Корсакаў, сярдзіта заляскаў замкамі, прапусціў наперад бацьку, маму, мяне, выйшаў з кватэры Свірысцелавых і гучна зачыніў за сабой дзверы.

30. ЗАГАДКА СМЕРЦІ ГЭНЁ БАКАЛЬЦА.

1978

29 жніўня хавалі Гэнё Бакальца. Яго знайшлі мёртвым у Цецераве. Казалі, што кінуўся ўніз з пешаходнага моста. Мы стаялі на Корбутаўскіх могілках каля абкладзенай вянкамі труны, у якой ляжаў Гэнё, бледны і заглыблены ў сябе, быццам чуў, што адбывалася вакол яго. І я не мог паверыць у тое, што адбылося. Каля труны стаялі Мікалай Хамічэўскі, драматург Аліса Бубеняк, пануры Станіслаў Кошаль, скульптар з расчасанымі вятрамі доўгімі валасамі, што рабіў скульптуры з вінных бутэлек, актрыса Алена Пападзюк з вялікімі карымі вачыма і кірпаты носікам, калекцыянер трубак Іван Грушка і калекцыянер жукоў Сямён Буцалюк, журналісты «Валынскага кур’ера», пазаштатны фотакарэспандэнт Леанід Віўдэнка, маці Гэні Бакальца ў жалобнай сукенцы, якую трымалі пад рукі яе дачкі. Мне здавалася, што гэта дрэнны сон, ад якога мяне абудзіць цёплая маціна рука, але мама стаяла каля Хамічэўскага і глядзела на нябожчыка. А я апаломлена слухаў, пра што шапталіся вакол мяне людзі.

- Няўжо Гэнё мог накласці на сябе рукі? - шаптаў Грушка.
- А для чаго яму гэта было рабіць? - абурыўся Буцалюк. - Малады, усё жыццё наперадзе.
- Гэта праўда, што бачылі, як на світанні яго выкінулі ў парк з аўтамабіля пад мост? - шаптаў Станіслаў Кошаль, хаваючы спалоханы погляд пад шклом акуляраў.
- Жывога?
- Мёртвага.
- Што ж ён каму зрабіў?

- Цішэй, на нас глядзяць.

- Ды хай глядзяць, - злосна буркнуў Сямён Буцалюк. - Я ведаю, хто гэта зрабіў.

За Віўдэнкам я ўбачыў Антонца, які рабіў ператрус у нашай хаце. Ён стаяў у натоўпе і назіраў за пахаваннем. Антонца заўважыў мой погляд і схваўся ў пахавальнай працэсіі. Недалёка ад нас, раздзімаючы шчокі, ігралі два аркестры, і іх жалобныя мелодыі заглушалі пахавальную гаворку рэдактара газеты. Гэню хавалі з іншымі нябожчыкамі, і ў адначасовасці гэтых трох смерцяў было нешта штодзённае. У адным канцы горада нараджаліся дзеці, а ў другім - хавалі людзей, жыццё якіх скончылася. Гэтыя індустрыяльныя могілкі былі важнай часткай зямнога цыклу. Толькі ў Гэневай смерці я не бачыў нічога інтымнага, як сказала б маці.

- Хто гэта зрабіў? - працягваў Кошаль.

- Хто, хто?! - раззлаваўся Буцалюк. - Хто ў нас займаецца забойствамі і арыштамі? Хіба не ведаеш дом насупраць стадыёна, у кабінетах якога плануюць забойствы?

- Гэта ўсё твае здагадкі, - працёр успацелья акуллары аб рукаў кашулі Станіслаў Кошаль.

- Гэта Гніліца ім сказаў, - ціха мовіў Буцалюк. - Сказаў, што інфармацыю на радыё «Свабода» аб тым, як парвалі дыплом Аліны Іванюк і выгналі яе з працы, перадаў Гэнё. Гніліца чуў, як зрэагаваў Гэнё, калі не пусцілі ў нумар яго інтэрв'ю з Алінай. «Ах так! - усклікнуў ён. - Дык я перадам гэта на "Свабоду"!» І калі «Свабода» выпусціла гэта ў эфір, а потым з'явіліся публікацыі ў амерыканскай і еўрапейскай прэсе, яго забілі.

Станіслаў Кошаль стаў бялейшы за нябожчыка Гэня, а Грушка тузануў за руку Буцалюка:

- Хто табе гэта сказаў?

- Журналістка з «Валынскага кур'ера». Яна і Гніліца былі сведкамі гэтых намераў. У яе потым цікавіліся, ці праўда, што Гэнё такое казаў.

- А яна што?

- Яна сказала, што не памятае. Ды я і без яе ведаю, што Гэню заклаў Гніліца, таму да мяне прыходзілі хлопцы ў цыві-

льным. Хацелі, каб распавёў ім пра сувязь Гэні з дысідэнтамі. А калі я нічога не сказаў, задушылі жука-насарога.

– А жука за што? – здзівіўся Грушка.

– Я спытаў гэта самае, і яны адказалі: «А каб не раздражняў».

Алена Пападзюк даслухала Буцалоюка, паглядзела на маленькі наручны гадзіннік, дастала з запlechніка тэрмас, бо заўсёды піла каву па раскладзе, наліла кавы ў каўпачок, выпіла, схавала тэрмас, падвяла вусны, прыпудрыла ў люстэрка кірпаты носік, падышла да Гніліцы і адвесіла яму гучную аплявуху.

– За што?! – успыхнуў Гніліца.

– За Бакальца, – папраўляючы запlechнік, адказала Пападзюк.

Яна была падобная да раздражнёнай коткі.

– Ты з ім нават не сябрвала!

– Часам ён браў мне каву, – грэбліва скрывіла вусны Пападзюк і адышла ад Гніліцы.

Калі труну з Гэнем апускалі ў яму і кожны кінуў па камяку зямлі, да мяне падышоў Антонец і ціха спытаў:

– Ведаеш, хто я такі?

– Вы – Антонец, – паглядзеў спадылба я.

– Адкуль ты ведаеш маё імя?

– Вы абшуквалі ў нас гарышча і склеп, – дзёрзка адказаў яму і насмешліва дадаў. – Але сярод слоікаў з марынаванымі памідорамі забароненай літаратуры не знайшлі.

– А ў цябе востры язык, – кісла ўсміхнуўся Антонец. – Спачуваю за Бакальца. Вы былі сябрамі?

Я адварнуўся і прамаўчаў, каб не сказаць пра ўсё, што я думаю пра яго і яго кантору, а калі азірнуўся, Антонца ўжо не было.

Магілу засыпалі, двое капальнікаў падгарнулі грудок пяску, абклалі вянкамі і ўваткнулі таблічку з прозвішчам і ініцыяламі Бакальца.

Мы паехалі ў горад у жоўтым рытуальным аўтобусе, а Гэне застаўся на могілках, падобных на велізарную новабудоўлю з безаблічнымі дамамі.

Усю дарогу мы маўчалі, прыгнечаныя ўбачаным і пачутым, і толькі ў сваім доме стары дастаў з серванта бутэльку каднянскага віна, разліў у келіхі і перахрысціўся.

- Гэнь яшчэ з намі. Ён недзе тут. Я адчуваю, - сказаў ён.
- Гэта ўсё з-за мяне, - прашаптала мама. - З-за мяне...

А потым заплакала і ціха праспявала дзіўнай мовай. Яе голас быў глыбокі і дэпрэсіўны, а песня больш нагадвала рэчытатыў:

‘Hέλιος δ ‘άνόρουσε, λιπὼν περικαλλέα λίμνην,
οὐρανὸν ἐς πολύχαλκον, Ἴν ‘άθανάτοισι φαείνοι
καὶ θνητοῖσι βροτοῖσιν ἐπὶ ζεΐδωρον ἄρουραν:
οἱ δὲ Πύλον, Νηληϊος εὐκτίμενον πτολίεθρον,
ἶζον: τοῖ δ ‘ἐπὶ θινὶ θαλάσσης ἱερά ῥέζον,
ταύρους παμμέλανασ, ἐνοσίχθονι κυανοχαίτη.

На твары старога застыла здзіўленне, нібы ён убачыў прывід з таго свету, і прадэкламаваў, задыхаючыся ад захаплення:

Выплыла сонца, цудоўны пакінуўшы мора заліў,
Ў неба цвердзь медную, каб несмяротных багоў азараць
І люд смяротны па шыры ўраджаем напоўненых ніў.
Ў Пілас Нялееў, удала размешчаны горад вандроўцы
Ўехалі. Чорных быкоў піласяне на беразе мора
Білі ў ахвяру зямлі калаціцелю ў кучарах цёмных.

Стары змоўк і з жахам глядзеў на маці. Мне падалося, што ён забыў усе мовы, і нават тую, на якой вымавіў свае першыя словы. Ён амаль звар’яцеў, я бачыў, як дрыжыць яго падбародак і варушацца вусны, спрабуючы ўспомніць гукі, і калі ён нарэшце ачомаўся, то спалохана спытаў:

- Адкуль вы гэта ведаеце?.. Гэта пачатак трэцяй песні «Адысеі»...

- Не ведаю, - разгублена адказала яна.
- Як гэта не ведаеце?!
- Я не ведаю, адкуль я ведаю. Але аднекуль жа я гэта ведаю.

Хамічэўскі паглядзеў на яе, і ў яго вачах я ўбачыў жах. Мама разліла ў келіхі наліўку, мы моўчкі выпілі, і алкаголь адразу ўдарыў у галаву і разліўся па целе.

- Чаму яго забілі? - спытаў я і адчуў, як заплятаецца мой язык.

- У гэтым свеце заўсёды будуць войны, - адказаў стары. - І ў гэтых войнах, хлопчык, ёсць месца для цябе, калі адчуеш сябе ваяром, якім быў Гэнё. Толькі ты, напэўна, разумеш, я меў на ўвазе не тыя войны, дзе адзін у аднаго страляюць.

- А якія?

Ён паглядзеў на мяне неяк дзіўна, і ў яго вачах загарцавалі насмешлівыя конікі.

- Калісьці ты сам зразумееш. Войны за мінулае і за будучыню ніколі не спыняцца. Ты яшчэ заспееш час, калі ў нас будзе свая краіна, але ніколі не спыняцца войны за людскія галовы і сэрцы. Іх будуць развязваць нашчадкі тых, хто схаваў мяне за краты і забіў Гэню.

- Але чаму? Чаму так адбываецца? - зазірнуў я ў яго маршчыністы твар, падобны на твар рымскага сенатара.

- Імперыі заўсёды трымаліся на хлусні і жорсткасці. А кожная нацыянальная гісторыя цесна пераплецена з прыватнымі гісторыямі. Бацьку Валянціна Маланчука забілі хлопцы з УПА, і ў Маскве лічылі, што, прызначаючы яго сакратаром па ідэалогіі, яны будуць мець ва Украіне свайго новага Ярэму Вішнявецкага. Магчыма, калі б ідэолагам ў Кіеве быў не Маланчук, Гэнё сядзеў бы з намі за адным сталом, а твая маці ў гэтым годзе паехала б у кансерваторыю.

Пры згадцы пра кансерваторыю мама ўспыхнула і адразу ўстала.

- Нам пара.

У аўтобусе я задрамаў і ўбачыў сябе ў легкавым аўтамабілі, які ехаў па пустых вуліцах горада. За вокнамі віднела, і над спячымі дамамі, як шнар, неба рассякала палоска святла.

- Заснуў? - спытаў мужчына са шнарам.

Нада мной схіліўся Антонеч і насмешліва зазірнуў у мае заплюшчаныя вочы.

- Спіць, - весела сказаў Антонеч.

Каля мяне сядзелі з аднаго боку Гэнё Бакалец, а з другога - чалавек са шнарам.

- Куды вы мяне везіце? - спытаў Гэнё.

- Тут недалёка, - адказаў Антонец.
- Дык праз каго ты перадаў гэта на «Свабоду»? - спытаў строгі чалавек з пятага упраўлення*, і яго шнар пачырванеў, а на шыі выступілі плямы.

- Хіба гэта праблема? - спытаў Гэнё.
- Але ты ж праз кагосыці гэта перадаў?
- А чаму вы забаранілі мой артыкул пра Аліну Іванюк?
- Гэта мы забаранілі?! - весела спытаў мужчына са шнарам. - Мы што, цензура? Ты ж ведаеш, што мы гэтым не займаемся.

- А чым жа вы займаецеся? - прабурчаў Гэнё.
- Мы забіваем, падслухоўваем чужыя размовы, саджаем у турму і робім яшчэ шмат усялякіх карысных для дзяржавы спраў. Ты скажаш, хто ў горадзе звязаны са «Свабодай»?
- Я вам хто, Аксен Вахаба, ці што? - абурывся Гэнё.
- Ты бачыш, зараза гэткая, яшчэ і голас павышае! На каго ты павышаеш голас, га? - цяжка задыхаў чалавек і ўсадзіў Бакальцу ў нагу шпрыц.

Я спаў і скрозь заплюшчаныя вейкі бачыў, як тырчыць у Гэневай назе шпрыц, а Гэнё разгублена паглядзеў на сваю нагу, адчайна хапнуў ротам паветра і замоўк.

- Спыніся каля моста, - загадаў кіроўцу мужчына са шнарам.

Аўтамабіль спыніўся, яны выпягнулі Гэню з машыны, занеслі на мост, цяжка паднялі і перакінулі праз парэнчы.

- А што рабіць з малым? - спытаў Антонец.

- Скінем з моста, - змрочна сказаў чалавек са шнарам.

Маё цела было цяжкае, быццам мне таксама ўвялі ін'екцыю. Я не мог брыкацца і з жахам адчуваў, як яны нясуць мяне на пешаходны мост, разгойдваюць і перакідваюць праз парэнчы. Падаючы, я ўбачыў, як недзе над Тураўцом неба разрэзаў вялікі светлы шнар, нібы на шчацэ ў строгага чалавека з дома насупраць стадыёна. Калі я стукнуўся аб зямлю, аўтобус рэзка затармазіў - і я прачнуўся. За акном змрочна маўчаў Туравец.

* У 1967 годзе ў структуры КДБ было створана пятае ўпраўленне, якому рэжым даручыў змагацца з ідэалагічнымі дыверсіямі, што зводзілася пераважна да кантролю за іншадумцамі.

31. ПЕРАПАЛОХ ПАД ГУКІ ВЕНСКАЙ ОПЕРЫ.

1978

Калі пасля ператрусу над маімі бацькамі навісла пагроза страты працы, пагоршылая службовае становішча ў Максіма Корсакава.

Поўныя сваіх трывог і перажыванняў, мы не заўважылі, што дрэнныя справы не толькі ў нас, але і ў яго. Корсакава не любіў камандзір эскадрыллі Іван Парэчкін. Яго раздражняла, што Корсакаў пабываў у Нямеччыне і адтуль прывёз японскі магнітафон, нямецкі тэлевізар і модную вопратку, што ён ніколі не выходзіць з сябе, заўсёды ветлівы і стрыманы, а ў лётнай кваліфікацыі – адзін з лепшых у палку. Але калі сярод палкавога кіраўніцтва заходзіла гаворка пра Корсакава, маёр Парэчкін заўсёды казаў, што старшы лейтэнант Корсакаў не ўмее працаваць у камандзе. А пасля апошніх паспяховых навучальных палётаў Корсакава маёр, глядзячы ў яго ўсмяшлівы твар, скрозь зубы працадзіў:

– Я ў Нямеччыне не адседжваўся і на дваццаць п'ярых МіГах не лётаў, але і без гэтага ведаю, што ты заўсёды будзеш лятаць за мной хвостом. А калі стану камандзірам палка, ты так і застанешся намеснікам камэска і ніколі, нават не сумнявайся, не падымешся вышэй.

Корсакаў разумеў, што маёр не блефуе і так яно і будзе, таму страціў надзею. Парэчкін – кум камандзіра палка Яўгена Драгі, а зампаліт быў жанаты з сястрой палкоўніка. Усё палкавое кіраўніцтва знаходзілася паміж сабой у сваяцкіх адносінах, праз якія Корсакаў не меў ніякага шанцу падняцца вышэй сваёй пасады намесніка камандзіра эскадрыллі.

Яму затрымалі прысваенне звання капітана і абяцаную пасаду начальніка штаба эскадрыллі. Тэрмін выслугі ў вайсковым званні старэйшага лейтэнанта ў яго скончыўся яшчэ ў пачатку года. Абяцаная пасада начальніка штаба эскадрыллі давала яму права на паступленне ў акадэмію, куды ён так імкнуўся.

Але калі з Жандарскай інфармацыя пра тое, што жонка авіяцыйнага тэхніка Рыгора Іванюка звязана з украінскімі дысідэнтамі, а Максім Корсакаў набліжаны да гэтай ненадзейнай сям'і, трапіла ў полк, яго шанцы зрабіць кар'еру сталі

яшчэ больш ілюзорнымі. Камэск нават пагражаў адхіліць яго ад палётаў. Свірысцелавы, Папушавы і Дуніны адразу ад нас адмовіліся, быццам ніколі і не сябравалі. А Корсакаў гэтага зрабіць не мог. Ён быў інтэлігентным афіцэрам, пазбаўленым тыповай для расейцаў пыхі да іншых народаў. Нават Мікалай Хамічэўскі гэта заўважыў:

– Ваш Апалон, Аліна, не падобны на свайго радавога супляменніка, якіх мне давялося шмат бачыць у савецкіх і нямецкіх лагерах.

– Які Апалон? – засмяялася мама.

– З якім мы сядзім за адным сталом.

Яны пілі віно і размаўлялі, быццам хацелі загаварыць свае непрыемнасці, смерць Гэні Бакальца і ўсё дрэннае, што нечакана ўварвалася ў іх жыццё.

– А каго з рускіх цароў вы лічыце самым магутным? – спытаў Корсакаў.

– Сталіна, – адказаў стары. – Цары нават не марылі пра тое, што зробіў сын грузінскага шаўца з горада Горы. Ніколі Расійская імперыя не мела такой магутнасці, як пры Сталіне, калі Масква кіравала сваімі войскамі ў цэнтры Еўропы. Але пасля Другой сусветнай вайны сітуацыя паўтарылася, як пасля паразы Напалеона. Савецкія людзі, якія былі на прымусовых работах або ваявалі ў Еўропе, заразіліся еўрапейскімі ўяўленнямі аб жыцці. Народы, якія разбілі Гітлера, чакалі ад улады большай свабоды, спынення тэрору, ліквідацыі калгаснай сістэмы, зняцця цензуры.

– Вы кажаце, Мікалай Васільевіч, аб свабодзе, быццам для большасці нашых людзей гэта нешта важнае. Для народа, які перажыў тыранію і прыгон, свабода – гэта пусты гук, і бохан чорнага хлеба для большасці значыць больш, чым свабода.

– Але для свабодных людзей свабода патрэбна, як паветра, і калі яе не стае, яны адразу задыхаюцца. Вось чаму за імі пастаянна сочаць, – даліў віно ў келіхі стары.

Мы сядзелі ў прапахлай кніжным пылам гасцёўні Барыса Тэна і слухалі яго бясконцыя каламбурны. У той дзень ён пераскокваў з мовы на мову, распавядаў кур’ёзы са свайго жыцця, нібы адчуваў, што бачыць Максіма Корсакава ў апошні раз.

Ад віна і жартаў на мамчыных шчоках выступіў румянец, і яна стрымана смяялася, але гэты смех быў нейкі сумны, быццам мы ўсе развітваліся адзін з адным. Нам было добра, але я адчуваў, што мы ўжо ніколі не будзем больш разам вось так сядзець за адным сталом.

Калі мама, зірнуўшы на гадзіннік, пачала збірацца дадому, Корсакаў паглядзеў у вочы старому і ўсхвалявана сказаў:

– Калі мы больш ніколі не пабачымся, я хачу сказаць вам, Мікалай Васільевіч, што мне будзе не хапаць гэтых размоў. І успамінаючы вас, Аліну, Уладзіка, тую адкрытасць і непасрэднасць, якая заўсёды была паміж намі, я буду па гэтым сумаваць.

Стары ўважліва паглядзеў на Корсакава.

– Што ж... Гэта тваё жыццё. Рабі, як лічыш патрэбным.

Паціснуў руку і моцна яго абняў.

Ён правёў нас да трамвайнай лініі і доўга глядзеў услед, а калі я азірнуўся якраз каля Жытняга рынку, ён усё яшчэ стаў, быццам спрабаваў на нас наглядзецца.

А раніцай Максім Корсакаў зляцеў з ваеннага аэрадрома і больш не вярнуўся. Я раскажваю ўсё, як было, па словах бацькі і з тых скупых размоў і здагадак, якія давялося пачуць.

Раніцай у палку пачаліся навучальныя палёты. Максім Корсакаў меў заданне перахапіць кантрольную цэль над Заходняй Украінай. Бацька быў апошнім, хто бачыў Корсакава. Ён папрасіў заправіць поўныя бакі, хоць належала заправіцца напалову. За блок жуйкі, якой запасся, калі служыў ва Усходняй Германіі, запраўшчык наліў яму поўныя бакі паліва.

– Хачу сёння налётацца, – сказаў запраўшчыку, і той з разуменнем кінуў.

Бацька адразу заўважыў, што Корсакаў бледны, на твары ў яго выступілі чырвоныя плямы, а калі сеў у кабінку, дрыготкімі рукамі доўга не мог далучыць фішку радыёстанцыі, і бацька дапамог яму гэта зрабіць, агледзеў самалёт і забраў лесвічку.

Корсакаў уключыў рухавік і паведаміў па радыёсувязі:

– Чатырыста трынаццаты. Дазвольце ўзляцець.

– Чатырыста трынаццаты, узлёт дазваляю, – адказаў голас кіраўніка палётамі.

Самалёт зароў, выплюнуў з сапла агонь, разагнаўся і ўзняўся ў неба. Ён ляцеў на захад для перахопу кантрольнай цэлі, але каля мяжы самалёт знік з экрану радараў. Як паказала расследаванне, ён ляцеў проста ў Аўстрыю і не рабіў ніякіх разваротаў. Надвор'е было добрае. Нават калі б навігацыйныя прыборы выйшлі са строю, ён па сонцу мог вольна арыентавацца. Хаваючыся на нізкай вышыні ад радараў савецкай і чэхаславацкай супрацьпаветранай абароны, Корсакаў прыземліўся ў аэрапорце «Швехат». У той дзень усе, хто быў у венскім аэрапорце, бачылі, як на пасадку заходзіць дзіўны самалёт, які з'явіўся нечакана, як прывід з цяжкага сну. За самалётам, перакручваючыся на ветры, цягнуўся тармажны парашут. Калі Корсакава затрымала аўстрыйская паліцыя, ён меў на руках пасведчанне пілота першага класа, дыплом аб заканчэнні ваеннага вучылішча, атэстат сталасці і пасведчанне аб нараджэнні.

Вестка пра тое, што ў Аўстрыі сеў савецкі ваенны самалёт, пагнала ў аэрапорт шумных журналістаў.

– Чаму вы прыязміліся ў Вене? – на ламанай рускай мове крычала журналістка, спрабуючы прарвацца праз кардон паліцыі.

– Горад, які мае Венскую оперу, не можа зрабіць зла, – адказаў ён.

Гэтая фраза, апублікаваная ў газеце «Wiener Zeitung», варушыла аўстрыйскі патрыятызм, і пасля доўгага ўзважвання ўсіх палітычных наступстваў для Аўстрыі прыземлення чужога знішчальніка і рэакцыі на перадачу пілота савецкаму боку ўлады па просьбе пілота перадалі яго амерыканскай амбасадзе.

– У Вене рэзідэнцыя ААН, – сказаў бацька, марна шукаючы ў савецкіх газетах весткі аб выкраданні самалёта. – Там яго будзе не проста ўзяць савецкім спецслужбам.

Амбасада ЗША ў Аўстрыі дапамагла Корсакаву з просьбай даць палітычны прытулак. Паводле інфармацыі, якую бацька скрозь выцце глушылак пачуў на хвалі радыё «Свабода», яго забралі ў ЗША, дзе ўладкавалі на працу і дапамаглі з жыллём.

Калі Максім Корсакаў заявіў, што ва Украіне пераследуюць інтэлігенцыю за тое, што адмаўляецца капітуляваць перад

русифікацыяй, і распавёў пра гісторыю маці, выбухнуў гучны міжнародны скандал.

- А гэта праўда, што Су-9 ніколі не пастаўлялі за мяжу? - спытаў я бацьку.

- Хто табе такое сказаў?

- Я чуў на дні нараджэння ў Папушавай.

- Ды каму ён патрэбны? - абурыўся бацька. - Ён ужо даўно састарэў. Су-9 адзін лётчык перагнаў у Ірак яшчэ ў 1961 годзе, дзе яго разабралі і адправілі ў Амерыку. Усе выкрадзеныя ў Савецкім Саюзе самалёты амерыканцы дастаўляюць у Неваду на авіябазу Грум Лэйк. Там ёсць сакрэтнае падраздзяленне «Рэд Хетс», у якім вывучаюць самалёты варажых краінаў.

- Значыцца, Корсакаў ніякіх сакрэтаў не перадаў? - асцярожна пацікавіўся я.

- Ды якія сакрэты? - узлаваўся бацька. - Зімой Су-9 здымуць з узбраення, а нам прыгоняць дваццаць трэція МіГі са зменлівай геаметрыяй крыла.

- А ты іх бачыў?

- Ды бачыў.

- Якія яны?

- Падобныя на каратканогую жанчыну.

- А чаму ў Скамарохах няма дваццаць пятых МіГаў?

- Тут яму няма дзе разгнацца. Дваццаць пяты ствараўся для прыкрыцця ад крылатых ракет з Арктыкі, дзе няма суцэльнага радыёлакацыйнага поля. Там, дзе лётаюць самалёты НАТА, там лётаюць і дваццаць пятыя МіГі, а Скамарохі - гэта тыл. Генералы лічаць, што тут можна лётаць і на старых Су-9.

Падтрымліваючы размову, я ведаў, што з бацькам можна гаварыць толькі пра тэхніку і самалёты, бо ўсё астатняе яго не цікавіла, а мяне сапраўды цікавіў Корсакаў. Пасля яго ўцёкаў маю душу раздзіралі складаныя пачуцці. Я раўнаваў яго да маці і не мог змірыцца, што яго ўжо ніколі не ўбачу. Толькі цяпер я адчуў, што мне будзе бракаваць яго стрыманасці, такту, непасрэднасці, умення падтрымліваць са мной размову, як з роўным, і яшчэ чагосьці, чаго я не мог тады растлумачыць.

Калі ён збег за мяжу, мама не знаходзіла сабе месца. Яна схуднела і хадзіла задуменная, а яе песні былі працяглыя і сумныя.

У адзін з такіх дзён у Туравец прыехала незнаёмка. Яна была ў капелюшы і светлым плашчы. Трымалася дзяўчына лёгка і нязмушана, быццам прыехала да даўніх знаёмых.

– Мяне зваць Вольга Блажыеўская – усміхнулася яна, папраўляючы светлыя валасы, што густымі хвалямі выцякалі з-пад шапкі. – Маё прозвішча вам нічога не кажа. Мяне да вас прыслаў бацька, які не змог прыехаць, таму што за ім сочаць.

– Адкуль вы? – насцярожана спытала мама.

– З Кіева.

– Сядайце, – запрасіла яе да стала.

– Дзякуй.

Яна паклала капялюш на калені, валасы рассыпаліся, і дзяўчына паправіла іх рукой.

– Дык якія справы прымусілі вас выправіцца ў дарогу? – спытала маці і ўважліва паглядзела на дзяўчыну.

Кінулася ў вочы, што госця была смелая і адкрытая.

– Уласна, гэтыя справы больш датычацца вас, – усміхнулася дзяўчына, доўгімі пальцамі прытрымваючы капялюш. – Адзін чалавек перадаў вам ліст, які, паверце, было досыць складана даставіць сюды з-за акіяна. Яго вам перадаюць праз трэція рукі, але я рада, што нарэшце гэта зрабіла.

Яна дастала з сумачкі томік Гамсуна і выняла з яго чысты канверт.

– Вазьміце.

Маці ўзяла ліст, і яе вочы радасна ўспыхнулі.

– Ведаеце, ад каго гэты ліст?

– Ведаю, – адказала яна, і на яе шчоках расцвілі ружы. –

Здымайце плашч, сядайце за стол. Вы ж з дарогі.

– Спачатку я б хацела памыць рукі, – устала дзяўчына. –

І дзе тут у вас прыбіральня?

Маці вывела яе ў двор і замітусілася, накрываючы стол. А калі прыйшла дзяўчына, яны хутка знайшлі агульную мову і паводзілі сябе, як сяброўкі.

Пасля абеду госця агледзела наш сад, абышла горад і захоплена паляпала здаравенны гарбуз.

– Я яшчэ такога не бачыла! А гэта што ў яго, бародаўкі? Я б тут жыла.

Але заставацца на апошні аўтобус дзяўчына не захацела і, калі маці вызвалася яе правесці, катэгарычнай жэстам перасцерагла:

– Гэтага не варта. Чым менш людзей будзе ведаць, да каго я прыязджала, тым лепш для вас.

Яны цёпла развіталіся, мама ўклала ёй у сумку груш, і дзяўчына пайшла на аўтобусны прыпынак.

Я ведаў, што гэты ліст ад Максіма Корсакава, бо калі за бландзінкай зачыніліся брамка, мама зайшла ў спальню і доўга не выходзіла, а потым я ўбачыў яе заплаканай і пчаслівай. У ёй адразу з’явілася столькі жыцця, што яна спявала, бегала па хаце, хавалася ад мяне ў розныя куткі, перачытваючы дарагія радкі. У такой эйфарыі яна была некалькі дзён, аж я не вытрымаў і адчуў велізарнае жаданне прачытаць тое, што атрымала маці. Я не мог нічога з сабой зрабіць. Гэта было падобна на нястрымнае імкненне падлетка падгледзець скрозь шчыліну ў спальню, дзе зачыніліся муж і жонка. Я высачыў, куды яна хавае ліст, і, калі маці страціла пільнасць і кудысьці сышла, адкрыў шуфляду і дрыготкімі рукамі дастаў яго адтуль. Ліст ляжаў разам са сцэнаром яе пахавання. Я ўзяў ліст і адчуў, як звонка забухала маё сэрца. Мне падалося, што нехта зайшоў у двор. Спалохана схаваў ліст назад, зачыніў шуфляду і выйшаў з хаты. На падаконніку грэўся кот. У садзе зашумеў вецер, з дрэва зваліўся на сцежку грэцкі арэх, і наступіла цішыня. Я пастаяў за парогам і вярнуўся ў хату. Абрус быў задранны, і калі б маці нечакана вярнулася, то здагадалася б, што я лазіў у яе скрыню. Я перастаў думаць, што раблю нешта бруднае, акрыяў, зноў высунуў скрыню, выцягнуў ліст, сеў на канапе, і ад інтымнага жыцця блізкіх мне людзей мае шчокі запалалі.

Ліст быў на рускай мове, і я запомніў яго слова ў слова, як фрагмент з дарослага фільма, які мне забаранілі глядзець.

Вось гэты ліст:

«Мая далёкая каханая!

Ты хочаш ведаць, дзе я і што раблю? На гэта не хопіць ні часу, ні паперы. Я кахаю цябе, а гэта значыць, што я живу. Нават тут, у чужым для мяне свеце, які даводзіцца асвойваць, як немаўля хаду, думкі пра цябе не даюць мне памерці ад адчаю або кінуцца з хмарачоса ўніз галавой. Уласна, мой палёт быў менавіта такім падзеннем.

Я пакахаў цябе адразу, як упершыню ўбачыў ля аэрадрома. Ты стаяла са сваім мужам і махала мне рукой. У табе было тады столькі нерастрачанай любові і жаночай непасрэднасці, што ў мяне перахапіла дыханне, і я забыўся, што ты – жонка майго прыяцеля. І калі мы праходзілі міма нашага гарнізоннага базарчыка, я купіў бярэмя півоняў і падарыў табе. А калі спахапіўся, што дару кветкі жонцы Рыгора, пачырванелі і пачаў прасіць прабачэння, а ты так заразна смяялася, што ўсе афіцэры азіраліся нам услед.

З тых часоў, як мяне перавялі з Усходняй Германіі ва Украіну, я страціў сэнс і хаваў свае пачуцці ад твайго мужа, пілотаў, Вадзіка, Мікалая Васільевіча, ад цябе і сябе. Такі любоўны адчай перажываў хіба што Петрарка, сузіраючы на пасхальнай імшы Лауру ў царкве Святой Клары. Кожны раз, калі бачыў цябе, адчуваў, як нястрымны ўраган закручвае і прыцягвае мяне да цябе, і я ўжо не меў сілаў яму супраціўляцца.

Я ні пра што не шкадую: ні пра страчаную кар’еру, ні пра тое, што ніколі больш не змагу вярнуцца дадому. Я дзякую Богу, што сустрэў цябе і перажыў тое, што перажылі самыя шчаслівыя мужчыны.

У мяне няма вялікай надзеі, што гэты ліст патрапіць табе ў рукі. Занадта далёка я заляцеў ад цябе. Паміж намі – акіяны і чужыя гарады. Паміж намі межы і розныя мовы. Але ты заўсёды будзеш у маім сэрцы.

Максім Корсакаў».

Мяне ахапілі дзіўныя перажыванні. Сорам, што чытаю чужы ліст, змяшаўся з рэўнасцю і зайздрасцю да іх пачуццяў, але дзякуючы гэтаму я па-іншаму ўбачыў маці, Корсакава і іх адносіны. Імгненне слухаў, як цікаюць на сцяне ходзікі, а потым зайшоў у гасцёўню і схаваў ліст у скрыню.

32. ПАЯДЫНАК СІРЭН.

1978

Між тым здарылася яшчэ адна падзея, пра якую варта расказаць. Дзесяць гадоў дырэктар Жытомірскага тэатра Цімафей Папаіка дамагаўся гастроляў у Рызе, дзе хацеў паказаць оперу Гулака-Артэмоўскага «Запарожац за Дунаем». Дзякуючы спявачцы Марце Навасад, якая мела лірычнае мецца-сапрана, гэтая опера была жамчужынай у рэпертуары тэатра, і Папаіка вельмі хацеў павезці яе ў Рыгу. Яму ветліва адмаўлялі, спасылаючыся на розныя абставіны, але гэта яшчэ больш заахвочвала яго да рашучых дзеянняў. Пасля дзесяці гадоў тэлефонных перамоваў і перапіскі ў дырэктара Тэатра оперы і балета Латвійскай ССР лопнула цярпенне, і ён здаўся. Радасці Папаікі не было мяжы, ён абвясціў гэтую навіну, і тэатр пачаў збірацца на гастролі. Але калі дэкарацыі ўжо спакавалі і была прызначаная дата ад'езду, прыма Жытомірскага тэатра Марта Навасад трапіла ў аўтакатастрофу, зламала нагу, і даўняя мара Цімафея Папаікі памахала яму рукой.

У роспачы Папаіка пачаў ліхаманкава шукаць замену Марце Навасад, хоць усе разумелі, што гэта немагчыма, таму што ўвядзенне новай спявачкі ў оперу патрабавала нямала часу, якога ў дырэктара не было. І тады нехта падказаў яму, што ёсць спявачка, якая запамінае любую арыю пасля першага праслухоўвання.

У гэты ж дзень Цімафей Папаіка выехаў у Туравец, угаварыў маці і забраў яе з сабой. Усё яшчэ не верачы таму, што яму распавялі, ён неадкладна пачаў выпрабоўваць яе на сцэне.

- Гэта праўда, што вы можаце запомніць партыю на слых? - спытаў дырэктар.

- Вы для гэтага мяне сюды везлі?

- Паслухайце, я дзесяць гадоў дамагаўся гэтых гастроляў, - забегаў па кабінеце Папаіка. - І калі менавіта вы - цуд, пра які мне казалі, то ратуйце. Я добра заплачу. Што вам для гэтага патрэбна?

- Прынясіце запіс оперы, - папрасіла яна.

Усё яшчэ не верачы, ён кудысьці патэлефанаваў, і ў хуткім часе яму прынеслі магнітафонны запіс оперы Гулак-

Артэмоўскага з голасам Марты Навасад. Маці папрасіла асобны пакой для праслухоўвання, і яе адвялі ў нумар, які трымалі пры тэатры для заездных рэжысёраў-пастаноўшчыкаў. Яна зачыніліся ў нумары і ўключыла магнітафон, а праз дзве з паловай гадзіны папрасіла дырэктара тэатра пачаць рэпетыцыю. Пасля абеду аркестр, балет і ўся труппа былі на сцэне. Пачатак оперы быў шокам для Цімафея Папаікі. Невядомая жанчына, якая не мела музычнай адукацыі і сцэнічнага вопыту, ведала сваю партыю, і яе голас, драматычны, глыбокі, моцны, быў чымсьці яшчэ нечуваным. Ён набіраў сілы, разрастаўся, захопліваў, хваляваў. Перад Папаікам пульсавала і святлілася новая зорка. Ён зразумеў, што ў яе няма праблем з музычным матэрыялам, важна толькі, каб яна запамніла свае выходы і нічога не пераблытала ў мізансцэнах. Рэпетыцыя працягвалася з перапынкамі да вечара. Увечары дырэктар распарадзіўся, каб маці адвезлі ў Туравец, а на наступны дзень яе зноў забралі на рэпетыцыі. І так прайшоў тыдзень па тры рэпетыцыі кожны дзень, і пасля гэтага яны з'ехалі на гастролі.

На рыжскіх афішах маці значылася як Марта Навасад, і для прыхільнікаў рыжскай оперы гэтае імя нічога не значыла, зрэшты, як і правінцыйны ўкраінскі тэатр, таму першы гастрольны дзень сабраў няшмат глядачоў. Зала была запоўненая менш чым напалову, але пачатак оперы і выхад маці былі падобныя на вихор, на ўраган, на бурную вясновую раку. Маці выконвала партыю раўнівай і сварлівай Дар'і. Яе эмоцыі, яе голас, яе запал абудзілі сівых мужчынаў, што драмалі ў партэры, і выклікалі бляск у вачах у іх маладых жанчын. Па тэатры прайшоўся ветрык, быццам затрапяталі крыламі сотні матылькоў, – гэта вырваўся ўздых з людскіх грудзей і прашапацеў да сцэны, дзе ў разлівах святла пульсавала незнаёмая оперная зорка, што спявала на незразумелай мове. Яна інтрыгавала, яна разрывала сэрцы, яна захоплівала і зачароўвала.

Чуткі пра невідомую заездную спявачку адразу абляцелі Рыгу. На другі дзень у тэатры быў аншлаг, які ўразіў зорку Тэатра оперы і балета Латвійскай ССР Аніту Азоліню, якую за вочы называлі Звонкая Моль. Яна была бледнай, невыразнай, але калі пачынала спяваць, яе звонкі і моцны голас

паралізоўваў свядомасць і прымушаў слухаць яе бясконца. Аніта Азоліня зачароўвала, калі спявала, і выклікала агіду па-за сцэнай. Яна была невыносная, каварная, свавольная. Скандалы падсілкоўвалі Звонкую Моль. Яе ўзлаванае душа не магла без іх жыць.

Аніта Азоліня лічылася некаранаванай опернай дзівай нумар адзін у Савецкім Саюзе. Яе запрашалі ў Вялікі тэатр, але ў яе была нейкая рэдкая форма алергіі на Маскву. Урачы сцвярджалі, што яе голас можа раскрыцца толькі пры такой вільготнасці, як у Рызе, толькі ў паўночных шыротах каля мора. Найбольш ёй падыходзіў клімат скандынаўскіх краін. Імпрэсары Швецыі і Нарвегіі пераманьвалі яе да сябе і прапаноўвалі значна лепшыя ўмовы, чым яна мела ў Рызе, таму савецкія спецслужбы сачылі, каб Азоліня не выехала на замежныя гастролі, ведаючы, што ў Рыгу яна ўжо не вернецца. І пра гэта памяталі прыхільнікі оперы ва ўсіх буйных оперных тэатрах Савецкага Саюза.

Калі ў Рыгу прыехала невядомая оперная спявачка Марта Навасад і пасля яе першага выступу ўся Рыга стала на вушы, Аніта Азоліня расхвалывалася. Асабліва калі на трэцяе выступленне невядомай спявачкі сышліся ўсе заўзятая прыхільнікі оперы. Звонкая Моль грэблівая ставілася да гастрольных спявачак, лічачы іх не вартымі сваёй увагі. Але пасля таго, як на выступе незнаёмкі з'явіўся найбуйнейшы ў Рызе знаўца оперы прафесар Латвійскай дзяржаўнай кансерваторыі Улдзіс Лапіньш, Аніта Азоліня вырашыла таксама пайсці ў тэатр. Ужо ў пачатку оперы, калі на сцэну выйшла заезджая спявачка, Звонкая Моль захвалывалася. Голас незнаёмкі разарваў наэлектрызаваную цішыню. За некалькі хвілінаў незнаёмка так накруціла глядачоў, што да канца выступу публіка ўжо ледзь вытрымлівала, і, калі тая даспявала, усе кінуліся на сцэну разам з прафесарам Улдзісам Лапіньшам. Звонкая Моль выскачыла на сцэну, перад ёй расступіліся разгубленыя прыхільнікі яе голасу. Аніта Азоліня падышла да маёй маці, якая стаяла з букетамі і была абкладзеная кветкамі, як помнік. Звонкая Моль сцягнула доўгую гіпсавую пальчатку і кінула пад ногі незнаёмцы.

– Выклікаю цябе памерацца голасам у сабор Святога Пятра заўтра а шостаі раніцы. Арбітрам будзе прафесар Лапіньш.

Развярнулася і пайшла з тэатра.

Вестка пра тое, што Звонкая Моль кінула выклік заезджай спявачцы, імгненна абляцела Рыгу.

А пятай раніцы маці разбудзіў званок тэлефоннага аператара гатэля, і яна пачула стрыманы мужчынскі голас:

– Добрай раніцы, спадарыня Іванюк, вас чакае прафесар Лапіньш.

Яна сарвалася і забегала па нумары, ліхаманкава апрацаючыся і выконваючы лёгкі ранішні макіяж. Папрасіла прынесці ёй у нумар цёплай гарбаты і толькі пасля гэтага спуцілася ў хол.

– Прабачце, а чаму на афішах вы запісаныя Мартай Навасад, а ў гатэлі - Алінай Іванюк? – з адчувальным латышскім акцэнтам спытаў прафесар Лапіньш.

– Гэта сцэнічны псеўданім, – схлусіла яна і зябка павяля плячыма.

Яны выйшлі на вуліцу соннай Рыгі. Яе абцасы гучна цокалі аб рыжскі брук. П'яна хістаючыся, каля ратушы да іх падышоў мужчына з бародкай у джынсах і стракатай кашулі і пацікавіўся:

– Where is the nearest Night Club?*

– In Stockholm**, – паважна адказаў прафесар Лапіньш.

– Соггу...*** – прамармытаў у бараду чалавек і пабрыў, шоргаючы па бруку.

Яны падышлі да сабора Святога Пятра, дзе іх чакалі Звонкая Моль з групай музычных экспертаў.

Прафесар паглядзеў на шпіль сабора Святога Пятра. Вільготны ветрык дзьмуў з мора, і пеўнік быў павернуты залатым бокам. Слухачоў паставілі ад сабора да Даўгавы. Двое стаялі за Домам Чорнагаловых, двое – на набярэжнай, чацвёрта ў пачатку і ў канцы Каменнага моста і двое – у Земгальскім прыгарадзе.

* Дзе тут бліжэйшы начны клуб? (Англ.)

** У Стакгольме (англ.).

*** Прабачце... (Англ.)

- Вецер будзе зносіць галасы, - сказаў прафесар.
- Гэта саборніцтва дзвюх сірэн, - пакурваючы трубку, сказаў музычны эксперт з раскошнай сівой грывай.

Сабор быў унутры яшчэ не адрэстаўраваны, і прафесар Лапіньш здзіўляўся, як Аніце Азоліня ўдалося ўгаварыць чалавека, адказнага за сабор. Хоць які мужчына ў Рызе мог не скарыцца волі Звонкай Молі? Падобны да хіпі малады чалавек у джынсавым касцюме адчыніў цяжкія дзверы, уключыў святло і падвёў да ліфта. Пад нагамі затрашчала смецце, усюды віднеліся будаўнічыя матэрыялы. Яны падняліся на ліфце і выйшлі на пляцоўку над вежавым гадзіннікам.

Улдзіс Лапіньш лічыўся вяршыняй аб'ектыўнасці ў музычным свеце рыжскіх прыхільнікаў оперы. Яго светлыя халодныя вочы і твар з выразнымі маршчынамі рабілі яго падобным да рымскага сенатара. Некалі яго палюбоўніцай была эфектная спявачка, якой ён не прысудзіў першае месца ў конкурсе маладых выканаўцаў. Пасля гэтага яна пакінула прафесара, які не мог даць неаб'ектыўную ацэнку. Опера была яго жыццём, прафесіяй і самым вялікім захапленнем.

Спявачкі былі як дзень і ноч: яркая чорнавалосая маці з рамантычнымі карымі вачыма і бледная, невыразная, светлавокая Аніта Азоліня. Яны падышлі абедзве да парэнчаў і паглядзелі ўніз, дзе цямнелі воды Даўгавы і можна было ўбачыць асветленыя масты. Пад саборам Святога Пятра дасынаў сонны горад, і толькі дзе-нідзе ў дамах свяціліся вокны. Справа цямнеў Дамініканскі сабор, а наперадзе, падобны да спячага дракона, віднеўся Каменны мост.

Улдзіс Лапіньш быў задумены і бясстрасны. На яго поўным спакою маршчыністым твары не варухнуўся ні адзін мускул. Для саборніцтва прафесар абраў мужчынскія партыі Арфея з оперы Глюка і Рынальда з оперы Гендэля. Абедзве партыі пісаліся для спевакоў-кастратаў і мелі прыкладна аднолькавы галасавы дыяпазон. Ён дастаў запісную кніжку, металічную шарыкавую аўтаручку, запісаў нумары з назвамі партый, звярнуў у трубачкі і запрапанаваў спявачкам. Маці выцягнула арыю Арфея, Азоліня – Рынальда. Першай павінна была спяваць Аніта Азоліня. Яна падышла да пюпітра,

усталяванага на назіральной пляцоўцы сабора Святога Пятра, прафесар запаліў ліхтарык, асвятліў ноты, Азоліня глыбока ўдыхнула волкае паветра, і з яе грудзей вырваўся пранізлівы голас, які разрастаўся, набіраў сілу і заліваў сонны горад. Расстаўленыя слухачы не ведалі, хто са спявачак павінен спяваць першай і якую каму арыю запрапануе Улдзіс Лапіньш. На вялікай адлегласці ад сабора Святога Пятра разабраць, хто спявае, было цяжка. Тэмбр і нюансы голасу знікаюць, застаецца толькі сіла гуку. Голас Аніты Азоліня рабіўся больш высокім, больш моцным, яе луджанае горла паказала ўсю сваю сілу, на якую была здатная Звонкая Моль. Голас дасягнуў асабліва пранізлівага гучання і замоўк. І тады да попітра падыхла маці. Прафесар Лапіньш адкрыў ноты з арыяй Арфея, навёў на аркуш ліхтарык, маці расправіла грудзі, удыхнула, і яе голас разарваў перадсвятальную цішыню соннай Рыгі. Голас набіраў сілу, разрастаўся. Здавалася, што яе горла асабліва не напружвалася, а гук ішоў з нябёсаў, быццам гэта спявала не жанчына, а нейкая незямная істота. Арыя Арфея разбудзіла сонны горад, і ў дамах засвяціліся вокны.

– Гэта не арыя, а малітва. Чароўны голас, – сказаў прафесар Лапіньш, калі маці замоўкла.

Яны спусціліся ўніз і сталі чакаць, пакуль да сабора Святога Пятра дабяруцца слухачы. Калі тыя сабраліся нарэшце каля Улдзіса Лапіньша, ён моўчкі выслухаў іх. Арыю Рынальда чулі каля Дома Чорнагаловых і на Каменным мосце, але не пачулі ў Земгальскім прыгарадзе, куды даляцела толькі арыя Арфея. А потым стала вядома, што арыю Арфея чулі тую раніцу маракі рэфрыжэратарнага траўлера «Балтыка», што лавілі салаку ў Рыжскім заліве. Яны падумалі, што гэта слыхавыя галюцынацыі ці спеў сірэны.

– Раней я думаў, што ў фортэ спявак з лепшымі галасавымі звязкамі не можа дасягнуць больш за сто дваццаць дэцыбелаў. А тое, што я пачуў сёння, не ўкладаецца ні ў якія ўяўленні аб чалавечым голасе, – задумліва сказаў прафесар Лапіньш.

Так была перасягнутая Звонкая Моль, што лічылася самай галасістай спявачкай Рыгі і ўсяго савецкага опернага свету.

Гастролі невядомага тэатра з украінскай глыбінкі скончыліся трыумфам маці. Яе фатаграфіі і відэазапісы абышлі латвій-

скую прэсу і тэлебачанне, а адзін відэазапіс трапіў у Швецыю, і адтуль прыйшоў ліст жытомірскаму тэатру, у якім маці прапанавалі выгаднае замежнае турнэ. Гэтая вестка вельмі напалохала сакратара па ідэалогіі ЦК Кампартыі Украіны Валянціна Маланчука, і савецкія спецслужбы вырашылі, што Аліну Іванюк трэба неадкладна схаваць, каб яе больш ніхто не чуў і не бачыў.

33. КАНЦЭРТ ДЛЯ САМОТНАГА ЖАЎРУКА.

1978

Пасля краху, які зведалі бацькі, я часам думаю, што ўсе няшчасці, якія звальваюцца на чалавека, прыходзяць ці калі ён адхіляецца ад вызначанага лёсам шляху і пачынае ісці хібным кірункам, або даюцца, каб праз пакуты адкрыць у ім патэмная сілы і прывесці да поспеху. Тады самая вялікая страта становіцца найбуйнейшым дасягненнем, падзенне – узлётам, а няшчасце і асабістая драма – пастаментам, які ўзвялічвае чалавека. Гэты закон робіць пакутнікаў святымі, а няўдачнікаў – паспяховымі людзьмі. Але ў сітуацыі з бацькамі гэты закон чамусьці не дзейнічаў, і я не разумеў, для чаго было небу не пускаць маці на сцэну, дзе яна адчувала сябе ў сваёй стыхіі. Бо кожны чалавек, які ўкладвае любоў, сілы і талент у справу, для якой нарадзіўся, удасканальвае свет і робіць яго лепшым.

З бацькам было прасцей, ён хоць і страціў працу на ваенным аэрадроме, але працягваў прыдумляць розныя механізмы, якія заказвалі яму знаёмыя. У яго была незаконная вышэйшая адукацыя, таму ў гэтай краіне ён не меў перспектывы для кар'ернага росту.

Я адчуваў, што ў гэтай гісторыі не хапае кропкі, і асуджана чакаў, калі наступіць развязка. Маці ўжо звольнілі з бібліятэкі, але яна ў здранцвенні чакала нейкага цуду, які выратуе яе і дапаможа падняцца на сцэну. Гэта быў болевы шок пасля падзення, і я разумеў, што яна павінна ад яго адысці.

Аднойчы я пайшоў на сажалку. У вадзяной моркве ўскідваліся ўкормленыя карпы, у пяску грэбліся дзеці. З вады вылез дзед Марцін, мажны, у слізі, падобны на індзейскую рачную

пачвару Мічыбічы, якой у ахвяру рыбаці кідалі сабаку. Я ляжаў і падстаўляў спіну сонцу, якое аддавала сваё апошняе цяпло.

- Ты не супраць, калі я ля цябе пагрэюся?

Я падняў галаву. Побач стаяў Антонец. Я нічога яму не адказаў, але ён ужо сеў у пясок. На ім былі вузкія чорныя плаўкі.

- А адкуль вы даведаліся, што я на стаўку? - спадылба зірнуў на яго я.

- Мы ўсё ведаем, - сказаў ён і між іншым спытаў: - А Корсакаў перадае вам лісты?

- Я яго лісты не чытаю, - пачырванее я.

У мяне закралася падазрэнне, што ў нашым доме паставілі жучок.

- А твая маці?

- Не ведаю.

- А ведаеш, дзе ён зараз?

- Не ведаю.

- Ты заўсёды так кантралюеш свае словы?

- Толькі з афіцэрамі КДБ, - сярдзіта адказаў я.

- Ты не супраць, калі я яшчэ з табой сустрэнуся? - прапанаваў Антонец.

- Навошта? - злосна паглядзеў на яго я. - Вы сапсавалі жыццё маіх бацькоў.

- Гэта не я, - падняўся Антонец. - Гэта сістэма. Але нават у такіх умовах паміж намі могуць быць добрыя адносіны.

- Не думаю, - няветліва адказаў яму.

- Мне падабаецца твая адкрытасць. Пакуль.

Ён апануўся, нетаропка пайшоў праз плаціну, і я доўга глядзеў яму ў спіну. Каля хваёвай пасадкі да яго пад'ехаў чорны аўтамабіль, Антонец адчыніў дзверцы, сеў, дарога запыліла, і аўтамабіль знік на Высокай вуліцы.

На наступны дзень маці захацелася ўбачыць Хамічэўскага, Канцэвіча, Цыбульскую, і мы раніцай паехалі ў Жытомір. На досвітку яна спякла бульбянікаў з тварагом, узяла бутлю хатняй слівянкі, сліў, і раніцай мы прыехалі да старога. Ён адразу, адчыніўшы, прапусціў нас у дом і ўзбуджана забегаў, нібы ведаў, што мы ўжо больш ніколі не будзем прыязджаць да яго так часта.

- А ведаеце, Мікалай Васільевіч, - стрымана сказала мама, - я прыехала з вамі развітацца. І з Канцэвічам, і з пані Цыбульскай.

Стары нічога не адказаў, моўчкі падышоў да тэлефона і набраў нумар.

- Спадарыня Адэліна, - стрымана сказаў у трубку, - як вы ставіцеся да таго, каб сустрэцца ў Канцэвіча з вашай апошняй вучаніцай, якая нарабіла шмат шуму ў горадзе? Калі? Праз гадзіну? Чакаем вас у Яўгена.

- А Канцэвіча будзеце папярэджваць?

- Навошта? - здзівіўся стары. - Прыём гасцей - гэта яго традыцыйны штодзённы рытуал.

- Я прывезла вам бульбянікаў з тварагом і слівянку, - замітусілася мама, забіраючы з кухні сумку.

- Гэта ўсё, Аліна, мы пакаштуем у Канцэвіча. Пойдзем.

Я ўзяў сумку, стары зачыніў дзверы, мы селі ў трамвай і пад'ехалі да Канцэвіча.

Канцэвіч ляжаў у інвалідным вазку, падпёршы галаву рукой, і назіраў за галубамі. У яго садзе бухалі грушы, і над бітымі падаліцамі кружылі восы і мухі.

- Здаецца, мы сёння першыя наведвальнікі гэтага дома, - замест прывітання сказаў стары.

- Гэтую туравецкую суседку я гатовы прымаць у любы час, - паказаў белазубую ўсменшку Яўген Канцэвіч.

- А хто б у гэтым сумняваўся? - прабурчаў стары.

- Уладзік, зайдзі ў хату, вазьмі крэслы, - папрасіў Канцэвіч.

- І для пані Цыбульскай! - крыкнуў наўздагон стары.

Я вынес ім крэслы, мы сядзелі і нязмушана размаўлялі, быццам нічога дрэннага не адбылося. Так вось размаўляючы, мы пачулі, як рыпнулі весніцы, і ў двор у светлым плашчы зайшла Адэліна Цыбульская, стрымана з усімі павіталася. Мама зайшла на кухню, паставіла на паднос бутлю слівянку, бульбянікі з тварагом, фужэры і ўсё гэта ўлаштавала на століку ля Канцэвіча.

- Калі ласка, - запрасіла ўсіх да стала.

Яны моўчкі выпілі, і Канцэвіч пачаў хваліць бульбянікі, а затым выпілі зноў, таму што хацелі ап'янець, каб не адчуваць сябе вінаватымі за тое, што здарылася з маці.

– Я вам, Аліна, калісь распавядаў пра оперную спявачку Кіры Тэ Канава, маці якой была ірландка, а бацька маоры? – каб запоўніць напружанне, якім быў напоўнены ўвесь сад, двор і сядзіба Яўгена Канцэвіча, пачаў стары. – Яна гатуе гэтак жа віртуозна, як і вы.

– Ах, Мікалай Васільевіч, – стрымліваючы дрыжкі ў голасе, сказала мама, – нас паставілі ніжэй маоры. Мне ніхто не даць грант для навучання ў Лондане. Усё, што могуць мне даць у гэтай краіне, – гэта плантацыю буракоў. Мой тэатр Ла Скала знаходзіцца каля Іўніцкай дарогі, дзе мяне чакае парасціланы лён. У мяне няма нават дыплама, каб застацца ў бібліятэцы.

Яна сказала гэта здушаным голасам, і я ўбачыў, як задрыжалі яе вейкі, але тут жа ўзяла сябе ў рукі і засмялася.

– Што такое дыплом? – абурывся стары. – Ведаеце, колькі ў свеце дыпламаваных бездараў? А вунь мастак Максіменка з адным вокам і без вышэйшай адукацыі, а так бачыць колеры, як не бачаць мастакі з двума вачыма і дыпламамі акадэміі.

– Без адукацыі ў нас сапраўды... – адпіла з келіха слівянку Цыбульская. – Хто вам, Яўген, настойваў гэтую слівянку?

– Аліна, – заварушыўся на інвалідным вазку Канцэвіч.

– А на чым мы спыніліся? – перапытала Цыбульская.

– На дыплеме, – нагадаў стары.

– Што такое дыплом? – скрывіла вусны яна. – У нармальнай краіне цэніцца не дыплом, а талент. Бедны Джані Версачэ ўсё жыццё марыў скончыць хоць бы архітэктурны тэхнікум, але так і не змог. Яго ўніверсітэтам было матчына атэль, дзе ён навучыўся ствараць свае сукенкі. Вы, Аліна, можаце спяваць усё, што напісана для жаночага голасу, без аніякіх абмежаванняў, – сказала Цыбульская холадна, таму што на нейкія чалавечыя сантыменты яна была проста не здатная. – У мяне дома калекцыя грамкружэлак з усімі зоркамі оперы за ўсю гісторыю, з таго часу як з'явіўся фанограф. Я праслухоўваю іх кожны дзень і аналізую па сіле, моцнасці, тэмбру, драматычнай выразнасці, інтанацыі. Гэта самае вялікае

маё захапленне, якому я прысвячаю свой вольны час. Маё памяшканне закладзенае вінілавымі дыскамі, у якія я ўкладваю ўсе свае сродкі. У дваццатым стагоддзі такі, як у вас, голас мелі Люсія Поп, Марыя Калас, Чэчылія Бартолі. Але ваш голас мяне дзівіць больш, чым голас Бартолі. Толькі не думайце, што я кажу вам камплімент, я іх цяпець не магу. Проста вы нарадзіліся не ў той краіне, не ў той час і не ў тым месцы, і ў гэтым вашая самая вялікая драма.

Усе змоўклі, і кожны думаў пра нешта сваё. Я адчуваў, як яны перажываюць за тое, што адбылося, і не знаходзяць слоў, каб суцешыць маці. Але вось з верхавіны дрэва сарвалася груша, цяжка бухнула, і Хамічэўскі сказаў, глядзячы кудысьці ў сад:

– Якія б удары ні наносіла жыццё, чалавек павінен успрымаць іх з радасцю, бо гэта яго жыццё, яго выпрабаванні, яго ворагі, яго непрыемнасці. Вось чаму ставяць у царкве свечку за здароўе ворагаў, бо яны накіроўваюць чалавека туды, дзе ён павінен быць.

– Атрымліваецца, што ўсё ідзе гэтак, як павінна быць. Дык, значыцца, у кнізе майго лёсу запісана, што мая планіда – спарборнічаць не на сцэне з вядомымі спявачкамі свету, а ў полі з жаўруком?! Нарэшце я зразумела красамоўнае жэрабя свайго лёсу, – засмяялася мама і раптам заплакала.

Стары адразу спахапіўся, абняў яе і пагладзіў па галаве.

– Перастаньце, Аліна. Мяне жыццё значна часцей кідала аб зямлю так, што іншыя ўжо і касцей не сабралі б, але ж, як бачыце, я жывы і перад вамі.

– Ну і выдатна! – засмяялася яна і выцерла слёзы.

– Дык атрымліваецца, што любое паражэнне мае нейкі схаваны сэнс? – не вытрымаў я. – І ў чым жа сэнс таго, што адбылося з намі? Няўжо гэта камусьці трэба?

Я адчуў, як перасохла ў горле, і трымаўся з усіх сілаў, каб не заплакаць.

– Я скажу, якую ролю выконвае тое, што адбылося, – заварушыўся пад клятчастым пледом Канцэвіч. – У гісторыі не бывае дробязяў. Кожны амаральны ўчынак можа стаць некалі фатальным для вёскі, горада ці краіны. Гэтая краіна рухаецца ў прорву, калі знішчае такіх, як вы, Аліна. Кожнае зламанае

чалавечае жыццё, кожны знішчаны талент точыць непахісныя сцены турмы, пакуль яны не разваляцца.

– Вось нашая параза, Уладзік, апраўдае сябе, калі ты пра гэта калі-небудзь напішаш, – сказаў Мікалай Хамічэўскі і пільна паглядзеў на мяне. – Ёсць розныя паразы: параза для трыумфу моцнага над слабым, таленавітага над бесталентным, больш падрыхтаванага над менш падрыхтаваным, параза для рэваншу, калі чалавека зневажаюць, каб гэта прыніжэнне дало яму сілу для перамогі. І ёсць параза для чалавека, які дасягнуў недасягальнага ўзроўню майстэрства, і яму ўжо няма з кім у гэтым свеце спаборнічаць. Тады яго неба забірае да сябе або вяртае да прыроды, каб гэты чалавек зноў стала голасам ветру або крыкам чаек.

– Вы лічыце, што я?.. – пачуўся ціхі голас маці.

– Вы вернецеся туды, адкуль прыйшлі, дзе няма зайздрасці, таемных службаў і хітра расстаўленых пастак, – яшчэ цішэй сказаў стары. – Таму што сярод людзей вам няма месца.

– Нам час, – устала мама. – Дзякуй за ўсё, што вы для мяне зрабілі.

Развярнулася і пайшла з сядзібы Яўгена Канцэвіча, а я падхапіў сумку і кінуўся за ёй.

Дома яна сказала, што заўтра мы ідзем пераварочваць лён. Мільця паказала мне язык і скурчыла дурнаватую фізіяномію.

– Табе, як мамінаму хвосціку, пойдучь на карысьць палявыя работы. З сённяшняга дня перадаю табе гэтую ганаровую місію. Свежае паветра і здаровая фізічная праца згоняць кніжную бледнасць і вернуць твайму твару здаровы румянец.

– Дзякуй, – зласліва адказаў я.

– Я заўсёды, Уладзік, перажывала за тваё здароўе, – злагодна паглядзела на мяне Мільця.

Мяне было лёгка вывесці з сябе, і яна гэта ведала, таму заўсёды выкарыстоўвала найбольшую сваю перавагу, бо ў астатнім сястра саступала мне. Ёй цяжка давалася вучоба, і ўсе задачы на матэматыцы за яе да гэтага часу рашаў бацька.

Штогод маці выдзялялі лён, хоць і не столькі, як сельскім жанчынам, але нават тое, што ёй даставалася, было даволі карпатлівым. Я не раз ірваў лён, і калі сцёблы жаўцелі і перасыхалі, то рэзалі скуру на згінах палыцаў, і рукі доўга

не гаіліся. А потым лён слалі, пераварочвалі, збіралі і адпраўлялі на льнозавод. Праз конкурс Ляташынскага гэтага года лён збірала і расцілала Мільця, а цяпер у яе не было часу, бо кожны дзень ездзіла ў Жытомір ў школу.

Раніцай мама выставіла на стол сняданак і заўважыла, што я ўпершыню парушыў добрыя манеры.

– Вазьмі кнігі, – нагадала мне.

– Каму гэта ўжо трэба? – фыркнула Мільця. – Вы прайгралі ўсё, што маглі.

– Мы прайгралі, але не страцілі годнасці, – адказала мама. – Уладзік, выраўняй спіну.

Пасля сняданку Мільця пайшла на прыпынак аўтобуса, а мы з мамай – на Іўніцкую дарогу пераварочваць лён. З парыжэлай травы выглядаў чубаты жаўрук, у яго была лінька, і ён не спяваў.

Я зайшоў з другога канца поля, а мама засталася каля шапападобных кустоў вербалозу.

Перад намі ляжаў расцелены лён, скрозь які прараслі сякеркі і пятровы канчукі. Мама схапіла ў ахапак лён, перавярнула да сонца нявыгаралым і не пацямнелым ад дажджу бокам, падняла галаву і заспявала. Яе голас нагадваў шум ветру, грукат грому, трывожны крык івалгі, плёскац дажджу, плач дзіцяці, стогны чайкі, шэпт чароту, журчэнне ручая, над якім шамацелі вялікія вірлавокія стракозы. Ад яе вакалу замёр у траве самотны жаўрук, а голас разрастаўся, запаўняў сабой усю прастору, рабіўся пранізлівым, набіраў шаленства і страсці, ад якой прагнулася нябёсы, а голас уздымаўся ўсё вышэй і вышэй, нібы над полем спяваў сваю песню зрынуты з неба анёл.

ЭПЛОГ.

2013

Памятаючы словы Мікалая Хамічэўскага пра тое, што гісторыя, якая зламала жыццё маёй маці, здабудзе завершаны сэнс, калі я распавяду яе людзям, я напісаў усё, што перажыў разам з ёй. З тых часоў шмат вады сплыло з туравецкай сажалкі. Калісь Гэнэ Бакалец раскрыў мне тонкасці сваёй прафесіі, і я

стаў журналістам. Пасля школы, калі паступаў у Кіеўскі ўніверсітэт, мяне настойліва завальвалі на экзамене па гісторыі, і я падумаў, што гэта работа хлопцаў з вуліцы Жандарскай, якія працягваюць сачыць за мною.

Нават прайграўшы, маці засталася сабой, а бацька сабой. Яна спявала ў царкоўным хоры ў Тураўцы і ў Жытоміры ў Міхайлоўскай царкве.

Калі звольнілі з вайскавай часткі бацьку, ён доўга моўчкі курыў, а потым сказаў:

– Працу забралі, але галаву і рукі пакінулі на месцы. Дзякуй і за гэта.

Сканструяваў ільнабралку, якую два інжынеры з Жытоміра доўга абследавалі, перамалявалі вузлы, а праз некаторы час яе пачалі выпускаць у Херсоне, і бацьку за гэта нічога не заплацілі. Ён да смерці канструяваў розныя агрэгаты, якія затым усе паламаліся. Засталася толькі кававарка з гадзіннікам, якая свістала і падавала каву акурат а сёмай раніцы, бо на іншы час завесці гадзіннік я ўжо не мог. Гэтая рэч – адзінае вынаходніцтва, якое засталася пасля бацькі. А голас маці, які запісала на магнітафон Адэліна Цыбульская, каб уключыць у сваю калекцыю, яна скапіявала на бабіну і падарыла мне. Калі я прязджаю ў сваю самотную хату, то ўключаю стары магнітафон «Юпітэр» і чую, як яе голас разліваецца над садом, над раскідзістай яблыню-баравіцаю і плыве ў вечнасць.

Адзін за адным памерлі блізкія мне людзі: дзед Дзяніс, баба Марына, Барыс Тэн, бацька, маці, Яўген Канцэвіч. Людзі прыходзяць у свет, і сыходзяць з яго, не затрымліваючыся больш за адведзены ім час.

Не пашанцавала ў творчасці Аксену Вахабу. Хоць яго актыўна падтрымлівалі спецслужбы, але рэдактары часопісаў, атрымаўшы ад яго рукапіс, нават не расклеівалі канверт, а адпраўлялі адрасату назад у новым з укладзеным рэдакцыйным лістом: «Паважаны Аксен! Дзякуй за ўвагу да нашага часопіса і дасланыя вершы. На жаль, не можам іх надрукаваць. У многіх творах яшчэ ёсць недахопы, над якімі трэба больш уважліва папрацаваць. Жадаем далейшых творчых поспехаў. Вучыцеся ў класікаў. З павагай – рэдакцыя часопіса».

Што ж тычыцца Барыса Тэна, то з яго смерцю здарылася такая гісторыя. Уся сям'я Хамічэўскіх была пахаваная на старых Смалянскіх могілках, і спецслужбы спачатку зрабілі ўсё, каб яго пахавалі асобна. Таму старога пахавалі спачатку за гарадам, а ўжо потым па хадайніцтве грамадскасці дазволілі перавезці цела на Смалянку, і яго імем назвалі вуліцу.

У дзень пахавання Яўгена Канцэвіча на старых Смалянскіх могілках, блытаючыся паміж надмагіллямі, я знайшоў магілу Барыса Тэна. Метал з помніка абадралі здатчыкі металалому, і замест помніка я ўбачыў сядзячую бетонную істоту, падобную да жабы, якая вылезла з зямлі. І з горыччу падумаў, што некаторым людзям не шанцуе нават пасля смерці.

Мой аповед – гэта ўспаміны пяцідзсяцігадовага мужчыны пра падзеі, якія адбыліся трыццаць пяць гадоў таму, у якіх шмат дробных дэталей забылася, а тое, што захавалася ў памяці, успрымаецца ўжо не як драма, а як біяграфія блізкіх мне людзей, якіх ужо няма на гэтым свеце. Усе нашыя ўзлёты і падзенні – гэта частка нас саміх. З часам мяняецца нашае стаўленне да няўдач і страчаных шанцаў. Калі б мы трымалі ў сабе горыч кожнай паразы, то даўно б атруціліся жыццём, але памяць мае здольнасць сціраць усё, што нас абцяжарвае і траўмуе. І гэтая ахоўная ўласцівасць памяці дапамагае скінуць пачварны горб няшчаснага мінулага, каб не цягнуць яго ў будучыню, таму што кожны чалавек усё ж заслугоўвае лепшых імгненняў.

Жыццё маіх бацькоў было сапсаванае ўладамі. Яны абодва былі таленавітыя, але не скарысталіся сваім талентам. Іх перамалоў савецкі малох. Бацькі марылі пра іншае жыццё, але так і засталіся ў сваім жыцці і часе, у якім спаборнічалі не толькі самалёты, ракеты, верталёты і танкі, але і музыка, літаратура, жывапіс, кіно. І ў гэтым паядынку прайграў Савецкі Саюз, які меў самалёты, хутчэйшыя за самалёты НАТА, але пацярпеў крах, таму што сістэма, якая не цаніла такіх, як маці, бацька, Максім Корсакаў і Барыс Тэн, была асуджаная на паразу.

Праз трыццаць пяць гадоў, у дзень нараджэння маці я прыехаў у свой пусты дом з закратаванымі вокнамі. Роўна а сёмай раніцы мяне разбудзіла свістам кававарка. Я расплюш-

чыў вочы і ўбачыў, як з носіка кававаркі струменіць пара і напаўняе спальню хвалюючым водарам. Пасля смерці бацькі яна перастала ламацца, быццам разумела, што яе ўжо не будзе каму рамантаваць.

Маці памерла пры поўным здароўі, яна магла яшчэ доўга жыць, але дзіўны выпадак скараціў яе гады. Яна ўпала з раскладной лесвіцы, калі абмазвала глінай хату. Гэта адбылося на маіх вачах. Я толькі выйшаў на кухню, пачуў адчайны крык:

– Ён памёр!

Выпусціла пасудзіну са шчоткай і ўпала на парог спальні. Я пачаў яе падымаць, але яна не магла стаць на ногі і толькі ціха стагнала:

– Яго ўжо няма...

Я выклікаў «хуткую», і, лежачы ў ложку, яна папрасіла вады. Я прыўзняў ёй галаву, яна зрабіла глыток, адхіліла шклянку рукой і сказала:

– Калі паміж мужчынам і жанчынай узнікае каханне, паміж імі ўсталёўваецца сувязь, быццам тысячы нябачных нерваў прарастае скрозь кіламетры прасторы, звязвае іх. Яны адчуваюць адно аднаго. Таму калі з мужам нешта здараецца, калі ён памірае, яе пранізвае боль, быццам нехта вырваў жылы з яе сэрца. А потым надыходзіць глухата, цішыня, і пад нагамі разяўляецца прорва, праз якую яна ўжо ніколі не зможа перабрацца да яго, таму што ён застаўся недзе па той бок рэальнасці.

Калі «хуткая дапамога» прывезла яе ў Станішыўку і там зрабілі абследаванне, у яе выявілі зламаныя рэбры і шыйку сцягна. Маці паляжала ў бальніцы, папрасілася дадому, і я прывёз яе ў Туравец.

Яна памерла ад таго, што з-за зламаных рэбраў не змагла спяваць, бо з тых часоў, як памятала сябе, не было такога дня, каб не спявала. Упала ў глыбокую дэпрэсію, што перайшла ў кому, і памерла. Урачы сказалі, што ўсё адбылося з-за спазму сасудаў.

Напярэдадні яе смерці мне прысніўся сон, быццам маці выводзіць з дому светлавалосая дзяўчынка. У маці былі распущаныя валасы, і яна не хацела ісці, але дзяўчынка трымалася з высакародным спакоем і ўпэўнена вывела яе з хаты.

– Куды ты?! – закрычаў я.

Але мама не азірнула.

А раніцай яна памерла.

Перад пахаваннем яна прыйшла зноў у мой сон і папрасіла:

– Прывязеш на пахаванне святара з Міхайлаўскай царквы, у якой я спявала. Толькі не паведамляй пра гэта Наталлі Зух, я з труны выскачу ад такога нахабства. А калі будзеш заказваць помнік, я хачу, каб там было трохі зялёнага каменя, як яго вочы. Сам ведаеш каго...

У дзень пахавання яна ляжала ў труне, святочная і ўрачыстая. У доме сабралася шмат людзей, і дзверы былі насцеж адчыненыя. Святар Міхайлаўскай царквы веў службу, яму падпявалі дзве пеўчыя, і твар нябожчыцы ўсміхаўся. Усё ішло па яе пахавальным сцэнары, які яна перапісвала ўсё жыццё.

Толькі на могілках адбылася нечаканасць, да якой я не быў гатовы. Пранізлівы халодны вецер дзьмуў у твар і задзімаў на труне брыжы. Пачалі развітвацца. Першай пацалавала маму Мільця, а потым – я. Яе твар нагадваў астылюю на марозе пластмасавую ляльку. Святар акрапіў магілу, адправіў службу. Глуха ўдарыў малаток аб вечка труны. І труну на вяроўках апусцілі ў яму. Яма была неглыбокая. Я папрасіў, каб труну прысунулі бліжэй да бацькавай магілы. Вецер збіваў з ног, мароз шчыпаў твар. Усё нагадвала апавіты таямніцай сон.

Калі пачалі кідаць жменькі зямлі, я ўбачыў сярод людзей Антонца і Наталлю Зух з велізарным букетам жоўтых руж. Яна дачакалася, калі нагорнуць грудок і пачнуць закладваць яго вянкамі, паклала на вянкi бярэмя руж, задаволена ўздыхнула і перахрысцілася.

– Прымі мае спачуванні, – падышоў да мяне Антонец.

Мы перакінуліся некалькімі словамі, ён забраў Наталлю Зух у сваю «Таёту», і аўтамабіль схаваўся ў снежным пыле.

Мы з Мільцяй запрасілі ўсіх у аўтобус і павезлі людзей у Жытомір у рытуальную кавярню на Вялікай Бярдзічаўскай. У кавярні было яшчэ двое памінак. Святары чыталі малітвы, а людзі з шумам сядалі, пілі і елі. Ежа была нясмачнай. Я з'еў лыжку куці і запіў чырвоным віном, а Мільця з пляменніцамі запрашала выпіць за маці. Перамерзлыя людзі пілі гарэлку, віно і паводзілі сябе, як з галоднага краю вырваўшыся.

Праз некалькі дзён, калі я ўладзіў усе свае справы ў Тураўцы і сабраўся ў Кіеў, дзе чакала мяне праца, зазваніў мабільны тэлефон, і я пачуў мужчынскі голас:

- Гэта Антонец. Можна з табой сустрэцца?
- Дзе вы ўзялі мой нумар?..
- Уладзік, не смяшы. Ты забыўся, з якой я канторы?

Мы дамовіліся аб сустрэчы ў жытомірскай кавярні «Пракофій», я зачыніў дом на ўсе замкі і вароты на ключ, завёў «Опель» і выправіўся ў Жытомір.

Антонец чакаў мяне за столікам у куце, і мы замовілі дзве кавы. Ён гаварыў пра фільмы Параджанавы і паэзію Антоныча, быццам ніколі не служыў у пятым упраўленні, а ўсё жыццё вырошчваў ружы і чытаў эстэцкую літаратуру.

- Дарэчы, а чаму ты жывеш не ў Жытоміры? - адпіў кавы ён.

- На гэта ёсць дзве прычыны, - гледзячы ў акно, адказаў я. - Гэты горад для мяне сатканы са страху і смутку. Тут час рухаецца павольней, чым у Жуан-Песоа, а рытм жыцця вымяраецца жменямі разлузанага семака ці бутэлькай выпітай гарэлкі.

Ён кіўнуў галавой і заварушыўся.

- Я, Уладзік, ужо на пенсіі. Хоць ёсць чым займацца. Грошай заўсёды не хапае, а людзі маёй прафесіі без працы ніколі не бываюць. Мае сапраўдныя гаспадары, як ты, напэўна, здагадаўся, не на Уладзімірскай*, а на Лубянцы. Іх заўсёды будзе цікавіць Украіна.

Мы дапілі каву, развіталіся, і ўсю дарогу да Кіева я думаў, чаму Антонец да гэтага часу не знік з майго жыцця, нібы ўсе людзі, за кім усталявалі нагляд, дагэтуль знаходзяцца пад пільнай увагай спецслужбаў.

У Кіеве я набраў імя і прозвішча Корсакава ў пошукавай сістэме і знайшоў інфармацыю, што лётчык Максім Корсакаў, які ў 1978 годзе на самалёце Су-9 збег у Вену, загінуў у аўтакатастрофе па дарозе з Лос-Анджэлеса ў Сан-Францыска. У гібелі лётчыка падазраюцца расійскія спецслужбы. Гэта ад-

* Уладзімірская - вуліца ў Кіеве, на якой знаходзіцца Служба Бяспекі Украіны (СБУ).

былося ў той дзень, калі маці абмазвала глінай хату і ўпала з раскладной лесвіцы.

Неяк у Фэйсбуку мяне знайшла Эля. «Ведаеш, ты адгадаў маю будучыню, – напісала яна. – Я выйшла замуж за мужчыну, які выпадкова трапіўся ў маім жыцці, калі мне проста захацелася выйсці замуж. Я нарадзіла хлопчыка, пераехала да мужа, але з часам зразумела, што нішто, акрамя дзіцяці, нас не звязвае. У сорак гадоў я перажыла два бурныя раманы з маладымі мужчынамі, якія скончыліся для мяне страшным расчараваннем. Зараз я жыву ў Палтаве. Выкладаю ў тэхнічным універсітэце сістэмы штучнага інтэлекту. Сын дарослы. Як бачыш, вывучыла ўкраінскую мову. Магчыма, не так добра, як ты, але дастаткова, каб чытаць лекцыі і перапісвацца ў Фэйсбуку з людзьмі, якія мне падабаюцца. Прыязджай у госці, я буду тваім гідам і распавяду шмат цікавых гісторый, у Палтаве ёсць што паказаць, калі, вядома, хочаш мяне ўбачыць. Я ўжо не тая дзяўчынка, якую ты памятаеш з ваеннага гарадка пад Жытомірам, але цябе чамусьці ўспамінала ўсе гады. Магчыма, таму, што адгадаў маё невыразнае юнацтва і бурную сталасць. Чамусьці я сабе больш падабаюся сталай жанчынай, чым дзяўчынай. Маё цяперашняе прозвішча Саблук, якое засталася ў спадчыну ад былога мужа».

Я абяцаў прыехаць, хоць мая былая жонка, напэўна, мела рацыю, калі казала, што я выпалены любоўю маці і на гэтым папярэлішчы ўжо ніколі не расквітнее любоў да іншай жанчыны. Я да гэтага часу здзіўлены загадкай, якую яна пакінула пасля сябе, і пачынаю сумнявацца, ці была ў мяне маці. Тады я думаю: хто ты, мілагучная багіня, якая выйшла на асфальтавы бераг правінцыйнага ўсходневалынскага горада? Хто ты, чый голас і смех натхняў кабзароў і аэдаў? Мне да гэтага часу сніцца, як мы ідзем з табой у дом, у якім жыў Барыс Тэн, а каля Жытняга рынку сядзіць сляпы Гамер і рэчытатывам чытае свае гексамэтры, падобныя да прыбою Эгейскага мора.

**ЦЕНІ Ў МАЁНТКУ
ТАРНОЎСКІХ**

Аповесць

Карэта загрузкатала на мастку, падскочыла на выбоіне вясковай дарогі, гучна прыкрыкнуў ездавы, зафыркалі коні, і ў кішэні Рамана Бэя зазваніў мабільны тэлефон. Яго мажное цела, схаванае пад чорным плашчом, цяжка пагойдвалася.

– Толькі не раничай, – сказаў у тэлефон Бэй. – Заўтра пасля дванацатай.

За іх карэтай, прасеўшы на адзін бок, кацілася брычка, а за ёй – воз з музыкамі. Падымаючы пыл, дзіўная працэсія праімчала праз сяло, і ўслед ёй доўга глядзелі дзве вясковыя жанчыны.

– Што гэта такое? – абазвалася высокая жанчына ў чырвоным плашчы. У яе вачах застыла здзіўленне.

– Кіно здымаюць, ці што? – перапытала другая, лузгаючы гарбузікі.

– А можа, якое вяселле?..

За вёскай стаялі чорны «Ролс-Ройс» і белы аўтобус. Карэта спынілася, дачакалася, калі пад'едуць брычка і падвода, Бэй вылез з карэты, якая хістанулася ад яго вагі, падаў руку Але Рачкоўскай-Швагуляк і крыкнуў:

– Музыкі і акцёры перасаджваюцца ў аўтобус.

Разлічыўся з ездавымі, і ўсе з шумам пачалі злазіць з павозак.

– У Кіеў, – буркнуў Бэй.

І важны «Ролс-Ройс» з доўгім капотам і вялікімі коламі панёся выбоістым прасёлкам, уздоўж якога цягнулася засохлае і пыльнае пустазелле, за ім – аўтобус, а карэта, брычка і воз з грукатам пакаціліся назад.

Яны ехалі моўчкі пустым гасцінцам. У вокны аўтамабіля зазіралі пажоўклыя дрэвы. У прыадчыненае акно ўпаўзаў дым гарэлага бульбянішча і нагадваў, што лепшая пара года скончылася. Пра гэта падумала Ала і заварушылася на сядзенні.

– Ты б зачыніла акно, – сказаў ёй муж. – Яшчэ прадзьме.

Жанчына не адрэагавала на яго словы і спытала:

- Што вы скажаце пра апошняга Тарноўскага*?
- Толькі тое, што ён быў калекцыянерам карцін, зброі і жанчын, – адказаў Бэй.

Ён сядзеў каля яе, гарэзна разваліўшыся на заднім сядзенні побач з мужам, бесцырымонна разглядаў як аголеныя поўныя ногі, і яна заўважыла, колькі ў ім непрыхаванай юрлівасці.

- А каго з вядомых жанчын ён унёс у сваю калекцыю? – пацікавілася Ала.

- Калі малодшаму Тарноўскаму было сямнаццаць гадоў, аканом заспеў яго ў ложку са сваёй жонкай. Гэтым аканомам быў Апанас Марковіч, а яго нявернай жонкай – Марка Ваўчок**. Марковіч загадаў сабраць рэчы і без тлумачэнняў пакінуў Качаноўку. Старэйшы Тарноўскі спрабаваў усунуць яму ў рукі дзесяць тысячаў расійскіх рублёў, але Марковіч быў ганарлівы і грошай не ўзяў. Пасля гэтага муж і жонка пасяліліся ў Кіеве і жылі ў страшнай галечы. У іх халупе на Куранёўцы*** была гліняная падлога, а замест дзвярэй вісела коўдра.

- А што, Марка Ваўчок калекцыянавала мужчынаў? – павярнулася да яго Ала і заўважыла, як ажыў Раман Бэй і як бы няўзнак дакрануўся рукою да яе клубы.

- У гэтым яна была больш паспяховай за калекцыянераў Тарноўскіх, якім жулікі маглі за вялікія грошы прадаць набытыя ў краме срэбныя лыжкі і сказаць, што гэта з кухні гетмана Мазепы. Марка Ваўчок такіх промахаў не рабіла. Ад кожнага чалавека яна брала ўсё, што хацела, а калі яго вычэрпвала, пераходзіла да іншага. Ад Апанаса Марковіча яна ўзяла літаратурны талент і, дзякуючы яму, стала пісьменніцай. Усе яе ўкраінскія творы ў наплыве пачуццяў былі напісаныя Марковічам.

- А хто навучыў яе мастацтву зачароўваць мужчынаў?

* Васіль Тарноўскі (1837- 1899) – украінскі памешчык, мецэнат, калекцыянер.

** Марка Ваўчок (Марко Вовчок; 1833- 1907) – украінская пісьменніца. Сапраўднае імя – Марыя Вілінская. Ракавая жанчына еўрапейскіх літаратурных салонаў. Зрабіла літаратурную кар’еру пры садзейнічанні ўплывовых мужчынаў.

*** Куранёўка – раён Кіева.

– Гэта прыроджанае, – прыціснуўся да яе Раман Бэй нагой, і яна адчула, як ад яго палае нястрымным мужчынскім жаданнем. – У няпоўныя дванаццаць гадоў яе спакусіў айчыым, адстаўны унтэр-афіцэр, а ў пятнаццаць яна завабіла Марковіча, рамантычнага маладога чалавека, сасланага ў Арол за ўдзел у Кірыла-Мяфодзіеўскім таварыстве*. Пятнаццацігадовая Марыя ўжо была вопытнай спакусніцай, здольнай ускружыць галаву любому мужчыну. У дваццаць гадоў у яе калекцыі былі ўкраінскія, рускія, польскія, габрэйскія, італьянскія, французскія, нямецкія, ангельскія, іспанскія мужчыны, яны перакладалі яе творы на розныя мовы, уводзілі яе ў літаратурныя салоны, друкавалі захопленыя рэцэнзіі, бралі ў далёкія падарожжы, дарылі брыльянты і сваю жарсць. Марковічу заставалася роля мужа, лёс яго прадказала павітуха, якая прымала роды ў маці. Калі пасля адзінаццатага плескача па срачцы хлопчык запішчаў, пупарэзка паведаміла, што ў малога будзе літаратурны талент і ён памрэ ад няшчаснага кахання. Марковіч пісаў творы ад імя сваёй жонкі, якая ўсё жыццё марыла пра літаратурную славу, і памёр ад сухотаў, якімі яна яго заразіла.

Раман Бэй нахабна навальваўся на Алу, нягледзячы на яе мужа Тадэя Швагуляка, што курыў цыгару і абьякава сузіраў пейзаж за акном аўтамабіля. Ала адсунулася да акна, але нага Бэя прыціснулася да яе лыткі, яна адчула, як загарэліся шчокі, і спытала, каб спыніць абурэнне і хваляванне, ад якіх перахапіла дыханне:

– А чаму Марковіч даў ёй такі псеўданім?

– Далёкі продак Апанаса Марковіча быў габрэем Абрахамам, які ў 1656 годзе далучыўся ў дарозе да шведскага пасла Готгарда Велінга, што ехаў з місіяй да Багдана Хмяльніцкага. Абрахам ведаў украінскую і нямецкую мовы

* Кірыла-Мяфодзіеўскае таварыства – тайная палітычная арганізацыя, якая ўзнікла ў 1845– 1846 гадах у Кіеве. Ставіла на мэце знішчэнне царызму і стварэнне дэмакратычнай федэрацыі славянскіх народаў на чале з Украінай. Па даносе правакатара была разгромленая, удзельнікі зняволеныя, высланыя пад нагляд паліцыі ў аддаленыя куткі Расійскай імперыі, у прыватнасці Тарас Шаўчэнка сасланы ў салдаты ў Арэнбург.

і мог спатрэбіцца ў якасці тлумача. Усю дарогу ён скардзіўся на габрэйскія пагромы, што рабілі ва Украіне казакі, а ў Чыгірыне параіў шведу прадаць скрутак дарагога малдаўскага аксаміту і за тыя грошы набыць сабаліныя футры. Але калі ён прынёс абадраныя старыя скуркі, разгневаны пасол прагнаў яго. На наступны дзень Абрахам вярнуў скрутак аксаміту і забраў скуркі. Калі пасол перамераў скрутак, то аказалася, што палову Абрахам адрэзаў сабе, а атрыманыя ад продажу аксаміту грошы выкарыстаў на ліхварства і дзёр з усіх такі адсотак, што за гэта яго празвалі Ваўком. З таго часу да аднаго з ліхваровых сыноў, Марка, прыліпла мянушка Ваўчок.

Пасля род Марковічаў разбавіў сваю кроў і стаў украінскай шляхтай. Таму Апанас Марковіч і абраў для жонкі псеўданім Марка Ваўчок, не падазраючы, што ў яго жыцці гэтае імя сыграе злую ролю, бо ператворыць каханую ў ваўчыцу літаратурных салонаў, што дамагаецца прызнання даступным для жанчын метадам – праз уплывовых мужчынаў.

– Хто б мог падумаць, што ў вялікім XVII стагоддзі паміж украінцамі і габрэямі трапляліся такія кровазмяшалныя неспадзяванкі? – з'едліва заўважыў Аляксандр Мендэль.

– А каханне паміж Віннічэнкам* і Разаліяй Ліўшыц*** – ажыў Бэй, і на яго шчоках выступіла чырвань.

– Якое там каханне... – агрынуўся Мендэль. – Гэта толькі габрэйская жанчына можа так перажываць з-за інтымных праблемаў свайго мужа, каб вадзіць яму дзяўчынак дзеля аднаўлення эрэкцыі.

– Таму Віннічэнка і абраў Разалію Ліўшыц, бо якая ўкраінская жанчына да такога дадумалася б і тым больш тое трывала? – засоп Бэй.

– Усё гэта пыха тагачаснай разбэшчанай багемы, – з халодным здзекам сказаў Мендэль і адварнуўся да акна.

* Уладзімір Віннічэнка (1880- 1951) – украінскі пісьменнік, палітычны і дзяржаўны дзеяч Дырэкторыі – вышэйшага органа Украінскай Народнай Рэспублікі: украінскай дзяржавы, якая існавала ў 1917- 1921 гадах. Пасля паразы ўкраінскай вызваленчай барацьбы эміграваў за мяжу. Памёр у Францыі, у горадзе Мужэн.

** Разалія Ліўшыц – жонка Уладзіміра Віннічэнкі, паходзіла з заможнай габрэйскай сям'і.

Захоплены сваім аповедам і цёплым сцягном Алы, Бэй хацеў распавядаць далей, але яго перапыніў Тадэй Швагуляк:

– Наш аўтобус спыніўся.

Яны азірнуліся і ўбачылі, што аўтобус, які ехаў за імі, стаіць на збочыне і з яго выходзяць акцёры з музыкамі і штосьці ўзбуджана разглядаюць на дарозе.

– Што там такое? Трэба вярнуцца, – сказаў Бэй.

Кіроўца развярнуўся – і машына пад'ехала да аўтобуса. Мужчыны з жанчынамі збіліся ў кола і штосьці разглядалі.

– Яна жывая? – спытаў жаночы голас.

– Глядзіце – варушыцца.

Ала пралезла праз шчыльнае кола і ўбачыла збітую лісу.

– Гэта мы збілі?

– Я чула, як нешта глуха ўдарылася ў аўтобус, – сказала нейкая бландзінка.

– Што будзем з ёй рабіць?

– Хай здыхае, – прабурчаў кіроўца аўтобуса. – Ці мо дабіць і садраць скуру.

– Вы, дзядзька, жывадзёр? – абурылася высокая жанчына.

– Усё роўна здохне, – агрызнуўся кіроўца. – А каўнер быў бы добры.

– Ён заварочвае яе ў куртку!.. – віскнула некалькі жаночых галасоў. – Яна яшчэ пакусае!

Высокі мужчына асцярожна падняў і панёс лісу да аўтобуса. Ала загледзелася на яго скрытныя рукі, якія абдымалі яе ў маёнтку Тарноўскага, але чалавек з лісой на руках не азірнуўся. Усе з шумам зайшлі ў аўтобус, які завуркатаў і рушыў далей, а Аляксандр Мендэль, Ала, Тадэй Швагуляк і Раман Бэй селі ў аўто і паехалі ў Кіеў.

2

У дарозе Ала няўважліва слухала Бэя: яна страціла цікавасць да яго аповеду і замкнулася ў сабе. Жанчына думала, што, насуперак запэўніванням Аляксандра Мендэля, гэтая паездка ў маёнтка Тарноўскага нічога не змяніла ў яе адносінах з мужам.

Па дарозе на Прылуці Бэй спытаў:

– Колькі яшчэ да Кіева?

– Кіламетраў сто дваццаць, – адказаў кіроўца.

Бэй кіўнуў галавой і заснуў. Неўзабаве заснуў і Тадэй, і толькі Мендэль думаў пра штосьці сваё.

Ала ўзгадала, як пазнаёмілася з Тадэем Швагуляком. Гэта было дзевяць гадоў таму. Яна ў невялікай жаночай кампаніі святкавала ў рэстаране Новы год. Ёй ішоў трыццаты год. Быў у яе досвед няўдалага шлюбу, які надоўга адварнуў яе ад мужчынаў. Дзяцей ад таго шлюбу ў яе не было. Яе былы муж Барыс працаваў у падатковай інспекцыі. Дадому прыходзіў позна, а на выходныя ехаў з сябрамі на паляванне. Яны здымалі аднапакаёвую кватэру на Караваевых Дачах*, у якой Ала праводзіла час у асноўным адна. Яна працавала ў Інстытуце фальклору і этнаграфіі і за час шлюбу абараніла дысертацыю аб пахавальных абрадах на Валыні. Грошай на жыццё не хапала, і яна вяла калонку ў жаночым часопісе.

Усе хатнія клопаты ляжалі на ёй. Барыс мала даваў грошай на побыт і нічым не дапамагаў. Яна сама купляла на базары прадукты, гатавала яму сняданкі і вячэры, а абедаяў ён у «Пузатай хаце» каля Бесарабскага рынку. Праз год сумеснага жыцця паміж імі спыніліся інтымныя адносіны, і на другі год мужчына заявіў, што ў яго ёсць іншая жанчына. Развіталіся без сварак. У іх не было дзяцей і агульнай маёмасці. Пасля разводу ў яе жыцці мала што змянілася. Яна зноў хадзіла на рынак, купляла прадукты, гатавала ежу, а выходныя бавіла адна. Двойчы ў тыдзень наведвала Інстытут фальклору і этнаграфіі, астатні час праводзіла ў рэдакцыі жаночага часопіса.

Дык вось, дзевяць гадоў таму яна святкавала Новы год у рэстаране, стылізаваным пад старадаўнюю карчму з віламі, збанамі, карытам, матавілам, вязанкай цыбулі. Падлога была выслана доўгімі стракатымі дыванкамі-дарожкамі, якія кладуць у вясковых хатах. Іх кампанія складалася з пяці жанчын – незамужніх ці разведзеных. Было весела. У карчме гуляла некалькі кампаній. Да іх падышоў вясёлы карчмар, і

* Караваевы Дачы – раён Кіева.

яны замовілі крывянку, дранікі са смятанай, варэнікі з сырам і скваркамі, блінцы і бутлік слівянкi. Зала была маленькая, а музыка гучная, таму за сталамі стаяў шалёны шум, бо кожны спрабаваў перакрычаць музыку. Неўзабаве алкаголь разняволіў людзей, і пачаліся танцы.

Алу запрасіў жвавы мужчына, і яны весела танцавалі пад гучную музыку. Гулянка была ў разгары. Шалелі музыкі. Гучна гупаталі на падлозе мужчыны і пішчалі п'яныя жанчыны, калі Ала ўпала на грудзі свайму кавалеру.

- Прабачце, - пачырванела і паспрабавала ўстаць на ногі, але зноў упала.

- Асцярожна, - падхапіў яе мужчына.

- Я зламала абцас, - Ала паклыпала да свайго століка.

Мужчына яе падтрымліваў.

- Чаму вы не танцуеце? - спытала задыханая ад танцаў Аксана. Яна двойчы была замужам і ад кожнага мужа мела па хлопчыку.

- Бачыш? - паказала зламаны абцас.

- Добрыя танцы, - засмяялася Аксана. Яе падхапіў п'яны мужчына і яны закружыліся, прытупваючы нагамі.

- Гэта сімвалічнае падзенне напярэдадні Новага года, - пажартавала Ала.

- Мяне завуць Тадэй, - сказаў чалавек.

- А мяне Ала.

- Які ў вас памер абутку?

- Трыццаць шосты. Амаль дзіцячы. А што?

- Паспрабую што-небудзь дастаць. Не кінецце ж вы гулянку і не паедзеце дадому пад Новы год.

- Якраз так я і збіраюся зрабіць.

- Я ўсё ўладжу, - дастаў з кішэні тэлефон чалавек.

- Паглядзіце на гадзіннік. Хто ў гэты час прадае абутак? І ў мяне з сабой няма столькі грошай. Зараз выклічу таксі...

Але ён пачаў набіраць нумар.

- Нікуды не тэлефануйце. Ад вас я нічога не вазьму, - абурылася яна.

- Лічыце, што гэта будзе пракат на адзін вечар за кошт вінаватага, - усміхнуўся Тадэй. - Тут шумна. Я на хвіліну адыду.

Мужчына выйшаў з залы, а праз некаторы час вярнуўся.

– Гулянка працягваецца, – весела сказаў ёй.

Яны пілі спачатку адны, а потым у кампаніі з яе сяброўкамі. Тадэй замовіў ім яшчэ бутлік хатняй наліўкі. За паўгадзіны да Новага года нейкі чалавек прынёс у пакеце вялікую скрынку. Тадэй з ім разлічыўся і падаў скрынку Але.

– Прымерце.

Гэта былі новыя боты.

– Але я не магу іх прыняць, – запратэставала яна.

– Навагодні падарунак за кошт фірмы, якая нанесла вам матэрыяльную шкоду, – смешна надзьмуў шчокі мужчына.

Усю ноч яны святкавалі Новы год, а пад раніцу Тадэй завёз яе на Караваевы Дачы. Запісаў мабільны тэлефон, і праз некалькі дзён яны сустрэліся.

– Скажы, дзе ты ўзяў ноччу новыя боты? – дапытвалася яна.

– Няхай гэта застанецца маёй маленькай навагодняй таемніцай, – загадкава ўсміхаўся ў адказ ён.

У пачатку дзевяностых Тадэў бацька з Жоўквы* пераехаў у Кіеў, зрабіў палітычную кар’еру, купіў дом і перавёз сям’ю. На час іх знаёмства Тадэй быў разведзены. Яго жонка з’ехала на заробкі ў Італію, выйшла там замуж і забрала з сабой дачку. Ён перабраўся з бацькам у Кіеў. Бацька быў на дзяржаўнай службе і не мог займацца бізнесам, таму весці сямейныя справы даручыў Тадэю з маці. Спачатку яны гандлявалі нерухомасцю і мелі некалькі рэстаранаў, а затым Тадэй стаў уладальнікам вінных буцікоў, бо маці паспяхова спраўлялася і без яго.

Яны сустрэліся паўгода і доўга адно да аднаго прыглядаліся. Тадэй быў з грэка-каталіцкай сям’і, дзе паважалі сямейныя каштоўнасці. Яму патрэбна была інтэлігентная жанчына з традыцыйнай украінскай сям’і без савецкіх рудыментаў. Ала была менавіта такой. Таму праз паўгода сустрэч яны пабралі-

* Жоўква – маленькі горад з вялікай колькасцю архітэктурных помнікаў эпохі Рэнэсансу, размешчаны ў 35 кіламетрах ад Львова.

ся. Вянчанне адбылося ў грэка-каталіцкай царкве* непадалёк ад Львоўскай плошчы. Пасля вяселля Ала перабралася ў яго дом у Кіеве. А праз год у іх нарадзілася дачка, якую назвалі ў гонар Тадэвай маці Насцяй. Дзевяць гадоў яны пражылі, як узорная шчасная сям'я. Займаліся выхаваннем дачкі, у якой выявіліся гуманітарныя схільнасці, і яна вывучала англійскую, іспанскую і французскую мовы.

Пасля шлюбу Ала расквітнела. У свае трыццаць дзевяць гадоў яна выглядала дагледжанай трыццацігадовай жанчынай, і менавіта ў гэты час яна зразумела, што ў яе жыцці не ўсё так бясхмарна, як здавалася.

Упершыню гэта выявілася падчас наведвання опернага тэатра. Яны сядзелі з Тадэем на балете «Жызэль» у партэры каля пажылой аўстрыйскай пары. Высокі мужчына гадоў сямідзесяці моўчкі трымаў у вялікай далоні руку сваёй прыціхлай жонкі. Ала паглядзела на аўстрыйскую пару, на старога, уся пастава якога выпраменьвала глыбокі ўнутраны спакой. На яго твары было напісана: гэтая пажылая жанчына – самае дарагое, што ёсць у яго. Яна перавяла погляд на Тадэя і заўважыла: у яе мужу не адчувалася ўпэўненасці, што ён жыве менавіта з той жанчынай, з якой усё жыццё марыў жыць. І ціха пазайздросціла аўстрыйскай пары, бо зразумела, што гэты балет нагадваў яе з Тадэем сям'ю. То была старая бяздушная школа балета, узгадаванага на муштры і антыэратызме, якія падыходзілі толькі для гераічных спектакляў. У сваіх бледных пачках балерыны нагадвалі аблокі молі. Эмацыйна скаваныя, без найменшых перажыванняў, яны механічна кружылі па сцэне, як заведзеныя лялькі, дэманструючы добрую дрэсуру. Сваёй халоднай манатоннасцю балет выклікаў дрымоту. Час ад часу Алу адольваў сон, яна засынала, скаланалася і глядзела на трапяткое марыва асветленай сцэны. Пасля балета, падаючы ёй у гардэробе кажухок, муж спытаў:

* Грэка-каталіцкая царква – украінская царква візантыйскага абраду, падпарадкаваная Пале Рымскаму. Існуе з 1596 года пасля падпісання Брэсцкай уніі. Была знішчана Расійскай імперыяй, а ў часы Савецкага Саюза знаходзілася ў падполлі. Храмы царквы знаходзяцца ў многіх краінах свету, дзе жывуць украінцы.

- Табе не спадабаўся балет?
- Я проста страшна стамілася, - адказала яму.

Дома Ала доўга не магла заснуць і думала, што яе жыццё - гэта такі ж пазбаўлены актыўнага жыцця спектакль, у якім кожны аб'якава выконвае адведзеную яму ролю. Але ёй падабалася сям'я, дом, дачка, забяспечанасць. Яна хацела жыць з Тадэем, выконваць ролю добрапрыстойнай жонкі, і каб Тадэй Швагуляк пры гэтым зрабіў яе суўладальніцай сваіх грошай і даходаў.

Ала ўжо даўно не атрымлівала задавальнення ад інтымных адносінаў з мужам і вырашыла выпрабаваць усе магчымыя сродкі, каб захаваць сям'ю. Спачатку сваю незадаволенасць прыглушала купляй адзення, потым ездзіла на Куранёўку ў кандытарскую, дзе гатавалі смачныя тарты і пірожныя. Гэта было яе рытуалам. Яна доўга падбірала вопратку, прыезджала на Куранёўку, сядала за пусты столік, замаўляла пірожныя, каву, і гэты прыемны рытуал доўжыўся амаль год, пакуль не заўважыла складкі на жываце. Непрыкметна Ала набрала вагу, і калі на працы калега сказала, што яна паправілася, запісалася ў трэнажорную залу.

Але наступіла восень, пачаліся кароткія дні, стала менш святла, і яна адчула, як у яе душу зноў упаўзае безнадзейнасць і меланхолія. Муж пракансультаваўся з дыетологам, які параіў есць больш капусты, бананаў, яблыкаў і кітайскага лімонніка.

- Ты зноў пакідаеш на стале шакалад? Я з цяжкасцю скінула пяць кілаграмаў.

- Шакалад прадукуе гармоны радасці, - буркнуў муж.

- лепш дрэнны настрой, чым складкі на жываце, - незадаволена сказала яна.

Тадэй не шкадаваў грошай, большасць вольнага часу праводзіў у сям'і, раіўся, калі ўзнікала складаная сітуацыя на працы. Аднак Ала бачыла, што ўжо даўно не хвалюе мужа як жанчына. І калі аднойчы падчас інтыму ён абмяк і доўга не мог прыйсці ў сябе, а потым гэта стала паўтарацца штораз, яна наважылася сказаць, што ім неабходныя змены ў адносінах, каб захаваць сям'ю. І Тадэй прапанаваў запісацца да моднага кіеўскага псіхатэрапеўта Аляксандра Мендэля, які вырашаў

такія праблемы. Ён прымаў наведвальнікаў у сваім доме на Старавакзальнай.

3

Мендэль аказаўся сталым мужчынам з вялікімі залысінамі і кіслай усмешкай, што надавала ягонаму абліччу выгляд стомленага жыццём прафесара. Ён жыў у тыповай кіеўскай сталінцы з высокімі столямі і маленькімі балкончыкамі. Пасля знаёмства Мендэль правёў іх у свой кабінет.

– Сядайце, – паказаў на крэсла і сеў насупраць. – Калі я працую з сямейнымі парамі, то прымаю па адным. Зараз мы з вамі дамовімся аб сеансах на гэты тыдзень, а далей будзем вырашаць гэта ў тэлефонным рэжыме.

– А сёння? – пацікавіўся Тадэй.

Ала моўчкі назірала за паводзінамі Мендэля, які, здавалася, быў паглынуты размовай, а не аглядам іх.

– Спачатку сфармулюйце, як вы бачыце сваю праблему. Што, уласна, вас да мяне прывяло?

– Ведаеце, – закруціўся ў крэсле Тадэй Швагуляк, – у нас з жонкай ёсць усё: дзіця, дом, грошы, але няма, як бы вам дакладней сказаць, смаку да жыцця.

Ад нечаканасці, што ён знайшоў дакладныя словы, Тадэю ажно перахапіла дыханне і яму стала няёмка за сваю шчырасць перад Алай. Ён пачырванеў, але хутка агоўтаўся.

– А што пра гэта скажаце вы? – звярнуўся да яе Мендэль. – Жанчыны заўсёды бачаць прычыну канкрэтней.

– Мне няма чаго дадаць, – адказала яна. – Муж сказаў усё вельмі дакладна. Мы хочам жыць разам, але, акрамя дзіцяці і жадання, у нас няма іншых прычынаў, каб захаваць сям'ю.

– Дзіця і жаданне – гэта ўжо нешта, – прамармытаў Мендэль.

– Але гэтага недастаткова, – разгублена дадала Ала.

У кабінете стала ціха, толькі было чуваць, як за акном крапае дождж.

– Для пачатку я прапаную, каб кожны з вас успомніў, калі ўпершыню адчуў, што вашыя адносіны страцілі прывабнасць і

загадкавасць, – хруснуў пальцамі Аляксандр Мендэль. – Але не абавязкова распавядаць. Важна, каб вы высветлілі для сябе, калі гэта адбылося.

Ала ўспомніла ўсё з дакладнасцю да аднаго дня. Гэта было на восьмы год іх сямейнага жыцця. Яны сядзелі за навагоднім сталом. Наспечка ўжо спала. І калі секундная стрэлка скокнула ў Новы год і за акном заляскалі і зашпыелі святочныя салюты, яны радасна выпілі шампанскае, і тады Ала спытала:

– Ты восем гадоў хаваў ад мяне, дзе ўзяў боты ў карчме на бульвары Лесі Украінкі, калі я зламала абцас. Ты падаўся мне тады добрым чараўніком. Як ты гэта зрабіў?

Муж наклаў сабе ў талерку крэветак і, вылузваючы іх з панцыраў, распавёў:

– У маёй фірме ёсць Мірась, малады менеджар з сяла Вялікія Прыцкі за Кагарлыкам. Ён купляе, каму трэба, падарункі на дзень нараджэння. Калі ты зламала абцас, я набраў яго нумар і кажу: «Мірасю, хочаш за дзве гадзіны зарабіць тры тысячы грыўняў?» А ён з нейкай дзяўчынай збіраўся святкаваць Новы год. «Ужо позна, – кажа мне. – Я сяджу за навагоднім сталом». Пяць тысяч, кажу, табе за працу, акрамя кошту ботаў, і дзве тысячы прадаўцу за навагоднія клопаты. Назваў нумар абутак, паўнату. Ён знайшоў прадавачку, выцягнуў яе з хаты, купіў боты і прывёз у кабак. Як бачыш, усё вельмі проста.

Ала паглядзела на яго тоўстыя пальцы, якімі ён лупчыў крэветак, на задаволены твар і бліскучыя губы і пашкадавала, што спытала пра гэта. Так знікла загадка іх знаёмства, на якой трымаліся першыя і самыя глыбокія сімпатыі да мужа. І зразумела, што не варта было раскрываць гэты маленькі сакрэт, бо адносіны мужа і жонкі становяцца руціннымі тады, калі паміж імі знікаюць непрадказальнасць і загадка. У тую навагоднюю ноч у ёй нешта зламалася, і Тадэй стаў ёй абыякавым. А потым заўважыла, што пазбягае інтымнай сувязі з ім і страціла да яго ўсялякую цікавасць. Яна была не з тых жанчын, якія шукаюць забаваў, каб кампенсаваць нішчымнае інтымнае жыццё. У Алы хапала хатніх клопатаў і праблемаў, звязаных з выхаваннем дачкі. Яна ўмела стрымліваць свае

жаданні, бо ведала значна горшага мужчыну, які прыходзіў дадому ўначы з пахам гарэлкі і таных жаночых духоў, падаў у ложка, раніцай знікаў, а на выходныя ехаў з сябрамі на паляванне. Сацыяльна яе цалкам задавальняў цяперашні муж. І ўсё ж думка пра тое, што да канца дзён давядзеца адмовіцца ад яркіх эратычных перажыванняў і бурнага інтымнага жыцця выклікала ў яе панічны страх і адчай. Яна была не настолькі свабоднай у гэтай нестабільнай краіне, дзе стабільнымі былі толькі галеча і прорва, якая падзяляе багатых і бедных людзей, у краіне, якую маглі разбурыць сацыяльныя катаклізмы або паглынуць суседняя Расея, ад якой Украіна ніяк не магла канчаткова вызваліцца. Як большасць жанчын, яна баялася адзіноты, старасці, безграшоўя, хваробаў, маладых і нахабных жанчын, якія лічылі, што няма чужых мужчынаў, а ёсць мужчыны, якія часова належаць іншым жанчынам, таму Ала даўно падладзілася пад Тадэя, а ён – пад яе. У трыццаць дзевяць гадоў яна была занадта мудрай, каб ставіць сваё інтымнае жыццё вышэй за свае страхі. І ўсё ж менавіта яно яе найбольш непакоіла.

Кожны вечар, калі клалася з кнігай у ложка, а потым, пачытаўшы перад сном, тушыла святло, некаторы час ляжала з заплюшчанымі вачыма і прыслухоўвалася да роўнага дыхання мужа, які спаў, думала: калі нарэшце пройдзе яе адчай і яна перастане зважаць на свой бязрадасны шлюб?

Тадэй Швагуляк паглядзеў на Алу і ўспомніў, калі ўпершыню адчуў, што яна яго больш не хвалюе як жанчына. Гэта здарылася падчас паездкі ў Польшчу. Яны ехалі на аўтамабілі з Кракава ў гарадок Крыніца ля падножжа Бескідаў, паблізу славацкай мяжы. І гэтая настальгічная турыстычная паездка па старажытнай Лемкаўшчыне, якая ўжо ніколі не будзе ўкраінскай, стала пераломнай у іх адносінах. Была сярэдзіна чэрвеня. За акном праплывалі зялёныя горы, пакрытыя далікатнай смугою. Дарогі былі падобныя да ўкраінскіх, і толькі польскія радыёстанцыі нагадвалі пра тое, што яны не дома. У мястэчку было шмат драўляных дамоў, якія мелі ўласныя назвы. Яны спыніліся на віле Вітольдуюка, пабудаванай яшчэ за аўстрыйскімі часамі. Насупраць працякала замураваная ў

каменныя берагі міленькая рачулка Крынічанка, якую летам мог перайсці і верабей, але значна чысцейшая за раку Свінню, што цякла праз Жоўкву. І Тадэй быў непрыемна здзіўлены нехайнасцю сваіх землякоў у параўнанні з крынічанамі. За некалькі гадзінаў яны абышлі з Алай усю крыніцу з фантанчыкамі і кветнікамі. Усе кветнікі былі ў форме кошыкаў, ваз, лебедзяў. Недалёка ад кветніка ў выглядзе жабы яны ўбачылі бронзавага Нічыпара Дроўняка* з сабакам і надпісы на польскай мове і лемкаўскай гаворцы. Ён папрасіў нейкую жанчыну сфатаграфавачь іх з Алай ля помніка Нічыпару, і жанчына, віхнуўшы лёгкай сукенкай, па-лемкаўску спытала:

– Шчо мам робыты?

– Вось тут прашу, пані, націсніце – паказаў ёй.

Калі падаваў фотаапарат і дакрануўся да яе поўнай рукі, па яго целе прабегаў ток, аж на руках падняліся валасы. Адчуў нястрымнае памкненне да гэтай жанчыны, якая выпраменьвала грубую сексуальную энергію. Ён абняў Алу ля бронзавага Нічыпара, а сам прагна разглядаў незнаёмку з мястэчка ці нейкай лемкаўскай вёскі. Жанчына ўзяла фотаапарат, адкінула ад вачэй пасму валасоў, і ён убачыў, колькі пачуццёвасці ў кожным яе жэсце, быццам яна запрашала да больш блізкага знаёмства. Пад яе лёгкай сукенкай бачыліся цяжкія клубы і грудзі, а на загарэлым твары блукала белазубая ўсмішка. Незнаёмка была добрая ў сваёй жаночай сталасці, як спелая груша, што аж пырскала сокам. Да помніка падбегла крываногая прыблудная сучачка, і жанчына прагнала яе гулівым жэстам:

– Ідзі на зламанне шыі, жаба цяжарная!

Сучачка адбегла прэч, жанчына націснула на кнопку, і Тадэй папрасіў яе зрабіць яшчэ некалькі здымкаў. Калі яна вяртала фотаапарат, паглядзела на яго так адкрыта, што ад хвалявання Тадэй забыўся ёй падзякаваць. Толькі пачырванеў і кіўнуў галавой.

* Нічыпар Дроўняк (1895–1968) – украінскі мастак-прымітывіст, што жыў на гістарычных землях Лемкаўшчыны, якія адышлі да Польшчы. Яго творчасць стаіць у адным шэрагу з такімі майстрамі, як Ніка Пірасмані, Фрыда Кало, Анры Русо, Марыя Прымачэнка.

Абхадзіўшы ўвесь горад, яны наведалі музей Нічыпара Дроўняка, недалёка ад якога чалавечак з храпчаватымі вушамі за восемсот злотых спрабаваў прадаць ім гарадскі пейзаж на жоўтай паперы, выдаючы яго за малюнак Нічыпара. Тадэй хацеў купіць, але Ала яго адгаварыла.

– Ты паглядзі, як у яго бегаюць вочкі, – зашаптала яна. – Няўжо думаеш, што ў мужчыны з такімі вачыма могуць быць малюнкi Нічыпара?

Пасля вячэры і прагулкі па Крыніцы яны вярнуліся на вілу Вітольдуюка, ляглі ў ложкак, і Тадэй злавіў сябе на тым, што думае пра незнаёмку. Калі ўявіў яе голай, у яго натапырылася плоць, і яны пачалі з Алай кахацца, але ад таго, што ён думаў пра лемкаўскую жанчыну, хутка абмяк і не змог нічога з сабой зрабіць. Ала доўга круцілася, а калі заснула, ён ляжаў у гасцінічным нумары, думаў пра незнаёмку, дакранаўся рукой да ўзбуджанай плоці, пакуль за вокнамі не пачала днець кволая раніца, а потым праваліўся ў стомлены і цяжкі сон.

Тадэй перапыніў успаміны, развітаўся з Аляксандрам Мендэлем. Яны з Алай выйшлі з яго дома, селі ў машыну і паехалі дахаты. Усю дарогу Тадэй фізічна адчуваў прысутнасць незнаёмкі з Крыніцы – яе цяжкія клубы, лемкаўскі гоман і адкрыты позірк назаўжды разбурылі іх з Алай сямейную ідылію.

4

Праз дзень Ала патэлефанавала Аляксандру Мендэлю і дамовілася пра сустрэчу. Яны ўбачыліся пасля абеду ў яго кватэры на Старавакзальнай. Толькі цяпер Ала заўважыла, што самай яскравай адметнасцю яго быў вялікі варонін нос. Мендэль быў у доўгім турэцкім халаце, з-пад якога тырчэлі бледныя ногі, парослыя рудымі валасамі. Ён закінуў нагу на нагу і пагойдваў сваёй кашчавай ступнёй у вялікім пантофлі. Пахрустваючы доўгімі пальцамі, ён спытаў:

- На якой мове з вамі гаварыць?
- На ўкраінскай.
- Добра, – падбіраючы словы, сабраўся з думкамі Мендэль.

Адчувалася, што звычайна ён гаварыў па-руску, бо ад кожнага вымаўленага слова ў яго тонкай шыі выступалі жылы.

– Мы будзем сустракацца з вамі тры разы на тыдзень. Адна сустрэча будзе працягвацца пяцьдзясят хвілінаў.

– А чаму не шэсцьдзясят?

– Так прынята, – адказаў Мендэль. – Для зручнасці вы можаце легчы на канапу.

– Навошта?

– Каб не глядзець мне ў вочы.

– Вы будзеце пытацца нешта непрыстойнае?

– Забудзьцеся гэтае слова, – хітнуў пантофлем Мендэль. – Давайце ўспрымаць усё, што было ў вас, не як нешта прыстойнае ці непрыстойнае, а як вашае асабістае жыццё.

– А як доўга будзе ўсё гэта працягвацца? Я маю на ўвазе сустрэчы з вамі.

– Адкуль я ведаю? Год, два, тры, – хруснуў пальцамі Мендэль. – А можа, і больш. Гэта як дарога для падарожніка. Адны праходзяць яе хутчэй, іншыя – даўжэй. Усё залежыць ад вас. Такім чынам...

– Вы настойваеце, каб я ўсё ж легла?

– Так будзе лепш.

Ала прытрымала рукой спадніцу і асцярожна легла на канапу, а Мендэль сеў у галаве. Аднак напружанне не праходзіла. Яе раздражняла тое, як Мендэль з цяжкасцю падбірае словы.

«Хай бы ўжо гаварыў па-руску, – падумала, папраўляючы спадніцу, але раздражнёна адагнала гэтую думку. – Я яму плачу сто еўра за сеанс. Чаму я павінна перад ім запабягаць?»

На імгненне ёй падалося, што ён угадаў яе думкі, бо нервова захрускаеў пальцамі і пакрыўджана засоп.

– Як у дрэва ўсё пачынаецца з каранёў, так у чалавека поспехі і паразы трэба шукаць там, дзе закапаная ягоная пупавіна, – ажыў Мендэль і злавіў моўную хвалю, нібыта яго адпусціла. – Усе нашыя праблемы схаваныя ў той бесклапотнай часіне нашага жыцця. Успомніце, скуль вы сябе ўпершыню памятаеце. Што вас тады больш за ўсё ўразіла?

– Я нарадзілася ў Скамарохах пад Жытомірам, – пачала свой аповед Ала. – Мой бацька быў сельскім кінамеханікам,

а маці – вагаўшчыцай на вагавой. Першыя мае ўспаміны звязаныя з фільмам, у якім мужчына цалаваўся з жанчынай. Я не ведаю, што гэта быў за фільм. Памятаю толькі, што сядзела ў мамы на руках у поўнай зале. Таты каля нас не было. Ён круціў фільм дзесьці ў канцы залы, вызіраючы да нас праз маленькае акенца. Я глядзела, як гарача цалуюцца мужчына з жанчынай, як узбуджана блішчаць у цемры маміны вочы, і была зачараваная гэтым відовішчам: тварамі на ўвесь экран мужыны і жанчыны, іх доўгім і гарачым пацалункам і тым, з якім захапленнем, затаіўшы дыханне, глядзела на іх мама. Я адчула, як варухнулася ўва мне нейкае незразумелае пачуццё, падобнае на зайздрасць або крыўду. Гэтае пачуццё было скіраванае на маму і на тых мужчыну з жанчынай, якія так апантана цалуюцца. Абурэнне разрасталася, быццам ува мне пачала распушкацца вялікая чорная кветка, і яе пялёсткі закрывалі мне горла, таму я гучна закрывала.

– Маўчы! Чаго ты? – гладзіла мяне мама.

Але мой крык стаў такім дзікім, што яна вымушаная была вынесці мяне з залы да таты. У апаратнай трашчала кінапракатная машына і круцілася вялікая шпуля са стужкай. Я супакоілася і пачала разглядаць тату, пучок святла, што струменіўся ў акенца, металічныя скрынкі з кінастужкамі на падлозе.

– Бачыш? – падняла мяне мама да акенца.

На экране я ўбачыла мужчыну, які нёс жанчыну да ложка, а яна, гледзячы яму ў вочы, штосьці казала. Ад убачанага я закрывала яшчэ мацней, мяне аж затрэсла, быццам у попку ўкусіла аса.

– Нясі яе дадому, – папрасіў бацька, перамотваючы вялікую шпулю са стужкай.

Гэта было першае ўражанне ў маім жыцці, якое назаўжды ўрэзалася ў памяць.

– А што вы запамнілі яшчэ з ранняга дзяцінства?

– Пасля гэтага ў маёй памяці быў правал, – сказала Ала, – быццам я заснула. А наступны эпізод памятаю з часу, калі ўжо добра хадзіла. Не ведаю, колькі мне было гадоў. Можа, тры ці крыху больш. Адноўчы мама павезла мяне ў горад.

У аўтобусе было шмат людзей, і нейкі чалавек саступіў маме месца. Яна села і ўзяла мяне на рукі, а я глядзела, як за акном праскоквалі легкавыя аўтамабілі, тыцкала пальчыкам у акно і радасна крычала:

– Мама, на тую машынку сядзем! На тую! І на тую!

– Гэтая дзяўчынка свайго не ўпусціць, – сказала поўная цётка, якая сядзела побач.

Мы прыехалі на Жытні рынак, і мама адразу пацягнула мяне за руку да аўталаўкі. Вакол штурхаліся і крычалі людзі. Я не бачыла, што прадавалі.

– Паглядзіце за маёй дзяўчынкай? – папрасіла мама нейкую вясковую жанчыну. – Я зараз вярнуся.

– Толькі нядоўга, – крыкнула жанчына.

Мама кінулася ў натоўп, які штурхаўся каля аўталаўкі, і яе рука з грашыма, як залатая рыбка, затрапятала над чалавечымі галовамі. У тыя гады не хапала ежы і добрага адзення. Краіна рыхтавалася да вайны з усім светам і ўсе сродкі выдаткоўвала на ўзбраенне, шпіёнскую дзейнасць і падтрымку прасавецкіх рэжымаў. У гастронамах быў набор самых неабходных прадуктаў, а ў крамах з адзеннем віселі доўгія шэрагі куфак і балоневых куртак. Краіна нагадвала вялікі канцлагер з аднолькава апранутымі людзьмі, а з тых, хто апранаўся лепш і з густам, кпілі і называлі іх стылягамі. Зрэшты, што я вам пра гэта распавядаю? Вы самі ўсё добра ведаеце. Таму я стаяла ля вясковай жанчыны і чакала маму. Яна выскачыла, растрапаная і расхрыстаная, з чалавечага натоўпу каля аўталаўкі і працягнула мне маленькія чаравічкі, чырвоныя, у белы гаршак. Яны былі такія добрыя, што я ўпершыню ўзрадавалася ад таго, што буду іх насіць. Дагэтуль мне было ўсё роўна, у што я абутая і апранутая. А менавіта з гэтых чаравічак ува мне прачнулася свядомасць маленькай жанчыны, я адчула, што мая сутнасць у тым, каб прыцягваць да сябе ўвагу мужчынаў. Мама дастала з сумкі мяшок, паставіла на яго чаравічкі і абула мне.

– Якраз, – ўзрадавалася яна. – Ты падобная ў іх да маленькага мухаморчыка.

Мне ажно дыханне перахапіла – такія яны былі добрыя.

– Трошкі завялікія, – памацала мама мой вялікі палец, – але на восень будуць якраз. Ну, пойдзем. Нам трэба яшчэ шмат усяго набыць.

Мама схавала чаравічкі ў сумку і пацягнула мяне за руку, а я бегла за ёй. Мяне распірала ад радасці, што ў мяне такія цудоўныя чаравічкі. Мы перайшлі трамвайныя рэйкі, і, калі бразнуў трамвай, я павярнула галаву і застыла ад таго, што ўбачыла. Мая рука выпала з мацінай рукі, а я глядзела, як на лаўцы пад вярбой прагна цалуюцца хлопец і дзяўчына. Ён цалаваў яе ў вусны, вочы, а яна падстаўляла доўгую шыю, цёмныя валасы і плакала. І ў тым было столькі незразумелага мне адчаю, пяшчоты і жарсці, што я зачаравана глядзела на іх, пакуль мама не тузанула мяне за руку. Хлопец быў стрыжаны і ў чорнай куфайцы, а крыху далей я ўбачыла групу гэтакіх жа пастрыжаных хлопцаў у куфайках і з запlechнікамі. Каля іх іграў гарманіст, плакалі жанчыны і палілі вайскоўцы. Мама пацягнула мяне за руку далей, а я ўсё азіралася і азіралася на хлопца з дзяўчынай, якія не маглі адарвацца адно ад аднаго. У той момант у маім дзіцячым сэрцы прарасла дарослая зайздрасць да цёмнавалосай дзяўчыны пад вярбой. Тады я захацела памяняць сваё бесклапотнае дзяцінства на жыццё маладой жанчыны. У той час я нават не магла гэтага растлумачыць так, як цяпер вам раскажваю, але менавіта тады ўпершыню адчула, кім я хачу быць – дарослай жанчынай.

Ала змоўкла і прыслухалася. Было чуваць, як цікае ў серванце гадзіннік. Ёй здавалася, што прайшло шмат часу, і Аляксандр Мендэль, слухаючы яе, задрамаў, але ён заварушыўся і спытаў:

– У вас было суро...? Выбачайце, – далікатна пракашляўся, – у вас было строгае выхаванне?

– Бацькі выхоўвалі мяне па старасвецкіх звычаях, у строгай любові. З дзяцінства ў мяне было ўсё неабходнае. Была накормленай, апранутай, мела цацкі, дзіцячыя кніжкі. Але заможным маё дзяцінства цяжка назваць. Я мела не больш і не менш як добрапрыстойную ўкраінскую сям'ю. Бацькі кантралявалі маё навучанне. У канцы тыдня я прыходзіла з дзённікам да мамы, і яна глядзела мае адзнакі. Зрэшты, з вучобай

я не давала ім асаблівых клопатаў. Я мела добрую памяць і была старанная. Мне цяжка даваліся дакладныя навукі, але я старалася. Апроч таго, я падабалася настаўнікам сваёй памяркоўнасцю, ахайнасцю і педантызмам. І вось у сёмым класе ў нас з'явілася новая настаўніца хіміі і біялогіі, і гэтая старая панна з Жытоміра мяне неўзлюбіла. Я не магла зразумець, што менавіта ўва мне яе так раздражняла. Але ці ёсць рэальныя прычыны чалавечых сімпатый і антыпатый? Я не была ёй канкурэнткаю і нічога дрэннага гэтай настаўніцы не зрабіла. Аднак яна да мяне няроўна дыхала. Упершыню за сем гадоў навучання ў мяне з'явіліся тройкі, якія шакавалі не так мяне, як маіх бацькоў.

– Што гэта такое?! – крычала мама, трасучы табелем. – Ты ёю цешышся, распавядаеш усім, якая фэйная і разумная дачка, а яна!.. У гэтым годзе прынесла дзве тройкі ў табелі! А ў наступным – дзіця ў пялёнках?! Дык кідай ужо школу, выходзь замуж і ідзі ў Жытомір вуліцы падмятаць! Знайдзі сабе такога, як сама, які праз пару гадоў сап'ецца, сцягаецца, а ты будзеш вывадак дзяцей за сабой вадзіць! Састарэеш, зносішся! Каму ты пасля гэтага будзеш трэба?

Я зачынілася ў сваім пакоі і горка плакала на канане, а мама за дзвярыма пералічвала доўгі шэраг прафесій, што чакаюць мяне пасля школы, сярод якіх найбольш крыўднымі былі санітарка ў псіхбальніцы і асенізатар грамадскіх прыбіральняў. Тата спрабаваў яе супакоіць, казаў, што я выпраўлю гэтыя тройкі.

– Куды яе такую возьмуць? – крычала мама. – У Гуйву* ці г...но вычышчаць!

У восьмым класе неверагоднымі намаганнямі я выправіла трыя тройкі, вызубрыла хімію і біялогію так, што сніліся сны, у якіх я каля дошкі рашала хімічныя задачы. Гэтыя кашмары на хімічную тэму перасталі мне сніцца толькі пасля таго, як я нарадзіла дзіця.

– Скажыце, а вы закахваліся ў школе?

– Якраз тады, калі ў табель паставілі дзве тройкі, мне падабаўся Віктар Ходас. Ён быў на год старэйшы за мяне. Высокі

* Гуйва – псіхбальніца пад Жытомірам.

такі, спартыўны хлопец, некалькі разоў танцаваў са мной на школьных дыскатэках і нават праводзіў дадому. Але тады мяне так запалохала мама, што я баялася аддацца сваім пачуццям. Я была валявой і ўмела сябе трымаць у руках, таму ў школе мяне лічылі ганарыстай. Я пазбягала вясковых дзяцей, была ўся ў кнігах і сваіх фантазіях. Бацькі ўбілі мне ў галаву, што вёска – гэта такое месца на зямлі, дзе паміраюць апошнія надзеі, таму я душыла ў сабе ўсе інстынкты, нават калі яны рваліся на волю, распіраючы школьную сукенку, пад якой ужо наліліся жаночыя формы.

Ала змоўкла і слухала, як цяжка дышае, паглыбіўшыся ў свае думкі, Аляксандр Мендэль.

– Ну, што ж, – азваўся ён, – для пачатку досыць. Давайце з вамі дамовімся, што сустракацца будзем у адзін час. У панядзелак, сераду і пятніцу ў пятнаццаць трыццаць. Пастарайцеся не спазняцца і не прапускаць свае дні. Ад гэтага будзе залежаць, як паспяхова мы вырашым вашу праблему.

Мендэль правёў Алу ў калідор, і, калі зачыняў за ёй замок, дзверы рыпнулі так, быццам у іх грудзях з палёгкай уздыхнулі металічныя лёгкія.

5

Тадэй Швагуляк ляжаў на канапе і думаў, што гэтыя сеансы вельмі недарэчныя, прынамсі цяпер, калі на працы патрэбны асаблівы кантроль. У яго вінных буціках было сабрана да двух тысячаў гатункаў украінскіх, грузінскіх, італьянскіх, французскіх, іспанскіх, нямецкіх, венгерскіх, амерыканскіх, чылійскіх, аўстралійскіх, новазеландскіх, паўднёваафрыканскіх вінаў. Ён пашыраў сетку буцікоў, але не хапала прадаўцоў, якія маглі б цікава распавядаць і завабліваць пакупнікоў калекцыянаваннем дарагіх вінаў. Падумаў, што было б нядрэнна наняць у прадаўцы паэтаў, якія маглі б метафарамі распальваць калекцыйныя жарсці пакупнікоў. Але да рэальнасці яго вярнуў голас Аляксандра Мендэля:

– Мы ўзгаднілі з вамі дні – панядзелак, серада, пятніца ў васьмнаццаць. За прапушчаны сеанс вам усё роўна давядзецца плаціць, таму я параіў бы вам іх не прапускаць.

- А ў чым заключаецца мая і ваша ролі?
- Ваша роля заключаецца ў тым, каб распавядаць, а мая – слухаць, – усміхнуўся Мендэль.
- Як хутка я павінен вам усё расказаць?
- Думаю, у вашым мінулым ёсць не толькі райскія сады, але і мінныя палі, таму не буду вас падганяць, – хруснуў пальцамі Мендэль.

- Калі я мушу разабрацца ў сабе сам, – працягваў Тадэй, – дык я так да канца і не зразумеў вашае ролі.
- Калі вы глядзіце спектакль, вы бачыце толькі тое, што на сцэне. Сцэна – гэта вашае мінулае. Я дапамагу вам пракарасціся за кулісы і паказаць тэя механізмы, якія прымушалі іх рухацца і апускаць новыя дэкарацыі. Словам, раскрыю тое, у чым вы не маглі прызнацца нават самому сабе.

На імгненне Тадэю здалася, што ён страціў сувязь з папярэдняй размовай і не разумее, чаго ад яго хочуць. Мендэль злавіў яго адсутны погляд і паспрабаваў знайсці дзеля тлумачэння іншы вобраз:

- Уявіце сабе, што вы спускаецеся ў люльцы, у якой мастакі фарбуюць сцены, міма вокан кватэр высокага дома. Вы зазіраеце ў кожнае акно і расказваеце, што там бачыце. Акно кожнага паверха – гэта вашае мінулае. Чым ніжэй вы апускаецеся ў люльцы, тым даўнейшыя ўспаміны бачыце ў вокнах дамоў. Бо тое, што хвалявала вас у дзяцінстве, на самай справе працягвае хваляваць і сёння. Вашыя першасныя эмоцыі і адчуванні развіваюцца менавіта ў такім кірунку, ад ніжняга паверха да апошняга. Мы будзем успамінаць да таго часу, пакуль у мінулым не з'явіцца першапрычына вашых сённяшніх праблемаў.

- Можаче лічыць, што вы мяне пераканалі, – нецярпліва варухнуў нагой Швагуляк. – Давайце пачнём.

Аляксандр Мендэль замоўк. Якую хвілю ён нагадваў азяблага мужчыну на беразе рэчкі, які распрануўся і не адважваецца ўвайсці ў халодную ваду.

- Якія дзяўчынкі вам падабаліся ў школе? – нарэшце спытаў ён. – Чым яны вас прываблівалі?

– Я нарадзіўся ў Жоўкве, у трыццаці пяці кіламетрах ад польскай мяжы, – пачаў свой аповед Тадэй Швагуляк. – Знешне Жоўква была мала сапсаваная савецкай уладай і выглядала амаль як на акварэлі Кронбаха*. З дзяцінства я ведаў, што жыву ў ідэальным горадзе эпохі Рэнесансу. Мы жылі ў шэрым доме каля драўлянай царквы Святой Тройцы, пабудаванай на сродкі прыхаджанаў і каралевіча Канстанціна Сабескага, якая адразу кідаецца ў вочы, калі ўязджаць у Жоўкву з боку Львова. Мая маці з Жоўквы, а бацька – з Макроціна. Яны абодва настаўнічалі ў першай сярэдняй школе. Маці выкладала ўкраінскую мову і літаратуру, а бацька – матэматыку. Я быў паслухмяным настаўніцкім хлопчыкам, што з першага класа ва ўсім павінен быць лепшым за іншых. Мая сям’я з моцнымі нацыянальнымі традыцыямі не магла дазволіць сабе мець няўдалае дзіцё, таму з першага класа я быў выдатнікам, а калі некалькі разоў у мяне з’яўляліся дрэнныя адзнакі, бацькі перажывалі гэта як сямейную драму. Яны былі заўсёды ўпэўненыя, што я нічога дрэннага зрабіць не магу. І я стараўся ні ў чым іх не расчароўваць. Калі згадваю, на чым трымалася маё сямейнае выхаванне, то думаю, што не апошняю ролю ў ім сыграла рэлігійнасць маіх абаіх дзядоў і бабуль. Мае бацькі былі таксама рэлігійнымі, але ўжо не такімі, як іх. Я сказаў бы, што яны – сучасныя людзі, якія мяркуюць, што чым складанейшы чалавек, тым больш цяжкі і індывідуальны яго шлях да Госпада. А царква ў такіх выпадках больш падыходзіць для простага народа. Прынамсі, так сказаў аднойчы мой бацька. І вось у такой сям’і, дзе спавадалі культ поспеху, фармаваліся мае першыя ўяўленні пра жанчын. Вуліца, вядома, таксама адыгрывала сваю ролю, але меншую, чым сям’я. У савецкія часы ў Жоўкве ваенных было больш, чым цывільных. У тых гады горад ператварылі ў базу ракетных войскаў. Дзеці рускіх, якія служылі ў Жоўкве, прыкметна адрозніваліся ад украінскіх дзяцей не толькі мовай, але і поглядамі на жыццё. Рэлігійнасць нават у такім сучасным выглядзе, як у маіх

* Эмануэль Кронбах – мастак XVIII стагоддзя.

бацькоў, стварала больш абмежаваньняў у паводзінах, чым у сем'ях без рэлігійных традыцыяў.

У школе я любіў назіраць, як дзяўчынкі гулялі ў «клеткі». Яны скакалі на сваіх тонкіх ножках і кідалі пушачкі зпад гуталіну, напоўненыя зямлёй, на квадрацікі, накрэсленыя крэйдай на асфальце. У дзяўчынак былі касічкі з банцікамі, і пахлі яны па-іншаму, не так, як хлопчыкі. Але далей назіраньняў за дзяўчынкамі ў мяне не заходзіла. Я саромеўся размоваў хлопчыкаў, якія намякалі, што ў дзяўчынак паміж ног усё не так, як у нас.

– У дзяўчынак ёсць маленькая дзірачка, – сказаў мне неяк на перапынку Юрка Басюра. – І калі яны пішчаць, дык хочуць, каб яе памацалі.

Я быў уражаны адкрыццём, якое зрабіў мне Басюра, і, прыглядаючыся да дзяўчынак на ўроках фізкультуры, заўважыў, як выпінаецца ў іх пад трыко маленькі грудок з выямкаю. Асабліва мне падабаліся смелыя і нахабныя дзяўчынкі, якія маглі парушаць законы, устаноўленыя дарослымі.

Напачатку сёмага класа я неяк апынуўся на беразе рачулки Свіння, якая працякае праз горад. Кажуць, Свіння атрымала такую назву пасля таго, як туды зваліўся п'яны расійскі імператар Пётр I, рэзідэнцыя якога была ў Жоўкве падчас Паўночнай вайны. Дык вось, пасля ўрокаў я стаяў на мастку і глядзеў на рачулку. Мой дзед расказваў, што некалі тут вадзілася стронга і вада была такой чыстай, што яе можна было піць прыгаршчамі. Цяпер вада Свінні была мутнай і смярдзючай, а берагі параслі крапівой. І рачулка стала такая маленькая, што цераз яе можна пераскочыць. Яна працякала праз гарадскі парк пад мастком, на якім я стаяў.

У гэты час недалёка ад мяне спынілася дзяўчынка прыкладна майго ўзросту або на год маладзейшая і з цікаўнасцю разглядала смецце пад мастком. Дзяўчынка ела марозіва, адварочвалася і глядзела на смецце, варонін памёт і скопаную гнілую траву на берагах ракі. У яе былі русыявыя валасы, вялікія шэрыя вочы і кірпаты носік з ледзь прыкметным рабаціннем. Яна даела марозіва, задаволеная кінула абгортку ў раку і сустрэлася з маім позіркам. Пачырванела і з выклікам па-

глядзела мне проста ў вочы. І ў тым выкліку я ўбачыў столькі сапсаванасці і грахоўнасці, што ўражаны пабрыў за ёй, пакуль яе не паклікала бялявая дзяўчынка. Яны пачалі размаўляць па-руску і пайшлі да ваеннага гарнізона.

Дома я павячэраў, пачытаў на ноч Станіслава Лема і, калі патушыў святло, доўга не мог заснуць. У маёй памяці стаялі шэрыя вочы дзяўчынкi з ваеннага гарнізона, яе грахоўны позірк, і ад узбуджэння я адчуў, як натапырыўся мой пісюнец, які я мацаў рукамі і з жахам успамінаў перасцярогі мамы, што ў маім узросце думкі пра дзяўчынак ні да чаго добрага не давядуць. Гэта было першае дарослае ўражанне ў маім жыцці.

Тадэй замоўк і адчуў, як, затаіўшы дыханне, варухнуўся Аляксандр Мендэль.

– Значыць, з дзяцінства вас цягнула да сапсаваных дзяўчат?

Тадэй адчуў, як загарэліся шчокі, і сам здзівіўся гэтай нечаканай выснове.

– Не да сапсаваных, – паспрабаваў запырэчыць ён.

– Давайце скажам прасцей – да грахоўных.

– Так будзе лепш. Сапсаванасць – гэта тое, што з’явілася пазней, а грэшнасць – тое, што было спачатку. У прыродзе жанчыны.

– Калі гэта нічога не змяняе, хай будзе так, – пагадзіўся Аляксандр Мендэль. – А ваша жонка таксама мела гэтую грэшнасць?

– Не, што вы?! – запырэчыў Тадэй. – Мая першая жонка была ўзорам цноты. Яна паходзіла з кансерватыўнай рэлігійнай сям’і. Яе клікалі Стэфанія, і ўвесь яе род быў з сяла Блішчыводы. Яе маці, а мая першая цешча Марфа Банцьё, лічыла, што дзяўчынку трэба выходзіць пад строгім наглядом. З дзяцінства ёй не дазвалялі доўга ляжаць у ложку, каб у галаве не з’яўляліся грахоўныя думкі, і абмяжоўвалі ў ласунках.

– Грэх, Стэфка, салодкі, то хай ты яго не зведаеш з маладосці, – казалы Марфа Банцьё, забіраючы ў яе цукеркі.

– Супакойцеся, Марфа, – казалы ёй кума. – Хай дзіця пазабавіцца цукеркамі. Гэта ж ёй цётка дала.

Але Марфа была незгаворлівая:

– Ой, не кажыце гэтага, кума.

Увесь дзень Стэфанія выконвала хатнюю работу, рабіла ўрокі, рана клалася спаць і рана ўставала. А з пятнаццаці гадоў, калі была ўжо дзяўчынай і на яе пачалі заглядацца хлопцы, Марфа Банцьё ўзмацніла нагляд за дачкой. Яна баялася, што аднойчы Стэфку ўвядуць у зман і тая стане жанчынай яшчэ да вянца.

– У нашым родзе ні адна дзеўка не пайшла сапсаванай пад вянец, – казалла Марфа Банцьё.

Аднойчы ў восьмым класе Стэфанія затрымалася на дні народзінаў у аднакласніцы і прыйшла дадому позна. Дома яе чакалі цёмны ад абурэння бацька і чырвоная ад злосці маці.

– Ой, людзі добрыя! – закрычала Марфа Банцьё. – Вярнулася з гулянкi наша сука?! Ніка, паглядзі на сваю дачку. Хіба з такою дупаю ў галаву будзе навука лезці?! З такою дупаю ў галаву будуць лезці толькі хлопцы!

Схапіла яе за валасы і пацягнула ў спальню.

– Ну, здымай трусы! Пагляджу, ці ты яшчэ дзяўчына!

Стэфанія з плачам зняла трусікі, а маці засунула ёй палец паміж ног і злосна зашыпела:

– Ну! Не тузайся, бо натаўку пысай, каб ведала!

– Марфа, бачыла пломбу? – крыкнуў з-за дзвярэй бацька.

– Так! – прыцмокнула Марфа Банцьё і злосна прабурчэла да дачкі: – Глядзі мне, бо не ведаю, што табе зраблю!

Пасля таго кожны позні прыход Стэфаніі дадому суправаджаўся гэтай працэдурай. Маці цягнула дачку за валасы, прымушала здымаць майткі і правярала пальцам яе некранутасць. А калі яна штосьці забывала дома зрабіць, Марфа насыпала ў кут грэчкі, ставіла яе на калені і загадвала:

– Стой тут, калі на цябе няма іншае рады.

Аляксандр Мендэль даслухаў гісторыю пра першую жонку Тадэя Швагуляка і пацікавіўся:

– А чаму вы развяліся?

– Так склалася, – адказаў Тадэй, – што ў пачатку дзевяностых гадоў, калі разваліўся Савецкі Саюз, а ва Украіне пачалося масавае беспрацоўе і раздзяржаўліванне прадпрыемстваў, якія прыватызавалі тыя, хто быў у той час ва ўладзе,

з Жоўквы людзі пачалі ездзіць на працу хто ў Польшчу, хто ў Італію, хто ў Партугалію. Мая Стэфанія пакінула дачку ва Украіне, а сама паехала ў Неапаль і там засталася. А потым забрала дачку і даслала дакументы на развод. Мой бацька тады кінуў школу і заняўся гандлем. Спачатку ён паставіў адну палатку пад сценамі Дамініканскага манастыра, потым – дзве, а затым – пяць. А калі захапіўся палітыкай і яму прапанавалі працу ў Кабінеце Міністраў, то пакінуў нам з маці свой бізнес і пераехаў у Кіеў. Пасля ён забраў і нас. Таму я быў увесь у працы, і не было часу сумаваць па былой жонцы і дачцы. Неяк з Неапаля прыехала нашая суседка і распавяла, што Стэфанія выйшла замуж за італьянца, які мае некалькі рэстаранаў. Яна ўладкавала сваё жыццё, а я сваё.

– А ці падобная ваша цяперашняя жонка Ала на Стэфанію Банцё?

Тадэй Швагуляк замоўк. У пакоі павісла цішыня, у якой чулася толькі ціканне гадзінніка ў серванце і пахрустанне пальцаў Мендэля.

– Як бы вам гэта дакладней сказаць?.. – разгубіўся Тадэй. – Яны абедзве – увасабленне гожаści... Я сказаў бы, што гэта ідэальныя жанчыны для сям'і. Непатрабавальныя, без фанабэрыі, любяць дом, утульнасць. Пра такіх жанчын марыць кожны мужчына, які хоча стварыць ціхі сямейны куток.

– І разам з тым у іх нешта не тое, – зларадна засоп Мендэль. – Адна ад вас сышла, і другая не супраць. Адзінае, што яе трымае, гэта агульнае дзіця, дом, грошы. Можна, галоўная праблема схаваная не ў іх, а ў вас?

– Я б з вамі не пагадзіўся, – запырэчыў Тадэй. – Са Стэфаніяй сыгралі ролю абставіны. Калі б не крызіс у краіне, не беспрацоўе, яна б нікуды не паехала. Адарваная ад дома малая жанчына ў чужой краіне... Тут спрацавала ўсё: інстынкт самазахавання, палавы інстынкт. Яна ад мяне адвыкла, а побач італьянскія мужчыны з раманскім тэмпераментам. Супраць гэтага рэдкая выстаіць.

– А можа, яна з'ехала ў Італію не ад беспрацоўя? Не ўсе жанчыны адсюль з'ехалі. Большасць засталіся са сваімі сем'ямі.

– Але выехала, пагадзіцеся, таксама шмат.

– Калі ад вас пайшла адна і другой чагосыці не хапае, дык, можа, давайце пашукаем гэта ў вашым мінулым? – прапанаваў Мендэль.

Ён зашпамацеў халатам і прайшоўся, каб размяць ногі. Пад нагамі Мендэля зарыпеў паркет, і Тадэй падумаў, што калі-небудзь ён вылаецца на гэтага псіхатэрапеўта і разарве з ім усе дамоўленасці. Але ці ўратуе гэта ад развалу яго сям'ю?

6

Ала ляжала на канапе і не магла засяродзіцца. У галавах яе сядзеў Аляксандр Мендэль, і яго гугнявы голас нагадваў надакучлівую мантру:

– Давайце вернемся да вашага дзяцінства. Якія ў вас былі адносіны з бацькам?

– Мой бацька, як я ўжо казалася, быў сельскім кінамеханікам, – пачала распавядаць Ала. – З таго часу, як яго памятаю, ён заўсёды мяне разумее і ставіўся з большай добразычліваасцю, чым да брата. Са старэйшым братам бацькі мелі больш клопатаў. Ён горш вучыўся, бо не быў такім руплівым, як я. Пасля войска брат скончыў політэхнічны інстытут. Спачатку працаваў інжынерам, а затым заняўся ўласным бізнесам. У яго ў Жытоміры ёсць некалькі харчовых крамаў, якія дазваляюць яму адчуваць сябе дастаткова ўпэўнена. А я скончыла ў Кіеве факультэт філалогіі, паступіла ў аспірантуру, выйшла замуж і ўладкавалася ў Інстытут фальклору і этнаграфіі. Перад абаронай дысертацыі бацька памёр. У Скамарохах засталася маці, якую глядзіць старэйшы брат. А я туды наведваюся раз у два-тры месяцы.

– З кім у вас было больш разумення: з бацькам або з маці? – заварушыўся Мендэль.

– За ўсё жыццё я не памятаю, каб бацька павысіў на мяне голас. З маці было па-рознаму. У яе цяжкі характар. Яна распачынала скандалы за найменшую правіннасць. А бацька... Бацька мне ўсё дараваў. Ён ведаў, што я нічога дрэннага не зраблю.

– А якія адносіны былі ў яго з маці? Хто з іх быў у сям’і галоўны?

– Усе праблемы дома вырашала маці, – здзівілася Ала натуральнасці свайго голасу, быццам гэта казала нейкая іншая жанчына. – Ужо цяпер, калі бацькі няма, я разумею, што мазгавым цэнтрам у сям’і быў ён. Бацька бачыў праблемы глыбей і знаходзіў правільныя рашэнні, але апошняе слова заўсёды было за маці, таму здавалася, што ўсім кіруе яна.

– А ці былі ў сям’і здрады?

– Аднойчы маці прыйшла дадому позна. Часам яна затрымлівалася, але гэта быў выпадак, які я запамніла назаўжды, – сабралася з думкамі Ала і загаварыла так хутка, нібы спрабавала прабежчы праз гэты ўспамін. – У той вечар бацька не быў у клубе і пачаў гатаваць вячэру. Я зрабіла ўрокі і глядзела тэлевізар. З кухні смачна пахла. Ён умеў добра гатаваць. Ужо сцямнела, а маці не было.

– Хачу есці, – сказала я.

Мы селі за стол, і бацька паставіў гаршчок з гарачымі картаплянцамі з сырам, якія ў яго заўсёды добра атрымліваліся. Мы павячэралі і глядзелі тэлевізар. За акном брахалі сабакі, шалелі цвыркуны, у вокны стукаліся начныя мятлікі. Было ўжо зусім позна, калі прыйшла маці. Ад яе пахла гарэлкай. Яна была задаволеная і абьякавая.

– Вячэраць будзеш? Я напёк картаплянцаў з сырам, такіх, як ты любіш, – выняў з печы гаршчок бацька.

Маці села за стол, адкалупала кавалак картаплянца, апусціла ў смятану і пачала есці. Яе погляд быў далёка, там, адкуль яна прыйшла, а тоўстыя вусны ўсміхаліся. Яна нагнулася над сталом, і з-за пазухі вываліліся вялікія грудзі, на якіх я ўбачыла засос. Я ўтаропілася на свежы сіняк, бацька перахапіў мой позірк і таксама яго заўважыў, але нічога не сказаў. Дастаў з камінка запалкі і цыгарэты і запаліў.

– Толькі не ў хаце, – разлавалася мама.

Ён моўчкі выйшаў на двор і сеў на лаву, а я каля яго. Абняў мяне, паліў і глядзеў у вячэрняе неба. За Скамарохамі, над Жытомірам, цмяяна мігцела неба, быццам яго хто пасыпаў гарачым попелам. Мы нічога не казалі адно аднаму. Я бачыла,

як знікае ў цемры кончык яго цыгарэты, як дрыжаць рукі і як прагна зацягваецца ён дымам. І гэтае маўчанне было красамоўнейшым за ўсялякія словы. Ён паліў цыгарэту за цыгарэтай, а я прыціснулася да яго і адчувала, як прыемна сядзець пад яго рукой, адчуваць, як пахне яго пот і як ён мяне любіць.

– А ваш бацька заўсёды быў такім мяккім?

– Гэта толькі збоку здаецца, быццам ён быў уступлівым. А на самай справе характар у яго быў цвярдзейшы, чым у большасці мужчынаў, якіх я ведала. Адноўчы мы ехалі на вяселле да сваякоў у лясную вёску Буймір. Аўтобус нанялі ў Жытоміры, і ўсе сябры і блізкія нявесты ехалі з намі. Быў канец траўня. Цвілі акацыі, і ад іх водару, які залятаў у прыадчыненыя аўтобусныя вокны, хацелася ехаць на край свету. Мне было чатырнаццаць гадоў, і маё сэрца напаўнялася радаснымі і хвалюючымі прадчуваннямі. За Тарасаўкаю я ўбачыла, як ад Фастава ішоў таварняк. Усе людзі ў салоне былі святочна ўзбуджаныя, размаўлялі, смяяліся. І толькі бацька занепакоена глядзеў на кіроўцу. Недалёка ад пераезду бацька трывожна крыкнуў:

– Куды ж вы едзеце? Збоку цягнік!

Мне стала няёмка за бацьку, што ён крычыць на ўвесь аўтобус.

– Хіба ён не бачыць? Ён жа шафёр, – адгукнулася жанчына з букетам белых руж.

Але бацька зноў гучна крыкнуў, аж усім стала за яго ніякавата:

– Павярніце галаву! Там цягнік!

Таварняк быў ужо зусім блізка, калі кіроўца павярнуў галаву на бацькаў крык і затармазіў. Ад рэзкага супынку ўсе пападалі грудзмі на пярэднія сядзенні. Цягнік са свістам праляцеў перад нашым аўтобусам. Кіроўца спалохана глядзеў, як на адлегласці выпягнутай рукі перад ім з грукатам праскокваюць на платформах танкі і бронемашыны. Цягнік прагрукаець і знік у напрамку Жытоміра. А кіроўца сядзеў, учапіўшыся рукамі ў руль аўтобуса, і не ведаў, што рабіць далей. У аўтобусе стала ціха, а потым усе зашумелі, закрычалі, а жанчына з букетам белых руж падбегла да кіроўцы і пачала біць яго тым

букетам. У яе была істэрыка, яна плакала і хвастала шафёра ружамі, пакуль яе не супакоіў і не адцягнуў высокі чалавек. Кіроўца быў увесь падрапаны калючкамі руж. Дрыготкімі рукамі ён запаліў і моўчкі рушыў далей. Пазней я не раз успамінала гэты выпадак, калі бацька выратаваў усіх, хто ехаў тады ў аўтобусе на вяселле. Ён адзіны заўважыў, што кіроўца задумаўся і не бачыць цягніка.

– Але гэты выпадак яшчэ не сведчыць пра характар, – сказаў Мендэль. – Проста ў вашага бацькі спрацаваў інстынкт самазахавання.

– А чаму ён не спрацаваў у іншых? Іншыя людзі таксама заўважылі цягнік, але думалі, што кіроўца ўсё бачыць, і пасаромеліся яму пра гэта сказаць. Зрэшты, калі лічыце, што гэтага недастаткова, каб вас пераканаць, што мой бацька меў цвёрды характар, я распавяду яшчэ адну гісторыю, якая адбылася, калі мне было шаснаццаць гадоў і мы ездзілі ў Данецк да дзядзькі Паўла.

Старэйшы бацькаў брат з'ехаў на Данбас адразу пасля школы, уладкаваўся на шахту, адтуль пайшоў у войска, а калі дэмабілізаваўся, застаўся там жыць. Мы прыехалі ў Данецк у канцы чэрвеня. Дзядзька Павел сустрэў нас на вакзале і на таксі адвёз дадому. Ён жыў са сваёй жонкай у двухпакаёвай кватэры на праспекце Багдана Хмяльніцкага. Яны былі бяздзетныя. Дзядзька працаваў на шахце імя Засядзькі. Ужо ў першы дзень ён атуліў нас увагай, павёў у горад, і я захоплена глядзела на ружы, якія цвілі паўсюль на кветніках.

– Колькі іх тут?! – усклікнула я.

– Мільён, – усміхнуўся дзядзька Павел.

Ён прывёў нас на плошчу і паказаў скульптуру шахцёра, чорнага, быццам высечанага з глыбы антрацыту.

– Бачыш, які вялікі?

У той жа вечар мы хадзілі на балет, у якім танцаваў Вадзім Пісараў*, і я была шчаслівая, што пабывала ў гасцях у свайго

* Вадзім Пісараў (1965 г. н.) – украінскі артыст балета, заснавальнік харэаграфічнай школы ў Данецкім тэатры оперы і балета імя Анатоля Салаўяненкі.

дзядзькі, пра якога так шмат чула з дзяцінства, і ўбачыла гэты вялікі ўсходні горад.

Але назаўтра здарыўся выпадак, які назаўжды пасварыў бацьку з яго старэйшым братам. У абед да дзядзькі Паўла патэлефанаваў нейкі чалавек, і дзядзька запрасіў яго ў госці. Цётка накрыла стол, дастала з халадзільніка запацелую бутэльку гарэлкі, адкрыла слоік марынаваных грыбоў, які мы прывезлі. І калі ў дзверы пазванілі, дзядзька Павел папрасіў бацьку:

– Гавары па-руску.

Бацька нахмурыўся і нічога не адказаў.

У дзвярах заклацаў замок, дзядзька Павел павітаўся з прышлым чалавекам і сказаў, што да яго прыехалі госці. Незнаёмы быў здаравенны, большы за бацьку і за дзядзьку Паўла, з грубым валявым тварам і чырвонымі рукамі з чорнымі абадкамі пад пазногцямі. Цётка запрасіла ўсіх на абед. Мы селі за стол, дзядзька разліў мужчынам гарэлку, яны выпілі і пачалі размаўляць. А мой бацька моўчкі закусваў і не ўмешваўся ў іх гутарку. Калі цётка спытала, хто будзе піць чай, я папрасіла:

– А можна кавы?

– Навошта табе кавы? Лепш папі гарбаты. Не зможаш заснуць, – сказаў тата.

За сталом стала ціха, і я пачула, як на кухні крапае з крапавага вада.

– Эт хто? По-а-а-ляки? – паказаў на нас відэальцам чалавек, якога дзядзька Павел клікаў Міхайлавічам.

– Мой малодшы брат Мікалай і пляменніца, – пачырванелі дзядзька.

– А чому они разговаривают по-польски?..

– По-українски, – паправіў яго дзядзька Павел.

– Хохлы, что ли?..

Бацька ўвесь напружыўся і стрымана спытаў:

– А вас як завуць?

– Семён Михалыч Пендюрко, – пасадзіў грыб на відэлец чалавек.

– Дык вы ўкраїнец?

– Я?! – аж захлынуўся ад абурэння ён. – Да я – шахтёр!

– А адкуль вы родам?

– Я – донецкий.

- А ваш бацька?
- Отец, что ли? Мы из Кобеляк*, - зачмякаў грыбам чалавек. - А ты хто?
- Я - кінамеханік.
- Послушай, кіномеханик, - узяў кавалак хлеба Пендзюрка, - я таких, как ты, кормлю, а ты здесь мне мозги пудришь.
- Закусывай, Михалыч, - паляпаў яго па плячы дзядзька Павел.

Бацька выцер сурвэткай вусны, устаў з-за стала і сказаў:

- Не ведаю, хто тут каго корміць, але вы з'ехаліся сюды на шахты з Кабеляк і Скамарохаў і саромеецеся адзін аднаго, нібы выраслі ў прабірцы і ў вас не было ні бацькоў, ні дзядоў, ні зямлі, з якой вы прыехалі. Ды хто вы такія?! - і павярнуўся да дзядзькі Паўла: - Калі ты саромеешся свайго брата, то мне тут няма чаго рабіць.

Выйшаў з-за стала, і колькі дзядзька з цёткай ні ўгаворвалі яго застацца, сабраў рэчы, і ў той жа дзень мы выехалі з Данецка. З тых часоў і да апошняга свайго дня бацька не размаўляў са сваім старэйшым братам.

Дадому мы ехалі ў купэ з прафесарам Данецкага ўніверсітэта, і ўсю дарогу бацька размаўляў з ім пра кіно. Ужо тады я зразумела, што ўкраінскім сялянам інтэлігенцыя бліжэй, чым працоўны клас, які хутка губляў сувязь са сваімі нацыянальнымі традыцыямі і рабіўся чужым.

Пасля той паездкі я вырашыла, што скончу факультэт украінскай філалогіі. Мяне падштурхнулі да гэтага комплексы дзядзькі Паўла і Сямёна Пендзюркі, учынак майго бацькі і прафесар з Данецка, які размаўляў такой вытанчанай мовай са старасвецкімі абаротамі, быццам выйшаў з раманаў украінскіх класікаў.

Ала замоўкла і паглядзела на скіслы твар Аляксандра Мендэля. А калі выходзіла з яго кватэры, адчула, што гэтая гісторыя была яму непрыемнай, нібы зачাপіла нейкія глыбокія механізмы, што стагоддзямі ўзмацнялі міжэтнічныя трэнні ў гэтых землях.

* Кабелякі - горад у Палтаўскай вобласці.

– Ну... – сабраўся з думкамі Мендэль, – сёння мы будзем гаварыць пра вашых бацькоў.

Тадэй Швагуляк ляжаў на канапе і слухаў, як парыпвае паркет пад нагамі Аляксандра Мендэля.

– Хто больш паўплываў на ваш светапогляд – бацька ці маці? – усаджваючыся ў крэсла, спытаў ён.

– Маім аўтарытэтам заўсёды быў бацька, – адазваўся Тадэй Швагуляк. – Калі ў пачатку шасцідзясятых гадоў быў узламаны апошні супраціў УПА*, раницай на ратушы з’явіўся сіне-жоўты сцяг. Адразу ў горадзе ўвялі ваеннае становішча, і ў Жоўкву пад’ехалі танкі, але праз вузкія Глінскія вароты не змаглі прабрацца ў горад. І тады ваенныя заклалі пад вароты выбухоўку, але пасля першых выбухаў брама засталася ста-яць, і яе ўзарвалі толькі пад раницу. Сцяг на ратушы павесіў мой бацька. Гэта было сямейнай таямніцай, пра якую доўгі час мне не расказвалі. А калі я падрос, маці мне гэта распавяла, і я вельмі ганарыўся сваім бацькам. Усе яго ўчынкi заўсёды былі мужныя і пазначаныя мужчынскім стылем мыслення. Бацькава задума са сцягам была ў гістарычных традыцыях горада. Жоўква стаіць на Чорным шляху, які вядзе з Крыма ў Польшчу. Колісь, каб адагнаць ад горада татараў, з гарадскіх сценаў на галовы татарскай конніцы кідалі соты з мёдам, і пчолы джалілі коннікаў і выклікалі сярод іх паніку. Адчайных людзей у Жоўкве заўсёды шанавалі, таму ўсё, што казаў бацька, было для мяне законам.

Мендэль заварушыўся і абхапіў рукамі калена.

– Вы сцвярджаеце, што выхоўваліся на мужчынскіх ідэалах. А які з відаў мастацтва на вас зрабіў найбольшае ўражанне? Скажам, у музыцы вам падабаліся спевакі альбо спявачкі?

– Мае музычныя густы фармаваліся на мужчынскіх галасах канца шасцідзясятых гадоў дваццатага стагоддзя. Я па-

* УПА – Украінская паўстанцкая армія. Ваявала за незалежнасць Украіны з Польшчай, Германіяй, Савецкім Саюзам з 1941 па 1953 год.

мятаю барытон Мікалая Кандрацюка*. Яго багаты і поўны любові голас апяваў маё дзяцінства. «Квітнеюць восеньскія ціхія нябёсы», «На даліне туман» – гэта гучала так прыгожа і па-мужчынску. Барытон Дзмітра Гнацюка**, бас Барыса Гмыры***... У дзяцінстве радыё перадавала больш якаснай музыкі, чым тэлебачанне.

– Скажыце, – закруціўся ў крэсле Мендэль, – як бы вам гэта далікатней растлумачыць?.. Вашыя бацькі пры чужых людзях дэманстравалі, што кахаюць адно аднаго?

– Што вы маеце на ўвазе? Ці цалаваліся яны на людзях?

– Я маю на ўвазе, як часта яны кахаліся?

– Я не падглядваў, што яны робяць у спальні, – прабурчаў Швагуляк.

– Для гэтага не абавязкова падглядваць. Вы ж маглі чуць рыпенне ложка, стогны, шэпт.

– Мой бацька родам з Макроціна, а маці – з Жоўквы, – сказаў Тадэй, і ў яго голасе пачулася раздражненне. – Мы жылі ўсе разам: дзед, баба, бацька і маці. Дзед з бабай былі людзьмі набожнымі і сачылі, каб дачка гучна не кахалася, асабліва па святах. Увечары, калі бацькі ішлі ў спальню, дзед з бабай заставаліся сядзець у залі за сталом і чакалі. Дзед шамацеў газетай, каментываў артыкулы і казаў:

– Ады, Магда, саветам ужо нядоўга засталася.

Але баба на гэта не звяртала ўвагі, а слухала, ці ціха ў спальні. І калі пераконваліся, што бацька з маці спяць, хрысціліся і ішлі ў свой пакой.

Аляксандр Мендэль засоп і замыляў пальцамі. Ён сядзеў, абхапіўшы калена счэпленымі ў замок рукамі, і засяроджана слухаў. На кончыку яго пальцаў паднятай правай нагі матляўся стары пантофель.

– Скажыце, а вашай маці падабаліся іншыя мужчыны? Я маю на ўвазе, – спахапіўся Мендэль, – былі ў яе жыцці раманы?

* Мікалай Кандрацюк (1931- 2006) – украінскі оперны спявак (барытон).

** Дзмітрый Гнацюк (1925 г. н.) – украінскі оперны спявак.

*** Барыс Гмыра (1903- 1969) – украінскі оперны спявак (бас-кантантэ).

– Пра што вы кажаце?! – абурыўся Тадэй Швагуляк. – Вы не ўяўляеце, што такое маленькі галіцкі гарадок, дзе ўсё на вачах, як у спальні. Нават калі б яна даўжэй затрымала погляд на чужым мужчыну, пра гэта б ужо ведала ўся Жоўква.

Мендэль доўга збіраўся з думкамі, адчуваючы, што Швагуляк нешта недагаворвае.

– У вашай сям’і галоўным быў бацька?

– Бацька вырашаў усё, – пагадзіўся Тадэй. – Планаваў сямейны бюджэт, купляў адзенне, прадукты. Маці нават не ведала, які ў яе памер станіка.

– А што, ваш бацька купляў ёй бялізну?..

– І абутак, і бялізну. Ён заўсёды ведаў, што ёй трэба, нават колькі грошай у яе кашальку.

– Але пры такім кантролі жанчына ў чымсьці сама захоча праявіць ініцыятыву, – запярэчыў Мендэль. – Павінна ж яна хоць у нейкіх глыбока інтымных пытаннях быць галоўнай. Няўжо ваша маці ніколі не пратэставала?

– Яна для гэтага была занадта правільна выхавана, – пра-мармытаў Тадэй.

Аляксандр Мендэль іранічна скрывіўся.

– Хоць, – заварушыўся ён, – вашага бацьку можна зразумець. Мужчыны кансерватыўныя ў большасці рэчаў, акрамя сексу, інтэр’еру спальні і жаночай бялізны. Даручыце мужчыну самому падабраць інтэр’ер спальні і пасцель – і вы ўбачыце яго сапраўдную натуру.

Аляксандр Мендэль устаў, прайшоўся па пакоі і адчуў, як у каленнай чашачцы штосьці хруснула. Ён вярнуўся да крэсла, сеў і трохі паразмінаў калена.

– Вось у гэтым месцы мы спынімся, – сказаў ён. – Я павінен нагадаць, што самы дробны прыхаваны вамі факт з мінулага бацькоў не дазволіць мне вырашыць вашу сямейную праблему, таму я хачу пачуць ад вас усё, як было, нават калі вам гэта не зусім прыемна ўзгадваць. Такім чынам, мяне цікавіць, ці быў у мінулым вашай маці хоць адзін выпадак ад’юльгэра?

Тадэй Швагуляк заварушыўся на канане. Яму здалася, што гэты бесцырымонны габрэй занадта шмат хоча ад яго пачуць,

бо асабістае жыццё яго бацькоў не мае ніякага дачынення да яго з Алай адносінаў. І ўвогуле, ён зрабіў глупства, што звязаўся з гэтым псіхатэрапеўтам.

– Вы ж разумеете, што без гэтага не можа быць і гаворкі пра рапэнне вашых інтымных праблемаў, – пачуўся зусім побач голас Мендэля.

І, пэўна, таму, што голас быў такі бездапаможны і зусім ціхі, Тадэй распавёў гісторыю, пра якую ўсё жыццё хацеў забыць. Яна ўрэзалася яму ў памяць з дзяцінства.

– Мы жылі ў Жоўкве на трэцім паверсе ў стандартным шэрым доме па вуліцы Львоўскай, якая вядзе ад Вечавай плошчы да трасы на Львоў. Нашыя вокны выходзілі на прыземленую драўляную царкву Святой Тройцы, падобную да шампіньёна, дзе заўсёды тоўпілася шмат людзей. Бацькі працавалі ў школе, а дзед з бабай былі ўжо на пенсіі. Нашая сям'я – глыбока патрыярхальная. Усе пытанні ў сям'і вырашалі дзед і бацька, а жанчынам заставалася толькі кухня і выхаванне дзяцей. І паколькі адзіным дзіцем у сям'і быў я, дык баба і маці ў асноўным займаліся мной.

У нашым доме жылі не толькі мясцовыя жыхары, але і прыезджыя. Над намі жыла сям'я партыйнага работніка Камашні з-пад Харкава. Юрка Камашня вучыўся ў нашай школе і быў на сем гадоў старэйшы за мяне. Тады ён здаваўся мне ўжо зусім дарослым. Як цяпер памятаю яго прышчаваты твар, зрослыя на пераносі бровы і доўгія рукі, якія раздавалі ва ўсе бакі пстрычкі і выспяткі такім, як я, дзецям.

Гэта здарылася, калі я пачаў хадзіць у трэці клас. У нашым доме быў склеп, у якім дзверы ніколі не зачыняліся, і туды заўсёды лазілі дзеці. Калі над горадам з'явіліся павуцінкі бабінага лета, хлапчукі з нашага дома пачалі гаварыць, што Юрка Камашня водзіць у склеп якуюсьці дзяўчыну з ваеннага гарнізона, і аднойчы я яе ўбачыў. Дзяўчына была рыжая, кірпатая, у кароценькай спаднічцы, з цыгарэтай у зубах. Калі я ішоў са школы, яны з Юркам, размаўляючы па-руску, спускаліся ў склеп.

Неўзабаве пра гэта загаварыў увесь дом, і нават дзед з бабай.

– Ой, што ж гэта будзе?! – сказала за вячэрай баба Магда. – Трэба выклікаць камунальныя службы. Няхай што-сьці робяць.

Дзед ёй нічога не адказаў, толькі піў кампот і шамацеў газетай.

Бацька патэлефанаваў у камунальныя службы, і адтуль да-слалі мужчыну ў кіцелі, галіфэ і хромавых ботах. Бацька быў тады ў школе, а маці – дома. Калі я пачуў, што яна павядзе гэтага чалавека, дык залез у склеп і пачаў назіраць, што будзе далей. У паветры быў засталялы прэлы пах. Недзе крапала вада. Калі пачуліся галасы, я схаваўся ў цёмным закутку за трубамі. Яны былі ўжо зусім блізка, сярдзіты голас маці і вінаваты – чужога мужчыны. У мужчыну адчувалася былая ваенная загартоўка, але перад маці ён чамусьці пачырванеў і страціў ініцыятыву ў размове.

– Дзе тут замок? – гнеўна крычала яна. – Вы ведаеце, што сюды залазяць дзеці? Чаму нічога не робіце? Хочаце, каб мы напісалі ў Кіеў і вас усіх разагналі?!

– Прабачце, я ўпершыню пра гэта чую, – замармытаў чалавек.

Ён быў удвая большы за маці. З цёмнай хованкі я бачыў, як скурчыўся ён, быццам школьнік перад настаўніцай. А яна схапіла яго за шкірку, штурхнула з усёй сілы, якой я ад яе не чакаў, і абурана ўсклікнула:

– Вось, паглядзіце, дзе плодзяцца курвы! Вось тут!

Штурхнула яго на брудны матрац, на які Юрка Камашня вадзіў сваю дзяўчыну. Яна гнеўна біла кулачкамі мужчыну ў грудзі, тузанула за рэмень, расшпіліла галіфэ. Потым я ўбачыў, як яна задрала на сабе сукенку, насела на яго і пачала падскокваць, крычаць і біць яго далонямі па шчоках.

– Вось так! Вось так! – злосна выкрыквала мужчыну.

Яна была злосная і прыгожая ў сваёй лютасці. Яе твар гарэў ад абурэння, а чалавек толькі соп і стагнаў.

– Бач, да чаго дайшлі?! – шчыпала і біла яго. – Распусціліся ў сваёй канторы!

А потым, сапучы, яны абцягнулі адзенне, абтрусіліся і моўчкі разышліся. Ад узбуджэння маё сэрца выскоквала з грудзей,

ад незразумелых пачуццяў я доўга ляжаў і ўздрыгваў ад плачу на матрацы, на якім былі мая мама з мужчынам-камунальшчыкам, пакуль не заснуў і мяне не разбудзілі хлапчукі з нашага дома. Пасля таго склеп зачынілі на замок.

Тадэй змоўк і адчуваў, як гараць ад сораму шчокі.

8

Наведванні Мендэля нічога не змянялі ў адносінах Алы з Тадэем. Свядомасць падказвала ім, што трэба трымацца разам, у іх было дзіцё, у іх было кола знаёмых, якія лічылі іх ідэальнай парай, яны прывыклі адно да аднаго, але іх глыбока стоеныя жаданні з гэтым не згаджаліся.

Аднойчы ўвечары Ала была з Тадэем асабліва пяшчотнай. Ёй удалося перахітрыць свае прахалодныя адносіны з ім і зноў увайсці ў ролю той загадкавай жанчыны, што заінтрыгавала яго некалі ў карчме на бульвары Лесі Украінкі. Яны размаўлялі з Насцяй, і дзяўчынка радасна распавяла пра сваю новую настаўніцу французскай мовы.

– Падабаецца яна табе? – спытаў Тадэй.

– Больш, чым інгліш, – надзьмула губкі дзяўчынка.

І Тадэй пацалаваў яе ў маленькія адтапыраныя вушы.

«Ён можа быць добрым і мілым, – падумала яна. – Няўжо мы не здолеем перамагчы ў сабе абыякавасць адно да аднаго? У шлюбе паміж мужчынам і жанчынай столькі ўсяго наблытана. Часам людзі і месяц не могуць пражыць разам. А мы пражылі ўжо дзевяць гадоў».

Яна слухала, як шчабеча Насцечка на каленях у Тадэя, ёй хацелася, каб так было заўсёды, каб ён прыходзіў з працы і яны ўтрох сядзелі ў гасцёўні, размаўлялі і былі шчаслівыя ад таго, што за іхнім домам змяняецца свет, нараджаюцца і паміраюць людзі, з'яўляюцца і распадаюцца шлюбы, банкрутуюцца прадпрыемствы і краіны, а ў іх доме пануюць спакой і дабрабыт.

«Яна такая, як была дзевяць гадоў таму, – падумаў Тадэй. – Чаму я не магу з ёй жыць? У нас ёсць Насцечка, у нас ёсць бізнес, у нас ёсць грошы, і мы яшчэ не старыя».

Ала назірала за Тадэем і адчувала, што не хоча шукаць іншага мужчыну, зноў прыстасоўвацца, змяняць сваё жыццё і пачынаць усё спачатку. Яна не была ўпэўненая, што праз некаторы час той наступны чалавек да яе не астыне. Тадэй меў свае недахопы, але добрых якасцяў у яго было больш.

«Сёння я паспрабую распаліць у ім агонь, які даўно згас», – падумала яна і загадкава ўсміхнулася.

Тадэй заўважыў яе ўсмішку і ўспомніў, як добра ў іх усё пачыналася. Зрэшты, ён не мог сказаць, што паміж імі дрэнныя адносіны. Знешне ўсё выглядала досыць добра.

«А чаму б і не? – падумаў ён. – Няўжо мы не зможам абысціся без гэтага Мендэля?»

Ала назірала, як яго рукі ласкава дакранаюцца да Насцечкі, папраўляюць пасмачку валасоў, што выбілася з-за вушка.

«Што яму рабіць, каб ён мяне зноў захацеў і каб у нас усё пачалося спачатку?» – падумала яна.

Размаўляючы з Насцяй, Тадэй злавіў сябе на думцы, што зацягвае час, баіцца інтэму з Алай, бо ведае, што да гэтага не гатовы. І гэта заўважыла нават іх дзяўчынка.

– Тата, а ты баішся маму? – спытала яна.

– З чаго ты ўзяла? – усміхнуўся Тадэй і адчуў, як ненатуральна загучаў яго голас.

– Ты размаўляеш са мной так, быццам не ведаеш, што з ёй рабіць, – сказала Насцечка.

– А з табой я ведаю, што рабіць?

– Са мной ведаеш, а з мамай не ведаеш, – сунула палец у нос дзяўчынка.

– Якая ты некультурная, – выняў яе палец з носа.

– Такая выдумшчыца, – засмяялася Ала.

Але дзяўчынка не звярнула ўвагі на яе смех.

– У нашым класе ёсць Зося Бабеля, – надзьмулася Насцечка, і ад гэтага яе вушкі пачырванелі. – Яе бацька знайшоў сабе іншую цётку, а мама – чужога дзядзьку. Вы ж не збіраецеся мяне кідаць?

– Што ты?.. – успыхнула Ала. – Мы з татам цябе любім.

– І Зося Бабелю любяць, але кінулі.

Дзяўчынка змоўкла, і ў вячэрняй цішыні стала чуваць, як за вокнамі вые халодны восеньскі вецер. Яны сядзелі, разгу-

бленыя ад гэтага магчымага павароту свайго далейшага жыцця, і Тадэй збянтэжана глядзеў на Алу. Ён параўноўваў яе з жанчынамі са сваёй працы і разумеў, што яна выглядае лепш за іншых сваіх аднагодак і нават маладых жанчын. Але чаму тады яго цела не ўзбуджаецца пры выглядзе гэтай дагледжанай і прывабнай жанчыны? Яна ж падабаецца, напэўна, многім мужчынам, і, мабыць, не адзін хацеў бы апынуцца з ёй у пасцелі.

«Чаму гэты вульгарны струк, які нават саромеюцца паказваць і старанна хаваюць ад чужых вачэй, сам выбірае, на каго яму падымацца, і не слухаецца здоровага сэнсу?» – у роспачы падумаў ён.

– Табе пара спаць, – усміхнулася Ала.

– Дабранач, мамачка! Дабранач, татачка! – расцалавала іх дзяўчынка і пабегла ў свой пакой.

Ала пайшла ў ванную, а ён ляжаў у зале перад тэлевізарам і думаў, што адбудзецца, калі яна выйдзе ў халаце, накінутым на голае цела, ляжа побач з ім, будзе пахнуць маладой недакаханай жанчынай, а ён будзе ляжаць побач і адчуваць, як спалохана б'ецца яго сэрца, бы злоўлены ў клетку верабейка, у прадчуванні бяссілага кахання. Ён паціскаў сваю расслабленую плоць, але яна не выяўляла ніякіх прыкметаў хвалевання. Засяродзіўся на ўспамінах пра паездку ў Крыніцы, пра незнаёмую лемкаўскую жанчыну, што выпраменьвала грубую жаночую энергію, і адчуў, як пад рукой пачало набракаць і цвярдзець. Падумаў, што так можна падмануць сваё свавольнае цела і прымусіць кахацца з Алай.

Ён доўга блукаў па тэлевізійных каналах, пакуль не знайшоў эратычную сцэну. У ложку ляжалі загарэлы мужчына і маладая жанчына, якая ўздрыгвала ў яго абдымках. На імгненне Тадэй адчуў прыліў крыві і ўявіў замест мужчыны сябе, а замест актрысы – жанчыну з Крыніцы. Любоўная сцэна скончылася, і жанчына размаўляла ў ложку з мужчынам, які паліў цыгарэту і глядзеў кудысьці ў глыбіню спальні. Яны сварыліся, і Тадэй перанёс гэта на лемкаўскую жанчыну, якая ўзбудзіла некалі ў ім кроў.

– Калі мы з табой сустрэнемся? – пусціў да столі струменьчыкі дыму.

- Як вада ўгору пацячэ, - агрызнулася яна.

Ён памацаў яе грудзі.

- Такія цяжкія, - сказаў прымірэнча.

Але жанчына адрэагавала па-свойму. Пачапала яго плоць і зларадна заўважыла:

- Як прамоклая курыца.

Тадэй адчуў, як узбуджае яго гэтая сварка, бы вострая заправа да любоўнага дэсерту.

- Ты такая злая. Хочаш з кімсьці пасварыцца? - зацягнуўся цыгарэтным дымам.

- З табой.

- Што ты ўвесь час агрызаешся? - затушыў цыгарэту і ўважліва паглядзеў у яе насмешлівыя вочы. - Не можаш нармальна размаўляць?

Яна адварнулася, выклала на коўдру цяжкія ляжкі і прабурчала:

- З табой нагаворышся, як са смаркатым наясіся.

- Але я не хачу рваць нашыя адносіны! - у распачы ўсклікнуў ён.

Жанчына павярнула да яго галаву і насмешліва спытала:

- Так і будзеш хадзіць у чужую капусту?

Гэтая ўяўная сварка ўзбудзіла ў ім пачуццё ўласніка, з рук якога выслізгае востраязыкая і ненаедная ў каханні незнаёмка з Крыніцы. Ён хацеў ёй сказаць нешта рэзкае, але пачуў голас Алы:

- Ты яшчэ не заснуў? Пойдзем ужо...

Выключыла тэлевізар, кінула пулыт на канапу, узяла яго за руку і павяла ў спальню. Калі згасла святло начной лямпы і да яе ног з шоргатам упаў халат, яна зрабіла некалькі крокаў да ложка і легла ў яго зусім голая, толькі ў млявых разлівах вулічнага ліхтара цямнеў кусцік інтымных валасоў і ўзбуджана блішчалі яе вочы. Ён правёў рукой па яе тугім цёплым целе, прыпаў вуснамі да сараматных губ і адчуў, што яна таксама не гатовая да кахання.

- Ідзі сюды, - папрасіла яна. - Ляж каля мяне.

Яны ляжалі моўчкі адно ля аднаго, жанчына ўзяла рукой яго расслабленую плоць і пацалавала ў лоб.

– Спі, табе рана ўставаць.

Доўга круцілася, а потым ён пачуў яе роўнае дыханне. У сне яна ўздрыгвала і штосьці балбатала. Зазіраючы ў іх спальню праз прадзёртае радно неба, спалохана міргала вялікая зорка.

Раніцай Ала прачнулася, прыгатавала мужу і дачцэ сніда-
нак, дапамагла сабрацца ў школу. Тадэй і Насцечка пацалавалі
яе, яна правяла іх у двор, паглядзела, як садзяцца ў машыну,
і доўга махала ўслед рукой.

Усю раніцу яна наводзіла ў доме парадак, варыла грыбную
поліўку, пякла яблычныя пірагі, ад якіх на ўвесь дом стру-
меніўся водар свежаспечанага цеста, а калі пачала збірацца да
Мендэля, падумала, што муж ні ў чым не вінаваты. Ва ўсім
вінаватая яна.

9

Аляксандр Мендэль сустрэў яе ў сваім дамашнім халаце
і старых пантофлях. Ала прайшла ў яго кабінет, і Мендэль
запрасіў яе легчы на канапу.

– Сёння мы будзем гаварыць пра вашу маці, – сказаў,
сядаючы ў мяккае крэсла. – Ці вядома вам што пра яе раннія
захапленні мужчынамі?

Яна адчула пах старога дома, пах цвілі і пылу, быццам у
памяшканні не прыбіралася з часоў сталінскіх рэпрэсій.

– Пасля вайны, калі маёй маці было трынаццаць гадоў,
яна закахалася ў нямецкага палоннага Паўля, – пачала сваю
гісторыю Ала. – Палонныя салдаты пракладалі брук ад трасы
праз Скамарохі. Непадалёк ад вёскі быў ваенны аэрадром са
знішчальнікамі і самалётамі дальняй авіяцыі. Таму калі бру-
каванку давялі да Скамарохаў, мая маці, якая была яшчэ дзеў-
чынём, упершыню ўбачыла маладзенькага палоннага Паўля.
У яго былі светлыя валасы і сінія вочы, і калі ён усміхаўся,
на яго шчоках з'яўляліся ямачкі. Штодня палонных выводзі-
лі на працу салдаты з аўтаматамі. Нямецкія ваеннапалонныя
былі абарваныя, з патупленымі поглядамі і ніколі не глядзелі
ў вочы. Толькі Паўль меў ясны твар, і ў яго вачах не было ні
адчаю, ні агрэсіі, нібы ён выконваў сваю звыклую працу. Калі

брукаванку пракладалі каля дома дзедз з бабай, маці набірала з калодзежа ваду, і Паўль папрасіў у яе піць. Ахоўнікі трапіліся нядрэнные і дазволілі. Маці падала яму вядро, палонны прыпаў да вады, і, калі напіўся, на яго шчоках з'явіліся ямачкі.

- Wie heißen Sie?*

- Ксеня, - адказала маці.

- Danke sehr, Ksenia!** - удзячна кіўнуў ёй.

У яго вачах было столькі шчырай радасці, што яна доўга не магла супакоіцца. У ім было так шмат чысціні і нерастрачанага кахання, што яна гэта адчула сваім паўдзіцячым і неспрактыкаваным жаночым сэрцам. Ён не сказаў, як яго завуць, але яна і так ведала, бо чула, як яго называў іншы палонны, калі таксама хацеў напіцца. Перад яе вачыма быў твар палоннага і сінія вочы, пра якія яна думала ўсю ноч, а пад раніцу зразумела, што ўпершыню закахалася. Палонных прыводзілі штодня. Яна чула, як з грукатам праязджалі грузавікі з каменем, і пад крыкі ахоўнікаў палонныя вазілі тачкамі брук. Праходзячы па вуліцы, яна заўсёды працягвала яму яблык і казала:

- Паўль, вазьмі яблык.

Ён усміхаўся, і, калі варта дазваляла, браў з яе рук яблык. Нюхаў, як пахне ён садам і рукамі незнаёмай дзяўчынкі, што так па-даросламу на яго глядзела, угрызаючыся зубамі, адчуваў смак яблыка, які на імгненне засланяў горыч палону. А яна шчасліва глядзела на яго. І гэты яе штодзённы рытуал ужо ведалі палонныя і ахоўнікі. Гэтае каханне не мела нікай будучыні. Яна не магла з ім нават пацалавацца, але дзяўчынка пра гэта не думала, яна была шчаслівая, што можа яго бачыць. Дзеля таго, каб завітнела каханне, трэба трохі рэальнасці, а ўсё астатняе дамалюе ўяўленне закаханых, якія заўсёды хочць бачыць адно ў адным тое, чаго ім не хапае. Каханне - гэта заўсёды нешта большае за рэальнасць.

Яе безнадзейнае каханне працягвалася паўмесяца, пакуль не з'явіўся новы ахоўнік Бліноў, невысокі, круглатвары, ён гучна лаяўся і біў прыкладам палонных. За два тыдні знаёмства

* Як вас завуць? (Ням.)

** Дзякую, Ксеня! (Ням.)

з Паўлем яна ператварылася ў дзяўчыну. Налілася сокам, у яе нават змянілася хада.

Гэта адбылося ў першы дзень выхаду на службу яфрэйтара Блінова. У той дзень яна ўзяла некалькі буйных яблыкаў і пайшла паўз палонных. Грузавікі падвезлі камень, і палонныя ўкладвалі брук. Над дарогай узляталі кіркі і адборная лаянка новага ахоўніка. Паўля яна ўбачыла не адразу. Ён укладаў камень з процілеглага боку дарогі. Перайшла да яго і паклікала:

– Паўль! Паўль!

Ён заўважыў і зажэстыкуляваў, паказваючы на Блінова, які кінуўся напярэймы з аўтаматам, пстрыкнуў затворам і закрычаў:

– Назад! Стреляць буду!

Але Паўль быў ужо зусім блізка. Яна падбегла да яго і працягнула яблыкі. Яе адкінула ўдарам прыклада ў живот. Падаючы, убачыла зусім блізка твар Паўля. Аўтаматная чарга перапалохала варон у садзе. Паўль упаў, ненатуральна падкурчыўшы руку. Убачыла яго вялікія здзіўленыя вочы, яблыкі ў крыві і ўсмешку на твары.

– Danke, Ksenia, – прашаптаў ён.

У раптоўнай цішыні вялікая зялёная муха села на яго шырока расплюшчаныя вочы, і яна гучна закрычала, не пазнаючы свайго голасу. Бот Блінова адкінуў яе ад Паўля.

– Глухая хохлушка! Проваливай, я сказаў!

На стрэлы прыбег маладзенькі лейтэнант і строга спытаў:

– Кто стрелял?

– Ефрейтор Блинов! – клацнуў абцасамі і ўтаропіўся на афіцэра той.

– Блинов, блин!.. – гучна вылаяўся лейтэнант, зняў фуражку, выцер рукой мокры лоб і злосна загадаў: – Уберите гражданских! Труп закопать!

Здаравенны салдат з аўтаматам узяў Ксеню за руку і павёў па вуліцы, а яна ішла і азіралася, бачыла, як пасярод дарогі палонныя дзяўбуць кіркамi неглыбокую яму, укладваюць цела Паўля, а зверху трамбуюць і мосцяць брук.

А наступнай раніцай на свежавыкладзенай дарозе салдаты і палонныя ўбачылі букет васількоў, сініх, як вочы Паўля.

Ала змоўкла і паглядзела на Мендэля. Ён сядзеў і не міргаючы глядзеў кудысьці на падлогу, быццам там быў напісаны працяг лёсу Ксені Рачкоўскай, пра якую расказала яе дачка. Ён пацягнуўся і пазяхнуў, прыкрываючы далонню рот.

– З гэтай гісторыі я зрабіў бы выснову, што вашай маці падабаліся рамантычныя і непрадказальныя адносіны з мужчынамі. Але калі гэтае напаўдзіцячае каханне да нямецкага палоннага – пачатак яе ўваходжання ў свет дарослых, то я хацеў бы ведаць, як развівалася яе інтымнае жыццё далей. Аб здрадзе, якую ваш бацька далікатна абышоў, каб не распачынаць сямейны скандал, я ведаю. Але ці было нешта ў яе адносінах з іншымі мужчынамі, што глыбока ўразіла вас на ўсё жыццё?

Ала падумала, што мусіць распавесці гісторыю, якую хацела забыць, бо яна ўразіла яе яшчэ несфармаваную дзіцячую душу прадчуваннем вялікага і гарачага кахання яшчэ больш, чым першы любоўны фільм, які яна бачыла, і развітальныя пацалункі дзяўчыны з хлопцам, якога забіралі ў войска, з яе далёкага дзяцінства.

– Мне здаецца, што ключ да разгадкі вашага нуднага сямейнага жыцця схаваны ў паводзінах вашай маці, – няўпэўнена сказаў Мендэль, і яго голас быццам растварыўся ў прапахлым страхам старым сталінскім доме, што памятаў начныя крокі мужчынаў у скуранках.

– Я не хацела б пра гэта распавядаць, – адазвалася Ала, – але ўжо столькі ператрэсла сваіх і мамчыных старых прасцінаў, што павінна ісці да канца і распавесці тое, што баюся ўспамінаць нават для сябе. Я ўжо казала, што мая маці працавала вагаўшчыцай. З дзяцінства памятаю зашклёную вагавую, машыны і падводы з грузам і маці, якая пасоўвае бліскачую жалезную гіру і запісвае лічбы ў накладныя. Я любіла круціцца ля яе, назіраючы, як заязджаюць на платформу вагавой машыны і жартуюць з маці ездавыя і кіроўцы.

Аднойчы ўлетку, калі з гнёздаў вылецеў першы вывадак ластавак, я блукала каля вагавой. Была жахлівая спякота. Каля крыніцы, у жолабе з вадой, купаліся вераб'і. Высунуўшы

слінявыя языкі, у ценю хекалі сабакі, а я гуляла з маленькім прыблудным кацянём, калі маму паклікаў конюх:

– Ксена, ідзі сюды!

– Пабудзь тут, – сказала мама мне. – Я ненадоўга.

Паглядзела ў люстэрка, паправіла прычоску і пайшла. Я бачыла, як яна зайшла ў стайню і ўслед за ёй увайшоў конюх. Я гуляла з кацянём, і неўзабаве мне стала самотна і я захацела да мамы.

– Пабудзь тут, – загадала кацяню. – Я ненадоўга.

Прыкрыла дзверы ў вагавой і пайшла праз гаспадарчы двор. Пад маімі нагамі падымаўся лёгкі пыл. Адчувала, як пячэ пыл мае ногі, трапляючы ў дзірачкі ў сандалях. Пад клёнамі слінявыя сабакі абьякава правялі мяне поглядамі. Дзесьці ў верхалінах дрэваў пачуўся вуркат голуба. Высока ў небе лавілі мух маладзенькія ластаўкі.

Каля стайні ў летняй загароджы, адганяючы сляпнёў, фыр-калі і матлялі грывамі коні. Я прасунулася бокам у прыадчыненыя цяжкія дзверы. Скрозь маленькія акенцы сачылася чэрвеньскае сонца. У стайні вісела вупраж і востра пахла конскім потам. Недалёка ад мяне еў з ясляў канюшыну буланы конь. Я спынілася і прыслухалася. У канцы стайні, дзе стаялі вялікая гнядая кабыла і два жарабцы, я пачула дзіўныя гукі. Мне падалося, што там нехта стогне.

«Мабыць, камусьці кепска», – падумала я і пайшла ў канец стайні.

Гнядая кабыла гучна хрумстала кукурузнымі кіяхамі, і да яе тулілася калматае жарабя. Я абышла кабылу з жарабём і спынілася каля варанога жарабца, што трывожна глядзеў на мяне цёмнымі вачыма, пад яго ільснянай поўсцю перакочваліся вузлаватыя мышцы. Жарабец быў чымсьці незадаволены, круціў галавою і ляскаў ланцугом. Ён быў такі здаровы і нястрымны, што калі б захацеў збегчы са стайні, то парваў бы ланцуг і выбіў капытамі дзверы. Я са страхам глядзела на здаравеннага жарабца і баялася, каб ён не ўкусіў ці не ўбрыкнуў мяне. Другі жарабец быў не такі дзікі, але тое, што я ўбачыла за ім у пустым стойле, прымусіла мяне забыцца, чаму я сюды прыйшла. Я ўбачыла конюха са спусчанымі

штанамі. Яго загарэлыя рукі задралі спадніцу маёй маці і мялі два вялікія белыя шары, якія ўздрыгвалі пад рукамі. Я не пазнала яе, нібыта перада мной была чужая жанчына, якая аддавалася гэтаму загарэламу і мокраму ад спёкі і любоўнага поту мужчыну з такой страсцю, што, калі б я закрычала на ўсе Скамарохі і на ўвесь свет, яна б не кінула падстаўляць яму сваё прагнае цела. Абапёршыся рукамі на яслі, яна стагнала. Яе валасы былі растрапаняны, з-за пазухі вываліліся вялікія дрыготкія грудзі, якія мяла прагнае рука конюха, высокага і мускулістага, падобнага на племяннога жарабца, што незадаволена матляў галавой. І ў гэтым грубым вясковым сексе было столькі адкрытасці і прастаты, якія без лішніх цырымоній агалілі вяршыню інтымных адносінаў паміж мужчынам і жанчынай, што я захоплена глядзела на раскудлачаную маці, якая перажывала найбольшае задавальненне, якое можа даставіць жанчыне мужчына, і адчула, што зайздошчу ёй, бо не магу перажыць таго, што перажывала ў гэты час яна. Я ціхенька залезла ў пустыя яслі насупраць і адтуль праз шчыліну назірала, як разам з маці застагнаў чалавек, як напнуліся яго потныя мышцы, а потым яна задаволена абтрэслася, паправіла валасы, і яе твар памаладзеў, нібы гэта была не маці, а зусім чужая маладая жанчына. Ubачанае ў канюшні атруціла мне жыццё. Я ніколі пра гэта не ўспамінала. І толькі цяпер, калі распавядаю гэты выпадак, разумею, што ўсё жыццё мая маці хацела шалёнага кахання. Ёй патрэбен быў гарачы палкі мужчына, а не далікатны і мяккі тата. Яна адчувала, што ўва мне ёсць яе тэмперамент, таму з дзяцінства палохала і адваджвала мяне ад вялікага запалу, бо добра ведала, што вялікія страсці цягнуць за сабой вялікія пакуты. Самадысцыпліну і кантроль над пачуццямі яна выходзіла ўва мне з ранняга дзяцінства. Я баялася пачуццяў і хацела іх, і гэта раздзірала маю душу. Я жыла, як манашка, душачы ў сабе агонь любові. Баялася нават марыць пра іншых мужчынаў. Вось што рабіла мяне няшчаснай. І калі я нарэшце дасягнула таго, пра што марыла, зразумела, што спружына, якую шмат гадоў стрымлівала ў сабе, пачала раскручвацца ўва мне і раніць маё сэрца. Гэта толькі збоку здаецца, што ў нас з Тадэем ідэальная сям'я.

На самай справе і ён, і я глыбока няшчасныя. Мы не можам расстацца і не можам быць шчаслівымі. Разумеючы гэта, мы шкадуем адно аднаго і не можам вярнуць хаця б тое, што аб'ядноўвала нас на пачатку знаёмства, бо не хочам, каб пра Наспечку ў школе гаварылі, як пра Зосю Бабелю. І калі вы можаце нам дапамагчы, зрабіце гэта, і мы вам добра заплодім.

Аляксандр Мендэль моўчкі сядзеў і слухаў, як смаркаецца ў насоўку і стрымлівае ў сабе плач гэтая дагледжаная і прывабная жанчына.

10

Тадэй Швагуляк ляжаў на канапе і назіраў, як меланхолічна ходзіць Аляксандр Мендэль. Твар псіхатэрапеўта быў пакамечаны, з мяшкамі пад вачыма. На імгненне Мендэль забыўся пра існаванне пацыента і пачаў калупацца ў носе, але перахапіў погляд Тадэя і збянтэжана прамармытаў:

– Гэта спрыяе разумовай актыўнасці.

Спыніўшыся насупраць канапы, ён паглядзеў на Швагуляка, і на яго твары з'явіўся сумны выраз.

– Штось не так? – разгубіўся Тадэй.

– Скажыце, – пацікавіўся Аляксандр Мендэль, – як бы вы сімвалічна абазначылі вашыя адносіны з жонкай?

– Адноўчы, корпаючыся сярод сваіх рэчаў, я знайшоў стары механічны гадзіннік, які насіў яшчэ ў Жоўкве, – сказаў Тадэй. – Ён ляжаў у кардоннай скрынцы разам з маркамі, якія я калекцыянаваў у школе. Гэты гадзіннік я не браў у рукі гадоў дваццаць. А калі яго завёў, убачыў, што ён цікае, але стрэлкі не рухаюцца. Я падумаў, што маё жыццё з Алай нагадвае гэты стары механічны гадзіннік. Як быццам у нас прыстойная сям'я, мы забяспечаныя, не здраджваем адно аднаму, не сварымся, але на самай справе нешчаслівыя.

– Шчасце – даволі размыты панятак, – сеў у крэсла Мендэль і закінуў нагу на нагу. – Кожны чалавек укладвае ў яго нешта сваё. Што гэта для вас?

– Для мужчыны шчасце – гэта калі яму здаецца, што жанчыны, з якой ён жыве, хоціць да канца жыцця.

У Мендэля іранічна заламалася брыво.

– Вы ставіцеся да жанчыны, як да батарэйкі, – закруціўся ён у крэсле і загойдаў пантофлем. – Зрэшты, толькі што вы самі прызналіся, што гэта ілюзія.

– Але гэтая ілюзія стварае адчуванне, што так будзе заўсёды.

– А што такое адчуванне? – пацягнуўся Мендэль. – Сёння ў вас адно адчуванне, а заўтра вы сустрэлі іншую жанчыну, пакалечыліся, збанкрутаваліся, патрапілі ў аўтакатастрофу – і ў вас раптам усё змянілася.

– Каханне не залежыць ад катастроф, – змрочна сказаў Тадэй. – Гэта тое, што застаецца.

– Каханне – гэта і ёсць самая разбуральная катастрофа, пасля якой людзі губляюць працу, бізнес, канчаюць жыццё самагубствам ці трапляюць у вар’яцню, – паправіў зморшчыны халата Мендэль. – Вы блытаеце каханне з любоўю і не выкарыстоўваеце перавагі, якія дае вам ваша мова. Бо не ўсе мовы гэта адрозніваюць. У рускай мове «любiць сям’ю», «любiць жанчыну» і «любiць гарэлку» пазначана адным словам. Ужо польскую мову адрознівае «miłość» як любоў у яе глыбокім сэнсе і «kochanie» як палавы юр. Украінскае слова «каханка» больш адпавядае свайму значэнню, чым рускае «любовница». Каханне праходзіць, як алкагольнае ап’яненне, а любоў – гэта тое, што застаецца. Каханне немагчымае без ап’янення, таму ў старажытных грэкаў яно было звязана з дыянісійскім культурам. А калі пасля ап’янення прыходзіць цвярозасць і застаецца нешта, і гэтае нешта набывае іншыя формы, то гэта ўжо любоў.

– Дык што вы ўсё ж укладваеце ў панятак «каханне»?.. – збянтэжана прамармыгаў Тадэй.

– Тое, што глыбейшае за жарсць, – адказаў Аляксандр Мендэль, – спачуванне, павага, залежнасць, жаданне дапамагачь, весці хатнюю гаспадарку, нараджаць і выхоўваць дзяцей. Калі пасля бурнай ночы асалодаў ад жанчыны хочацца ўцячы, гэта азначае, што паміж вамі няма кахання.

– У мяне некалькі іншыя меркаванні, – варухнуўся Тадэй. – У восьмым класе нас вазілі на экскурсію ў Львоў. Мы зайшлі ў краму, і ў адзеле цацак Аксана Дронь на нашых вачах украла драўляную гуцульскую ляльку. Мы нават аня-

мелі, калі яна пакруціла ляльку ў руках, а потым сказала мне і Свяціку Годзію:

– Не круціцца. Зараз я гэтую ляльку ўкраду.

І не паспелі мы апамятацца, як яна засунула ляльку ў сумачку і як ні ў чым не бывала выйшла з крамы.

– Ты ведаеш, што ты зрабіла?! – абурыўся Годзій. – Калі б цябе злавілі, ты б зганьбіла ўсіх нас, настаўніцу і школу. Уяўляеш, як прадаўцы выклікалі б міліцыю, цябе ў кайданках адвезлі ў міліцэйскі ўчастак, склалі пратакол. А потым гэтую паперу даслалі б у школу. Навошта ты ўкрала гэтую ляльку?

– Бо мне так захацелася, – спакойна сказала яна.

Я паглядзеў у яе цёмныя вочы і ўбачыў там столькі граху, што ажно анямеў. Раней я ніколі не звяртаў на яе ўвагу. Гэты крадзеж падняў яе ў маіх вачах. Для мяне яна была жанчынай, якая парушыла закон. Замахнулася на тое, што з дзяцінства ўбівалі ў маю свядомасць бацькі, дзед, баба.

– А што вас у гэтым так захапіла?

– Мяне захапіла тое, што яна пагрэбавала сорамам і страхам.

– І што было далей?

– А далей усе выйшлі з крамы. Настаўніца нічога не ўбачыла. Усе астатнія з класа, акрамя мяне і Годзія, таксама. А мы са Свяцікам былі так гэтым шакаваныя, што і ў Жоўкве перажывалі ўчынак Аксаны Дронь, якая нічым не вылучалася ў школе, а была шэрай, пасрэднай дзяўчынай. Пасля гэтага выпадку ўсе эратычныя фантазіі ў мяне былі звязаныя з ёй.

– І як вы сабе гэта ўяўлялі?

– Я ўяўляў, як яна заводзіць мяне ў склеп нашага дома, штурхае на брудны матрац, сцягвае з мяне адзенне, не міргаючы глядзіць сваімі насмешлівымі вачыма і пыгае:

– Хочаш?

Здымае маю і сваю вопратку і са мной кахаецца. У мяне нават палюцыі з'явіліся праз Аксану Дронь. Я прачынаўся ад таго, што было вельмі добра, і на прасціне бачыў вялікую крухмалістую пляму.

– У вас былі з ёй інтымныя зносіны?

- Не, што вы! Мае першыя інтымныя зносіны былі з жонкай. Яна стала маёй першай жанчынай, а я – яе першым мужчынам.

- У Аксане Дронь вы бачылі дзяўчыну, якая пазбавіць вас ад рэлігійных і сямейных табу?

- У ёй я бачыў свабодную жанчыну, якая ні перад чым не спыніцца. Усё жыццё я адчуваў, як мяне прыгнятае рэлігійны, сямейны, культурны ўціск, які абмяжоўвае мяне ў паводзінах, прымушаючы выбіраць добрапрыстойную жанчыну, добрую кухарку і няню маіх дзяцей. А тут з дна душы паднялася нейкая каламуць, якая назапашвалася ўсё жыццё. І аказалася, што на самай справе гаспадаром у выбары жанчыны з’яўляецца не розум. Ведаеце, спадар Мендэль, у юнацтве я саромеўся дзяўчат і чакаў, калі яны самі пачнуць да мяне прыставаць. Я ўяўляў, як дзяўчына перада мной распранаецца і цягне да сябе. Я зайздросціў хлопцам, якія карысталіся поспехам у дзяўчат, бо не ведаў, як з імі пачаць... А калі якая з дзяўчат звяртала на мяне ўвагу і была не супраць са мной пазнаёміцца, тая мне не падабалася.

- А якія вам падабаліся?

- Часцей за ўсё – нахабныя і вострыя на язык.

- І што вас стрымлівала?

- Мяне заўсёды вабілі распусныя, злыя, амаральныя жанчыны, але мой розум і выхаванне не дазвалялі мне ў гэтым прызнацца. Я разумеў, што з такой жанчынай нармальнай сям’і не створыш.

Аляксандр Мендэль устаў і прайшоўся па кабінеце. У яго вачах упершыню за час сустрэчаў з Алай і Тадэем з’явіўся азарт, быццам у паляўнічага, які выйшаў на след дзікага звера.

- Уявіце сабе, што вы пабраліся з Аксанай Дронь, – спыніўся пасярод кабінета Мендэль. – У вас востры секс, кожную вольную хвіліну вы хочаце адасобіцца, каб зацягнуць яе ў ложка, з ёй вам добра, як ні з кім іншым, і вам здаецца, што так будзе да канца вашага жыцця. Але праз некаторы час вы заўважаеце, што ваша жонка позна прыходзіць, на выходныя ідзе на працу або кажа, што едзе да сяброўкі ў іншы горад. А потым хтосьці вам напэнтвае на вуха, што ў яе – палюбоўнік. Вы не знаходзіце сабе месца, вы пакутуеце, учыняеце

сцэны рэўнасці, бегаеце высвятляць адносіны з тым чалавекам. І чым больш вы ў гэта ўцягваецеся, тым больш брыдкім робіцеся Аксане Дронь. І, нарэшце, яна са скандалам сыходзіць ад вас да іншага мужчыны.

- А чаму вы бачыце менавіта такую развязку?

Мендэль зарыпеў паркетам і зноў сеў у мяккае крэсла.

- Ці ёсць у вас ідэал жанчыны, якая замяніць вам усіх жанчын?

- Я хачу шалёную жанчыну, якая ўмее гэта хаваць. Пра такую жанчыну я марыў усё жыццё, добрапрыстойную ў сям'і і распусную ў ложку.

- Вы хочаце халоднага агню альбо гарачага лёду? - кісла ўсміхнуўся Мендэль.

Тадэй адчуў, як раздражняе яго гэты чалавек. У яго душы варухнулася непрыязь да Аляксандра Мендэля, які за тыдзень зарабляе на яго сямейнай праблеме ўдвая больш, чым кіеўскі прафесар за месяц, і не можа яе вырашыць.

- Паслухайце, - сярдзіта ўстаў ён з канапы, - мяне не задавальняюць гэтыя паездкі на Старавакзальны. У мяне няма часу на шматгадовыя размовы пра маё мінулае, якія нічога не змяняюць у маіх сямейных адносінах. І калі вы не ведаеце кароткай і эфектыўнай тэрапіі, я хачу сёння разарваць нашыя дамоўленасці. Мне гэта ўжо надакучыла! А калі вас сапраўды цікавіць, чаму ў мяне такія адносіны з жонкай, то я скажу. Посная яна мне! Такая ва ўсім правільная, што нецікавая!

Тадэй злосна выйшаў у калідор, прысеў і пачаў абувацца.

- Пачакайце, - спахапіўся Мендэль, спыняючы яго каля дзвярэй, - калі вас не задавальняюць традыцыйныя сеансы, то я магу прапанаваць штосьці карацейшае.

На твары Мендэля выступілі чырвоныя плямы.

- Чаму вы дурыце галаву ўспамінамі пра маё ранейшае жыццё? - абурыўся Тадэй.

- Мае сеансы - цяжэй за споведзь у святара, але без іх мы не маглі б з вамі зрабіць тое, што я вам прапаную.

- Колькі гэта зойме часу?

- Адны суткі.

- Суткі - гэта не адзін год, - буркнуў Швагуляк. - А гэта хоць штосьці дасць?

- Вынікі могуць быць нечаканья, - замармытаў Мендэль, - але кошт будзе зусім іншы.

- Цана для мяне не мае значэння. Галоўнае, каб нядоўга.

- Гэта звязана з імітацыяй інтымнага жыцця, - ажыў Аляксандр Мендэль, і ў яго голасе зноў з'явілася ўпэўненасць. - Я падбяру такіх партнёраў і мы змадэлюем такую жарсць, якая прымусіць вас пераацаніць сваю жонку, а яе - пераацаніць вас. Гэта будзе спектакль пра шлюбную здраду са старасвецкімі вынаходствамі, які вылучыць вашыя пачуцці. У гэтым спектаклі вы будзеце акцёрамі і гледачамі адначасова. Бо што можа быць больш тэатральным, чым распуста? Але гэта будзе не ў Кіеве, а ў нейкім палацы. Я знайду рэжысёра, растлумачу, што ад яго хачу, а ён мне зробіць усё так, як я скажу. З капгарысам расходаў я пазнаёмлю вас пасля сустрэчы з рэжысёрам.

- І што гэта будзе, калі не сакрэт?

- Платон лічыў, што ідэальнага партнёра для мужа і жонкі можна знайсці з дапамогай алгебраічнай формулы, - паправіў на халаце пас Аляксандр Мендэль. - Але гэтую формулу ніхто не ведае.

- А вы ведаеце? - зласліва спытаў Тадэй.

- Я здагадваюся, - загадкава ўсміхнуўся Мендэль.

11

За акном раскінуўся змрочны восеньскі пейзаж. Пажоўкляя дрэвы нагадвалі пасівелых жанчын, што дзівяцца на млявае сонца, якое скупа грэла зямлю, над якой гучаў змрочны развітальны акорд па мінулым цяпле, колерах і гучных спевах птушак. Падскокваючы на выбоінах прасёлка, за чорным «Ролс-Ройсам» ехаў белы аўтобус. Дарога была такая разбітая, быццам па ёй прайшла не адна армія.

- Чаму вы нас сюды пацягнулі? - парушыла маўчанне Ала. - Качаноўкі* нават на мапе няма.

* Качаноўка - сяло ў Чарнігаўскай вобласці, на поўначы Украіны, дзе знаходзіцца былы маёнтак украінскіх паноў Тарноўскіх.

Тадэй Швагуляк моўчкі курьў цыгару, а Аляксандр Мендэль сумна глядзеў у акно.

- Гэты маёнтак выпраменьвае нястрымныя эратычныя жаданні, - заварушыўся Раман Бэй, і ад гэтага ў салоне адразу стала цесна. - Там быў самы вялікі прыгонны бардэль для выбітных людзей Расійскай імперыі. Вядомыя пісьменнікі, мастакі, кампазітары з'езджаліся ў Качаноўку і жылі там па тры месяцы, а некаторыя і па паўгода.

- Прамантачвалі свае ганарары? - хіхікнула Ала.

- Думаеце, яны за гэта плацілі? - прасіпеў Бэй.

- А хіба не?..

- Яны разлічваліся аўтографамі ў кнізе гасцей. Трыста аўтографуў знакамітых гасцей, якія спустошылі маёнтак сваімі бясконцымі дарагімі абедамі, - вось кошт праўдзівае гасцінасці, ахвярамі якой сталі паны Тарноўскія.

- А што, Тарноўскія былі такія багатыя?

- Дзевяць тысяч прыгонных, землі на Кіеўшчыне, Палтаўшчыне, Чарнігаўшчыне, бровары, конныя і цукровыя заводы. Тарноўскія былі вельмі багатымі людзьмі.

Раман Бэй сеў, і Ала адчула, як яго цяжкая нага прыціснулася да яе. Адчувалася, што Бэй любіў жанчын і ўволю пасці.

«Які ён тоўсты, - падумала яна. - Як ён кахаецца з жанчынамі? У ім, мабыць, паўтара цэнтнера жывой вагі».

- Ганарыстасць і калекцыйныя страсці разарылі Тарноўскага, - сказаў Бэй.

Прыціснуты да прывабнай жанчыны, ён адчуваў, як у ім закіпае кроў, і хацеў падтрымліваць з ёй размову.

- А тут некалі жыў нейкі Качан? - гуллiва спытала жанчына.

- У саракавыя гады васьмнаццатага стагоддзя пеўчы імператарскага хору Фёдар Качаноўскі купіў у Чарнігаўскай губерні два хутары. Так з'явілася Качаноўка. Праз трыццаць гадоў яго сядзібу выкупіла расійская царыца Кацярына II і падарыла свайму фельдмаршалу Пятру Румянцаву-Задунайскаму, які заклаў парк і палацавы комплекс. Пасля сядзібу набыў тытулярны саветнік Рыгор Тарноўскі, пабудаваў палац, царкву, акульгурыў сажалкі, сабраў вялікую бібліятэку і калекцыю

карцін. Пры ягоным гаспадаранні маёнтак наведвалі Гогаль, Шаўчэнка, Панцеляймон Куліш. Наступным гаспадаром Качаноўкі стаў Васіль Тарноўскі-старэйшы, а найбуйнейшым мецэнатам быў Васіль Тарноўскі-малодшы, вядомы калекцыянер украінскіх старажытнасцяў. Ён меў у сваёй калекцыі казацкія кляймоны, гетманскія ўніверсалы, парсуны гетманаў, шаблю Багдана Хмяльніцкага, асабістыя рэчы Івана Мазепы, Паўла Палуботкі і апошняга ўкраінскага гетмана Кірылы Разумоўскага.

– І што, у Качаноўцы дагэтуль усё так, як было пры Тарноўскіх?

– Не так даўно сюды прыезджала з Англіі праўнучка Васіля Тарноўскага Таццяна Хайн-Тарноўская, – як бы няўзнак зачпў нагу Алы рукой Раман Бэй, – дала некалькі скандальных інтэрв’ю, у якіх расказала пра ўсё, што ўбачыла ў Качаноўцы. А ўбачыла яна джыпы на газонах, рэшткі вогнішча ў парку, дзе адпачывала якаясьці вясёлая кампанія, і была тым вельмі абураная. Мы будзем паводзіць сябе абачлівей. За арэнду палаца заплочана. Так што суткі сюды нікога не будуць пускаць. Ага, вось мы і прыехалі.

Яны спыніліся каля брамы былога палаца Тарноўскіх. Два каменныя львы ахоўвалі старадаўні дваранскі маёнтак. На прысадзе, што вяла да палаца, раслі грабы, падобныя да пакарабачаных падаграй старых жанчын у бародаўках.

Раман Бэй камусьці патэлефанаваў і выйшаў з машыны.

– Можна, я з вамі? – выскачыла з машыны Ала.

Яны зайшлі ў дырэкцыю, Ала спытала, дзе прыбіральня, ёй паказалі, Бэй пачакаў, пакуль яна адтуль выйдзе, і яны зайшлі ў адзін з пакояў, дзе абедалі жанчыны. На стале яны ўбачылі бутэльку гарэлкі, хлеб, цыбулю і крышанае сала.

– Мы заплацілі за суткі арэнды, – сказаў Бэй.

– Хадземце, – замітусілася дзябёлая жанчына. – Я пакажу вам, дзе спыніцца, і правяду экскурсію.

Яны выйшлі на паркавую алею. Па тэрыторыі заповедніка бегалі прыблудныя сабакі, якіх падкормлівала абслуга музея. Цэнтральная частка палаца ў стылі класіцызму была ўвенчаная дэкаратыўным купалам на высокім барабане, які

завяршаўся невялікай назіральнай пляцоўкай, абароненай жалезнымі кратамі. Сцены палаца былі ўпрыгожаныя рустам, а над вокнамі былі відаць ляшныя ўпрыгожанні. Да палаца прымыкалі два флігелі.

– Акцёры і музыкі пасяляюцца ў гэтым флігелі, – паказаў Раман Бэй.

Гурт мужчынаў і жанчын пацягнуў да флігеля сумкі і музычныя інструменты. Свае рэчы Тадэй, Ала, Мендэль і Бэй таксама перанеслі ў флігель на першым паверсе, а потым пайшлі за жанчынай. Яны зайшлі ў вестыбюль з драўлянай лесвіцай, якая вяла ў сталавальню. На ўсім ляжала пячатка запусцення. Залы палаца былі запоўненыя карцінамі мясцовых аматараў-мастакоў і рэпрадукцыямі рускіх мастакоў украінскага паходжання. Былі тут копіі карцін Мікалая Ге і Ільі Рэпіна. Экскурсію вяла жанчына з залатымі зубамі, ад якой пахла цыбуляй. Распавядала яна сумнавата, і Раман Бэй рабіў ёй заўвагі, на якія яна чырванела і пыталася, адкуль ён пра ўсё даведаўся.

– Тут можна было б зрабіць добры музей памешчыцкага побыту XVIII-XIX стагоддзяў, – сказаў Бэй, падтрымліваючы пад руку жанчыну.

Пад Георгіеўскай царквой ім адкрылі жалезныя дзверы і завялі ў крышту, дзе знаходзіўся радавы склеп Тарноўскіх.

– А дзе ж спачываюць Тарноўскія? – пацікавілася Ала.

– У 1935 годзе тут адкрылі прытулак для сіротаў, якія знішчылі склеп і расцягнулі косці, – адказала экскурсавод.

– Хто тут быў пахаваны? – спытаў Тадэй.

– Муж і жонка Рыгор і Ганна Тарноўскія. Яны памерлі ў адзін дзень з розніцай у шэсць гадзінаў.

– Дык дзе ўсё ж такі падзеліся парэшткі памерлых? – не магла супакоіцца Ала.

– Хто ведае? Дзесьці тут, – махнула рукой на маёнтак жанчына. – Часам туманнымі раніцамі па маёнтку блукаюць нейкія цені. Кажуць, гэта душы Тарноўскіх.

Яны выйшлі са склепа і накіраваліся прысадамі.

– Збіранне дарагіх калекцый, бясконцыя банкеты, прыёмы гасцей спустошылі дашчэнтку Тарноўскіх, і ў 1897 годзе яны

вымушаныя былі прадаць маёнтак цукразаводчыку Паўлу Харытоненку, – сказала экскурсавод і какетліва ўсміхнулася. Было прыкметна, што ёй падабаецца Раман Бэй. – Вось гэтая алея, якая злучае царкву з палацам, цяпер засыпаная жоўтым лісцем. А калі Харытоненка выдаваў сваю дачку замуж, дык маладыя ехалі вянчацца коньмі на санях па сцяжыне з цукру, бо вяселле было летам.

– Якое марнатраўства, – прабурчаў Аляксандр Мендэль.

– Зрэшты, гэта не зрабіла Алену Харытоненка шчаслівай, бо першы яе шлюб быў нядоўгім, – усміхнулася жанчына і паглядзела на Рамана Бэя. – Неўзабаве яна развялася і выйшла замуж у другі раз. Маладая сям'я пасялілася ў Качаноўцы, але праз дзесяць гадоў адбылася бальшавіцкая рэвалюцыя, і ў 1919 годзе маёнтак нацыяналізавалі, а яго ўладальнікі эмігравалі за мяжу. З тых часоў дваранскай сядзібе не шанцавала. Пры новай уладзе ў Качаноўцы пачалі высякаць дрэвы, разбураць скульптуры, расцягваць мэблю. У сельскіх дамах з'явілася антыкварная мэбля, а рэдкія кнігі сяляне круцілі на самакруткі.

Яны даслухалі экскурсавода, абышлі маёнтак, пастаялі каля запушчанай Маёрскай сажалкі і вярнуліся да флігеля. Быў канец кастрычніка. Цямнела хутка. Неўзабаве ў палацы павінна было пачацца вячэрняе дзеіства. Раман Бэй падганяў акцёраў, кухараў і гучна лаяўся па тэлефоне з рэквізітарам. У флігелі касцюмеры апраналі акцёраў, Алу, Тадэвуша, Мендэля і Бэя, які крычаў у слухаўку:

– Праз паўгадзіны ўсе адключаюць мабільныя тэлефоны. Усё павінна быць, як у дзевятнацятым стагоддзі. Праз пятнаццаць хвілінаў збераце слуг у вестыбюлі. І не шкадуйце свечак.

Але ціснулі вузкі гарэст і невысокія зашнураваныя бальныя туфлікі з выцягнутымі квадратнымі насамі. Яе спадніца нагадвала квітнеючую ружу, глыбокае дэкальгэ адкрывала поўныя грудзі, а дыяментавыя завушніцы з падвескамі надавалі ёй адмысловы шык. Гардэробніца працягнула Але вячэрні веер, распісаны гуаншу ў стылі ракако, з залатой фольгай, і яна не ведала, што з ім рабіць. Неўзабаве іх паклікалі. Тадэй узяў жонку пад руку і павёў у палац. За імі йшлі дзве служанкі і

меланхалічна сунуўся Аляксандр Мендэль. Тадэя апранулі ў чорны фрак з крухмальным каўнерыкам, а Мендэля – у шэрую венгерку з чорнымі шнуркамі. Мужчыны ў цесных панталонах былі як падстрэленыя, і Алу гэта смяшыла. У вестыбіюлі іх сустрэлі Раман Бэй у легкадумнай карычневай візітоўцы і дварэцкі з сурвэткай пад пахай. Тадэй спыніўся насупраць прыслужніка, які ветліва схіліў галаву:

– Абед пададзены.

Дзесьці на другім паверсе загучаў цырыманіяльны марш, і Тадэй з Алай, а за імі – Аляксандр Мендэль, Раман Бэй і якіясьці акцёры ў патрапаных гістарычных касцюмах нявызначанай эпохі рушылі лесвіцай у залу з цяжкімі цёмнымі дзвярыма, чырвонымі калонамі і крэмавай столлю з ляпнінай. Банкетную залу ярка асвятлялі свечкі. Злева, у глыбіні залы, стаяла аблезлае фартэпіяна, каля якога іграў аркестр. На Але была доўгая спадніца з крыналінам, у якой яна ўплыла ў залу, рухаючыся дробнымі крокамі, і ад гэтага прымацавання да суценкі абручы з кітовага вуса смешна калыхаліся. Каля стала на дзесяць персонаў завіхаліся два дагледжаныя старыя лёкаі, на якіх так добра сядзелі ліўрэі, быццам яны ўсё жыццё камусьці прыслугоўвалі. Лёкаі дапамаглі Але сесці. Насупраць яе сеў Тадэй, а каля яго – Мендэль з Бэем. Ала не ведала, куды падзець веер, і непрыкметна схавала яго пад крэсла.

Спачатку падалі гетманскі боршч і юшку з трыбухамі. Мужчыны пілі гарэлку, Ала – густое чорнае віно і слухала, пра што гавораць мужчыны.

– Гэтая мэбля захаваная з часоў Тарноўскіх? – пацікавіўся Тадэй.

– У асноўным закупленая ў антыкварных крамах і музеях, але гэтая мэбля той эпохі, – адказаў Раман Бэй.

– Пратэстую, – адазваўся Аляксандр Мендэль. – Вы павінны весці размовы, быццам знаходзіцеся ў дзевятнацятым стагоддзі.

– Грэчка ў гэтым годзе не ўрадзіла, – спахніўся Тадэй. – І буракі. А жыта сабралі шмат.

– Кажуць, у вас Гогаль быў? – сёрбаючы юшку з трыбухамі, спытаў Бэй.

– Ды вось толькі нядаўна паехаў, – глынуў баршчу Швагуляк. – Такі насмешлівы чалавек, скажу я вам. І адкуль у яго столькі той зласлівасці бярэцца?

Калі змоўк аркестр, з-за арэхавага лостэрка выйшаў малады чалавек з бандурай і чубам-асяледцам на галаве, заплечным у коску. Чуб рэагаваў на кожны рух, падскокваў, пагойдваўся ў такт ігры, а часам у эмацыйным парыве музыкант, матляннуўшы галавой, закідаў яго на спіну. Касічка была яго нервам і перадавала ўсе яго эмоцыі. Іграў бандурыст у нетрадыцыйнай манеры – паклаўшы бандуру на калені. Спачатку выконваў нейкую складаную інструментальную кампазіцыю, якая больш нагадвала музычныя практыкаванні, але чым даўжэй ён іграў, тым эмацыйнейшай рабілася музыка. І калі змоўкла бандура, Бэй гучна запляскаў у ладкі, Тадэй з Алай таксама, а Мендэль працягваў моўчкі есці гетманскі боршч.

Пасля бандурыстаў сярод банкетнае залы з’явілася вялікая зялёная спружына з фіялетавымі ўзорамі, якая пад музыку аркестра складалася, павялічвалася, памяншалася і скручвалася ў вузлы. Зялёная спружына нагадвала вялікага вусеня. А тое, што вырабляў гэты вусень, было проста дзіўным. Расцягваючыся, ён завязваўся вузламі, круціўся вакол сваёй восі, падымаўся ўверх і станавіўся падобным да чалавека без галавы, а затым да слана, варушыў хобатам і зноў ператваралася ў вусеня.

– А хто ў гэтай спружыне? – спытаў Тадэй.

– Жанчына, – адказаў Бэй. – Вы яе ўбачыце яшчэ ў адным нумары.

Наступным выступіў ілюзіяніст, загрыміраваны пад сумнага міма, што выпягнуў з кішэні ланцужкі і ператварыў у металічную палку, а затым у свечку, якую падпаліў сярнічкай. Дастаў з кішэні хусцінку, зрабіў з яе жывога белага голуба і пасадзіў у клетку, выпягнуў з кішэні ліст, запаліў – і з агню вылецеў яшчэ адзін голуб, якога ён таксама пасадзіў у клетку, а трэцяга голуба ён дастаў з кішэні Тадэя Швагуляка і таксама пасадзіў у клетку, якую накрыў хусткай, – і клетка знікла разам з галубамі. Ілюзіяніст паклаў Але ў руку чырвоны шарык, зрабіў паветраны пас – і з яе далоні выпала тры шарыкі.

Затым паклаў адзін шарык у кішэнь, а два схавалі ў кулак, і, калі раскрыў яго, на далоні зноў было тры чырвоныя шарыкі.

Танец напаўаголенай жанчыны на маленькай металічнай скрыні быў самым экзатычным відовішчам банкету. Яна так рухалася, выгіналася і скручвалася, быццам у яе цэле не было костак. Пад музыку аркестра яе цела, разняволеное і пластычнае, выпраменьвала такі магнетызм, што кожны чалавек, які хоць раз пабачыў яе танец, думаў пра адно: што яна можа вырабляць у ложку. Твар маладой жанчыны быў эмацыйным і выразным, яна перажывала кожную музычную фразу і прайгравала яе сваімі рухамі. І калі жанчына склалася ў куфар, зачыніла за сабой вечка і двое моцных хлопцаў у казацкім адзенні вынеслі куфар з банкетнае залы, Тадэй, Ала, Бэй і Мендэль захоплена запляскалі.

– Вы пыталіся, хто быў у той зялёнай спружыне? Дык вось там была гэтая танцорка. Яна на нашым вечары выконвае яшчэ ролю пакаёўкі, – апладзіруючы, павярнуўся да Тадэя Аляксандр Мендэль.

– Што вы маеце на ўвазе? – спытаў Тадэй.

– Яна будзе слаць ложкак у вашай спальні і зробіць для вас адзін сюрпрыз.

– Які сюрпрыз? – пацікавіўся Тадэй.

– Вы самі ўсё даведаецеся, – загадкава ўсміхнуўся Мендэль.

Аркестр зайграў бравурны марш, і на сярэдзіну залы выскачыў атлетычны чалавек з дзвюма шаблямі, раскудлачаны, у белай кашулі з закасанымі рукавамі, кароткіх ботах і запраўленых у халявы штанах. Шырокі скураны рэмень падкрэсліваў яго доўгія стройныя ногі і вузкі стан. Рэльефныя мышцы перакочваліся пад кашуляй, а лёгкія рухі былі грацыёзныя і завучаныя. Мужчына так азартна жангліраваў шаблямі, што яны са свістам разразалі паветра, выпісваючы складаныя траекторыі. Вострыя лёзы зіхацелі пры святле свечак і зліваліся ў мігтлівыя паветраныя фігуры. Ён танцаваў з шаблямі, як з дзвюма жанчынамі, кожная з якіх хацела адабраць яго ў іншай.

«Я таксама хацела б яго адабраць у іншай», – нечакана падумала Ала, і сама здзівілася гэтай думцы.

Чалавек выпісаў шаблямi апошнiя росчыркi i грацыёзна пакланiўся. I адразу падалi судака, запечанага з грыбамi i ракамi, качку з яблыкамі, а да Тадэя падышла апранутая ў кароткую сукенку з фартухом жанчына, якая танчыла на металiчнай скрынi, i штосьцi зашаптала яму на вуха. Тадэй папрасiў у iх прабачэннiя i сышоў у глыбiню залы за жанчынай, якая абярнулася да Алы i змерала яе бессаромным позiркам, ад якога Ала збянтэжылася i адчула, як у яе сэрцы ўпершыню за апошнiя гады варухнулася забытая рэўнасць. Муж знік з танцоркай, а Мендэль з Бэем абсмоктвалi нейкiя пікантныя падрабязнасцi з апошнiх гадоў жыцця Марка Ваўчка.

Аркестр зайграў фрагмент з оперы Бартнiянскага* «Алкiда», калi Ала ўстала з-за стала.

– Прабачце, я на хвiліну вас пакiну, – нiякавата сказала Мендэлю з Бэем.

Прайшла праз банкетную залу, адкрыла цяжкiя дзверы i натыкнулася на чалавека, што жангліраваў шаблямi. Ён размаўляў са слугой i жанчынай у каптуры. Ала разгублена агледзелася.

– Вам дапамагчы? – спытаў акцёр, што жангліраваў шаблямi.

– Я шукаю свайго мужа, – сказала яна. – Ён кудысьцi пайшоў з...

– Танцоркай?

– Так.

– Хадземце, я вам дапамагу яго знайсцi, – сказаў акцёр.

Яны прайшлi праз залу з акварэлямі i афортамі Шаўчэнкi i маленькую залу з калекцыяй тульскiх самавараў, спусцiліся на першы паверх, выйшлi на двор, i акцёр падвёў Алу да дома, у якім была некалі псярня.

– Яны недзе тут, – цiха сказаў ёй.

Ала штурхнула цяжкiя дзверы. Тадэй сядзеў пры свечках за старадаўнім сталом з высокімі разьбянымi крэсламі, а на яго каленях, абхапіўшы рукамі за шыю, сядзела танцорка.

* Дзмітрый Бартнiянскі (1751–1825) – украiнскі кампазітар, спявак i дырыжор. Ствараў музыку для прыдворнага асяроддзя i царкоўных харавых спеваў.

Яны цалаваліся, і жанчына задаволена хіхікала. За сталом відаць была мармуровая скульптурка хлопчыка з тамбурынам і партрэты Гарноўскіх на сцяне.

– Дык гэта ты выкінуў чорт ведае колькі грошай, каб у псярні гэтага панскага маёнтка ціскацца з дзяўчынай без ко-стак?! – абурылася Ала.

– Мендэль сказаў, што яна павінна выканаць ролю пакаёўкі і ў яе для мяне сюрпрыз, – адазваўся Тадэй, не здымаючы танцорку з каленяў.

– Гэта такі сюрпрыз?! – гнеўна крыкнула ў твар яму.

– Ды прагані ты гэтую істэрычку, – абазвалася танцорка, адрываючыся ад вуснаў Тадэвуша.

Ала ўжо губляла кантроль над сабой і ледзь стрымлівалася, каб не ўчапіцца ёй у валасы.

– Не прыніжайцеся, – узяў яе за руку акцёр.

Ён сказаў гэта такім голасам, што Ала моўчкі рушыла ўслед за ім. У небе свяціў вялікі мясісты месяц. Асветлены свечкамі палац нагадваў начны прывід. Над Маёрскай сажалкай вісеў туман. Было сыра. Ад абурэння і холаду Алу трэсла. Яна гатовая была расплакацца, акцёр гэта адчуў, абняў яе за плечы, рэзка прыцягнуў да сябе, і яе аж апякло гарачае дыханне і рукі, якія блыталіся ў складках яе нязграбнай спадніцы з крыналінам, і вусны, і язык, што пранікаў у яе.

– Нас могуць убачыць, – аж задыхнулася яна.

Мужчына глядзеў на грудзі Алы, што цяжка дыхалі, вырываючыся з дэкальгэ, і трымаў яе ў сваіх руках. Яны забыліся пра ўсё на свеце, цалуючыся за палацам сярод цёмных дрэваў, і Ала падстаўляла яму вусны і шыю, а ён апякаў яе пацалункамі і рукамі, якія рабіліся ўсё больш патрабавальнымі і бессаромна задзіралі на ёй спадніцу. Невядома, колькі часу прайшло, пакуль яны цалаваліся за палацам: паўгадзіны ці больш.

– Мне трэба ісці, – прашаптала яна і пацягнула мужчыну да асветленага палаца.

Ала вярнулася ў банкетную залу, расчырванелая і растрапаная. Аркестр стомлена іграў свецкі кант Ведэля, а Бэй распавядаў Тадэю нейкую смешную гісторыю з жыцця манахаў.

– Я стамілася, – сказала Тадэю.

- Павячэрай, за ўсё заплачана, - супакоіў яе муж.
- Я хачу спаць, - раздражнёна перапыніла яна яго.
- У такім выпадку мы вас пакідаем, - падняўся з-за стала

Тадэй. - А вы можаце працягваць.

- А мы і працягнем, - аблізнуўся Раман Бэй. - Я яшчэ не еў парасё з хрэнам і інжыр з грушамі.

Тадэй устаў, лёкай паднёс яму медную паласкальніцу, ён спаласнуў рот, выцерся ручніком, і яны сышлі з залы, дзе працягваў іграць аркестр ды балявалі Аляксандр Мендэль з Раманам Бэем.

Тадэй з Алай вярнуліся ў флігель. У іх спальні ўжо мітусілася пакаёўка. Яна шархацела прасцінамі і размаўляла толькі з Тадэем. Алу душыла рэўнасць, яна бачыла, што жанчына, якая была танцоркай і пакаёўкай у адной асобе, маладзейшая, прывабнейшая, нахабнейшая, у яе дзіўнае цела, ад якога млелі на балі мужчыны. Але падалося, што яна тут лішняя, і яна выйшла з флігеля. Над маёнткам Тарноўскіх вісеў туман. З палаца даносіліся гукі стомленага аркестра. Дзесьці на парках прысадах брахалі сабакі.

- Ала, ты ідзеш? - пачула голас Тадэя.

Яна зайшла ў спальню - вузкі пакой з двума ложкамі і высокай столлю. Тут было сыра і холадна. Пакаёўка прынесла ім электраабгравальнік, які з'ядаў кісларод. Пакой награвуўся, але галава ад гэтага рабілася цяжкай.

- Чаму ты не хочаш трохі падыграць? - абняў яе Тадэй.

- Гэта ўсё несапраўднае: і гэтая ноч, і гэтая спальня, і нашая рэўнасць, - адсутным поглядам зірнула на яго яна.

- Чаму? - паглядзіў яе валасы.

- Памешчыкі не начавалі ў флігелі. Тут начавалі слугі.

- А што ж сапраўднае? - пацалаваў яе ў шыю.

Яе душу разрывала рэўнасць да маладой жанчыны з гнуткім і моцным целам і ўспамін пра подых гарачага дыхання чужога мужчыны. Тадэй прыпаў вуснамі да яе грудзей, доўга іх цалаваў, і калі ёй падалося, што яна гатовая аддацца любому мужчыну, які апынуўся б з ёй у гэтым ложку, слізганула рукой па яго жываце і адчула ягоную маленькую, завялую плоць...

– Ты пыгаеш, што сапраўднае? А сапраўднае тое, што ў нас так нічога і не выйшла, – зашаптала яна і адварнулася да сцяны.

Да раніцы ў маёнтку Тарноўскіх брахалі сабакі, а пад вокнамі блукалі п'яныя акцёры і музыкі.

12

Усю дарогу Ала, Тадэй і Мендэль слухалі расповеды Рамана Бэя. У Кіеў яны прыехалі ўвечары. Стomленая Ала прыняла ванну, паразмаўляла з Насцяй і легла спаць. Яна не чула, калі да яе лёг Тадэй. Спала трывожна. Пад раніцу ёй прыснілася, што гуляе ў лесе пад Скамарохамі. Выйшла на паляну, зарослую глыбокім і чыстым мохам. Мох пераліваўся на сонцы, мякка прыгінаўся пад нагамі, і яна адчувала, як прыемна ісці залітай сонцам лясной палянай, ды нечакана ногі праваліліся, і яна ўпала ў пячору. Яе падхапіў нейкі мужчына, задраў суценку і пачаў гвалтаваць. Яго твар яна не бачыла, але адчувала яго ў сабе, гарачага і палкага. І ад гэтых вострых перажыванняў прагнулася.

Стаяла нейкая асаблівая цішыня. Такая цішыня бывае толькі перад абуджэннем. Не спявалі птушкі, не гулі аўтамабілі, не было чуваць ні чалавечага смеху, ні сварак, ні брэху сабак. За акном цадзіўся слабы світанак і размываў рэшткі ночы. Над лесам гарэла светлая паласа, зацягвала гарызонт брудным зарывам і прыціскала да зямлі світальны туман.

«Трэба ўставаць і пачынаць усё спачатку», – падумала яна і пайшла на кухню гатаваць сняданак мужу і Насцечцы.

У сем гадзінаў яна разбудзіла дачку і Тадэя, дапамагла Насцечцы сабрацца ў школу, глядзела, як яны снедаюць, а потым правяла іх да машыны і памахала рукой.

Яна не ведала, што ў гэты дзень Тадэй сустрэнецца з Аляксандрам Мендэлем. Размова адбылася на Старавакзальнай і была непрыемнай.

– Спадар Мендэль, – ледзяным тонам сказаў Тадэй, і ў голасе яго заклекатала лютасць. – Вы лічыцеся добрым псі-

хатэрапеўтам, і я вам нядрэнна плаціў. Чаму пасля вашых сеансаў і гэтага недарэчнага дзеяства ў Качаноўцы ў маіх адносінах з жонкай нічога не змянілася?

– Аляксандр Мендэль можа многае, але ён не Гасподзь, – развёў рукамі той. – Я магу дапамагчы разабрацца ў вашых інтымных праблемах, але не магу зрабіць нават такой дробязі, як знізіць кошты на Бесарабскім рынку*. І тым больш не магу вярнуць сексуальную цікавасць да вашай жонкі, калі вы яе страцілі.

– Але ў пачатку нашай сустрэчы вы казалі, што можаце, – абурываўся Тадэй.

– Калі б Аляксандр Мендэль мог вярнуць маладосць, спадар Швагуляк, то што б рабілі рытуальныя канторы? Яны б абанкруціліся. А я – чалавек гуманны і не магу пазбавіць кавалка хлеба войска далакопаў, бо гэтыя людзі таксама павінны неяк жыць.

– Дык што мне рабіць? – густа пачырванеў Тадэй.

– Паспрабуйце аднавіць цікавасць да жыцця з іншымі жанчынамі. Разалія Ліўшыц была мудрай жанчынай. Яна вадзіла дзяўчат да Віннічэнкі, Віннічэнка з імі кахаўся, але заставаўся з Разаліяй Ліўшыц.

– Але мая Ала – не Разалія Ліўшыц.

– На жаль... На жаль, – захрускатаў пальцамі Мендэль.

Нейкі час Тадэй стрымліваў у сабе лютае жаданне даць яму поўху.

– А як клічуць танцорку, якая іграла ролю пакаеўкі? – урэшце рэшт спытаў ён.

– Гэтага я не ведаю, але дам вам тэлефон рэжысёра Рамана Бэя, які дапаможа яе знайсці.

Яны холадна развіталіся. У аўтамабілі Тадэй набраў нумар Бэя. Слухаўку доўга ніхто не падымаў, але нарэшце пачуўся самаўпэўнены і трохі раздражнёны голас:

– Я слухаю вас.

– Мяне клічуць Тадэй Швагуляк. Вы рабілі на маю замову вечар у маёнтку Тарноўскіх.

* Бесарабскі рынак – самы дарагі харчовы кірмаш Кіева.

- І што? У вас да мяне нейкія прэтэнзіі?

- Я хачу даведацца імя і тэлефон танцоркі, якая іграла ролю пакаёўкі.

- Гэта канфідэнцыйная справа, - засоп Бэй у слухаўку. -

Я не магу вам даць яе тэлефон.

- Я вам заплачу, - разгарачыўся Тадэй.

У слухаўцы стала ціха, і праз некаторы час зноў пачуўся голас Рамана Бэя:

- Колькі?

- А колькі вы хочаце?

- Тры тысячы грыўняў, - шолах у слухаўцы. - Тры тысячы за нумар і тры тысячы за тое, што я з ёй пра ўсё дамоўлюся.

- Пра што?.. - разгубіўся Тадэй.

- Я ёй скажу, што вы маеце намер падтрымліваць з ёй сур'ёзныя адносіны, - сказаў Бэй.

- Давайце імя і нумар - і я заплачу.

- Спачатку сустрэнемся, вы запоціце грошы, я дам нумар і пры вас з ёй пра ўсё дамоўлюся.

- Праз дзве гадзіны на Падоле*, у рэстаране «Шчэкавіца», - сказаў Тадэй.

Яны сустрэліся ў «Шчэкавіцы», і Тадэй замовіў на дзве персоны казацкі суп з белымі грыбамі, бануш з брынзай ды скваркамі і каву. Калі Бэй даеў бануш, Тадэй заплаціў яму шэсць тысячаў грыўняў, Бэй схваў грошы, дастаў з кішэні тэлефон, набраў нумар і прамовіў голасам старога спакусніка:

- Як маецца самая сексуальная жанчына Кіева? Не вельмі добра?! Што за праблемы? Я дапамагу іх вырашыць. Тут на цябе паклаў вока адзін заможны чалавек з сур'ёзнымі намерамі. Зрэшты, ты яго ведаеш. Той, што замаўляў ноч у маентку Тарноўскіх. Узгадала? Ён хоча з табой сустрэцца. Дык як? Вось бачыш! У цябе ўжо настрой падняўся. Ён табе патэлефануе. Ну, пакуль! Па-па!

Бэй задаволена дапіў каву.

* Падол - гістарычная частка Кіева, старажытны раён рамеснікаў. Распасціраецца ўздоўж правага берага Дняпра і Кіеўскай гавані.

– Яе клічуць Вольга Фафлей. Запішыце тэлефон, – і прадыктаваў Тадэю нумар жанчыны.

З Фафлей яны сустрэліся ў гэты ж дзень на Шаўкавічнай* Ён завёз яе ў рэстаран «Царскае сяло». Яна замовіла ўсё, што было ў меню, і, калі падалі «Шато Брыдуар» і Тадэй разліў віно, жанчына хуценька выпіла свой келіх.

– Не спяшайцеся, – перапыніў яе Тадэй. – Віно трэба пакатаць спачатку на языку. У розных месцах язык па-рознаму перадае смак.

Фафлей не любіла доўгіх прэлюдый і адразу перайшла на ты:

– Як ты ставішся да кахання ўтрох?

Швагуляк падавіўся рыбінай косткай і доўга кашляў, а Фафлей біла яго па спіне кулачком.

– Двое мужчынаў і жанчына ці дзве жанчыны і мужчына? – асцярожна пацікавіўся ён.

– Дзве жанчыны і ты.

– О, вельмі цікава! – ажыў Тадэй. – А хто будзе другой жанчынай?

– Мая сучка Жана, бультэр’ер, – адпіла віно Фафлей. – Калі я кахаюся з мужчынамі, на яе нападае такі сум, што яна пачынае скуголіць і лезці ў ложкак. У такія моманты яе трэба пачухаць за вушкам, сказаць некалькі цёплых словаў. Мужчыны гэтага не разумеюць і пачынаюць яе адштурхоўваць. А Жана грубасці да сябе не любіць. Яна можа і ўкусіць. Я рассталася са сваім афіцыйным трэцім мужам праз сваю сучку. Хоць, калі шчыра, ён мне проста надакучыў.

– Што ж... Трэба абавязкова з ёй пазнаёміцца, – разгублена сказаў Тадэй.

– Тады кідаем гэты рэстаран і едзем знаёміцца! – усклікнула Фафлей. – Жыццё кароткае, мой пупсік.

* Шаўкаўнічная – вуліца на Пячэрску, у прэстыжным раёне Кіева.

Пасля паездкі ў Качаноўку паміж Тадэем і Алай усё было як раней, і яна адчувала, што ў іх адносінах нічога не змянілася. Жанчына звязвала гэта са стратай апошніх ілюзій на тэрапію Аляксандра Мендэля. Тадэй пачаў пазней прыязджаць дадому, і Ала здагадвалася, што ён праводзіць вечары з танцоркай. А яна ўсё часцей думала пра мужчыну, што жангліраваў шаблямі ў маёнтку Тарноўскіх. Па дарозе з Качаноўкі яна чула, як Бэй распавядаў, што ўсе акцёры, акрамя танцоркі, сабраныя з кіеўскіх тэатраў. Таму вырашыла наняць няньку для Насцечкі, якая сядзела б з ёй, пакуль Ала будзе наведваць тэатральныя пастаноўкі. Яна не была заўзятым тэатралам, і ў тэатры пачала хадзіць на спектаклі, каб праглядзець галерэі акцёраў. Яго фатаграфію яна знайшла ў Маладым тэатры*. Аглядаючы ў антракце партрэты акцёраў у вестыбюлі, яна знайшла знаёмы твар. Яго звалі Дзяніс Пуленка. З партрэта на Алу глядзеў саракагадовы чалавек з ярка выяўленым раманскім тыпам мужчынскай прыгажосці. Дома праз інтэрнэт яна знайшла тэатральную афішу і даведалася, што ён будзе граць на наступным тыдні ў чацвер. У яе яшчэ быў час, і Ала спрабавала прыслухацца да свайго сэрца. Хацела разабрацца ў сабе, ці яе гэта мужчына і ці варта марнаваць на яго час. З такой знешнасцю ў яго, напэўна, завышаная самаацэнка. Ірвучы сябе сумненнямі, патэлефанавала Аляксандру Мендэлю і папрасіла сустрэцца. Ён правёў яе ў свой кабінет і прапанаваў сесці.

– Ведаеце, я доўга думала над сваім жыццём, калі прыходзіла да вас і распавядала пра сваё мінулае, – сказала яна. – Пасля маёнтка Тарноўскіх я зразумела, што ў нас з Тадэем разбураныя ўсе шанцы вярнуць хоць тое кволае сямейнае шчасце, якое было да сустрэчы з вамі. Я ўжо не веру ў каханне з жалю або разліку. Я веру толькі ў каханне, што выклікае экстаз, акрыляе і абуджае да жыцця. Такая любоў і з’яўляецца рэлігіяй. Аскетычная рэлігія для мяне нічога не вартая, гэтак жа, як адносіны паміж мужчынам і жанчынай без аргіястычных перажыванняў. Толькі каханне з моцнай

* Малады тэатр – кіеўскі тэатр на вуліцы Прарэзнай, 17.

эмацыйнай і эратычнай сувяззю ўзносіць мужчыну і жанчыну над эгаізмам, уласцівым кожнаму чалавеку. Сваё каханне я звязваю не з інстынктам працягу роду, а з развіццём сваёй асобы. Мужчына, якога я кахаю і хачу яму нарадзіць дзяцей, павінен раскрыць лепшае, што закладзена ў маёй натуре, чаго я сама не ведала да таго, як апынулася з ім у ложку. А вы лічыце, што адсутнасць кахання можна кампенсаваць, выправіўшы мазгі? Каханне – гэта такая штука, што альбо яно ёсць, альбо яго няма. Яго нельга прыдумаць на ваших сеансах.

– Але я не прыдумляю, – паспрабаваў запырачыць Мендэль. – Я толькі спрабаваў раздзьмуць агонь, які згас. Дарэчы, як вы сабе ўяўляеце таго чалавека, якога шукалі ўсё жыццё? Што вы ад яго чакаеце?

– Гэта простыя жаночыя фантазіі, – уздыхнула яна. – Я ўяўляю, як муж мяне распране, будзе захоплена казаць, якая я прывабная, і дакранацца ўсюды, а потым зробіць так добра, што я забуду пра свой стэрэтыпны ад кахання дом, пра рахункі ў банку і свабоду перамяшчэння па ўсім свеце. І я згодная жыць з ім у нейкім Жабчым ці Завітным Бажанні*.

- А дзе гэтае Завітнае Бажанне?
- Вы туды не паедзеце. На Данбасе.
- Сапраўды далёка, – прамармытаў ён.

На імгненне яе ахапіла нервовая паспешлівасць.

– Ах, пане Мендэль, пане Мендэль! Вы раіце, каб я зноў пачала раздзімаць агонь. Толькі цяжка яго раздзьмуць, калі не засталася нават жару. Асабліва калі яго і не было.

– Дзевяць гадоў вы паспяхова імітавалі пачуцці. Чаму вы не жадаеце гэта рабіць далей? У многіх сем'ях мужчыны з жанчынамі жывуць проста як блізкія людзі. І неяк дажываюць жыццё.

– У мяне скончыліся сілы для імітацыі, і ў майго мужа таксама.

– І што вы збіраецеся рабіць?

– Мне здаецца, што без кахання чалавек мучыцца на гэтым і будзе мучыцца на тым свеце. Таму паспрабую знайсці

* Маецца на ўвазе далёкі закінуты куток.

тое, чаго я ўсё жыццё шукала. Пасля паездкі ў Качаноўку я зразумела, што ў нас з Тадэем ўжо няма рэзерву ні на пяць, ні тым больш на дзесяць гадоў нашых горкашлюбных дзён. І адзінае, што мне застаецца, гэта заняцца пошукамі мужчыны, пакуль я маладая і яшчэ падабаюся іншым. Мне здаецца, што і мой муж ужо заняўся вырашэннем гэтай праблемы.

– Вашаму мужу патрэбная актыўная, раскамплексаваная жанчына, сапсаваная і вульгарная. Танцорка, якую падабраў Раман Бэй, яго ідэальна задаволіла б. А вам трэба знайсці рамантычнага мужчыну, моцнага, гарачага, здольнага на ўчынак, такога, пра якога ўсё жыццё марыла ваша маці.

– Дык мне падыходзіць жанглёр з шаблямі?

Мендэль замоўк і прыслухаўся, як цікае ў сэрванце гадзіннік.

– Жанчыны адчуваюць лепш, які мужчына ім падыходзіць. І ў гэтым вам ні з кім не трэба раіцца.

Ала падзякавала і выйшла з яго кватэры.

У чацвер яна пакінула дачку з нянькай, купіла букет чырвоных ружаў і пайшла на спектакль. І калі ўбачыла на сцэне Дзяніса Пуленку, то забылася пра ўсё на свеце. Калі б пасля яе спыталі, пра што быў спектакль, яна б не змагла нічога сказаць. Ала сачыла толькі за яго тэмбрам, інтанацыямі, мімікай, жэстамі, рухамі, імкнучыся адкінуць тое, што ён іграў, і зразумець гэтага чалавека, які ўсё больш і больш прымушаў яе губляць галаву. За той спектакль яна адчула яго больш, чым свайго мужа за дзевяць гадоў сумеснага жыцця. Пуленка быў мужчынам яе тыпу. Але ці быў ён мужчынам, якога яна шукала ўсё жыццё? І ці свабоднае было ягонае сэрца? І ці прагнула яно гэтак жа гарача вялікага кахання, як хацела яго ўсё жыццё сэрца Алы? Да канца спектакля яна аж дрыжэла ад таго, што вось-вось з ім сустрэнецца. А калі скончыўся спектакль і на сцэну пачалі падымацца з кветкамі глядачы, паднесла ружы Дзянісу Пуленку і ціха сказала:

– На сцэне вы сыгралі больш пераканаўча, чым у маёнтку Тарноўскіх. І калі можаце мне даказаць, што гэта не так, я з задавальненнем вас паслухаю за шклянкай марціні.

– Вы запрашаеце?

- Пасля спектакля буду чакаць вас ля тэатра.

Яна выстаяла чаргу ў гардэробе, апранулася, выйшла на Прарэзную, азябла і падняла каўнерык паліто. Было холадна. Бралася на замаразкі. Калі зніклі апошнія глядачы, з тэатра выйшаў Дзяніс Пуленка.

- Вы не змерзлі?

- Холадна ля вашага тэатра.

- Я паспрабую вас сагрэць. Дарэчы, як вас завуць?

- Ала.

- Непадалёк ёсць тэатральная кавярня «Дом Берганье», дзе мы маглі б з вамі пасядзець. Я на машыне.

- Я таксама.

- У такім выпадку я буду ехаць першым, а вы – за мной.

У «Доме Берганье» было няшмат людзей, яны знайшлі вольны столік, і, пакуль мужчына замаўляў дэсерт і марціні, Ала разглядала інтэр'ер кавярні, выкананы ў стылі савецкага касмапалітызму сямідзясятых гадоў. Нарэшце афіцыянт прынёс марціні, шакалад, нарэзку з ківі, ананасаў і апельсінаў.

- Вы вельмі добры актёр, – усміхнулася Ала. – Як вы сумяшчаеце ігру на сцэне з шаблямі? Адчуваецца, што падтрымліваеце сябе ў добрай фізічнай форме.

- Калі я быў студэнтам тэатральнага інстытута, – адпіў марціні Дзяніс Пуленка, – то прыдумаў гэты танец з шаблямі і зарабляў ім грошы на карпаратыўных вечарынках, на адной з якіх мы пазнаёміліся з Раманам Бэем. Але я ўжо даўно ў яго не танцую. Гэта толькі ў Качаноўцы – упершыню за апошнія дваццаць гадоў. А наогул я – драматычны актёр.

- Я вельмі рада, што ўбачыла нарэшце вашу сапраўдную ігру, – прыгубіла келіх Ала. – Пасля маёнтка Тарноўскіх у мяне застаўся горкі прысмак, таму вып'ем за тое, каб у жыцці было ўсё натуральней, чым на сцэне.

- Часам жыццё – яшчэ большая ігра, чым на сцэне. Гэта вам кажа чалавек, за плячыма якога – зруйнаваны шлюб і досвед адзінотнага жыцця.

- У вас ёсць дзеці?

- Дарослая дачка.

- Замужам?

- Яшчэ не.
- А ваша былая жонка?
- У яе іншы мужчына і сумеснае з ім дзіця.
- Хочаце сказаць, што, маючы вакол столькі прыхільніц, вы адзінокі?!

- Некалькі разоў спрабаваў жыць з жанчынамі, але ўсё скончылася, як і ў першы раз. А вы?

- У мяне муж і дачка, але, каб захаваць сям'ю, мой муж наняў спектакль у маёнтку Тарноўскіх. Зрэшты, што я вам пра гэта распавядаю? Вы самі былі яго ўдзельнікам, - сумна ўсміхнулася яна.

- Я развёўся з жонкай, бо, як і вы, не меў гармоніі ў сям'і, - сказаў Пуленка. - Пасля гэтага я перажыў такую дэпрэсію, што ў мяне абвастрылася інтуіцыя на разведзеных людзей. Я адразу заўважаў адзінокіх мужчынаў і жанчын, і мне здавалася, што сучасная сям'я перажывае нечуваны крызіс, вакол масава распадаюцца сем'і, таму многія маладыя людзі баяцца ўзаконьваць свае адносіны, а жывуць грамадзянскім шлюбам. Я пачаў шукаць усё пра гісторыю сям'і ў інтэрнэце і хадзіць у Парламенцкую бібліятэку, пакуль не зразумеў, што платонаўская ідэя правільная. У кожнага чалавека ёсць свая палавінка, і са з'яўленнем сацыяльных сетак больш людзей змога яе знайсці. Мне здаецца, што толькі ў канцы дваццатага стагоддзя людзі падышлі да такой сям'і, у якой будуць задавальняцца духоўныя, фізічныя, культурныя і матэрыяльныя праблемы. Раней перад сям'ёй такіх задачаў нават не ставілі. Людзі спарваліся, каб працягнуць род. Мужчыны заводзілі бясконцыя інтрыжкі, а жанчыны хутка зношваліся і старэлі, бо нараджалі шмат дзяцей.

- Вас цікава слухаць, - усміхнулася Ала. - У вас прыемны голас і выразная міміка, але ўжо позна. Я павінна ехаць. Дзякуй за гэты вечар.

- А вам за кветкі і за ўвагу, з якой мяне слухалі.

Мужчына разлічыўся за вячэру, правёў яе да машыны, і перад тым, як яны раз'ехаліся, папрасіў:

- Вы не ўспрымеце гэта зноў за якую ігру, калі я папрашу ваш тэлефон і куды-небудзь запрашу?

- Куды? – іранічна спытала яна.
- Трэба падумаць.
- Дык падумайце, – усміхнулася Ала і прадыктавала яму свой нумар.

Праз дзень ён патэлефанаваў. Яны сустрэліся раніцай на Грушэўскага ля музея выяўленчага мастацтва.

- Вы збіраецеся шакаваць Інстытут фальклору і этнаграфіі, дзе я працую, ці весці мяне ў музей?

- Чаму шакаваць?
- Там вы знойдзеце сваіх прыхільніц, якія будуць здзіўленыя, калі ўбачаць мяне з вамі.
- Зберажэм жа інтрыгу для вашых калег да іншага разу, – узяў яе пад руку ён. – Я хачу вас пазнаёміць з майстрам змяркання. Змярканне – гэта пераход, які раскрывае ўсё цёмнае і светлае ў чалавеку.

- Як пафасна вы кажаце, – засмяялася Ала.

Яны зайшлі ў музей, Пуленка ўзяў квітку і павёў яе міма карціны.

- А што, мы нічога не будзем глядзець?.. – разгубілася яна.
- У музей трэба хадзіць на аднаго або некалькіх мастакоў. Калі вы пачынаеце глядзець усё запар, у вас прытупляецца яркасць успрыняцця.

- Давяраю вашаму акцёрскаму досведу, – усміхнулася яна.

Ён узяў у сваю далонь яе гарачую руку і падвёў да карціны.

- Вось дзеля чаго я вас сюды прывёў. Усе ведаюць Мікалая Піманенку* па карцінах «На мосціку», «Жняя», «Вяселле ў Кіеўскай губерні». А на самай справе ён – майстар змяркання. Паглядзіце на карціну «Кіеўская ветачніца». Бачыце? Прыгожая босая дзяўчына з кошыкам кветак у змрочным горадзе. Як тонка перададзены наступ змяркання... Калі доўга глядзець на карціну, то здаецца, што прыцемкі згушчаюцца.

Яна адчувала зусім побач яго дыханне і яго рукі, якія сціскалі яе далоні, а потым абнялі за плечы і падвялі да іншай карціны.

* Мікалай Піманенка (1862- 1912) – украінскі мастак-рэаліст.

– А гэта – «Гарачы чацвер». Звярніце ўвагу на падсветленыя твары людзей, на іх міміку, на іх перажыванні, на цемрыва, якое адганяюць палкія свечкі.

Дыханне было зусім побач. Яна павярнула галаву і сустрэлася з яго вуснамі. За іх спінамі зарыпеў паркет, і з суседняй залы выйшла назіральніца. Алу апёк яго прагны пацалунак, абвостраны падглядваннем работніцы музея.

Яны моўчкі выйшлі з музея выяўленчага мастацтва, селі ў яго машыну і кудысьці паехалі. Сваю машыну Ала пакінула ля музея. Яна ні пра што не думала і ўсю дарогу слухала музыку. Ёй было ўсё роўна, куды ён яе вязе. Яна хацела нарэшце прыехаць кудысьці туды, дзе нішто не звязвае яе з мінулым і з тымі бязрадаснымі начамі, калі яна слухала, як, адварнуўшыся да сцяны, спіць муж. На Траешчыне* Пуленка завёў яе ў нейкі падрапаны пад'езд. Яны падняліся на ліфце на сёмы паверх. Мужчына адчыніў дзверы. Зайшлі ў кватэру і ў калідоры пачалі цалавацца і здымаць адно з аднаго вопратку. Ён падхапіў яе на рукі і панёс да вялікага ложка, асцярожна паклаў і пачаў абследаваць вуснамі кожную выемку і грудок яе цела, быццам выпіваючы ўсю яе недалобленасць за жыццё. Яна забылася пра сваё мінулае. Не памятала, колькі мінула часу, як апынулася ў гэтым вялікім ложку, на якім Дзянісу Пуленку аддаваліся жанчыны, якія так і не змаглі звіць гняздзечка ў ягоным сэрцы. Пасля шматгадзіннага кахання яны ляжалі, прыціснуўшыся адно да аднаго. Мужчына дакрануўся рукою да яе акуратна падстрыжанага кусціка.

– Табе падабаецца? – спытала яна.

– Гэта лепшая кветка, якая завітнела ў маім садзе.

– У цябе ёсць што выпіць? – прытулілася да яго Ала. – Хоць бы кавы.

Мужчына пайшоў на кухню, і неўзабаве спальня напоўнілася водарам кавы. Ён з'явіўся голы з падносам у руках, паставіў паднос з двума кубачкамі на край ложка.

– Кава ў ложкак – любімы капрыз многіх жанчын, – весела сказаў Пуленка.

* Траешчына – непрэстыжны жылы раён Кіева.

- А ў цябе іх было сапраўды шмат?
- Трохі было, - усміхнуўся ён.
- Значыць, твае пацалункі і пацалункі пакаеўкі запланавалі Мендэль?

- А што?

- Як што? Ты цалаваў мяне за грошы?! - кінулася на яго з кулачкамі.

Мужчына абняў яе і не даваў біць.

- Асцярожна - вывернеш каву, - засмяўся ён. - Я не думаў, што знайду тое, што шукаў.

- А я думала, - укусіла яго жанчына.

- Не кусайся!

- Буду кусацца, бо як толькі цябе ўбачыла з шаблямі, то падумала, што адбіла б цябе ў любой іншай.

Яна не магла растлумачыць, чаму так лёгка і свабодна стала на душы, быццам з яе звалілася гара, што прыціскала яе ўсе гады, калі стала дарослай. Упершыню ў жыцці Ала адчула сябе шчаслівай каля гэтага чалавека і падумала, што не варта трымацца за сваю сям'ю дзеля Наспечкі. Нават калі яна пачне думаць, што ў яе жыцці ўсё склалася, як у Зосі Бабелі.

Яны дапілі каву і ляжалі побач.

- А ў цябе ёсць тэлефон таго тоўстага рэжысёра, што арганізаваў вар'яцкую ноч у маёнтку Тарноўскіх?

- Навошта ён табе?

- Хачу даведацца, як скончыла жыццё жанчына, што ўмела выкарыстоўваць мужчынаў.

- Я дам табе яго нумар, - пашукаў у мабільным тэлефоне.

Ала набрала нумар і пачула ў трубцы гуллівы голас:

- Хто мяне хоча?

- Мяне клічуць Ала. Памятаеце баль у Качаноўцы?

- У вас вельмі выразныя вочы, і ўсё астатняе таксама, - засакатаў у тэлефон Бэй.

- Мяне цікавіць, як сканчаюць жыццё такія жанчыны, як Марка Ваўчок.

- Калі мы сустрэнемся, я раскажу вам гэтую дзіўную гісторыю.

– Дык раскажыце цяпер, а калі сустрэнемся, то пагаворым лепш пра каханне.

– Пра каханне я гатовы з вамі размаўляць усю ноч, – сказаў Бэй і адпусціў Але такі салёны камплімент, што нават голая і ў абдымках Дзяніса Пуленкі яна пачырванела да кончыкаў вушэй. – Але калі вам так хочацца даведацца пра гэта цяпер, то слухайце, але дайце слова, што са мной абавязкова сустрэнецца.

– Даю слова.

– То слухайце, – прыцмокнуў Бэй. – На піку сваёй славы праз уплывовых французскіх палубоўнікаў аповесць Маркі Ваўчок «Маруся» атрымала прэмію Французскай акадэміі і была рэкамендавана для вывучэння ў французскіх школах. І дзе? У Францыі, дзе за многія стагоддзі так і не змаглі запомніць, што такое Украіна, лічачы яе асобным рэгіёнам ці то Румыніі, ці то Расеі, ці то Руанды. Талстой, Тургенеў, Герцэн, Мендзялееў, Боткін, Флабер, Жуль Верн, Праспэр Мэрымэ пускалі сліну і шалелі ад Маркавічанкі. А жанчыны не маглі ёй дараваць, што яна разбурае сем'і, выкарыстоўвае мужчынаў і разбівае ім сэрцы. Яе цярпелі, пакуль ускружвала галовы старэйшым мужчынам, а калі яна ўзялася за маладзейшых, што па ўзросце падыходзілі ёй у сыны, і тыя пачалі праз яе страляцца, атручвацца, вешацца, супраць яе ўзбунтаваліся ўсе інтэлігентныя жанчыны Расійскай імперыі.

І вось знайшлася сваячка Апанаса Марковіча, якая ўвасобіла бліскучы план знішчэння і без таго небездакорнай рэпутацыі Марка Ваўчка. Калі Маркавічанка адкрыла часопіс, у якім друкавала пераклады замежных пісьменнікаў, дык наймала бедных дзяўчат, якія за капейкі рабілі ёй пераклады, а яна падпісвала іх сваім імем. Каб адпомсціць за Апанаса Марковіча, дзяўчына перапісала чужы пераклад Андэрсена. Марка Ваўчок падпісала яго сваім імем, а ёй не заплаціла. Неўзабаве ў літаратурных колах разгарэўся скандал, і Маркавічанку абвінавацілі ў плагіяце. Яна не магла прызнацца, што на самай справе на яе працаваў гурт літаратурных наймітаў, якім яна недаплочвала ці зусім не плаціла. Факт плагіяту быў даказаны канчаткова. І ўсе пакрыўджаныя Маркавічанкай мужчыны і

жанчыны, якія зайздросцілі ёй чорнай зайздрасцю, сваю нянавісьць выплюхнулі на яе, і яна ад сорамаў ўцякла ў глыбінку, дзе схавалася ад скандалу.

Каб падтрымаць сваю маці, да яе прыехаў сын са сваімі аднагодкамі, сярод якіх быў Міхаіл Лобач-Жучэнка, што пасля Апанаса Марковіча стаў другім яе афіцыйным мужам. Старасць Марка Ваўчок правяла ў Нальчыку далёка ад літаратурных салонаў сярод нецалаваных хлопчыкаў, якіх вучыла замежным мовам, свецкім манерам і мастацтву заваёўваць жаночыя сэрцы. Нарэшце слава пра ўменне Маркавічанкі выкарыстоўваць мужчынаў з найбуйнейшых літаратурных салонаў Еўропы дайшла да Каўказа, і кожная маці хацела бацьць свайго хлопчыка калі не паспяховым палубоўнікам, дык хоць бы мужчынам, які не стане ахвярай распусных жанчын.

Адны з яе платных заняткаў былі прысвечаны паэзіі мужчынскага ўчынку, на іх яна вучыла будучых кавалераў, што хоча пачуць ад іх жанчына і што яны павінны рабіць, каб стаць заваёўнікамі, а не ахвярамі прыгожага полу.

– Скажы, мой маленькі Серж, – звярталася яна да аднаго хлопчыка, – якія ты ведаеш шляхі да заваёвы жаночага сэрца?

Яна сядзела ў цяжкім крэсле з чорнага дрэва, мажняя, у пашытай у лепшых мадыстак Тбілісі цёмнай сукенцы, што хавала ўзрост і паўнату. Яе твар быў схаваны пад вэлюмам, а ўся прастора вакол яе была напарфумленая дарагімі духамі і ўсё яшчэ адчувальнымі жаночымі флюідамі.

– Ёсць два шляхі для заваёвы сэрца дамы, – адказаў хлопчык. – Шлях грошай і славы і шлях жарсці і безразважнага ўчынку. Жанчыны любяць учынкi на мяжы паэзіі і вар’яцтва.

– Выдатна, мой хлопчык, – какетліва сказала Марка Ваўчок. – Проста бліскуча! А зараз падыдзі бліжэй і пакажы іншым кавалерам, што ў сапраўднай дамы схавана пад сукенкай. Не бойся, – грудным голасам сказала яна.

Серж, падобны да маладзенькага козліка, у якога яшчэ толькі прабіваўся рожкі, прыўзняў край сукенкі, і ўсе ўбачылі поўныя ногі і дарагую бялізну з карункамі. Ад хвалявання ў хлопчыка натапырыліся штонікі, ён пачырванеў і поўнымі любові вачыма глядзеў на сваю настаўніцу.

- Ах, Серж, Серж, - гулліва паківала пальцам яна.

Вакол яе стаялі чырвоныя, як вараныя ракі, хлопчыкі і хавалі рукамі сваю ўзбуджаную дзіцячую плоць.

Раман Бэй замоўк, і ў трубцы пачулася яго далёкае сапенне:

- Дык калі мы сустрэнемся?

- Некалі абавязкова сустрэнемся.

- Я вырашу вашыя інтымныя праблемы, - забуркаваў ён.

- А я ўжо іх вырашыла, - засмяялася Ала.

- З Дзянісам Пуленкам?

- Чытаеце чужыя думкі?

- У такім выпадку жадаю вам шчасця! - раздражнёна абарваў размову Бэй.

Ала адчула, што зноў хоча кахання, і накінула на мужчыну. Яны доўга і ненаедна кахаліся, а потым яна ў знямозе адкінула на падушцы, а мужчына ляжаў на ёй і злёгка пакусваў ёй спіну.

- Што ты там ўва мне так глыбока шукаеш? - млява сказала яна. - Думаеш знайсці скрынку з цукеркамі?

- Шукаю ключ да твайго сэрца.

- Але сэрца не з таго боку, - засмяялася яна. - Павінна прызнацца, што за адзін дзень з табой я мела больш кахання, чым за ўсё жыццё.

Стрымаўшы жарсць, яны ўзяліся за рукі, пайшлі на кухню і згаладала елі шпроты з чорным хлебам і пілі зялёны чай.

- А дзе ліса, якую ты тады знайшоў?

- На балконе.

Яна выйшла на балкон і ўбачыла ў клетцы лісу. У яе быў сумны і зацкаваны выгляд.

- А ты вылечыў яе?

- Вылечыў.

Ала падышла да яго і паклала руку на плячо.

- Зробіш для мяне тое, што папрашу?

- Што менавіта?

- Я хачу, каб ты выпусціў лісу.

- Сёння?..

- Менавіта сёння.

Ён паглядзеў у яе шчаслівыя вочы, дажаваў шпроты і кіўнуў:

– Тады збірайся.

Было ўжо далёка за поўдзень, калі Дзяніс Пуленка паставіў клетку з лісой на задняе сядзенне, а на пярэдняе пасадзіў Алу, і яны выехалі з Кіева. На Роменскім тракце была кволая плынь машын, і ён хутка гнаў аўтамабіль.

Перад Альшанамі спыніўся.

– Дзесьці тут яе збіў аўтобус.

Узяў з задняга сядзення клетку і аднёс ад дарогі.

– Ну, вылазь.

Ліса высунула галаву з клеткі, панюхала паветра, асцярожна выйшла і трушком пабегла ў лес.

– Бяжы! – радасна запляскала ў ладкі жанчына.

Яны глядзелі, як аддаляецца ліса, узяліся за рукі і пайшлі да «Опеля», які стаяў на збочыне. У машыне Ала зірнула і ўбачыла, як знікае за дрэвамі ярка-рыжая ліса.

– Мне здаецца, што гэта душа мая вырвалася на волю, – сказала яна.

– Ты не баішся пачынаць усё спачатку?

– З табою я нічога не баюся, – прыхінулася да яго.

Нейкую хвілю яны сядзелі, прытуліўшыся адно да аднаго, і жанчына слухала, як моцна б'ецца ў мужчыны сэрца. Ёй падалося, што яна стаіць на краі скалы, над стромай, і рыхтуецца скочыць у пеністае мора. Пачуццё страху, казытлівае жаданне скачка і лёгкі голас, які напэнтваў ёй на вушка, што яна не разаб'ецца, выплыве, прымусілі паглядзець на засяроджаны твар мужчыны. Ён павярнуў ключ запальвання, матор завуркатаў, і яны паехалі ў прыцемкі да цяжкіх аблокаў, якія паўзлі насустрач старэнькай патрапанай машыне.

А П А В Я Д А Н Н І

ЗАЯЦ

Пад вечар, калі на групы Мусія Скарахода трывожна закрычаў сыч, каля яго двара спынілася машына «хуткай дапамогі», і хударлявы лекар Мар'ян Пранюк у акулерах з залацістай аправай прыадчыніў дзверы яго дома.

- Ёсць хто ў хаце?

- Заходзьце, - пачуўся слабы голас.

У хаце быў прыцемак. Лекар пайшоў на голас і зачапіўся за крэсла.

- Уключыце святло. Там, на сцяне.

Лекар намацаў уключальнік, запаліў у гасцёўні святло і бокам, каб не зачапіць на кухні ядро, прайшоў у спальню. Пры святле таршэра ён убачыў у ложку няголенага мужчыну, а ля яго - вялізнага труса, які прыціснуў вушы, прытуліўся да гаспадара і насцярожана глядзеў на госця.

- Сядайце.

Лекар падсунуў крэсла і дастаў стэтаскоп.

- Холадна тут. А гэта вы што, трусікам грэецеся?

- Гэта не трусік, - закашляўся Скараход. - Гэта заяц.

Лекар працёр насоўкай запацелыя шкельцы акулераў і паглядзеў у спалоханыя вочы звера.

Скараход варухнуў галавой, стрымліваючы ў грудзях клёкат.

- Даўно кашаль?

- Ужо месяц.

- Як вы сябе адчуваеце?

- Як у грудзі хто снегу насыпаў.

Мужчына ляжаў у шарсцяным швэдры з загорнутым пад шыю каўняром. Лекар памераў яму тэмпературу.

- Задзярыце швэдар і сядзьце, каб я мог вас паслухаць.

Скараход сеў у ложку, а лекар ставіў яму да грудзей і да спіны халодную металічную трубку.

- Удыхніце. Глыбей.

Заяц зазіраў у вочы лекару і чмыхаў.

- Чаго ён гэта?..

- Перажывае, каб вы мне нічога дрэннага не зрабілі, - закашляўся Скараход.

Лекар схаваў стэтаскоп.

- Кашаль гнойны? У макроце ёсць кроў?

- Ёсць.

- Вам трэба неадкладна ў бальніцу. Прайсці рэнтген, абследаванне. У вас, пэўна, запаленне лёгкіх. Я вазьму вас з сабой.

Мужчына закруціўся ў ложку.

- А куды я падзену зайца?

- Вы адзін жывяце?

- Адзін.

- Што я магу параіць?.. - падняўся лекар. - Выбірайце, што вам даражэй: жыццё або заяц.

Заяц схаваўся за хворага гаспадара і адтуль напружана глядзеў на чужынца.

- Я не магу яго пакінуць, - закашляўся чалавек, і ў яго грудзях захрыпела, як у старым гармоніку.

- Давайце я завязу вас у раённую бальніцу. Пройдзеце хоць бы рэнтген, купіце лекі, я распавяду, як лячыцца, і прывязу назад.

- Сёння прывезяце?

- Сёння.

- Ну, калі так, то паеду, - зазбіраўся Скараход.

А заяц скакаў за ім, скроб гаспадара пярэднімі лапамі, імкнуўся зазірнуць яму ў вочы.

- Я прыеду, - пачухаў яго за вушамі.

Паклаў зайцу нізку яблыневых галінак і зачыніў хату.

Да Станішэўкі даехалі хутка. У бальніцы Скараход прайшоў рэнтген, і лекар пацвердзіў папярэдні дыягназ. У яго было двухбаковае запаленне лёгкіх, але класісія ў бальніцу ён адмовіўся.

- Спусціцеся ў аптэку, купіце вось гэтыя лекі, - выпісаў лекар і прабурчаў: - У вас крупознае запаленне, а вы пра зайца думаеце.

Скараход купіў лекі, лекар распавёў, як лячыцца, адвёз у Туравец і, ужо калі развіталіся, сказаў:

- Вы павінны штодня шмат прысядаць у добра праветраным пакоі. Ваша цела будзе ўзбагачацца кіслародам, а гэтага

не любяць вірусы. Сто разоў прысядаеце, здымаеце з сябе мокрую бялізну, пераапранаецеся ў сухую. Адпачылі – і зноў сто разоў прысядаеце. Напіваецеся гарачай гарбаты з маслам і мёдам, кладзяцеся ў ложак, накрываецеся цёплымі коўдрамі і пацеце. Прапацелі – знялі мокрую бялізну, апранулi сухую. І так кожны дзень. Ешце часнык, парэчкавае і ажынавае варэнне, прымайце лекі, якія я выпісаў, кантактуйце са сваім зайцам. Вам карысныя станоўчыя эмоцыі. Паслязаўтра загляну.

Мусій Скараход адчыніў дзверы, увайшоў у дом. Да яго падбег заяц і пачаў абнюхаць.

– Што, пахну бальніцай? – пагладзіў яму вушы.

Унёс брыкет, дровы, распаліў грубку, выпіў лекі, выйшаў на ганак, дзе было свежае паветра, і пачаў прысядаць. Ногі дрыжалі, ён з цяжкасцю прысеў сорак разоў і адчуў, што больш не зможа. Але, сапучы, праз сілу, дацягнуў да сотні, на непаслухмяных нагах увайшоў у хату, зняў з сябе мокрую вопратку, пераапрануўся ў сухое, закіпяціў у чайніку ваду, дастаў з каморы слоік грэцкага мёду, кінуў у кубак з кіпенем мёд і масла, напіўся, залез пад коўдру, і ля яго адразу прымасціўся заяц, нюхаў твар, казыгаў вусамі і асцярожна пазіраў на грубку, у якой шугаў агонь.

Зайца ён знайшоў у канцы чэрвеня. Неяк ішоў праз высокую траву на Рудой, і раптам адчуў пад нагой нешта мякае. Спалохана адскочыў, прыгледзеўся – а то зайчанё. Яно было такое маленечкае, што змяшчалася ў далоні. Глядзела на яго вялікімі паслёнавымі вачыма, шэрае, валахатае, з доўгімі пухнастымі шарсцінкамі і жоўта-рудымі бакамі. Хвосцік у зайчаныці знізу быў белы, а зверху чорны. Мусію стала яго шкада, і ён забраў зайчаныя з сабой.

– Навошта ты яго прынёс? – абурыўся Гжэсь. – У цябе яно прападзе. І аднясеш – прападзе. Бо пахне табой. Зайчыха ўжо яго не прыме.

Аднак зайчанё не прапала. Ён купляў у Вялікаборцаў казінае малако і з соскі яго паіў. Размінаў жывот, гладзіў. Карміў днём і ноччу, калі яно пішчала. Зайчаныці ён не даў імя, а казаў на яго проста – заяц. Яно асвоілася, скакала па хаце і

губляла маленькія арэшкі, але заўсёды ў адным месцы. Днём зайчанё спала, ноччу бегала, а калі падрасло, заскоквала ў ложак і ціснулася яму ў бок, таму ён пабойваўся, што ў сне яго прыдушыць.

Абедаў ён заўсёды са сваім зайцам, які сядзеў у яго на калянях або, мякка кранаючыся пярэднімі лапамі цыраты, зазіраў на стол. Заяц любіў хлеб, гарох, галінкі яблыняў, моркву і капусту.

На зіму заяц збялеў па баках і стаў серабрыстым. Скараход зрабіў яму гняздо са сваёй старой камізэлькі, і ў гэтым гняздзе заяц спаў. Хаця мог спаць і ў яго пасцелі, і пад канапай, і пад старым буфетам.

Калі заяц вырас, ператварыўся ў моцнага звера з вялікімі мускулістымі лапамі, а праз год стаў не такім баязлівым, гаспадар зразумеў, што ў яго пачаўся перыяд палавога выпявання. Тады Скараход пасадзіў яго ў кошык, занёс далёка ад Тураўца і выпусціў на Рудзі, дзе яго калісьці знайшоў. Усю дарогу да хаты ён шкадаваў, што выпусціў зайца. Часам яму здавалася, што бачыць у высокай траве яго вушы. Спыняўся, узіраўся і бубнеў:

– На волі яму будзе лепш.

А калі вярнуўся, заяц сядзеў на парозе. І колькі пасля гэтага ні выносіў яшчэ і ў Буймір ці Грабаўку, той заўсёды вяртаўся, таму Мусій вырашыў, што ў зайца абвостранае пачуццё дома, і пакінуў яго ў спакоі.

Калі Мусій ішоў у краму, то за ім у дзверы ўскокваў і заяц, і прадавачка з усмешкай маўляла:

– Пусціце ўжо гэтага Скараходавага зайца.

Усе расступаліся, заяц падскокваў да Мусія, радасна тыцкаў носам у штаны, становіўся на заднія лапы і вызіраў з-за прылаўка на прадаўшчыцу.

– Бач, колькі там таго розуму, – казала яна, – а так усё разглядвае, як будзе нешта купляць.

– А чаго ж не будзе? – адклікаўся Скараход. – Тры буханы хлеба і запалкі.

Разлічваўся, прымаў пакупкі і йшоў дамоў. А ўслед скакаў заяц, скуб траву і даганяў гаспадара.

То Скараход ішоў да Марчанкі, а за ім бег заяц. Калі з Зацаркванскага завулка ад Чыпачэнкаў выскачыў здаровы чорны сабака і адразу кінуўся да зайца, той зрабіў шалёны скачок убок. Сабака трапіў у канаву, а заяц дагнаў Скарахода і кінуўся яму пад ногі. Мусій падхапіў зайца на рукі і тупнуў на сабаку:

– Пайшоў! Ану прэч!

Сабака пагрозліва загыркаў і кінуўся да Мусія, ды ён схапіў камень і шпурнуў, сабака, падціснуўшы хвост, з віскам знік у завулку.

У іх двары жыў кот Бабась, вялікі, разумны, з пагрызенымі ў каціных баях вушамі. З катом заяц не тое каб сябраваў, а быў у прыяцельскіх адносінах. Бабась прыходзіў у хату, наядаўся і знікаў. І толькі калі на вуліцы быў мароз, кот залазіў на печ, клаўся і ўва сне ўздрыгваў і выпускаў кіпцюры. Яму сніліся каціныя бойкі. Але калі для ката хата, двор, сад і прылеглыя землі, за якімі цягнуў лес, былі яго прасторай, куды ён не пускаў іншых катоў, то для зайца цэнтрам яго свету быў чалавек.

Бабась успрымаў зайца і Скарахода як істотаў, якіх ён павінен цярпець, бо не лічыў іх сваімі канкурэнтамі. Не тое было з чырванаватым пеўнем, які цярпеў Скарахода, што яго карміў, але трываць усіх іншых не мог. Некалькі разоў певень нападаў на зайца, але той адбіваўся лапамі, пасля чаго певень залятаў у сад і абураўся з-пад куста парэчак, а куры з крыкам разбягаліся. Пасля некалькіх сутыкненняў певень стаў абмінаць зайца.

Зайцу падабаўся скараходаўскі драўляны дом, абкладзены цэглай, з прыбраным драўляным ганкам, аплеценым вінаграднай лазой, за ганкам – стары сад, у якім раслі баравіцы, сімірэнкі, антонаўкі, белыя наліў, спасаўкі і вялікая груша бэра, вакол якой заўсёды лёталі восы.

Скараход быў сталяром і рабіў фігурныя рамы для ганкаў, калыскі, ночвы, брамы. Заяц любіў яго майстэрню, у якой нюхаў стружкі, заглядваў ва ўсе закуткі і сачыў за працай. Калі б ён умеў гаварыць, то распытаў бы гаспадара, чаму той часам сумее.

– Ажаніўся б і не меў клопатаў, а то пасля смерці жонкі ты ўсё адзін ды адзін, – казаў яму Гжэсь.

Гжэсь хадзіў згорблены ад радыкуліту, але меў ясную галаву і заўсёды ўсміхаўся, нават калі ў яго было не ўсё так добра, як ён таго хацеў.

На гэтыя словы Гжэся Мусій кіўнуў, зацягнуўся цыгарэтай і, відаць, ад з’едлівага дыму заміргаў.

Бо насамрэч Скараход быў не адзін, у яго быў заяц. А калі хварэў, да яго наведваўся лекар. Заяц адчуваў, што гаспадару ад гэтага робіцца лепш, але ў той жа час ён трапляў ад лекара ў нейкую залежнасць, незразумелую для яго заечага розуму. Кожны раз чалавек у белым халаце спрабаваў паглядзіць зайца, але звер ад яго ўцякаў пад ложак, адкуль спалохана глядзеў на лекара, бо адчуваў ад яго нейкую ўтоеную небяспеку. І гэтая трывога паглыблялася з кожным наведваннем чужога чалавека.

Штодзень Мусій Скараход прысядаў па сто разоў, піў гарбату з мёдам і маслам, лекі, зноў прысядаў і неўзабаве ачуняў. Лекар памераў у яго тэмпературу і доўга слухаў грудзі і спіну. А заяц стаяў слупком каля дзвярэй і трывожна глядзеў на лекара.

– Я хачу вам паведаміць, – задаволена сказаў доктар, – што з сённяшняга дня вы здаровы.

За акном капала з ледзяшоў вада, радасна цвыркалі вераб’і, а са снежных праталінаў нясмела выглядвала зялёная траўка.

– Дзякуй, – абцягнуў швэдар Скараход. – Колькі я вам вінен?

– Ды што вы мне там вінны?! – схаваў стэтаскоп лекар.

– А ўсё ж?

– Такая ў мяне праца.

– Кожная праца мае свой кошт, – разважліва сказаў Скараход.

– Грошай я ад вас не вазьму, – падняўся лекар. – А калі хочаце мне аддзячыць за лячэнне, то падарыце зайца.

– Зайца?.. – разгубіўся Скараход.

– Гэта адзінае, што я магу ад вас прыняць.

- Але ён у вас не стане жыць...
- Чаму ж не стане? Я буду яго добра карміць.
- Ён прывык да мяне... да хаты... да Тураўца...
- Нават сабака, якога добра кормяць, прывыкае да новага гаспадара. А гэта - заяц, - дадаў лекар.
- Я вам лепш заплачу.
- Вы мяне гэтым пакрыўдзіце, - папраўляючы акуляры, зморшчыўся лекар.

На імгненне ў доме наступіла цішыня. Толькі чулася, як за акном крапае ў снег адталая вада. Мусій паглядзеў на зайца, які насцярожыўся і трывожна ўслухоўваўся ў капеж і напружаную цішыню. І калі з даху з шоргатам ссунуўся снег, урач паглядзеў у вочы Скарахода і дакорліва сказаў:

- А я вас ад смерці выратаваў.

Шкада было зайца, але мусіў яго аддаць.

- Што ж, забірайце, - змрочна сказаў Скараход, нават сам не пазнаў свайго голасу.

- Вы не хвалойцеся. Я за ім буду добра глядзець, - узрадаваўся лекар.

Скараход злавіў зайца і моўчкі падаў яму. Заяц пішчаў і вырываўся з рук.

- Во разбрыкаўся, - задаволена прыцмокнуў лекар і пайшоў да машыны «хуткай дапамогі», якая чакала яго на дарозе.

І калі садзіўся ў кабінку, пачуў адчайны крык:

- Пачакайце!

Да машыны падбег Скараход.

- Вось! - працягнуў лекару. - Гэта яго гняздо з маёй камізэлькі. Ён любіць тут спаць.

Лекар кінуў заячае гняздо ў салон і моўчкі ляпнуў дзверцамі.

- А яшчэ ён любіць галінкі з фруктовых дрэваў і каб яго чухалі за вушамі, - крычаў наўздагон Скараход.

Ды яго ўжо ніхто не чуў. Набіраючы хуткасць, машына знікла ў вячэрнім змроку.

Усю ноч Скараход трывожна спаў і прычынаўся ад піску зайца. Уключаў таршэр, доўга ляжаў і глядзеў у прастору пу-

стога пакоя, а затым зноў забываўся ў цяжкім сне. Яму снілася, што заяц уцякае да яго горадам, дабягае да Тураўца, заскоквае ў хату і ліжа яму рукі. А раніцай у яго гарэлі пчокі, быццам хтосьці яго абмяркоўваў.

Удзень Скараход сустрэў Гжэся, які йшоў са стальмашні.

– Гэта праўда, што ты аддаў свайго зайца? – з’едліва спытаў Гжэсь.

– Аддаў.

– Ён прамяняў на цябе лес і сваё заечае жыццё. А ты яго аддаў, – сказаў Гжэсь.

– А што было рабіць? Лекар мяне ад смерці выратаваў.

– Даў бы грошы.

– Грошы не браў. Захацеў зайца.

– Ніхто не ведае, што з намі будзе пасля смерці, – уздыхнуў Гжэсь і паглядзеў сабе пад ногі. – Можа, гэты заяц – душа тваёй памерлай Антоські або сам Гасподзь у жывёльным абліччы вырашыў праверыць велічыню тваёй любові. А ты ім разлічыўся за балячку.

– Што ты хочаш гэтым сказаць? – усклікнуў Скараход.

– Ты так пытаеш, як быццам забыўся, што не мы ў гэтым свеце, а яны галоўныя, – незадаволена сказаў Гжэсь.

– Хто яны?..

– Сам ведаеш, – прабурчаў Гжэсь. – Гэта табе так не пройдзе. Нельга прадаваць блізкіх, нават калі гэта заяц.

Гжэсь звярнуў на Пяршкоўскую вуліцу і пабрыў, шоргаючы па мокрым снезе.

Увесь тыдзень Скараход не знаходзіў сабе месца. Стомлены ад перажыванняў, пад раніцу праваліўся ў трывожны сон і ўбачыў цёмны горад, у якім людзі хадзілі навобмацак, як сляпыя. Адчуваў на сабе чыесці ліпкія рукі і грубыя выспяткі. І тады ўбачыў асветлены пешаходны пераход.

– Хадзі сюды! – пачуў знаёмы голас.

У канцы дарожкі стаяла ў вячэрняй сукенцы з рыдыкюлем і ў туфлях на высокіх абцасах яго нябожчыца жонка і махала рукой. Ён вырваўся з чыхсыці рук і кінуўся да яе.

– Ты прыйшоў? – узрадавалася яна і пацалавала ў вусны.

Адчуў горкі прысмак пацалунку і прачнуўся.

У акно зазірала кволая раніца. Скараход сабраўся ў горад.

«Гэта заяц па мне сумуе, – вырашыў ён. – Трэба яго забраць».

Але ў Станішоўцы Мар'яна Пранюка ён не знайшоў. У лекара былі адгулы, і Мусію доўга не хацелі даваць адрас, але ў яго быў такі разгублены, распачны выгляд, што калега Пранюка здаўся.

– А вы можаце патэлефанаваць, – падсунуў тэлефон лекар. – Я набяру яго нумар.

– Не трэба, – спалохаўся Скараход, ён баяўся, што не знойдзе слоў, каб пераканаць лекара вярнуць яму зайца. – Лепш я паеду да яго дадому.

– Я вас разумею, – кіўнуў лекар і падумаў, што гэты чалавек, напэўна, хоча разлічыцца з Пранюком.

Скараход знайшоў у Жытоміры прыватны дом на Гогалеўскай і пазваніў у дзверы. Яму адкрыла пышнацелая жанчына ў ружовым халаце.

– Ці магу ўбачыць Мар'яна Пранюка?

У калідоры пахла кавай і свежай выпечкай.

– Тут да цябе, – гукнула яна.

– Хто?

– Як вас завуць?

– Мусій Скараход з Тураўца.

– Мужчына з Тураўца.

Бліснуўшы голай нагой, жанчына знікла за дзвярыма, і да яго выйшаў Мар'ян Пранюк.

– Даруйце, што гэтак рана, – збянтэжана сказаў Скараход. – Я прыйшоў па зайца. Я вам заплачу грошы.

Дастаў з грудной кішэні кашалёк.

– А ў мяне яго ўжо няма, – прыкрываючы далонню рот, пазяхнуў лекар.

– А дзе ж ён?.. – разгубіўся Скараход і адчуў, як запунцавелі шчокі і на шыі адчайна запульсаваў жывучык.

– Ён нічога не еў, – незадаволена сказаў лекар. – Гойсаў па хаце, драў шпалеры, усё перакульваў. А ўчора жонка пры-

адчыніла дзверы, ён выскачыў, забег у школьны двор, і там яго разарвалі бадзяжныя сабакі. Суседка выгульвала свайго пудзеля і гэта бачыла.

Скараход ашалела глядзеў на лекара.

- Прабачце, - патаптаўся на месцы.

Пранюк адкрыў перад ім дзверы, і Скараход выйшаў. За спінай холадна пстрыкнулі замкі.

Мусій Скараход спыніўся на Гогалеўскай. Вакол яго сноўдалі людзі і машыны. Ад распачы яму стала блага, ён заплюшчыў вочы, убачыў зайца ў доме Мар'яна Пранюка і пачуў крык яго жонкі:

- Твой заяц зноў шпалеры падраў!

У хатнім халаце з цыгарай у зубах Пранюк падышоў да сцяны і пачапаў пальцам задраную шпалерыну.

- Можна прыклеіць.

- Гэта ж дзікі звер. Навошта было яго сюды перці?

- У Тураўцы ён паводзіў сябе, як кот, - буркнуў Пранюк, намазваючы клеём задраную шпалерыну.

- Няхай бы там сабе ў вёсцы і жыў, - крыкнула з кухні жанчына. - Ты будзеш каву?

- Буду.

З кухні пачуўся пах кавы, шум разбітага шкла і злосны крык жанчыны:

- Во падлюга вушастая!

- Што ён там яшчэ?

- Вазу разбіў!

Заяц спалохана выбег з кухні і заскочыў у гасцёўню.

- Звар'яцеў, ці што? - зайшоў на кухню Пранюк.

Жанчына пазмятала ў савок рэшткі разбітай вазы.

- Якая карысьць ад гэтага зайца, - бурчала яна. - У рукі не даецца. Скача па ўсім доме. Памёт сее дзе папала. Забіў бы, дык хоць смажонкі наеліся б.

Заяц залез у сваё гняздо, уткнуўся носам у камізэльку. Яна пахла далёкім домам, Мусіем і яго цёплымі рукамі. Маленькае заечае сэрца разрывала туга па чалавеку, якога ён так любіў, туга па сваім доме, садзе, па каце і нават па чырванаватым пеў-

ні. Ён схаваўся ў сваё гняздо, каб не бачыць чужую хату з яе рэзкімі пахамі, заўсёды незадаволенай жанчынай і Мар'янам Пранюком, у руках якога не было такой бязмежнай любові, як у руках Мусія Скарахода. Заяц прыціскаўся да свайго вясковага гнязда, адзінай роднай рэчы ў гэтым чужым гарадскім доме. Адчуваў, што яго дом недзе за горадам, куды можна дабегчы. Яго адчуванне прасторы падказвала кірунак бегу. І ён чакаў. Асцярожна вылез са свайго гнязда, схаваўся пад парцьеру і сачыў за дзвярыма. Адтуль прасочвалася свежае паветра, і заяц адчуваў, што там – свабода.

Чакаць прыйшлося доўга. Нарэшце жанчына пачала збірацца. Яна круцілася перад люстэркам, фарбавала вейкі, апраўляла паліто, узяла сумачку, запстрыкала дзвярнымі замкамі, і, калі прыадчыніла дзверы, заяц кінуўся ёй пад ногі. Ад нечаканасці жанчына ўскрыкнула, і гэтага было дастаткова, каб выскачыць на вуліцу амаль пад колы аўтамабіля. Завішчалі тармазы.

– Хто выпусціў труса? – закрычаў у прыадчыненае акно кіроўца.

Заяц пераскочыў на другі бок вуліцы. Недзе там быў Мусій Скараход. Ён бег на ўсход, куды вялі яго ногі і беспамылковае адчуванне прасторы.

За рогам убачыў зграю бадзяжных сабак. Паперадзе бег здаровы брудны сабацура з адгрызеным хвостом, які першым заўважыў зайца. Сабакі з брэхам кінуліся да яго. У тры скачкі заяц пераляцеў вуліцу і заскочыў у двор. Аббег доўгі будынак. Наперадзе раслі кусты бэзу. Ён праскочыў паміж кустамі і апынуўся на спартыўнай пляцоўцы, агароджанай сеткай. Сабакі былі ўжо зусім блізка. Ён чуў, як яны хекаюць і месяц лапамі мокры снег. Павярнуў налева, але там выгульвала маленькага пудзеля нейкая жанчына. Павярнуў туды, дзе можна было абабегчы сетку, але там ужо былі сабакі. Кінуўся назад, наткнуўся на сетку і на адлегласці аднаго скачка ўбачыў засліненую сабачую пашчу.

Яго атачылі сабакі, перакрываючы выхад з агароджанай пляцоўкі. Бегчы не было куды. Здаровы брудны сабака загырчэў і кінуўся на яго. У апошні момант заяц адчуў боль,

востры, як туга па Мусію Скараходу, і з усіх бакоў убачыў сабачыя зубы.

Мусій Скараход расплюшчыў вочы і наўздагад пабрыў ранішнім горадам. У яго разгарачаным уяўленні яшчэ чулася лясканне сабачых зубоў. З дахаў капала талая вада. Дзынкалі трамваі і бібікалі аўтамабільныя клаксоны, гучна смяяліся дзяўчаты і цвыркалі вераб'і.

На Вялікай Бярдзічаўскай чалавек разгублена абышоў тралейбус і пайшоў цераз вуліцу. З-за старога аўтобуса выскачыў чорны пікап, пачуўся цяжкі ўдар, і вакол распластанага на снезе цела прастушліла вялікая чырвоная пляма. А калі завішчалі аўтамабільныя тармазы і на прыпынку ўскрыкнула жанчына, вулічным разявакам здалося, што па Вялікай Бярдзічаўскай, як віхор, праімчаў цень, спыніўся каля збітага мужчыны, лізнуў яго ў твар і спалохана знік, раствараючыся ў мітусні вялікага і абыякавага горада.

КРЫК ГРЫБА

У зялёных вачах дзеда Дзяніса хавалася загадка імхоў і не траў, напоўненых змеямі і дзікімі звярамі. Ён ішоў у лес ноччу, калі толькі ахутаны срэбным пылам месяц мог падгледзець яго сцежкі, якія вялі ў глыбіні векавых лясоў, балот і густых хвойнічкаў, скрозь якія, акрамя яго, маглі прабіцца хіба толькі дзікі. У яго захапленні было нешта ад нораву заўзятага нумізмата, які за рэдкую манету прадасць душу. У грыбным вар'яцтве дзеду Дзянісу не было роўных у Тураўцы, а можа, і ў свеце.

Дзед прыносіў з лесу грыбы нават у гарачую восень, калі высыхалі лясныя балоты і ручаі, а ўюны залазілі ў глей і дранцвелі, прагна чакаючы дажджоў. Яго таемныя веды грыбоў былі прадметам плётак у Тураўцы, дзе славалюбства і зайздрасць не прабачалі такіх сакрэтаў. Ён нікога не браў з сабой у лес, нават мяне.

– Я іду ноччу. Шчэ спужаецца тхара чі куніцы, – разважліва казаў мне. – Анё лучче хай баба даст табе млынцёў.

Дзед ніколі не казаў, калі збіраецца ў грыбы, але перад гэтым баба Марына заўсёды чысціла яму вушы.

– Баба, пастаў міне хвіціля, – неяк папрасіў дзед, калі баба частавала мяне жытнімі блінамі.

На маёй барадзе бялелі падцёкі смятаны, і баба Марына выцірала іх ручніком.

– Бачіш, шо я раблю? – адказала яму, падкладаючы мне блінцоў.

Затым паставіла на пліту патэльню, накрышыла ў яе воску, падкінула ў грубку бярозавых паленцаў, стала чакаць, пакуль разгарыцца агонь і расплавіць воск. Мачала потым канаплянае палатно ў гарачы воск, і пах воску расцякаўся па ўсёй хаце.

Дзед лёг на драўляны ложка, а баба паставіла на падлогу эмаліраваную міску з вадой, наматала на верацяно правошчанае палатно, запхала дзеду ў вуха і чыркнула запалкай. З дзедавага вуха тырчаў палатняны раструбак, з якога клубіўся і распаўзаўся па хаце дым. Калі палатно дагарэла бліжэй да вуха, агонь засквірчэў, затрашчаў, запыхкаў, а дзед стаў задаволена пакрэтваць і варушыць вусамі:

– Дзівіс, баба, шоб не згарела вуха.

І баба сачыла за агнём, і калі агонь падкраўся блізка да вуха, выцягнула недагарак, патушыла ў місцы з вадой, разгарнула і паказала:

– Ге, колькі серкі ў тваём вусе.

Дзед паглядзеў і ўсцешана павярнуўся на другі бок.

– Так добра грела, аж задремаў, – сказаў бабе.

Яна запхала яму верацяном палатно ў іншае вуха і зноў падпаліла. Дзед ляжаў і слухаў, як патрэскваючы, тлее правошчанае палатно. Калі баба затушыла недагарак і зноў паказала серу, дзед Дзяніс сказаў так ціха, што было чуваць, як недзе шамаціць крыламі заблытаная ў павуціне муха:

– Ціх, баба, я чую, як точіт ложка шашаль.

Я не вытрымаў гэтага напружання і, ціха рыпнуўшы дзвярыма, выскачыў у двор.

– Баба чысціць дзеду вушы, – забягаючы ў сваю хату, закрычаў я. – Уначы дзед пойдзе ў грыбы. Ты мяне разбудзіш?

Мама спявала і мазала жаўткамі яблычныя струдлі.

– Разбуджу.

- Але ты не разбудзіла мяне на мінулым тыдні.
- Тады не, а гэтай ноччу разбуджу. Збярыся.

Перад сном я дастаў з каморы лазовы кошык, выцягнуў з шуфляды сцізорык з перламутравай ручкай, падрыхтаваў гумавыя боты, ваўняныя шкарпэткі і лёг.

Сярод салодкага сну хтосьці дакрануўся да майго пляча і зашаптаў:

- Уставай, ужо тры гадзіны. У дзедавай хаце засвяцілася.

Я расплюшчыў вочы. Нада мною схілілася мама. Яе рассыпаныя валасы казыталі пчаку, і я адчуў дотык яе цёплых вуснаў.

Вылузваючыся з чэпкіх абдымкаў сну, я споўз з ложка і непаслухмянымі рукамі пачаў апранацца. Калі ўжо ўлез у гумавыя боты і накінуў лёгкую куртку, мама выглянула ў акно.

- Дзед выйшаў з двара.

Я ціха сакочыў з ганка і прыслухаўся.

- Толькі не заблудзіся. Трымайся дзеда, - зашамацеў наўздагон яе голас.

У начной цішыні аддаляліся дзедавы крокі. Я прычыніў брамку і крадком рушыў услед.

Стаяла глыбокая ноч. Не было ні месяца, ні зорак. У Гжэсевым садзе пранізліва крычала сава. Дзед брыў Пяршкоўскай вуліцай, сам сабе штосьці мармычучы, і ў яго руцэ пагойдваўся газавы ліхтар. За пчальніком ён перайшоў цераз масток. У рацэ штосьці боўталася, чвякала, сонна кахкаў дзікі качар, у чароце варушыліся вадзяныя пацукі. Каля маіх ног выткнула з вады галаву, здаецца, выдра і паплыла пад мостам. Дзед абышоў Платонаву хату, мінуў сажалку, увайшоў у пасадку і паплёўся да Гнілушы. Я аспярожна рухаўся за ім цёмнай хваёвай пасадкай, а наперадзе пагойдвалася светлая пляма, якая выхоплівала з цемры дзедаву спіну. Краўся ціха, як мог. Часам пад нагамі пахруствалі сухія галінкі, і я спалохана заміраў, а дзед спыняўся і насцярожана ўслухоўваўся ў начную цішыню. Ён перайшоў цераз забалочаны альпанік і ля Скалы завярнуў у Вялікі лес. Пад нагамі я адчуў дарогу, якая праходзіла цераз парослы вярбовымі кустамі луг. Дрэвы спалі, і ні адзін подых ветру не кранаўся іх сну.

Мы зайшлі ў Вялікі лес. Кожны шоргат адгукаўся рэхам, ад якога спынялася сэрца і ў жылах стыла кроў. Было страшна. З кустоў свяціліся ваўчыныя вочы. Яны былі скрозь на адлегласці некалькіх крокаў. «Зараз ваўкі нападучь на дзеда, а потым разарвуць мяне», – спалохана стукала ў скронях. Але дзед сунуўся далей і нягучна з сабой размаўляў. Ваўчыныя вочы працягвалі свяціцца адусюль, ды ваўкі дзеда чамусь не чапалі. «Мабыць, яны яго баяцца, – падумаў я, – дзед нешта ведае». У зарасніку ляшчыны ваўчыныя вочы наблізіліся ўжо на адлегласць рукі. Я хацеў закрычаць, але раптам скеміў, што гэта жучкі-светлячкі. Вакол мяне мігцелі сотні светлячкоў. Яны былі падобныя да зборышча зорак, якія насыпаліся з цёмных нябёсаў.

Дзед адышоў убок, спыніўся на паляне, паставіў у лісце газавы ліхтар, сеў на пяньку і, як мне падалося, задрамаў. Але раптам падняў галаву, прыслухаўся, падышоў да тоўстай асіны, выказаў дубец, уторкнуў у зямлю, сеў і застыў. Я бачыў, як ходзіць ён з ліхтаром па лесе, падсвечвае, выразае дубчыкі і ўтыкае ў зямлю. Блукаў па лесе, прыслухоўваўся, выказаў дубцы, утыкаў, сядзю пад дрэвам і зноў хадзіў, і вакол яго ліхтара мігцелі начныя матылі. Мне падалося, што прайшла вечнасць. Я хаваўся за тоўстым дубам, але за маёй спінай раптам нешта забухала і затрашчала, і я з усіх сіл закрычаў:

– Дзед!!!

– А се хто там? – гучна спытаў дзед, асвятляючы мяне ліхтаром. – Ты?! Шо ты тут робіш?

– Я прыйшоў паназіраць, як вы збіраеце грыбы, а мяне нешта напалохала.

– Ну, йдзі сюды. Сядай кала мяне.

Мы селі пад старой бярозай, дзед дастаў сцізорык і пачаў выказаць дубец.

– А навошта вы гэта рэжаце?

– Чуйш? – насцярожыўся дзед. – Грiб треснуў.

– А хiба грiб трашчыць?

– Грiб крiчiт. Вуон ухкает. «Ух!» – каже грiб, калi вiлазiт з зямлi.

Нешта лопнула, быццам разарвалася напятая нітка.

- Чуйш? - прыслухаўся дзед.

Мы пайшлі на гук, ён павёў ліхтаром і ўваткнуў дубчык. Так мы сядзелі каля ліхтара і ўслухваліся ў начныя гукі. І калі вушы прызвычаліся да начной цішыні, стала чуваць, як выбухаюць, раздзіраючы зямлю, грыбы. І тады дзед Дзяніс падсвечваў і ставіў дубчыкі, а калі пачало днець, мы хадзілі па лесе і зразалі пад імі грыбы, пакуль не назбіралі поўныя кошыкі.

Нам трапляліся дрэўнавушкі, сушарэбкі, ваўнянкі, галубінкі, вялікія мясістыя порхаўкі, заечыя грыбы і смярдзючыя сыраежкі, якіх у Тураўцы ніхто не браў, а дзед Дзяніс распавядаў, што іх можна есці, але мы бралі толькі падасінавікі і белыя грыбы.

- Бачіш? - паказаў на грыб. - Се гнаёўка. Ёе едзят, а з гарелкай можна атруціцца.

Праз нейкі час дзед спыніўся:

- Ну, давай адпачнём трохі, - асвятліў зямлю, і мы селі каля зваленай бурай елкі.

Скрозь кроны начных дрэў віднела неба.

- Дзед, а чаму ўсе кажуць, што калі вы трапіце ў пекла, то будзеце насіць да катла не дровы, а грыбы?

- Чалаўйік - сушчэство азартнае, - прабурчаў дзед. - Яго шлях - гэта дарога страсці. Цягнікі, самалёты, машыны прыдумалі чалаўйікі. Жінка тожэ азартная. Аднак увесь ё ё азарт накіраваны на чалаўйіка і сям'ю.

- А ваш азарт - гэта грыбы?

- Грыбі - засоп дзед. - Гасподзь відумаў для людзей не так багата ўцех, і грыбі - адно з іх. А калі буў малады, то меў ше адзін азарт - бабу Маріну.

Ён зрэзаў зялёную сыраежку, абчысціў, дастаў з кішэні скрыначку з соллю, пасаліў і працягнуў мне.

- На, з'еж.

Я надкусиў сыраежку і адчуў смак моху, прэлага лісця і падземных крыніц, што цяклі да лясных балот.

- Ге, добрая? - задаволена крэкнуў стары. - Дажэ белы грыб не такі добры. Зелена сыраежка - се грыб лясной дзеўкі.

- Якой дзеўкі?.. Русалкі?

- Эге, русалкі.

Дзед змоўк і паглядзеў у глыбіню лесу, дзе, патрэскваючы ламаччам, цяжка хадзіў нейкі вялікі лясны звер.

Ля дзедавай нагі тапырылася чарано мухамораў.

- Анё, бачіш, - паказаў нажом. - Усе думаюць, што махамор - шкодны гріб. А я коліс, дзякуючы яму, женіўс на бабе Маріні, - ён змоўк і сабраўся з думкамі. - У сём свеці чагось дабіваюцца толькі людзі, апантанья страсцю.

- А як вам дапамог мухамор?

Недалёка ад нас нехта трашчаў ламаччам, гучна пыхкаў, і я пасунуўся бліжэй да дзеда.

- Не бойса. То лось, - супакоіў ён і, наладжваючыся на размову, абапёрся аб ствол дуба. - Калі баба Маріна была дзеўкай на віданні, да яе ўнадзіўса Парамон з суседняга хутара. Здаравенны хлопец. У яго адзін кулак быў такі, як мая галава. Парамон таксама быў з заможнае сям'і. Лес яго бацькі пачінаўся за балотам. У нас былі пчолы, касілки, малатарні, быдла, трыцят сем дзесяцін зямлі, лес і свой хутар. А ў сям'і Парамона было менш зямлі, аднак яго бацька быў хазяйнавіты і нахрапісты. Так што Парамон стаў мэім супернікам. А баба Маріна была ганарлівай дзеўкай. Хто ведаў, што робіцца ў яе галаве? То яна рагоча з Парамонам, а то я прынясу ёй у скрынцы ракаў, і яна рагоча са мной. Парамон думаў, што се яго дзеўка, а я думаў, што мая. І сее яе рагатанне зацягнула такі тугі вузол, што тую вяроўку ўжо не маглі б разв'язат ніякія пальцы, нават такія здаровыя і нахабныя, як пальцы Парамона. І тадэ вуон вырашыў мяне прагнаць. Пудаждаў, калі я нёс бабе Маріне ракаў, якіх яна любіла, перастрэў каля балота і каже:

- Шоб я твоей нагі тутака больш не бачіў. Забудзь яе, бо сая дзеўка табе не па зубах.

І як схпіў міне за каўнер ды як пачаў таўкці носам у балота, то буў я не захлынуўса ў багне. Вірваўса я неяк, праўда, кусок сарочкі застаўся ў яго руцэ, і пагнаў каня на свой хутар.

Бачіт мая сястра Гапа, што на міне ліца няма, а глаўне, няма куска сарочкі, і пітае, у якім се балотці я так вітаўкса. А я ёй і распавядаю пра свой гембель.

- А ты не можаш ёму саступіць? – пітае яна.
- Не атступлю! – кажу. – Хай міне луччэ заб'е!
- І заб'е, калі ты яго не спужаеш, – пагаджаецца Гапа.
- Як жа яго спужаеш, калі ў яго рукі як абцугі, – адказваю ёй.

А Гапа ведала тэ, чаго не ведаў я, Парамон і іншыя хлопцы з суседніх хутароў.

- Прійдзеца табе есці махамора, – каже яна.
- Якога махамора?.. – дзіўлюс, чі не смяецца з міне.

І тадзё Гапа распавяла, што тре рабіт. Пра тэ, што махамор – не такі просты гріб, як здаецца, я ведаў даўно.

У Крапіўне жыў чалаўйік, якога звалі Мацвей Хадзімчук, ён быў далёкім родзічам бабы Маріны. Дак вось ён наядаўса махамора, упадаў у бязумства і распавядаў на кірмашах, што будзе з намі ў найбліжчэе ўрэм'е. Вуон казаў, што хутка скінуць цара і прыйдуць людзі са звёздамі, якія будуць правіт семдзесят год. Яны ўсех будуць убіват і саджат у турму, а потым наступіць вялікі голад. І праз пару год скінулі цара, прыйшлі бальшавікі і пачалі ўсех убіват і вівозіт у Сібір, а потым пачаўся голад. І за цыя словы Хадзімчука ночцю забралі, і там ён дзесь прапаў. І ўжэ, мабіт, даўно і костачкі яго пагрызлі ў тайзе ваўкі чі ведзмедзі.

А тэе, што распавяла міне Гапа, я не ведаў. Вошем, пуд вечар пайшоў я ў лес, зрезаў маладзенькага махамора, прыкінуў, праз колькі часу будзе Парамон вяртацца ад Маріны, абчысціў капялюшык махамора, з'еў яго і чакаю.

Через дэякэе ўрэм'е ў галаве замакотрылас і ў міне загарэлас такая злосць, што я ўжэ не мог трымаць сябе ў руках. Сядаю на каня і еду да Маріны. А была ўжэ ноч, і на неба вілез мецец, вялікі і тоўсты, як укормлены кабан. І ад яго святла стала так відаць, як днём. Ад махамора ў міне ўсё падвоілася: і нюх, і слых, і зрэнне. Я стаў як звер, што бачіт, як шныраць пуд канём міші і пасуцца ў гушчы зайцы, як за вярсту свійціт ачамі сава, як крівуляе на сваіх ножках у траве ежак, і кожны гук гудзеў у маёй галаве, як у дзежцы.

Аж чую: дзесь далёка скача конь. Навёў я рэзкасць – а то Парамон ад Маріны едзе. І ад адной міслі, што сюды сунецца мой зласнешы ўраг, на міне напала такое шаленства, што я прішпоріў каня і з крікам пагнаў на яго. Вуон спужаўса міне шше за паўвярсты.

– Се ты, Дзяніс? – крікнуў міне.

– Ты шше пітаесса? – крічу я і на хаду гіцаю на яго каня і звалою Парамона на зямлю.

Яго спужалі не так мае кулакі, як мая злосць, з якой я накінуўса на яго. Мае страшэнна вітрашчаныя вочы і разязлены ў кріку рот паралізавалі яго волю. Так што ён насілу вірваўса ад міне, віскачыў на каня і праз кушче пачаў уцякат. А я схашпіў альховага карча, гнаўса за ім і лушпіў па спіне, па чім бачіў і дзіка крічаў.

Пасля гэіі аказейі Парамон стаў абыходзіць міне дзясятай дарогай, у Маріны больш не з'яўляўся, і на Пакрову мы пажаніліс.

Дзед Дзяніс замоўк, задаволена паглядзеў на мухамор, і я адчуў, што ён зноў цешыцца хрыпам каня і жахам перапужанага Парамона, якія вынырнулі з яго памяці.

– Ну, тре йсці, – падняўса дзед, узяў кош і, прывсвечваючы ліхтаром, пайшоў па толькі яму знаёмай дарожцы.

У перадсвітальным тумане мы брылі з поўнымі кашамі грыбоў насустрач першым грыбнікам, якія агаломшана азіраліся нам услед.

– Толькі ты не расказвай таго, што бачіў, таму што ў лесі грыбоў не стане, – папрасіў дзед. – Чалаўйік – самае жаднае на зямлі жывотнае, яму ўсягда ўсяго мала. Гэта могуць знаць толькі такіе, хто ведае меру.

Скрозь густыя вяршыні раскідзістых дубоў падзілася кволая раніца. У лесе застыла цішыня, і толькі глыбока ў нетрах штосьці сапло і глуха вухкала, быццам у сне пад зямлёй цяжка дыхаў грыбны бог.

МАЛЮНАК НА ЗАМЕРЗЛЫМ АКНЕ

Над Бесарабіяй сіняе неба, як бацькавы вочы, і зоркі нізкія, можна рукой дастаць. Толькі няма змяркання – пасля дня адразу надыходзіць вечар. Увечары тата браў мяне на рукі, а я паказвала пальчыкам у неба і прасіла:

– Здымі ву-у-нь тую зорку.

– А ты паспрабуй сама, – смяяўся бацька і падымаў мяне вышэй.

– Не магу! – крычала я.

– Яшчэ крышачку падрасцеш і дастанеш, – казаў тата.

Мы жылі ў Вылжаве*, на беразе Дуная. Там вельмі шмат камароў. Спачатку тата лавіў сялядцоў, вазіў на лодцы на выспы турыстаў, а потым з дзядзькам Барысам пачалі прадаваць у Галандыю чарот. Яго ў плаўнях без канца і краю – сапраўднае чаротавае царства, а ў ім плойма гадзюк, і я іх баюся. А тата не баяўся, таму справы ў іх з дзядзькам Барысам пайшлі так добра, што тата пабудаваў новы дом і купіў аўтамабіль. А раней мы жылі ў мазурцы, гэта такая чаротавая хата, якую абмазваюць глінай і беляць. Вунь у Галандыі шмат цюльпанаў, але няма столькі, як у нас, чароту, якім там накрываюць дамы, каб было добра і цёпла. У Вылжаве ўсе ездзяць не на машынах, а плаваюць на прасмоленых лодках. У кожнай сям'і ёсць лодка для дарослых і дзяцей. І нават ёсць лодкі для кароў. У мяне таксама быў маленькі човен. Як толькі я пайшла ў першы клас, вылкаўскі майстар зрабіў мне чоўнік, яго бацька пафарбаваў у зялёны колер, а я назвала яго «Жабянятка». Замест вуліц у Вылжаве пратокі, а ўздоўж пратокаў ляжаць драўляныя кладкі, а яшчэ там шмат драўляных мастоў. У Вылжаве жывуць ліпаване**, гэта такія барадатыя дзядзькі, што смешна размаўляюць і п'юць ваду з пратокаў; спачатку яе хрысцяць, а затым п'юць. Калі ў Вылжаве вяселле, то маладая ў вэломе плыве на лодцы ад сваёй мазуркі*** да мазуркі маладога.

* Вылкава – горад у Адэскай вобласці.

** Ліпаване – стараверы Расейскай імперыі, вядомыя з XVII стагоддзя.

*** Мазурка – хата.

На выспе ў нас быў свой агарод, на ім раслі трускаўкі і бульба, якія тата з мамай вазілі ў Адэсу на Прывоз. Бывала, тата браў мяне на агарод. Ён даставаў з дна глей, складаў на беразе, а калі глей падсыхаў, развозіў калёсамі і ўгнойваў агарод. У выхадныя тата, мама, дзядзька Барыс і я плавалі на Ачакаўскую выспу лавіць рыбу. Дзядзька Барыс даставаў з чахла гітару, мы распальвалі цяпельца, варылі з судака юшку, а дзядзька спяваў. Ён так добра спяваў, што ў мамы ўспыхвалі вочы і яна рабілася вельмі прыгожай. Хоць мая мама і так прыгожая.

– Твая Лэся – першая жанчына на Дунаі, – казаў бацьку дзядзька Барыс, калі выпіваў дзве кварты вылкаўскага віна.

А тата толькі ўсміхаўся.

Аднойчы мы адпачывалі на Паўднёвай выспе, тата палпыў лавіць рыбу, мама з дзядзькам Барысам гатавалі юшку, а я глядзела на ружовых пеліканаў. Калі я падышла да агню, то ўбачыла, што дзядзька Барыс і мама цалуюцца, а ў казане кіпіць юшка.

– Хачу юшкі, – сказала я.

Мама спалохалася і адштурхнула дзядзьку Барыса.

– Зараз прыплыве твой тата, – адказаў дзядзька Барыс, – і будзем есці.

Затым прыплыў тата, мы елі юшку, а тата, мама і дзядзька Барыс пілі вылкаўскае віно. А калі тата хадзіў па сухі чарот, я бачыла, як дзядзька Барыс сціскаў маме руку, а мама адкідвала валасы рукой і здаволена казала:

– Перастань!..

Часам мы ездзілі ў Ізмаіл, Адэсу, Кілію, Прыморск. Але больш за ўсё мне падабаўся Белгарад-Днястроўскі. Там на лімане старая крэпасць з такімі круглымі вежамі. Я нават ведаю, як называюцца дзве вежы – Авідзія і Турма. Мы там часта фатаграфаваліся, але ў мяне застаўся толькі адзін здымак, дзе тата трымае мяне на руках. А ўсе астатнія мама парвала, гэты ж я схавала ад яе ў кнігу.

Калі ўвесну была паводка і пачыналі плыць у Дунай селядцы, Вылкава затаплівала, пад вадой хавалася вузенькая сцяжынка, што йшла ўздоўж агароджы, ёю хадзілі з адной

часткі горада ў іншую. Калі мы жылі бедна, мама ўвесь час карміла мяне селядцамі, а я іх адсоўвала і казалася:

– Што, зноў селядцы? І смажаныя селядцы, і салёныя селядцы?!

– Еш, – казалася мама, – тады будзеш жыць доўга, як ліпаване.

– Я не хачу жыць доўга, я хачу жыць добра! – капрызавала я.

Але калі мы сталі жыць добра, забілі бацьку. Яго знайшлі ў лодцы з запечанай на скроні крывёю. Сказалі, што забілі вяслом, але хто гэта зрабіў, ніхто не ведаў. Спачатку да нас прыплывалі на лодках чужыя дзядзькі, распытвалі маму, а потым перасталі. Толькі аднойчы, калі да нас прыйшоў дзядзька Барыс, я пачула, як цётка Нюся сказала дзядзьку Андрэю:

– Бач ты, псяюха! Грошы на чароце зараблялі разам, а цяпер забіў мужыка і цягаецца з яго жонкай!

– Маўчы, дзіця пачуе, – адазваўся дзядзька Андрэй.

– Яна яшчэ малая, – адказала цётка Нюся.

Тады я хадзіла ў другі клас.

Часам дзядзька Барыс у нас падначоўваў. Калі мама ўкладвала мяне спаць, я заплюшчвала вочы, быццам сплю, і чула, як яны шэпчуцца і важдваюцца ў ложку.

Я вельмі сумавала па тату. У яго былі такія вялікія цёплыя рукі, якія падкідвалі мяне да столі і гладзілі па галаве.

Аднойчы я сядзела ў лодцы недалёка ад нашага дома. У дом я не хацела ісці, бачыла прывязаную лодку дзядзькі Барыса. Ён быў у мамы. Заплыла ў Ачакаўскае вусце, сядзела і глядзела ў плаўні. Мне ўспомніўся яшчэ жывы тата, як ён сядзеў на кукішках на беразе супраць нашае хаты, чысціў рыбу і мыў у Дунаі. Каля мяне ўскідвалася рыба, у вадзе стаяла нерухома чапля. Над галавой са свістам праляцела чародка дзікіх качак, калі з супрацьлеглага берага хтосьці закрычаў. Я прыслухалася. Дзьмуў Фартуна, добры марскі вецер, што заўсёды прыносіць рыбу.

– Дачупка-а-а! – працягла данеслася з чароту.

Калі б нават гуло сто маторных лодак, то і сярод іх шуму пазнала б я гэты голас. Гэта быў голас майго таты. Я вельмі

спалохалася і хутка павеславала дамоў. Дома я распавяла маме, што ў плаўнях чула голас таты, а мама ўзлавалася і пабіла мяне. Увесь вечар я праплакала з лялькай у ложку, а мама з дзядзькам Барысам зачыніліся ў гасцеўні і гучна размаўлялі.

На другі дзень пасля школы я зноў прыплыла на тое ж месца і пачула, як з чароту данеслася:

– Дачушка! Дачушка!

Тата крычаў працягла і доўга, але я вырашыла не раскадваць пра гэта маме, каб яе не злаваць.

Я ні з кім больш не дзялілася сваёй таямніцай, толькі кожны дзень пасля школы плыла ў Ачакава, каб паслухаць тату. Адночы я ўбачыла яго на беразе, ён памахаў мне рукой і знік у плаўнях.

Улетку мы перабраліся ў Кіеў. Мама казала, што дзядзьку Барыса забраў з сабой адэскі дзядзька Сямён, з якім яны разам зараблялі грошы. Дзядзька Барыс ужо не возіць у Галандыю чарот, а з дзядзькам Сямёнам прадаюць у Кіеве рыбу. У іх такія вялікія машыны, якія развозяць яе па ўсім свеце.

Мы жывём утroph на Чырвоным Хутары* – я, мама і дзядзька Барыс. Мама дапамагае яму займацца бізнесам. А восенню я пайшла ў трэці клас. Я вельмі сумую па Вылжаве, там мой човен, а яшчэ больш я сумую па татку, пакінутым у плаўнях. Мабыць, ён да гэтага часу кліча мяне з чароту, а мяне ўжо там няма.

Дзядзька Барыс купіў нам дом з жоўтай цэглы пад зялёнай чарапіцай. З двума паверхамі і мансардай. Гэта такі яшчэ адзін паверх з няроўнаю столлю, як надрэзаны торт. Недалёка ад дома расце сасновы лес і круціцца чортава кола, ды я не люблю на ім катацца, баюся. Наш дом стаіць на рагу вуліцы, дзе паварочвае дваццаць дзевяты трамвай. А каб трамвай не сышоў з рэак і не заехаў у наш дом, яго абнеслі каменнай агароджай з рассоўнай зялёнай брамай. Для варот вісіць зялёная паштовая скрыня. Але ніхто нам не піша, толькі часам прыходзяць квітанцыі за ваду, святло і тэлефон. Мне падабаецца наш дом, дрэнна толькі, што ён насупраць бальніцы, белай, як

* Чырвоны Хутар – раён Кіева.

бальнічны халат. У гэтай бальніцы хварэюць не толькі людзі, але і дрэвы. У двары бальніцы ўсыхаюць хвоі, і я баюся, каб гэтыя хваробы не залезлі праз каменны плот да нас.

Раніцай дзядзька Барыс з мамай едуць у свой офіс і вязуць мяне на машыне ў школу. У дзядзькі Барыса цёмна-чырвоны аўтамабіль, як кроў на віску ў мёртвага таты. Пасля школы я еду дадому ў трамвай сама. Мама купіла мне праязны білет. Мая школа знаходзіцца на вуліцы Ялцінскай, 13. Ад дома да школы трамвай ідзе дзесяць хвілінаў, а маршрутка – пяць. Але я не люблю ездзіць маршруткай, бо ёю часам можна прамінуць свой прыпынак і заехаць далёка ў горад. А яшчэ з яе вокнаў не паспяваеш разгледзець ляжачы дом. Ён не таму ляжачы, што ўпаў, а таму, што яго такім нехта пабудаваў. Калі я вяртаюся трамваем дадому, выглядваю з акна, каб убачыць, як смешна гэты перавернуты дом кранаецца дахам зямлі, быццам яго хтосьці зваліў на бок. Гэта – шынок «На бачок». Такіх дамоў у горадзе больш няма, толькі на Чырвоным хутары.

Дома мяне заўсёды чакае гувернантка Ліна, якую наняў дзядзька Барыс. Яна вучыць са мной англійскую, нямецкую і правільную ўкраінскую, бо ў нашым чаротавым раі, як кажа мама, жудасная гаворка.

– Guten Tag, meine liebe Püppchen!* – кажа гувернантка.

– Guten Tag, Frau Lina!** – адказваю я.

Ліна на розных мовах распавядае смешныя гісторыі. Яна марыць выйсці замуж, пабудаваць прыгожы дом і акружыць яго ружамі. Ліна любіць каву і мужчынаў, а я люблю тату і марозіва.

Але ўсе чамусьці не любяць мяне, асабліва ў школе. Кажуць, што я надзьмутая і не такая, як іншыя, бо не ведаюць, што сумую па тату, таму ў школе мне не вельмі добра.

Аднойчы я ішла са школы і каля гульнявых аўтаматаў на мяне напалі трое хлопчыкаў з майго класа. Яны вырвалі мой заплечнік, трапалі мне валасы, а я крычала і адбівалася.

* Дзень добры, мая лялечка! (Ням.)

** Дзень добры, пані Ліна! (Ням.)

– Нова корова! Нова корова! – дражнілі яны і паказвалі языкі.

Міма праходзілі людзі, але ніхто нас не раздымаў. І калі мяне піхнулі, я ўпала і разарвала калготы. Хтосьці з дарослых накрычаў на хлопчыкаў, і яны ўцяклі. Я падцягнула калготкі, азірнулася і ўбачыла тату, што памахаў мне рукой і знік у трамваі.

Мама я пра гэта не сказала, таму што яна не любіць, калі я ўспамінаю бацьку.

– У цябе ёсць лепшы тата, – кажа маці.

– Ён мне не бацька, – адказваю я, – а дзядзька Барыс.

– Ён цябе корміць! Апрача! У школу возіць! Дом купіў, а ты на яго кажаш «дзядзька»! – злуецца мама.

Тады я плачу і гучна крычу, што ўсё роўна гэта не мой тата.

Аднойчы мама мяне пабіла і я не захацела ехаць дадому, села каля школы ў жоўтае маршрутнае таксі і паехала ў горад. Куды ішло таксі, я не ведала, памятаю толькі, што праехала чырвоную бензапраўку і мост, пад якім было шмат чыгуначных рэк. Ехала я, пакуль хтосьці гучна не сказаў:

– Станцыя метро «Чарнігаўская».

Я ўжо бывала на «Чарнігаўскай», калі наш клас вазілі ў музей мастацтваў імя Ханенкаў. Гэта такі прыгожы дом, у якім шмат карцін. Калі я затрымалася каля страшнай карціны з людзьмі, падобнымі да жывёлаў, і звярамі, падобнымі да людзей, усе дзеці з настаўніцай перайшлі ў іншую залу. А мае ногі як хто прыляпіў да падлогі. Я не магла зрушыць з месца і з жахам глядзела на карціну. І тады адчула, што ў зале яшчэ нехта ёсць. Я азірнулася і ўбачыла бацьку. Мне падалося, што ён выйшаў з гэтай карціны, ціхенька стаяў і назіраў за мною. Я вельмі спалохалася і кінулася туды, дзе чуліся дзіцячыя галасы. Да маіх ног былі прывязаныя вялікія лямцавыя тапкі, праз якія я спатыкнулася і з шумам упала на падлогу.

– Ты не забілася, дзяўчынка? – спытала цётка, што прыглядала за карцінамі.

Я нічога ёй не адказала, дагнала дзяцей і ўвесь час азірлася, калі мы хадзілі ад карціны да карціны і слухалі, што распавядае экскурсавод. За мной следам хадзіў тата, быццам разгля-

даў карціны. А калі мы выйшлі з апошняй залы, я асмялела і пачала прабірацца да яго бліжэй, але тата знік.

Таму «Чарнігаўская» мне падалася вельмі далёкай ад дома. Я спалохалася, што так далёка сама заехала, і выскачыла на прыпынку. Там я спытала тоўстую цётку, як мне вярнуцца на Чырвоны Хутар.

– Табе трэба перайсці на другі бок вуліцы! – сказала яна.

Як толькі я гэта пачула, адразу кінулася праз дарогу. На дарозе было шмат машынаў. І калі прасігналіў аўтамабіль і завішчалі тармазы, мяне хтосьці падхапіў, вынес на тратуар і падштурхнуў да падземнага перахода. Я не ведала, што гэтую вуліцу трэба пераходзіць пад зямлёй. Толькі не заўважыла, хто мяне выхапіў з-пад колаў, а калі азірнулася, то ўбачыла бацьку. Ён развітальна памахаў рукой і згубіўся ў натоўпе.

Пра гэта я нікому не сказала, але пасля адна ўжо нікуды не ездзіла, а адразу спышалася дадому.

Аднойчы я ехала ў трамваі і адчула, што мне ў спіну нехта глядзіць. Я азірнулася. У канцы вагона сядзеў бацька. Ён глядзеў на мяне і маўчаў. На ім быў шэры касцюм і чорная кашуля, у якіх ён быў, калі яго забілі. Але гэты касцюм і кашулю аддала мама дзядзьку Андрэю, падумала я. Адкуль ён іх узяў?

На наступны дзень я зноў убачыла ў вагоне тату. Ён сядзеў на тым жа месцы і глядзеў на мяне. Я хацела да яго падысці, але пабаялася. У наступны раз я да яго абавязкова падыду, падумала я.

Так і зрабіла. Як толькі ўбачыла яго ў трамваі, адразу пайшла ў канец вагона. Ён сядзеў, як заўсёды, і глядзеў на мяне. Я падышла да яго, тата неяк дзіўна ўсміхнуўся. Я падышла бліжэй, на адлегласць выцягнутай рукі, і на нешта наткнулася, што мяне не пускала. Мне стала страшна. Я чула, як гучна, на ўвесь вагон, б'ецца маё сэрца, але ніхто чамусьці не зрабіў мне заўвагу:

– Дзяўчынка, чаму ты так гучна грукаеш сваім сэрцам? Хіба ты не здагадваешся, што нам перашкаджаеш?

Я так спалохалася, што стрымгалоў кінулася ад прыпынку да брамы, націснула на кнопку і закрычала гувернантцы ў дамафон:

– Адчыні! Открой!

Я была вельмі напалоханая, таму распавяла Ліне тое, чаго не ведала мама. Мая гувернантка была з Цярнопаля, мама казалася, што там шмат вернікаў, яна ўважліва мяне выслухала, і выгляд яе стаў вельмі заклапочаны. У гэты дзень яна не гаварыла са мной ні па-ангельску, ні па-нямецку, а толькі па-ўкраінску. Увечары Ліна распавяла пра ўсё маме, а на наступны дзень павезла мяне на Аскольдаву магілу ў грэка-каталіцкую царкву. Там Ліна купіла свечку, загадала, каб я запаліла яе ад іншай свечкі і паставіла перад абразом. Я толькі забылася, як ён называецца.

З тых часоў тата са мной больш не ездзіць, а я па ім пачала яшчэ мацней сумаваць. Калі мамы і дзядзькі Барыса няма, я выпягваю з паліцы кнігу «Калі яшчэ звяры гаварылі», дастаю адтуль адзіную татаву фатаграфію, дзе ён у старой крэпасці трымае мяне на руках. Я гляджу, які тата малады і прыгожы, як ён мяне любіць, і шкадую, што мама парвала яго здымкі. А гэтую фатаграфію яна не знойдзе, я яе хаваю. Толькі не трэба было пра ўсё расказваць Ліне, а то яна свечкай адагнала ад мяне тату. А я так хачу, каб ён да мяне хоць часам прыходзіў. Хай нават не ездзіць са мной у трамваі, а з'яўляецца хоць бы здалёку, каб я бачыла яго ўсмешку або ўзмах рукі.

Але прайшоў месяц, і другі, і трэці. Выпаў снег, і пачалася зіма, а тата больш не з'яўляўся.

На Новы год я паклала пад падушку татаву фатаграфію і папрасіла святога Мікалая, каб ён прывёў да мяне ў госці бацьку.

А калі раніцай я яшчэ спала, то пачула скрозь сон, як мама нешта падсоўвае мне пад падушку. Яе рука замерла, а потым я пачула, як яна нешта рве. Я расплюшчыла вочы і ўбачыла, што яна злосна дарывае татаву фатаграфію. У мамы выпінаецца маленькі круглы жывоцік, Ліна кажа, што ў мяне будзе брацік ці сястрычка. Я заплакала, а мама працягнула мне мабільны тэлефон, такога маленькага памеру, кніжачкай. Я даўно прасіла яго купіць. Усю раніцу мама крычала, што я пустая і нікога не слухаюся. А калі я паглядзела ў акно, то ўбачыла,

як на замерзлым шкле звонку хтосьці намаляваў сэрцайка, быццам прахукаў шкло і пальцам абвёў контур. Толькі хто яго там намаляваў? Мы не адчыняем вокнаў, таму што на двары вельмі холадна. І я здагадалася, што гэта святы Мікалай пачуў маю просьбу і прывёў тату.

Сёння пасля школы я зайду ў трамвай, схавваюся ля задніх дзвярэй, буду ехаць і чакаць тату. Ён зойдзе нячутна, сядзе на сваё месца, будзе сядзецц і ўсміхацца. Я ціхенька падыду ззаду, моцна ўхаплю яго за руку, а ён паглядзіць мяне па га-лоўцы і скажа:

– Ты прыйшла, дачушка?

ВУШЫ

Усё жыццё Зіна Чэчаль саромелася сваіх вушэй. І не тое каб яны былі ў яе вельмі ўжо вялікія, не. Проста вушы былі адтапыраныя. Спачатку Зіна баялася, што з такімі вушамі яе ніхто не возьме. А калі выйшла замуж за Жору, стала перажываць, што і дзіця можа нарадзіцца з такімі вушамі.

«Яшчэ добра, калі хлопчык, – думала Зіна, – а як дзяўчынка?..»

Дзіця нараджаць яна паехала да бацькоў у Оўруч. Спачатку неба змілавалася над яе страхам, і Зіна нарадзіла хлопчыка. Прыкідвала, што назавуць яго Багданам. Жора ў гэты час абараняў у Кіеве дыпломную працу, і Зіна адразу ж папра-сіла маму адправіць яму тэлеграму: «Віншую з хлопчыкам. Падобны да цябе. Тры пяцьсот. Вушы не тырчаць». І як сурочыла, бо вечарам, ці на другі дзень, заўважыла, што ў дзіцяці адтапырыліся вушкі. Зіна прытульвала іх да галавы, і яны трохі трымаліся, але хутка разгортваліся, як развараныя варэнікі. Завязвала на ноч хустку, бінтавала, але яны ўсё роўна тырчалі.

«Што зробіш?.. – падумала Зіна. – Мая мама з такімі вушамі, мая бабуля была з такімі вушамі, і мой Багдасік будзе, мабыць, з такімі вушамі».

Так яна з гэтым і змірылася, але не змірыўся малы Багдан. Як толькі падрос, стаў у яе пытацца:

– Мам, а чаму ў мяне вушы так тырчаць?

– Ну чаму тырчаць?.. – адказвала мама Зіна. – Проста ў мяне такія вушкі, і ў бабы Галі, і ў прабабулі Любы таксама былі такія вушы.

– А ў таты ж не тырчаць, – надзімаўся малы.

– У таты не тырчаць, – паглядзіла па галаве хлопчыка, – але ў мамы тырчаць.

Багдан змоўк і доўга глядзеў, як шалёна сноўдаецца атручаны прусак.

Неяк перад днём нараджэння мама Зіна пацікавілася, што хлопчыку падарыць.

– А запішы ўжо мяне на нейкую аперацыю, ці што, – на-супіўся малы.

– На якую аперацыю?! – аж падскочыла мама Зіна.

– Вушы падправіць.

– Ах ты ж, Госпадзе! – пляснула рукамі мама Зіна. – Што ты да гэтых вушэй прычапіўся?

Яна ледзьве ўладзіла непрыемную размову, купіла Багдану ролікавыя канькі, і ён перастаў гаварыць пра вушы.

Але перад Зялёнымі святамі хлопчык разбіў кубак з бабінага сервіза. На што ўжо баба Галя ласкавая да яго, і тая крыкнула:

– Вось ужо лапавухі!

Пасля гэтага Багдана як падмянілі. Ён глядзеў на лапухі пад плотам, і яны нагадвалі пра яго вушы. Увайшоў у сад, а на вішні – драўляны грыб.

«І вішня вушастая», – падумаў хлопчык.

Таму як сцямнела, не вячэраўшы, заснуў. Прысніўся яму бязмежны стэп. Ідуць яны з бабай Галяй стэпам, і тут яна паказвае палкай на далягляд:

– Ву-у-унь там узьдзе сонца. Ву-у-унь там.

А замест сонца на ўвесь гарызонт вырасла велізарнае чырвонае вуха...

З часам хлапчына, калі глядзеў на людзей, адразу звяртаў увагу, якія ў каго вушы.

– Баб, – спытаў неяк Багдан, – а чаму ў мяне такія вялікія вушы?

– Таму што даверлівы, – пазяхнула баба Галя, седзячы на ганку.

- А раскажы мне, - цягнуў сваё Багдан, - якія ў тваёй бабы былі вушы?

- Вось зараз усё кіну і пачну табе распавядаць, якія ў маёй бабулі былі вушы, - раскудахталася баба Галя і заскрыпела сківіцамі. - Вунь лепей бяжы пад грушу і збяры падаліцы.

«З такімі сваякамі хіба пагаворыш пра вушы?» - засумаваў Багдан і выправіўся да дзядзькі Мікалая, у якога хата была застаўленая кнігамі пра войны, паходы, палітычныя інтрыгі.

- Не думай ты пра гэтыя вушы, - сказаў дзядзька Мікалай, - бо чым болей пра іх думаеш, тым большымі яны будуць у цябе расці.

- Як жа не думаць, калі штодзень бачу іх у люстэрку, - паскардзіўся хлопчык, - і ў школе чапляюцца, дражняцца: «Багдан-вушан».

- Вунь у гетмана Мазены, - паказаў дзядзька кнігу, - былі такія ж вушы. І ў філосафа Скаварады не лепшыя.

- Дык, можа, іх, гэтых разумных, не так чапалі, - зануў хлопчык. - Бачыш, якія?! - у роспачы рвануў сябе за вушы.

Дзядзька Мікалай падарыў яму кнігу пра выдатных людзей.

- Калі будзе дрэнна, - параіў Багдану, - паглядзі на вушы гэтых паважаных людзей, пачытай, чаго яны дамагліся, і табе стане лягчэй.

Але Багдану лягчэй не рабілася.

Аднойчы ён збіраўся з хлопцамі на рэчку, як раптам гукнула яго баба Галя:

- А хадзі сюды, - паманіла пальцам. - Ты на рэчку сабраўся, так? А ці ведаеш, што сёння купацца нельга?

- Гэта чаму?

- Бо сёння Ілля. Пакупаешся, дык з душы вярба вырасце.

- Ой, а што ж рабіць?

- Во-о-о. Ты лепш пайдзі і збяры ў садзе падаліцы.

Багдан надзьмуўся, але ўзяў кош і паплёўся збіраць грушы. На бітых грушах лазілі восы, і адна ўкусіла яго за руку. Ён нарабіў крыку на ўвесь двор. Баба Галя, цяжка сапучы, выпягнула джала, прыклала да ўкусу нож.

- Як пухліна спадзе, бяжы гуляць. Але доўга не шлындай, бо прыйдзе маці - крычаць будзе.

Багдан, не счакаўшы, пакуль спадзе пухліна, выграб з пелала назапашаныя дзевяноста капеек і пайшоў у горад. Купіў марожанае і, наласаваўшыся, круціўся між гандлёвымі пэрагамі на Жытнім рынку.

Па абедзе, калі сонца зачাপілася за найвышэйшы будынак, Багдан убачыў вушастага дзядзьку. Ну такога вушастага! Проста вельмі вушастага... Яго буйныя мясістыя вушы тапырыліся, а з вушэй тырчалі жорсткія чорныя валасіны. Гэты пузаты дзядзька ў белых штанах і белай тэнісцы з велізарным херсонскім кавуном у руках нагадваў белы дырыжабль. Багдан зачаравана брыў за ім, пакуль той не зайшоў на вуліцу Барыса Тэна. З гадзіну хлопчык круціўся вакол будынка, у які ўвайшоў дзядзька. Тады наважыўся прыдчыніць жалезную брамку і зайсці ў двор. У двары лютаваў калматы сабака, хрыпеў і напінаў ланцуг. Хлопчык пазваніў у дзверы і назіраў, як поўзаюць па ганку чырвоныя драўляныя клапы.

За дзвярыма зашоргала, пстрыкнуў замок, адчыніліся дзверы. З хаты патыхнула кіслым паветрам, якое бывае ў дамах у адзіночых мужчынаў. Дзядзька ўбачыў хлопчыка.

– Ну? – прамовіў і заварушыў вушамі. Хлопчык сабраўся з духам і закрычаў:

– Як вы жывяце з такімі вушамі? Я ўжо не магу!

– Ціха, ціха! – замахаў рукамі дзядзька. – З нашымі вушамі затое глухіх не бывае, – і зацмокаў языком: цмок, цмок, цмок. – Хочаш кавуна? – Багдан кіўнуў. – Сядай тут. Не бойся, – усадзіў нож, кавун трэснуў, і з яго пацёк сок. – Добры кавун, сакавіты кавун, – прыцмокнуў дзядзька і працягнуў Багдану лусту. – У цябе ёсць вушы, – выплюнуў у жменю бубкі. – Думаеш, такія вушы ў цябе проста так? Проста так нічога не бывае. Ты не такі, як усе, – чаўкнуў кавуном дзядзька і гучна адрыгнуў. – Паглядзі на свае вушы. Бачыш, яны вышэй броваў. Значыць, цябе чакае добрая кар’ера. А гэтая радзімка кажа, што ты асёл. Калі табе ў галаву нешта стрэльне, цябе ўжо не спыніць ніякая балячка.

– Не хачу я такіх вушэй, – надзьмуў губы хлопчык.

– Калі ў чалавека вялікія вушы, – зачвякаў кавуном дзядзька, і сок пацёк яму па шыі, – гэта не значыць, што ён непрыгожы. Проста ў яго такая эстэтыка.

- Я хачу маленькія вушкі, - усхліпнуў Багдан.

- Маленькія прылеглыя вушкі ў зласлівых людзей, - выплюнуў бубкі дзядзька.

- А я хачу такія!

Дзядзька павярнуўся, затуліў сабой акно і стаў падобны на вялікага надзьмутага крумкача.

- Ты хто такі - Бог?! - аж захлынуўся ад абурэння ён. -

Ты ведаеш, што ў чалавека кожная радзімка нешта значыць? Я ўжо не кажу пра вушкі, дзе кожная зморшчынка або мочка можа расказаць, што ў цябе на вяку напісана. Твае бацькі могуць заплаціць грошы, і табе зменяць вушкі. Ды пасля гэтага цябе так выверне, што не рады будзеш сонейку.

- Ну і няхай! - закрычаў Багдан. - А я ўсё роўна не хачу такіх вушэй!

- Цішэй, - разлаваўся дзядзька, - бо накаркаеш!

Яны змоўклі і глядзелі, як даўжэюць цені. Над кавуном круцілася надакучлівая муха, і дзядзька зганяў яе рукой.

- Хто вы? - спытаў хлопчык.

- Хо-хо! - заквахтаў дзядзька, і ў яго грудзях зайграў гармонік. - Можна, я цар лапавухіх.

- Тады я пайду? - ціха папрасіўся хлопчык.

- Ідзі! - зачмякаў кавуном дзядзька.

Дома Багдан доўга сядзеў пануры, а потым пачаў даводзіць маму Зіну да шаленства.

- Ды ў Жытоміры ніхто табе тых вушэй і не паправіць, - зашамацеў газетай тата Жора.

- Дык у Кіеве, - заскуголіў Багдан.

- Цішэй, зараза ты гэтка, а то як дам зараз па тых вушах! - сарвалася мама Зіна і пашкадавала, але што ж.

Увесь вечар і раніцу ўсю сям'ю калаціла ад Багданавай істэрыкі. Раніцай мама Зіна забылася зняць з галавы бігудзі. На вуліцы Усходняй яна заўважыла, што ўслед ёй азіраюцца мужчыны, а нейкі аўтамабіль павольна ехаў за ёй, і з акна высунуўся мардаты мужык.

«Мабыць, я сёння вельмі прыгожая», - падумала мама Зіна і радасна завіхляла клубамі.

Яна так і прыйшла б на працу, калі б не прадаўшчыца, у якой купляла станік.

– Жанчына, – нагнулася да яе прадаўшчыца, – вы, напэўна, сёння ў люстэрка не глядзеліся?

– Што? Дзе?! – спалохана закружылася мама Зіна, аблапваючы сябе з усіх бакоў.

Паглядзела на ногі. Калготы цэлыя, нацягнутыя правільна, пяткамі назад.

– Ды не там, – зашаптала прадаўшчыца, – на галаве.

Яна торкнула, а там бігудзі.

«Ну, усё, – падумала мама Зіна, – дастаў ён мяне сваімі вушамі. Трэба нешта рабіць».

Пасля гэтага яна адвезла Багдана ў Кіеў, і там яму падцягнулі вушы.

Хлопчык не адыходзіў ад люстэрка. Змяніў прычоску, стаў зачэсваць валасы назад. Некаторы час, праўда, у школе называлі яго Новыя Вушы, ды пасля кінулі.

А праз год у сям’і адбыліся змены. Пачаў співацца тата Жора. Ён прыходзіў дадому позна і п’яны. Курыў, чапляўся на кухні за эдлікі, ляўся, біў посуд, а ўначы гучна хроп і скрыгатаў зубамі. Мама Зіна перастала з ім спаць і перасялілася ў пакой да Багдана. І так працягвалася доўга, вельмі доўга. Пасля Багдан заўважыў, што мама Зіна стала нейкая не такая. Яна даўжэй круцілася перад люстэркам, у яе з’явілася прыгожая бялізна з карункамі, дарагія духі. Прыходзіла дадому позна, пахла віном і цыгарэтамі, была задаволеная і да ўсяго абыякавая. Доўга плёскалася ў ваннай, а потым пры святле таршэра ляжала ў ложку, гартала жаночы часопіс і пра нешта марыла.

Пасля Спаса злегла баба Галя. Ад сварак з бацькам Жорам у яе здарыўся сардэчны прыступ. І яшчэ бабу Галю даймала ўдушша. Яна цяжка сапла ў ложку, мама Зіна купляла ёй гармоны і астматычныя аэразолі.

У абед мама паслала Багдана ў аптэку па лекі, а калі ён вярнуўся, то ўбачыў, што мама Зіна ў чорнай хустцы завешвае люстры.

Два дні назіраў Багдан, як прыбіраюць бабу Галю, як капае са свечак воск, шэпчацца радня і суседзі, як бабу ў жоўтым

аўтобусе вязуць на могілкі, як раздзімае шчокі духавы аркестр, плача мама Зіна і п'яна смаркаецца тата Жора, як перадаюць за сталом з рук у рукі міску з куццёю.

Усю ноч ішоў дождж і выў вецер. Багдан прыціскаўся да мамы Зіны і спалохана шаптаў:

– Мам, аддай мне старыя вушы.

– Навошта?

– Я хачу, каб была жывая бабуля Галя і не піў тата Жора, і каб у нас было ўсё, як раней.

– Памаўчы, – стомлена ўздыхнула мама Зіна – не вяртаецца тое, што не вяртаецца.

Багдан усхліпнуў і падсунуўся пад цёплую мамчыну руку.

– А чаго так вые вецер?

– Гэта баба Галя плача.

– Так агідна плача, – спалохана дрыжаў хлопчык.

– Спі, – хрыпла сказала мама Зіна.

А раніцай яны ўбачылі ў садзе зламаную вішню, на якой сядзела старая варона і доўга, скрыпуча каркала.

КІЕЎСКІ МАЛЬЧЫК

Аўтамабільны затор спаралізаваў Вялікую Жытомірскую. Сто клаксонаў, бы тая чарада звар'яцелых кароў, раўлі ад Львоўскай плошчы да Уладзімірскай. Аўтамабілі збіліся вакол катафалка з нікеліраваным анёлам на капоце. Хавалі Бальбузу, караля крымінальнага свету, якога забілі ў разборках з хлопцамі Саламахі. Сто руляў, хаваючы смерць, панура маўчалі ў гарнітурах ад Вароніна. Суровы картэж з жывымі кветкамі ад «Нарыты» ды журботнымі надпісамі «Ад Кабінета Міністраў», «Ад Федэрацыі кікбоксінга» і проста «Ад верных сяброў» і «Ад кахаючай сяброўкі» захрас каля будынка з вымытым дажджамі і ветрам бязлікім сцягам, у якім ледзьве ўгадваліся колеры сонца і неба. Міліцыянт спалохана прыставіў да скроні далонь у белых пальчатках і дрыгатлівым жазлом паказваў на Байкавыя могілкі.

«Крута, – падумаў Мальчык, зачараваны працэсіяю, – міня так хараніць не будуць. Не тая вясавая кацягорыя»

У яго вушах яшчэ стаяў роў аўтамабільных сірэн, калі ён паварочваў на Залатавароцкую. Каля іржавага бака для смецця ён убачыў дзеда ў інтэлігенцкім берэце і плашчы колеру хакі, які нешта выпягваў з лушпіння і еў, паглыблены ў сябе. З дзедавай кайстры тырчэлі жаночыя боты часоў Цэнтральнай Рады і томік Грушэўскага.

«Ап'яць невязуха, – падумаў Мальчык, – няўдалы паход з блышынага базару».

– Жаласць такая! – голасна сказаў дзеду.

Дзед спалохана вынырнуў з сябе, дажаваў кавалак цвілой булкі і раздражнёна глянуў на незнаёмца.

– Падкрапляемся, дзядуля? – весела гукнуў Мальчык. – Вазьмі грыўню на пончык.

– Дзякуй, – сказаў дзед і з годнасцю схаваў грошы ў кішэню.

Мальчык звярнуў на Яраславаў Вал і зайшоў у кафэ «Яраслава». Ужо болей за месяц працаваў ён у рэкламным агенцтве, куды ўлаштваваў яго старэйшы брат, падатковы інспектар. Штодзень гарбеў за тэлефонам, вызвоньваючы багатыя канторы. Яго выслухоўвалі стомленыя дырэктары і пчабяглівыя дзяўчаты-менеджары, даўганогія кіеўскія дзевачкі, уладкаваныя папамі ды мамамі, і ўсе яму адмаўлялі або варылі з Мальчыка вадуду. У яго ўжо быў доўгі спіс вадавараў, якія ніколі не казалі «так» ці «не», але нязменна прасілі праз тыдзень або два нагадаць пра сябе, калі нібыта чакаецца новая партыя тавару і, можа, яны запусцяць рэкламу.

А быў яшчэ ў агенцтве Віталік, сэрцаед менеджараў і зубр выпыганьвання грошай.

– Ты хаця б голас памяняў, – соп Віталік Мальчыку, – чысты дзецкі сад. На такі голас не клоне ніводзін кліент. Вучыся вось у дзядзі, – набіраў ён нумар. – А гдзе гэты нігадзій? – лагодна пытаўся ў трубку. – Прывяжыце яго да дроту. Ну, здрастуй, нігоднік. Што ж ты міне падводзіш, га? Ды не... Ну да... Канешна! Ну дуй сюды, закроім вапрос, – і клаў трубку. – Бачыў, як нада работаць? – паварочваўся да Мальчыка. – Толькі што дамовіўся наконт пяці тысяч баксаў.

– Клас! – вырвалася ў Мальчыка, і ён ледзьве не лопнуў ад зайздрасці.

Мальчык прайшоў курс НЛП, «як с помашчу пастраенія фраз і вапшчэ языка забраць дзеньгі ў кліента», за які Сямён Барысавіч садраў з яго трыста баксаў. Грошы, як звычайна, заплаціў старэйшы брат.

– Я здзелаю вас багатымі і пчаслівымі, вы будзеце долга помніць Сямёна Барысавіча з Адесы, – сказаў той на развітанне дзевачкам і мальчыкам, што слухалі яго з разяўленымі ратамі.

Мальчык часта згадваў Сямёна Барысавіча і думаў, што галоўнага сакрэту ён так і не выдаў, бо чаму ж тады Віталік робіць усё наадварот – і ў яго выходзіць, а ён гаворыць па схемах Сямёна Барысавіча – і ў яго нічога не атрымліваецца? Хіба таму, што Віталік паспеў пабыць у апарате камсамола і яму далі за гэта трохпакаёўку ля Шакаладнага будынка? Выходзіць, камсамол – лепшая за НЛП школа, – думаў Мальчык.

– Не расстраівайся, – супакоіў Віталік, – наясіся марожанага – і палучыцца.

Калі Віталік хадзіў у прыбіральню, Мальчык украў у яго візітку менеджара фірмы «Грэнуй», якая гандлюе французскай касметыкай.

У «Яраславе» Мальчык замовіў двайную порцыю марожанага і пяцьдзясят грамаў таннага каньяку, прыкончыў гэта за сталікам з мініяцюрнаю жанчынай, падобнай на балонку, і весела рушыў да рэкламнага агенцтва, памятаючы ўстаноўкі Віталіка, што лепей расколваць кліента пасля абеду, калі страх і злосць пераходзяць у страўнік.

«У панядзелак кліент з перапою, ён не гатовы да разгавору, – прыгадаў тэзісы Віталікавых сентэнцый, – а ў пятніцу яго цела яшчэ ў офісе, а душа ўжо ў начным клубе ці ў жаночай пазусе, пагэтам не дразні звер».

Мальчык зірнуў на гадзіннік. Была серада. Без чвэрткі тры, найлепшы час для дзелавых перамоваў. Калі пераступіў парог рэкламнага агенцтва, дастаў з кейса візітку фірмы «Грэнуй», пракруціў у галаве магчымыя сцэнарыі размовы з менеджарам

і набраў нумар. У трубцы свістаў факс. Мальчык вылаяўся і набраў яшчэ адзін нумар.

– Алё, гэта Алёна Харахандзюк? – завуркатаў у трубку Мальчык.

– Гаў! – адказала Дзевачка.

І ў Мальчыка вылецела з галавы ўсё, чаму вучыў Сямён Барысавіч.

– А-а... – сказаў Мальчык, збіраючыся з думкамі.

– А-адпусціце меня ў Гімалаі, – праспявала на тым канцы дроту.

І Мальчык здагадаўся, што гэта Дзевачка з мячты.

– Ты Дзевачка з мячты? – гукнуў ён.

– Эвс! – цмокнула тая трубку.

– Сайдзі са шланга, – зазірнуў у офіс Віталік. – Дай пагаварыць з чалавекам.

У іх былі спараныя апараты.

Мальчык пасварыўся на яго пальчыкам і расслабіў вузлы гальштука.

– Алё, – прапеў ён зноў у трубку і расказаў анекдот пра Вовачку, з якога сам доўга і гучна смяяўся. – Кагда мы перасячомся? – спытаў Мальчык.

Дзевачка замуркала.

– Безабразіе, – замуркаў і Мальчык, – жаласць такая. Прэдлагаю ў шэсць у «Яраславе». На Ярвалу.

Дзевачка зноў замуркала.

– Нікак-нікак? – перапытаў Мальчык і ледзь не расплакаўся.

– Ак-кэй! – неспадзявана для сябе і яго адказала яна.

– То біш?.. – разгубіўся Мальчык.

– Па-па! – праспявала Дзевачка і паклала трубку.

Дзевачка прыйшла па саўдэпаўскаму этыкету, роўна на паўгадзіны пазней.

– Па цібе можна звяраць меснае ўрэм'я, – зрабіў ёй камплімент Мальчык.

– Ха! – сказала Дзевачка, умошчваючыся за сталом.

– А как ты міня ўзнала? – здзівіўся ён.

- На цібе напісана - Мальчык, - склала губкі банцікам Дзевачка.

- Я Мальчык, каторы іграет у крутыя ігры, - удакладніў Мальчык і разліў віно «Чорны доктар». - Дзінь-дзінь!

- Дзінь-дзінь! - сказала Дзевачка, чокаючыся з Мальчыкам.

Паўтары гадзіны набракалі яны віном, размовамі пра рэкламу і адно адным. Мальчык падсоўваў Дзевачцы апельсіны, шакаладкі і прайсы свайго тэлеканала. Яны выжлукцілі яшчэ па сто грамаў каньяку і вырашылі працягнуць перамовы на хаце ў Дзевачкі. У кіёску Мальчык купіў шампанскае, злавіў таксі, і яны паехалі на левы бераг, дзе каля станцыі метро жыла Дзевачка.

На хаце выпілі пляшку шампанскага, і Мальчыку стала ўжо зусім добра.

- Класна! - выгукнуў Мальчык і пачаў здзіраць з Дзевачкі трусікі.

- Т-ты крутой Мальчык! - вырывалася яна.

Дзевачцы было нядобра, рэзала ў жываце і хацелася ў прыбіральню.

- Я здзелаю цібя багатай і пчаслівай, - соп Мальчык, блытаючыся ў яе апліках і шлейках.

З яго кашулі паадляталі гузікі, гальштук заблытаўся ў станіку Дзевачкі, а візіткі параскідаліся па ўсім ложку.

- Бясстыжы Мальчык, - супраціўлялася Дзевачка.

І неспадзявана для сябе яны заснулі.

Сярод ночы Мальчыка занудзіла, ён вобмацкам дабраўся да прыбіральні, абняў унітаз і доўга ванітаваў, а потым умываўся і мыў заванітаваны гальштук. Досвета Мальчык аблапіў Дзевачку, але адчуў, што ў яго там нічога не варушыцца, пацалаваў яе аголеную шыю і на дыбачках рушыў да дзвярэй.

- Па-па... - сонна прашаптала яна.

Ён штосьці невыразна буркнуў і зачыніў за сабою дзверы.

Каля таксафона Мальчык доўга калупаўся ў кішэнях, шукаючы тэлефонную картку, і хвілінаў дзесяць вызвоньваў брата..

- Бодзя! - гукнуў у трубку. - Пазыч сто баксаў. Учора раскруціл Дзевачку з фірмы «Грэнуй». Зараблю - аддам.

- Ты дзе? - спыталі на тым канцы дроту.

- На «Чарнігаўскай».

У трубцы маўчалі.

- Праз гадзіну пад Залатымі варотамі.

- Ак-кэй! - павесіў трубку Мальчык і спусціўся ў метро.

У вагоне былі вольныя месцы. Ад шуму электрапоезда пазакладала вушы, Мальчык баяўся праспаць сваю станцыю і шчыпаў нагу. Насупраць драмаў чалавек у акулерах. На падлозе качаліся лупіны арахісу.

Праз гадзіну ён узяў братавы грошы і пасунуўся на працу.

З тэлефона Дзевачкі доўга адказваў аўтамат, а потым пачуўся яе голас.

- Алё! - абрадаваўся Мальчык. - Как дзіла?

- Ак-кэй, - адказала Дзевачка.

- Перасячомся? - прапанаваў Мальчык. - Как у ціб'я нашчот урэмені?

Дзевачка муркала ў трубку і збіралася з думкамі. Пасля ночы ў яе была запаволеная рэакцыя.

- У п'яць з прайсамі ў офісе, - муркнула Дзевачка і назвала адрас.

- Ак-кэй, - пасміхнуўся Мальчык і паклаў трубку.

За пяць да пятай ён стаяў ля чорных браніраваных дзвярэй і ціснуў званок. Дзверы адчыніў мужчына ў шэрым гарнітуры, з-пад крыса якога натапырвалася кабура.

- Я к Алёне Харахандзюк, - сказаў ахоўніку.

Мужчына набраў нумар і паведаміў пра Мальчыка. Яго правялі ў офіс, дзе за камп'ютарам сядзеў лысы мужчына, а другі размаўляў па тэлефоне.

- Гэта так, - сказаў размоўца ў трубку. - Маём шэсцьдзясят ролікаў у праймтайм. Так, на другім канале... А пакуль даруйце. Хай.

Мальчык заслухаўся і не заўважыў, як ля яго з'явілася Дзевачка.

- Гавары па-ўкраінскі, - ціха сказала. - Шэф не любіт... - і голасна спытала: - Чай ці каву?

- Каву, - адказаў Мальчык і спалохана азірнуўся.

Калі размешваў цукар і прыгубіў кубачак, ля яго з'явілася Дзевачка з чалавекам сярэдняга ўзросту, які адрэкамендаваўся і даў візітку. Мальчык мітусліва пачаў шукаць сваю, працягнуў чалавеку, візітка была пакамечаная, і Мальчык адчуў, як прыліпае да цела кашуля.

- Гэты пан, - пластмасавым голасам сказала Дзевачка, - мае рэкламную прапанову, якая можа мець для нас інтарэс.

Чалавек завучана ўсміхнуўся і паглядзеў на Мальчыка, што даставаў з папкі свой прайс. Ён чытаў прайс і запытваў, а Мальчык адказваў, як на ўроку ўкраінскай мовы. Экзекуцыя працягвалася доўга. Мальчык паспеў выпіць два кубкі кавы, яго насоўка ў руцэ была мокрая ад поту.

- Добра, - сказаў чалавек, - ваша прапанова можа быць цікаваю. Трэба падумаць. Патэлефануйце ў сераду.

Яго правялі да дзвярэй. Па дарозе Дзевачка паспела шапнуць:

- Пазвані ў срэду утрам.

- Можэт, заўтра перасячомся? - шапнуў Мальчык.

- Па-па, - выштурхнула яго ў спіну Дзевачка.

Дома Мальчык застаў заплаканую маму.

- Дзе ты ходзіш? Тут такое гора. Арыштавалі Багдана. Што ж мы будзем цяпер рабіць?

У Мальчыка адвісла сківіца, ён замітусіўся, схапіў тэлефон, пачаў набіраць нумар.

- Шчас мы рэшым гэты вaпpoc, - разгарачыўся ён. - Улад Казленка - ўліяцельны чалавек. У него дзенег - не пугана.

- Чаго ты скубешся? - узлавалася мама. - Ды скінь ты з сябе гэтую маску кіеўскага мальчыка. Хоць раз пагавары з маці па-чалавечы.

- Трэба наняць адваката, - узяў сябе ў рукі Мальчык. - Грошы я зараблю на рэкламе, а трохі ў кагось пазычым. Усё будзе добра, пабачыш.

Да канца пятніцы яны знайшлі адваката. Адвакат быў стары, з тварам сушанае грушы.

- Дзяля паганяня, - памяў адвакат зарослае шчэццю вуха, - яго падставілі. Падаслалі чалавека з запісанымі нумарамі банкнотаў і адразу ж іх у яго знайшлі. Пяцьсот грывень.

- Навошта ім маё дзіця? - заплакала мама. - Толькі ж вывучыўся. Навошта было йсці на гэткую работу?! Пайшоў бы ў школу, настаўнічаў, а я б дзетак глядзела. Двое ж у яго.

- Мам, - раззлаваўся Мальчык, - ты ведаеш, чаго бастуюць настаўнікі?

- Ды яно ж так... Не даюць грошай, а што тыя грошы, як вунь турма, - заплакала мама.

- Бачу я, што жывяце сціпла, - захрусцеў пальцамі адвакат, - я з вас многа не вазьму, бо мала чым памагу. У вашага сына такая праца, што там бяруць усе, і бяруць многа, а яго падставілі, бо няма падтрымкі. Трэба было ім ахвярнае ягнё, вось яго і выбралі. Такая цяпер наша жызнь, - прыцмокнуў дуплістым зубам і пачаў збірацца.

Усю ноч слухаў Мальчык, як рыпіць у кватэры паркет і шэпча малітвы мама. У сераду ранкам ён вызваніў Дзевачку. Яны дамовіліся сустрэцца на Падоле ў гандэліку «У цёці Соні».

На Верхнім Вале ўбачыў, як загарэліся адначасна тры святлафорныя вокі. «Гэта напамінае сёняшні дзень, - весела падумаў Мальчык, - беспрэдзел».

«У цёці Соні» ён замовіў дзве шклянкі віна «Вянок Дунаю» і апельсінаў.

- Как там нашы абшчые праекты? - пацікавіўся Мальчык.

- Будзем с вамі сатруднічаць, - адказала Дзевачка.

На твары Мальчыка расцвіла пасмешка, ён пацалаваў Дзевачку і ўзяў яшчэ па лікёру. Дзевачка адмаўлялася, але ён змусіў яе выпіць, і яны выйшлі ў вячэрні горад.

Цёплы вечар выбавіў прыгожых жанчын. Яны стаялі на залітых электрычным святлом прыпынках, таямніча маўчалі, і толькі голыя ногі клікалі ў цёмную ноч.

- Я правяду, - пацёрся ля вушка Дзевачкі.

- Да, но ў дом ціб'я не пушчу.

- Ак-кэй! - крануўся яе носіка.

Каля пад'езда пацалаваў Дзевачку ўзасос, а яна адштурхнула яго ад сябе, але яе рукі абмяклі, і Дзевачка падстаўляла доўгую шыю пад гарачыя губы Мальчыка.

- Толька на п'яць мінут, - зашаптала Дзевачка і пацягнула Мальчыка цёмнымі прыступкамі.

На парозе яны пачалі здзіраць з сябе адзенне і пападалі ў ложка, блытаючыся ў яе рассыпанных валасах і расшпіленых сарочках, і тут зазваніў тэлефон.

– Алё! – схпіла Дзевачка трубку, цяжка дыхаючы. – Адна. А што? – перайшла на ўкраінскую. – Праз дваццаць хвілінаў? Прыезджай.

Дзевачка сарвалася з ложка і забегала, падцягваючы на сабе калготкі і трусікі.

– Ухадзі! Быстра! – гукнула Мальчыку ў нападспушчаных штанах, што сядзеў ва ўскалмачаным ложку.

Дзевачка падвяла вусны, сцягнула з ложка Мальчыка і выштурхала ў калідор.

– Шэф? – адчуў, як перасохла ў горле.

– Цмок па-па! – падала кейс Дзевачка.

– У ціб'я с нім?.. – спрабаваў падшукаць далікатнае слова Мальчык, але так і не знайшоў.

– Ты проста Мальчык, – уздыхнула яна, – а он мушчiна, каторы мiня садзержыт, iдзi, – пацалавала і выпхнула яго за дзверы.

Без капейкі ў кішэні пасунуўся Мальчык праз мост. Над Дняпром вісеў малады месяц, падобны на скiбку дыні. Па рацэ павольна плыў асветлены катар. Каля рачнога палаца, нiбы заснулыя тараканы, стаялі аўтамабілі. Вiльготны вецер качаў на асфальце парожнюю пiўную бляшанку. На званiцах сабораў гарэлі сiгнальныя агнi, праносiлiся вячэрнiя аўтамабілі, і наўсцяж трасы стаялі выпiтыя пляшкi з-пад шампанскага...

Ранкам пазванiла Дзевачка. Яна чакала яго каля галерэi «Атэлье Карся».

– У мiне выгаднае дзельцэ, – узяла пад руку Мальчыка. – Прэдагаю нал пад дваццацiпрацэнтную скiдку.

– Чорны нал? – яхiдненька скрывiўся Мальчык. – Ён не мог прабачыць ёй учарашняга вечара. – А налагавая?

– Не тваi праблемы, – буркнула Дзевачка.

– Ак-кэй, – сказаў Мальчык, – я перагавару з Уладам Казленкам.

– Эта твой шэф?

– Да! – злосна засоп Мальчык. – Но он не лазіт к дзевачкам у пасцель.

– Фу, праціўны, – пстрыкнула яго Дзевачка. – Па-па! У п'яць з мяшком у офісе.

– Какім мяшком?..

– Какой непанятлівы Мальчык, – паказала язык Дзевачка, – для дзенег каторы.

У Мальчыка адразу ўзнік план. Ён скажа Уладу пра наяўныя пад дваццаць пяць адсоткаў. Улад пагодзіцца, яго апетыты растуць, а рэкламнае агенцтва за ім не паспявае.

У офісе Мальчык патрэніраваўся перад люстрам, каб не бегалі вочы, калі будзе гаварыць пра адсоткі, галоўнае – не мітусіцца.

Улад ажыў, павесялеў, закрактаў.

– Жду з грашамі, – паляпаў Мальчыка, – зразу і расшчытаюся.

У фірме «Грэнуі» яму ўручылі канверт з грашамі і бэтэкамаўскую касету з ролікам. Мальчык нагадаў графік выхаду рэкламы і выйшаў з офіса. У батанічным садзе ён пералічыў грошы, выцягнуў з пачка дзвесці долараў, зайшоў у «Эдэм», выпіў яблычнага соку і падаўся ў рэкламнае агенцтва.

Калі Улад пералічваў грошы, яго пухлыя рукі дрыжэлі.

– Гэта табе, – працягнуў Мальчыку.

Дома Мальчык аддаў маме пяцьсот грынень, а трыста пакінуў сабе. За гэтыя два дні мама змарнела, яна надоўга адыходзіла з дому, размаўляла з адвакатам, сноўдалася па кватэры, перабіла шмат посуду і спаліла чайнік.

У Мальчыка ўжо выветрыўся смак першай рэкламнай здзелкі, калі пасля работы Улад прапанаваў падвезці яго дадому. Мальчык сеў на задняе сядзенне між двума незнаёмымі мужчынамі, і перламутравы «Опель» колеру згусцелай крыві паімчаў праз увесь горад. Мальчык расказваў Уладу, як весела было ў дзеда ў Жалезным Хутары, як лазіў па яблыкі ў чужы сад і сабака здэёр з яго штаны.

– А дзвесці долараў з канверта ты выцягнуў таксама весела? – спытаў Улад.

Мальчык залепятаў штосьці няскладнае і папрасіўся выйсці, але цвёрды локаць штурхнуў пад дых, ён закапляўся і заплакаў.

Улад Казленка сядзеў ля шафёра спінаю да Мальчыка і курыў цыгару.

– Дзела не ў двух сотнях баксаў, – сказаў Улад, – дзела ў прынцыпе. Ты аказаўся нячэсным Мальчыкам, а я такога не прашчаю. Ты ж зарабіў сваі дзвесці п’яцьдзясят баксаў на праэнтты, але хацеў надуць мяне яшчэ на дзвесце.

Двое качкоў у скуранках моцна трымалі яго за рукі. Яны выехалі на мост. Аўтамабіль сцішыў хаду і прыціснуўся да пешаходнае броўкі. Мальчык укусіў мужыка, які сядзеў злева, і спрабаваў адчыніць дзверы. Барукаючыся, яны выбілі ва Улада цыгару.

– Укіньце этага дзелавара ў воду, – гаркнуў Улад, – хай ахалоне!

Мацакі ўхапілі яго за рукі, за ногі, разгайдалі і перакінулі цераз парэнчы. У паветры Мальчык перавярнуўся і цяжка ўдарыўся аб ваду, але апёк не так удар, як ледзяная вада. Халодныя іголачкі ўпіліся ў цела. Ён вынырнуў, хапаючы ротам паветра, і па-сабачы загроб да берага. Недзе побач плюхнуў у ваду кейс, і з маста ўчуўся крык Улада:

– Слыш, ты! Як выплынеш, дык не прыходзь! Я цябе ўволіў!

Кейса Мальчык не шукаў, вада была цёмнаю. Ён гроб пад мостам, падобны на спуджаную мокрую мышку, паўз бетонныя апоры да асветленага рачнога палаца, адкуль далятала музыка. Ад холаду і роспачы цокалі зубы, гусла кроў, мокрая валасы залеплівалі вочы. Грэбці ставала ўсё цяжэй, цела ўжо ледзьве слухалася. Мальчык адчуваў, што не даплыве да берага, і паспрабаваў крычаць. На мосце нехта п’яна вылаяўся і голасна зарагатаў. На набярэжнай, абапёршыся локцямі на парэнчы, стаяла светлакосая дзяўчына і самотна курыла. Абвостраны зрок улавіў вугольчык яе цыгарэты і доўгія ногі. Дзяўчына была ўжо блізка, голасна білася аб ваду музыка начнога клуба, прагрукатаў на мосце электрацягнік, і тады цела скурчыла сутарга, правую нагу скруціла, ён зноў крыкнуў,

захлынуўся вадою, грабануў рукамі, паглядзеў на асветлены рачны палац, на недасягальную дзяўчыну, на аўтамабілі, што праляталі ў разлівах электрычнага святла, на шалёны вячэрні горад, на ўсеянае зоркамі красавіцкае неба і адчуў, як стала лёгка і абьякава, і вада ўжо не пекла холадам. Чародка рыбак праплыла над ім, кранаючыся валасоў, што гайдаліся, нібыта багавінне. З рота вырвалася паветра, а адна вялікая бурбалка здзімалася і надзімалася. У бурбалцы ён пабачыў азызлы твар Улада, пачуў смех Дзевачкі; маладая мама несла яго на руках, а ён трымаў блакітную кульку і глядзеў на святочных людзей, на яшчэ жывога тату, на Бодзю ў школьнай форме і з шакаладным марожаным на палачцы, на партрэты сур'ёзных мужчынаў над калонаю; чуў узнёслыя маршы, радасны смех і падмоцнены дынамікам урачысты голас; бачыў цесную гасцінку на Ветраных Гарах, сваю маленькую калыску, маму, якая з усмешкай працягвае да яго рукі, такую маладую і падобную на Дзевачку, тата, што абдымае маму і спрабуе адабраць у яго пустышку; але цёмная рыба варухнула губамі, і вялікая далікатная бурбалка лопнула, распырскваючы на тысячы кропель яго маленькае і грэшнае жыццё.

ЗМЕСТ

Клетка для івалгі

Раман

1. Мужчына з манетным профілем. 1978.....	7
2. Карэктывы ў пахавальнай цырымоніі. 1978	14
3. Дняпро, што пацёк праз Жытомір. 1978	19
4. Пані Цыбульская. 1978.....	25
5. Бакалец, Пражого і рэпетыцыя ў тэатры. 1978.....	31
6. Скамарохі. 1978	39
7. Жалезнае горла. 1951	47
8. Канцэрт на балконе Цыбульскай. 1978	51
9. Перакрыкваючы ўраган. 1955	57
10. На хвалі трыумфу. 1978	60
11. Вечар у рэстаране «Цецераў». 1963	70
12. Падзенне анёла. 1978	76
13. Кававарка з гадзіннікам. 1978	82
14. Муштук Ягоды. 1935, 1978	86
15. Бунт Мільці. 1978.....	97
16. Высвятленне адрозненняў у нацыянальнай кухні. 1978.....	101
17. Бакалец і дзіўныя наведвальнікі рэдакцыі «Валынскага кур'ера». 1978	104
18. Суботні канцэрт у гарнізоне. 1978	110
19. Калымскі раман. 1935, 1978	119
20. Бетховенскі тэлеграф. 1978	127
21. Перапалох каля дома з блакітнымі елкамі. 1978.....	133
22. Спевы ў два галасы. 1978.....	138
23. Пераўвасабленне ў маладую ведзьму. 1978.....	144
24. Вар'яцтва другога тура. 1978	152
25. Гала-канцэрт і ноч вар'яцтва. 1978	157
26. Канфуз Аксена Вахабы. 1978.....	168

27. Паездка на Жандарскую. 1978.....	177
28. Загрузлы ў снягах матацыкл. 1978.....	184
29. Шкляное вяселле Свірысцелавых. 1978.....	189
30. Загадка смерці Гэнэ Бакальца. 1978.....	196
31. Перапалох пад гукі Венскай оперы. 1978.....	202
32. Паядынак сірэн. 1978.....	210
33. Канцэрт для самотнага жаўрука. 1978.....	216
Эпілог. 2013.....	222

Цені ў маёнтку Тарноўскіх

<i>Аповесць</i>	229
-----------------------	-----

Апавяданні

Заяц.....	313
Крык грыба	324
Малюнак на замерзлым акне.....	332
Вушы.....	340
Кіеўскі мальчык	346

Літаратурна-мастацкае выданне

Бібліятэка Саюза беларускіх пісьменнікаў
«Кнігарня пісьменніка»

Выпуск 72

Даніленка Уладзімір

Клетка для івалгі

Раман, аповесць, апавяданні

Пераклад з украінскай

Адказы за выпуск Генадзь Вінярскі
Рэдактары Алесь Пашкевіч, Барыс Пятровіч
Вёрстка Ларысы Гарадзецкай
Карэктурка Алены Спрытніч

Падпісана да друку 14.12.2015. Фармат 84x108 1/32.
Папера афсетная. Ум. друк. арк. 18,9. Ул.-выд. арк. 15,1.
Наклад 200 ас. Зак. 541.

ПУП «Кнігазбор».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюдніка друкаваных выданняў № 1/377 ад 27.06.2014.

Вул. Я. Лучыны, 38-93, 220112, Мінск.

Тэл./факс (017) 207-62-33, тэл. (029) 772-19-14, 682-83-86.

E-mail: bkniha@tut.by

Надрукавана з арыгінала-макета заказчыка ў ААТ «Аргбуд».
Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюдніка друкаваных выданняў № 2/167 ад 1.10.2014.

Вул. Берасцянская, 16, 220034, Мінск.

Уладзімір Даніленка – адзін з самых яркіх сучасных украінскіх празаікаў. Яго творы адзначаныя нацыянальнымі літаратурнымі прэміямі, уваходзяць у рэйтынгі лепшых украінскіх выданняў і перакладзеныя на шматлікія замежныя мовы. Творчасць пісьменніка прасякнутая духам свабоды, непакорнасці і напоўніцу перадае ўкраінскі характар. У беларускае выданне ўвайшлі раман «Клетка для івалгі» пра геніяльную спявачку, якой савецкі рэжым не дазволіў рэалізаваць свой талент з-за яе сувязі з дысідэнтамі, аповесць «Цены ў маёнтку Тарноўскіх» пра крызіс сучаснай кіеўскай сям'і, якая спрабавала вырашыць свае праблемы нетрадыцыйнымі метадамі псіхатэрапіі, і апавяданні, што даюць уяўленне пра творчасць гэтага каларытнага пісьменніка.

«Уладзімір Даніленка не ўмее пісаць напauсілы. Кожны раз гэта каласальная канцэнтрацыя энергіі і пачуццяў. У той жа час разуменне і адчуванне слова дазваляюць яму пісаць празрыста і глыбока. Мы дзесяцігоддзямі чакалі такую літаратуру і нарэшце яе маем...»

Рыгор Гусейнаў, «Літаратурна Украіна»

«Проза Даніленкі заўсёды агаляе прыроду чалавечых адносінаў, балансуючы паміж трагічным і камічным, рэальнасцю і містыкай, дзівіць вынаходлівасцю і добрым стылем...»

Mixain Сідаржэўскі, «Українська літературна газета»

«Даніленка – пісьменнік крайнасцяў, але ў той жа час ён – пісьменнік вельмі вялікай унутранай смеласці і свабоды...»

Вячаслаў Шнайдэр, «Кур'ер Крывасу»

ISBN 978-985-7144-10-5

9 789857 144105

Упадарзімір Дзніленка

Квестка Ава іварті